

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**PETROL FİYATLARININ KAZAKİSTAN
EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Gulnaz ALDİBEKOVA

BURSA - 2018

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİMDALI
İKTİSAT BİLİM DALI**

**PETROL FİYATLARININ KAZAKİSTAN
EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Gulnaz ALDİBEKOVA

**DANIŞMAN:
Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI**

BURSA - 2018

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/10/2018

Tez Başlığı / Konusu: Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri.

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 197 sayfalık kısmına ilişkin, 02/10/2018 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

02.10.2018
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Gulnaz ALDİBEKOVA
Öğrenci No: 711211008
Anabilim Dalı: İKTİSAT
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI, 02/10/2018

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

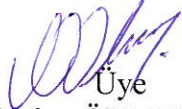
TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim dalında 711211008 numaralı Gulnaz Aldibekova'nın hazırladığı "Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri" konulu Doktora ile ilgili tez savunma sınavı, 17./10./2018 günü, 14⁰⁰ - 16⁰⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Başarılı olduğuna Oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI,
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR,
Uludağ Üniversitesi

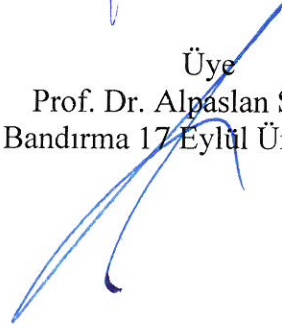
Üye

Doç. Dr. Özer ARABACI,
Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Alpaslan SEREL,
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY,
Anadolu Üniversitesi

17./10./2018

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02/10/2018

Adı Soyadı: Gulnaz ALDIBEKOVA
Öğrenci No: 711211008
Anabilim Dalı: İktisat
Programı: Doktora
Statüsü: Doktora

ÖZET

Yazar : Gulnaz ALDIBEKOVA
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : İktisat
Bilim Dalı : İktisat
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xiv + 186
Mezuniyet Tarihi : :.... / .... / 2018
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI

Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri

Petrol fiyatları, hem dünya hem de ülke ekonomisi açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Petrol fiyatlarının tahminleri yatırım projelerinin ve devlet bütçesinin oluşturulmasındaki temel göstergelerden birisidir. Fiyat artışı veya düşüşü ile oluşan fiyatlardaki değişiklik petrol ihraç ve ithal eden ülkeleri farklı şekillerde etkilemektedir. Bu çalışmada petrolün özellikleri, dünya petrol piyasasının eğilimi, petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların dünya ekonomisi ve özellikle Kazakistan makroekonomik göstergeleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Dünya petrol piyasası, Kazakistan petrol piyasası, Petrol üretimi ve rezervleri, Kazakistan'ın makroekonomik göstergeleri.

ABSTRACT

Name and Surname : Gulnaz ALDIBEKOVA
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Economy
Branch : Economy
Degree Awarded : Ph.D.
Page Number : xiv + 186
Degree Date : .... / .... / 2018
Supervisor : Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI

Impact of Oil Price On Economy of Kazakhstan

Oil prices are considered as an important factor for both the world and national economy. Estimates of oil prices are one of the key indicators of the investment project and the state budget. The increase or decrease of oil price affects the countries that export and import oil in different ways. In this study, we reviewed the characteristics of oil, the trends in the world oil market, the impact of oil price fluctuations on the world economy and especially on the macroeconomic indicators of Kazakhstan.

Keywords:

Global Oil Market, Kazakhstan Oil Market, Oil Production And Reserves,
Macroeconomic indicators of Kazakhstan

ÖNSÖZ

Doktora tez çalışmanın her aşamasında tecrübelerinden ve bilgilerinden yararlandığım ve bu tezin oluşmasında büyük rolü ve katkısı olan değerli danışman hocam Prof. Dr. Nalan ÖLMEZOĞULLARI'ya, tezimin her sürecinde verdikleri yapıcı fikirleri için değerli hocalarım Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR, Doç. Dr. Özer ARABACI, Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY, Prof. Dr. Alpaslan SEREL'e, doktora eğitimlerimde emeği geçen bütün hocalarıma çok teşekkür ederim.

Çalışmamı baştan sona okuyup, kelime hatalarımı düzeltmede bana yardımcı olan, kıymetli vaktini ayırdıkları için değerli Türk dili öğretmeni Fatma ÇAĞLAR'a, arkadaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca sağlamış olduğu destek ve burs imkanları için Türkiye Cumhuriyeti'ne, öğrencilik dönemim boyunca onlardan uzakta olmama tahammül eden, sonsuz sabır ve anlayışlarından dolayı aileme teşekkür ederim.

Gulnaz ALDİBEKOVA
Bursa, 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLO LİSTESİ	xi
GRAFİK LİSTESİ	xii
RESİM LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PETROL PİYASASININ YAPISI VE EKONOMİK GELİŞMEDE PETROLÜN RÖLÜ

1.1 PETROLÜN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ.....	7
1.2 PETROLÜN KÜRESEL ENERJİ DENGESİNDEKİ ROLÜ	11
1.3 PETROLÜN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ.....	11
1.4 DÜNYA PETROL PİYASASININ TARİHSEL GELİŞİMİ	13
1.5 DÜNYA PETROL PİYASASININ YAPISI	18
1.5.1 Küresel Petrol Arzı	18
1.5.1.1 Dünya Petrol Rezervleri.....	18
1.5.1.2 Dünya Petrol Üretimi	22
1.5.2 Küresel Petrol Talebi ve Talebi Şekillendiren Faktörler	29
1.6 PETROL FİYATININ SEYRİ	34
1.6.1 Dünya Petrol Fiyatlarının Önemli Tarihi Aşamaları	35
1.6.1.1 Uluslararası Şirketlerin Dünya Petrol Fiyatını Belirleme Süreci.....	36
1.6.1.2 İki Bazlı Fiyatlandırma Sistemi	37
1.6.1.3 OPEC'in Yönetimi Altında Petrol Fiyatlandırma Sisteminin Geliştirilmesi	38
1.6.1.4 Borsa Fiyatlandırma Mekanizmasına Geçiş.....	40
1.6.1.5 Borsa Fiyatlandırma Mekanizması	41

1.6.2 Petrol Fiyatlarının Dalgalanma Seyri	42
1.6.3 Petrol Fiyatları Üzerinde Belirleyici Olan Faktörler	45
1.7 PETROL FİYATLARININ DÜNYANIN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	48
1.8 PETROL FİYATLARININ İTHALATÇI VE İHRACATÇI EKONOMİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	50
1.8.1 Petrol Fiyatlarının İthal Eden Ülkeler Üzerindeki Etkileri.....	51
1.8.2 Petrol Fiyatlarının İhraç Eden Ülkeler Üzerindeki Etkileri.....	54
1.9 PETROL FİYATINDAKİ DALGALANMALARIN BAZI PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELERİN EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	57
1.9.1 Körfez Ülkeleri	57
1.9.2 Rusya	65
1.10 LİTERATÜR TARAMASI.....	72
1.10.1 Petrol Fiyatlarının Petrol İthal Eden Ülkeler Üzerindeki Etkilerini Araştıran Çalışmalar	72
1.10.2 Petrol İhraç Eden Ülkeler Üzerindeki Petrol Fiyatlarının Etkilerini Araştıran Çalışmalar	77

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE PETROLÜN KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

2.1 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDE GEÇİŞ SÜRECİ (1991 - 1996).....	83
2.2 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN KRİZDEN SONRAKİ DÖNEMİ (1997 - 2007).....	89
2.3 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN ÜÇÜNCÜ AŞAMASI: 2008'DEN GÜNÜMÜZE KADARKİ YENİLEME DÖNEMİ	98
2.4 KAZAKİSTAN PETROL SANAYİSİ.....	123
2.4.1 Kazakistan'ın Petrol Rezervleri ve Petrol Üretimi.....	123
2.4.2 Petrol Arıtımı	129
2.4.3 Kazakistan'ın Petrol İhracatı	132
2.4.4 Petrol Taşımacılığı.....	134

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PETROL FİYATLARININ GELİŞİMİ VE KAZAKİSTAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

3.1 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDE PETROLÜN ROLÜ VE ÜLKENİN DÜNYA PETROL PİYASASINDAKİ YERİ.....	138
3.1.1 Petrolün Ekonomik Büyümeye Etkisi	138
3.1.2 Petrolün Fiyat İstikrarına Etkisi.....	140

3.1.3 Petrol Fiyatlarının İstihdama Etkisi	141
3.1.4 Petrol Fiyatlarının Ödemeler Dengesine Etkisi	145
3.1.5 Petrol Faktörünün Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi.....	153
3.2 KAZAKİSTAN PETROL PİYASASINDAKİ SORUNLAR VE ÖNERİLER..	157
SONUÇ.....	162
KAZAKİSTAN PETROL SANAYİNİN KRONOLOJİK LİSTESİ.....	168
KAYNAKLAR	171
ÖZGEÇMİŞ.....	186

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. Yakıt ve Enerji Piyasasında Petrolün Payı	11
Tablo 2. 2016'da Dünya Enerji Piyasasının Yapısı	11
Tablo 3. Bazı Petrol Üreten Ülkelerinde Petrol Endüstrisinin Başlangıç Tarihi	14
Tablo 4. Kanıtlanmış Dünya Petrol Rezervleri	20
Tablo 5. Dünya Petrol Üretiminin Yapısı	26
Tablo 6. Dünya Petrol İhracatının Yapısı	28
Tablo 7. 1970-2016 Yıllarında Dünya Petrol Tüketiminin Yapısı	30
Tablo 8. Petrol Fiyatları Üzerinde Belirleyici Olan Faktörler	46
Tablo 9. Dünya Petrol Piyasasının Göstergeler Dinamiği	48
Tablo 10. Körfez Ülkelerin Petrol Rezervleri	57
Tablo 11. Basra Körfezi Ülkelerindeki En Büyük 10 Petrol Yatağı	58
Tablo 12. Körfez Ülkelerinin Reel GSYİH Büyümesi	60
Tablo 13. Petrol Üreticisi Ülkelerin İmalat ve Petrol Çıkarma Sanayilerinin GSYİH'daki payı (2016)	61
Tablo 14. Körfez Ülkelerin Sahip Oldukları Fiyat İstikrar Fonları, 2016	63
Tablo 15. 1922-1990 Yılları Arasında SSCB'de Petrol Üretimi	66
Tablo 16. Dünya Petrol Üretimi ve Üretimdeki Rusya'nın ve ABD'nin payları	67
Tablo 17. 1950-1997 Rusya Petrol Üretimi (1950-1997)	67
Tablo 18. Kazakistan'ın GSYİH'nın Gelişimi (1991-1996)	85
Tablo 19. Kazakistan'ın GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı	85
Tablo 20. Kazakistan'ın GSYİH ve Sektörlerin Değişimleri	86
Tablo 21. Kazakistan'ın Ödemeler Dengesi 1995-2017 - Analitik Sunum	92
Tablo 22. Kazakistan'ın GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı	102
Tablo 23. Kazakistan'ın Dış Ticaretin Yapısı	116
Tablo 24. Kazakistan'ın Dış Ticaretin Ana Göstergeleri	118
Tablo 25. Kazakistan'ın Ham Petrol İhracatın Payı	120
Tablo 26. SSCB Ülkelerin Kanıtlanmış Petrol Rezervleri	124
Tablo 27. Kazakistan'daki Petrol Artımı	130
Tablo 28. Kazakistan Petrol Rafinerilerin İş Yüğü	130
Tablo 29. Kazakistan'ın İşsizliği ve İstihdamı	143
Tablo 30. Kazakistan İhracatının Emtia Yapısı	147
Tablo 31. Fiyat ve Miktar Değişimlerinin İhracat Değeri Üzerindeki Etkisi	147
Tablo 32. Kazakistan'ın Gelir Dengesi	151

GRAFİK LİSTESİ

	Sayfa No.
Grafik 1. Dünya Petrol Rezervlerin Dinamiği	19
Grafik 2. Dünyanın En Büyük Petrol Rezervlerine Sahip Olan Ülkeler	19
Grafik 3. Dünya Petrol Üretimi	23
Grafik 4. Dünya Petrol Üretimini Bölgesel Yapısı	24
Grafik 5. Dünya Petrol İthalatının Yapısı	31
Grafik 6. 1970-2016'da Dünya Petrol Talebi ve Dünya Ekonomisinin Dinamikleri	33
Grafik 7. Dünya Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar (1970 - 2017)	43
Grafik 8. Küresel GSYİH ve Petrol Fiyatlarının Dinamiği	49
Grafik 9. 40\$/ Varile Düşen Petrol Fiyatlarının Bazı Ülkelerin GSYİH'sı Üzerinde Etkileri	54
Grafik 10. Basra Körfezi Ülkelerinin Dünya Petrol Üretimindeki Payları (2016)	59
Grafik 11. Basra Körfezi Ülkelerinin Dünya Petrol İhracatındaki Payları (2016)	59
Grafik 12. Petrol Fiyatlarındaki Değişim Trendleri ve Körfez Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi	61
Grafik 13. Petrol İhracatçısı Bölge Ülkelerinde Petrolün Ekonomideki Yeri (2016)	62
Grafik 14. Basra Körfezi Ülkelerin Petrol Üretiminde Petrol İhracatının Yüzdesi (2016)	63
Grafik 15. Basra Körfezi Ülkelerinin Sahip Oldukları Fonların GSYİH'daki Oranı (2016)	64
Grafik 16. Rusya'nın GSYİH Büyümesi ve Petrol Fiyatlarının Dinamiği	69
Grafik 17. Rusya'nın Petrol Üretimi ve İhracatı, 1995-2016	71
Grafik 18. 1991 ve 1996 Yıllarında Sanayi Endüstrisinin Dağılımı	87
Grafik 19. Petrol ve Gaz Üretimini Sanayi Sektöründeki Payı	87
Grafik 20. Tüketici Fiyat Endeksinin Değişimi, 1991-1996	88
Grafik 21. Kazakistan'ın Altın ve Döviz Rezervleri	95
Grafik 22. İşsizlik Oranı	97
Grafik 23. Yurtdışı Borcu Dinamiği	100
Grafik 24. Ulusal Fonun Varlıkların Dinamiği	100
Grafik 25. GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı	102
Grafik 26. Resmi Döviz Kuru (Tenge / Dolar)	103
Grafik 27. Tüketici Fiyatları Endeksi 1996-2016	104
Grafik 28. Kazakistan'ın GSYİH Büyüme Oranı	105
Grafik 29. Kişi Başı Milli Gelir	106
Grafik 30. Bütçe Dinamiği ve GSYİH'daki Payı	108
Grafik 31. Ulusal Fonun Döviz Varlıkları	108
Grafik 32. Doğrudan Yabancı Yatırım	110
Grafik 33. 1991 ve 2016 Yıllarında Sanayi Endüstrisindeki Sektörlerin Payı	111
Grafik 34. Kazakistan'da Petrol Sektörü ve Sanayi Üretimi	112
Grafik 35. Kazakistan'da Yoksulluk Oranı, 1996-2016	113
Grafik 36. Gini Katsayısı	113

Grafik 37.	Ücretin Dinamiği	114
Grafik 38.	Dış Ticaret Dengesinin Dinamiği	117
Grafik 39.	2016'da İhracat ve İthalat Payı	117
Grafik 40.	Kazakistan Cumhuriyeti İhracatının Emtia Yapısı	119
Grafik 41.	Kazakistan İhracatının Coğrafi Yapısı	119
Grafik 42.	Kazakistan İhracatında Başlıca Ülkeleri (2016)	120
Grafik 43.	Kazakistan Cumhuriyeti İthalatının Emtia Yapısı	121
Grafik 44.	Kazakistan İthalatında Başlıca Ülkeleri (2016)	122
Grafik 45.	Kazakistan İthalatının Coğrafi Yapısı	122
Grafik 46.	Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri, 2016	124
Grafik 47.	Dünya Petrol Üretiminde Kazakistan Petrol Üretim Payı	125
Grafik 48.	SSCB Ülkelerin Petrol Üretimi	125
Grafik 49.	Kazakistan'daki Petrol Üretim Dinamiği	126
Grafik 50.	2016 Yılında Petrol Üretim Bölgesel Yapısı	127
Grafik 51.	Petrol Üretimindeki Yabancı Ülkelerin Payı	129
Grafik 52.	Benzin Tüketimindeki İthalat Payı	132
Grafik 53.	Dizel Tüketimindeki İthalat Payı	132
Grafik 54.	Kazakistan Petrol İhracatının Dinamiği	133
Grafik 55.	Petrol Üretim ve İhracat Dinamiği	133
Grafik 56.	Kazakistan Petrol İhracatının Coğrafi Yapısı (2016)	134
Grafik 57.	Kazakistan'ın GSYİH ve Dünya Petrol Fiyatların Dinamiği	138
Grafik 58.	Petrol Sektörünün Kazakistan'ın GSYİH İçindeki Payı ve Brent Petrol Fiyatı	139
Grafik 59.	Enflasyon ve Petrol Fiyatlarının Seyri	140
Grafik 60.	İstihdam Seyri	141
Grafik 61.	İşsizlik Oranı ve Petrol Fiyatları	142
Grafik 62.	Reel ve Nominal Ücret ve GSYİH Dinamikleri	143
Grafik 63.	Petrol Fiyatları İle Ücret Dinamikleri	144
Grafik 64.	Reel ve Nominal Gelirinin Endeksi ve Petrol Fiyatı	145
Grafik 65.	Cari İşlemler Dinamiği	146
Grafik 66.	Cari Hesap Bileşenleri	146
Grafik 67.	Dış Ticaret Dengesi	147
Grafik 68.	Kazakistan'ın İhracatı ve Brent Petrolün Fiyatı Dinamiği	148
Grafik 69.	Petrol İhracatı Geliri	149
Grafik 70.	Hizmetler Dengesi	150
Grafik 71.	Ulusal Fondan Gelen Transferlerin Devlet Bütçesindeki Payı	154
Grafik 72.	Kazakistan Cumhuriyeti Bütçesini Dengeleyebilmek İçin İhtiyaç Duyulan (Breakeven Fiscal Oil Price) Petrol Fiyat Seviyesi	155
Grafik 73.	Belirli Petrol Üreticisi Ülkelerin Bütçesini Dengeleyebilmek İçin İhtiyaç Duydukları (Breakeven Fiscal Oil Price) Petrol Fiyat Seviyesi	156

RESİM LİSTESİ

Resim 1.	Petrol Türleri	10
Resim 2.	Orta Asya Petrol Boru Hattı Sisteminin Haritası	135

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
BDT	Bağımsız Devlet Toplulukları
BP	British Petroleum
EIA	Enerji Bilgi İdaresi
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IBRD	Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	Uluslararası Para Fonu
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler
WTI	West Texas Intermediate
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

*"Zenginlik Servet Sahibi Olmak Değil,
Onu Uygun Bir Şekilde Kullanma Yeteneğidir."*

Miguel De Cervantes

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden bu yana, ticaret yollarının güvenliği ile ekonomi arasındaki yakın ilişki, günümüzde de önemini artırarak sürdürmektedir. Ancak 1970'li yıllara kadar bilim insanları tarafından yapılan araştırmalarda enerjinin ekonomi üzerindeki etkilerine çok fazla değinilmemiştir. Bunun temel sebebi, enerjinin üretimin ana faktörlerinden biri olarak görülmemesidir. Bu dönemde iktisatçıların yanı sıra devlet adamlarının da temel ilgi odağı petrolün ekonomi üzerindeki etkisi, petrol taşımacılığı, üretiminin güvenliği gibi konuları da içerecek şekilde genişletilmesidir. Dolayısıyla, enerji kaynakları ve özellikle de petrol, ulusal ve uluslararası ilişkilerde önemli rol oynamaya başlamıştır. Dünya petrol piyasasında fiyatlandırma konusu ise, 1973 yılı öncesi ve sonrası olarak değişim göstermektedir. Daha açık bir ifade ile belirtecek olursak, 1973 öncesi dönemde petrol fiyatları daha istikrarlı ve düşük gözlemlenirken, sonraki dönemde dalgalı ve genel olarak yükselen bir eğilim göstermektedir.

Yazmış olduğumuz tezin temel konusu, petrol fiyatındaki değişimin, petrol ihraç eden ülkelerin iktisadi durumuna etkisini Kazakistan örneğinde açıklanmasıdır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Kazakistan'ın pazar ekonomisine geçiş sürecinde ülkenin petrol endüstrisi, ekonomik gelişmede öncelik almıştır. Bağımsızlıktan sonraki dönemde Kazakistan'ın petrol sektörü, ekonominin en umut verici sektörü, ülkeyi dünya ekonomik sistemine dahil eden önemli alanı olarak kabul edilmektedir. Bunun temel nedeni, dünya petrol piyasasında beklenen olumlu durum ve ülkedeki büyük petrol rezervleridir.

Kazakistan'ın petrol sanayisi, sadece sanayi sektörünün en önemli kolu değil, aynı zamanda ülkenin ekonomik güvenliğinin ve bağımsızlığının da ana unsurlarından biridir. Petrol yataklarının geliştirilmesiyle elde edilen vergi gelirleri ve petrol satışı,

sosyal programların uygulanmasına ve iç siyasi istikrarın güçlenmesine olanak sağlamaktadır.

Kazakistan'ın petrol ihracatı, sadece ekonomik çıkarlarının değil, aynı zamanda siyasi hedeflerinin gerçekleştirilmesinde, ülkenin küreselleşme sürecine dahil edilmesinde ve dünya ekonomik ilişkilerinin genişletilmesinde de en önemli faktördür. Uluslararası işbirliği çerçevesinde, dünya petrol piyasasındaki konumunu güçlendirmek için Kazakistan, sanayileşmiş ülkelerle olan ilişkilerini, Rusya ve Çin dahil olmak üzere, geliştirmeye odaklanmıştır.

Kazakistan'da petrol endüstrisinin gelişimi; petrol arama, üretim, işleme ve nakliye için gerekli olan yatırımların eksikliği nedeniyle aksamaktadır. Bunların yanı sıra modern teknolojinin, teknik bilginin ve güncel yönetim deneyiminin eksikliği petrol endüstrisinin gelişimini kısıtlamaktadır. Yabancı şirketler petrol endüstrisine, diğer sektörlere göre öncelik verdiklerini belirterek, yatırım yapmaya büyük oranda ilgi duymaktadırlar.

Aynı zamanda, jeolojik keşif ve petrol üretimi alanında çok sayıda sözleşmenin imzalanmasına rağmen, günümüzde ülkeye hedeflendiği miktarda yabancı sermayenin girmemesi ve petrol rezervlerinin keşfedilmemesi neticesinde petrol üretiminde ve arıtmada önemli bir artış söz konusu değildir.

Kazakistan'a yabancı sermaye girişini ve ülkede petrol endüstrisinin gelişmesini önleyen önemli etkenlerden biri, petrolün ülkeden nakliye kapasitesinin kısıtlılığıdır. Kazakistan coğrafi konumu nedeniyle petrol taşımacılığında bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bununla birlikte, bu günlerde, ihracat rotaları, hidrokarbonların dünya pazarına daha kolay bir şekilde ulaştırılması için, optimize edilmekte ve çeşitlendirilmektedir.

Petrol boru hatlarının seçimi büyük ölçüde, Kazakistan'ın dış politika ve dış ekonomik stratejisini belirlemektedir. İhracat güzergahlarının oluşturulmasında, ülkenin jeopolitik konumu da göz önünde bulundurulduğunda, sosyal ve ekonomik kalkınmasının çıkarları için, petrolün dünya pazarına çok yönlü olarak taşınması önem arz etmektedir.

Aynı zamanda petrol kompleksinin gelişimi ve petrol ihracatının artışı, Kazakistan ekonomisinin hammadde oryantasyonunun derinleşmesinde tehdit oluşturmaktadır. Bu durum Kazakistan'ı sanayileşmiş ülkelerin hammaddesel uzantısına dönüştürebilir.

Olayların bu senaryodaki gibi ilerlemesini önlemek için ülke ekonomisini ve ihracatını çeşitlendirmek gerekmektedir. Sadece petrol kompleksinde değil, ekonominin diğer sektörlerinde de büyüme dallarını bulmak gerekmektedir.

Hidrokarbon ihracatına yüksek bağımlılık, Kazakistan ekonomisini savunmasız hale getirmektedir. Ulusal çıkarların etkin bir şekilde korunması için petrol kompleksini geliştirme stratejisi oluşturulmalıdır. Her şeyden önce, bu strateji ülkenin ekonomik güvenliğinin sağlanması ve Kazakistan'ın dünya pazarındaki konumunun güçlendirilmesine katkıda bulunulması amacıyla gerçekleştirilmelidir.

Kazakistan'ın yanı sıra dünyadaki hemen hemen tüm devletlerin ekonomileri petrol fiyatından etkilenmektedir. Bu yüzden de ülkelerin ekonomilerinin dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara olan duyarlılığı bir takım araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu etkileşimin incelemesine olan ilgi 1970'lerde, petrol fiyatlarının keskin bir şekilde yükselmesi ve bunun sonucu gelişmiş petrol ithal eden ülkelerin ekonomilerinin durgunluğuna sebep olması ile ortaya çıkmıştır. OECD ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı 1967-1973 yıllarında % 4,8 iken, 1973-1977'de % 3,6'ya ve 1977-1982'de % 2,4'e kadar gerilemiştir.

Petrol fiyatlarının artışı petrol ihraç eden ülkeler için olumlu, ithal eden ülkeler için olumsuz etki yaratmaktadır. Petrol fiyatlarının düşmesi ise doğal olarak tam ters yönde etki göstermektedir. Mesela, Hamilton çalışmasında (1983) VAR modelini kullanarak petrol şoklarının ABD resesyonuna olan katkısını araştırmıştır ve petrol fiyatlarındaki artışın, 1948-1980 yılları arasında ABD üretiminin büyümesini yavaşlattığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu konu başka araştırmacılar tarafından da doğrulanmış ve geliştirilmiştir. Hamilton'un 1983'teki çalışmasından bu yana, petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasında olumsuz bir ilişkinin varlığı yaygın bir şekilde kabul görmüştür (Sauter vd. 2003:2). Örneğin, Mork (1989), Ferderer (1996), Rotemberg and Woodford (1996), Hamilton (2003), Kilian (2005), Hamilton and Herrera (2004), Barsky ve Kilian (2004), Jimenez-Rodriguez ve Sanchez (2004), Mirza ve Zitoni (2010), Katircioglu vd. (2015) araştırmalarında petrol ithal eden ülkeler açısından, petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Bununla birlikte, 1980'lerde, petrol fiyatlarında düşüş gerçekleşmiş olsa da, bu durum beklenenin aksine ekonomik üretimde artışa neden olmamıştır. Blanchard ve

Gali (2007) gibi araştırmacılar çalışmaları sonucu bu durumu doğrulamışlar ve petrol fiyatlarının 2000'lerde makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin 1970'lere kıyasla azaldığını ispatlamışlardır. Kilian (2008) alışmasında da, petrol fiyatlarının ABD ekonomisine etkisinin azaldığını belirtmiştir.

Mehrara ve Mohaghegh (2011) ise VAR yaklaşımı kullanarak petrol fiyat hareketlerinin, petrol ihraç eden ülkelerin üretim, para arzı, fiyat endeksi, GSYİH gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini araştırmış ve petrol fiyat hareketlerinin enflasyona sebep olmadığına karar vermişlerdir. Benzer alışmalar, Kuveyt (Eltony ve Al-Awadi 2001), Suudi Arabistan (Algahtani 2016), Basra Körfezi ve Kuzey Afrika lkeleri (Simohammed vd. 2016), Nijerya (Ayadi 2005) ve İnan (Farzanegan ve Markwardt 2009) için yapılmıştır.

Petrolün ekonomi üzerindeki etkisinin önemli olduğu ülkelerden biri de Rusya olduğundan, petrolün Rusya ekonomisindeki etkisini inceleyen birkaç çalışma bulunmaktadır. Ratava (2002), Ito (2008) ve Melnikov (2010), çalışmalarında dünya petrol fiyatlarının yükselmesi Rusya ekonomisini olumlu etkilediğini göstermişlerdir. Gene (2008), uluslararası petrol fiyatlarındaki % 10'luk bir artışın Rusya GSYİH'sinde % 5'lik bir artış ile bağlantılı olduğunu açıklamıştır. Korhonen ve Ledyeva (2010), petrol fiyat hareketlerinin petrol üreten ve petrol tüketen ülkeler üzerindeki etkilerini araştırmış ve böylece dünyanın önemli petrol üreticilerinden olan Rusya ile ilgili verileri kullanmışlardır. Petrol fiyatlarındaki yükselişin Rusya ekonomisini doğrudan olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, petrol fiyatlarındaki artışın dolaylı olumsuz etkisinin az da olsa mevcut olduğunu göstermişlerdir. Sonuç olarak, petrol fiyat artışlarının Rusya'nın GSYİH'sını artırdığı kanısına varmışlardır.

Kazakistan da, bir petrol ihracatçısı ülke olarak, yerli ve yabancı bilim adamları tarafından incelenmiştir. Bilim adamları petrol sktrnn, özellikle de petrol fiyatlarının, tarihsel sürecini baz alarak Kazakistan'ın ekonomik gelişiminde nasıl bir rol oynadığını incelemişlerdir.

Kose ve Baimaganbetov (2015) alışmalarında 2000-2013 döneminde reel petrol fiyat şoklarının Kazakistan'daki sanayi üretimini, reel döviz kuru ve enflasyon üzerinde asimetric etkisini vektör otoregresyon modeli (SVAR) kullanarak değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki düşüşün, Kazakistan'ın ekonomik göstergeleri üzerindeki etkisinin artışa göre daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Gronwald ve diğeri de (2009) benzer bir sonuca varmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, VAR modelinde ele alınan tüm değişkenler (GSYİH, enflasyon, bütçe gelirleri, ihracat ve reel döviz kuru), petrol fiyatlarındaki düşüşten önemli ölçüde negatif yönde etkilenmişlerdir. Bu da Kazakistan ekonomisinin petrol fiyatlarındaki değişimlere karşı savunmasız olduğunu göstermektedir.

Nurmakhanova (2006) ise Kazakistan'ın reel GSYİH'si, vergi gelirleri, reel döviz kuru, ülkedeki fiyatlar genel düzeyi ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin yapısını incelemiştir. Çalışmasında yazar, 2000 - 2015 arası dönemde istatistik verileri kullanarak petrol fiyatlarının Kazakistan ekonomisi, özellikle de reel efektif döviz kuru üzerindeki belirgin etkisini doğrulamıştır. Aynı zamanda, bu çalışmanın sonuçlarına göre, petrol fiyatları, yurtiçi fiyat seviyesine baskıyı artırarak reel döviz kurunu etkilemektedir.

Korhonen ve Mehrotra (2009) petrol fiyat şoklarının reel GSYİH ve reel döviz kuruna olan etkisini değerlendirmiş ve petrol fiyatlarının Kazakistan'ın reel GSYİH'sine olumlu etkisini kanıtlamışlardır. Öte yandan, Gurvich ve diğeri (2009) petrol fiyatlarının Kazakistan'ın reel GSYİH'sinde, Korhonen ve Mehrotra (Korhonen ve Mehrotra 2009) ise petrol fiyatlarının reel kur dalgalanmaları üzerinde önemli ölçüde etkili olmadığını açıklamışlardır. Aynı zamanda Kutan ve Wyzan'ın (2005) araştırmaları sonucuna göre petrol fiyatlarındaki değişimler reel döviz kurunun hareketlerini önemli derecede etkilemektedir.

Bu sonuçların heterojenliği, petrol fiyatlarının Kazakistan'ın ekonomik göstergeleri üzerindeki etkilerinin uzun süreç içinde ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu tezde, bu yöndeki çalışmalara katkı sunulması amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmamızın temel amaçların biri Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemde ülkenin ekonomik gelişimini araştırmak; dünya ve bölgesel petrol piyasasındaki rolünü incelemektir.

Tezin belirlenen hedefine ulaşması için ve petrolün Kazakistan ekonomisi üzerindeki etkilerinden yola çıkarak tezi üç bölüme ayırmakta ve detaylı bir şekilde konuyu ele almaktayız. Şöyle ki, ilk bölümde enerji kaynağı olarak petrolün tanımlanması, petrol piyasasının tarihsel gelişim süreci, piyasa yapısı, petrol fiyatlarının belli dönemlerle değişimi, ithalat ve ihracat eden ülke ekonomileri üzerindeki etkileri ve literatür taraması açıklanmaktadır.

İkinci bölüme bakacak olursak burada Kazakistan ekonomisinin yapısı ve bağımsızlık sonrası gelişim sürecinin, özellikle, Kazakistan Cumhuriyeti'nin ekonomik potansiyelinin ana unsurlarının (doğal kaynak, üretim ve işgücü potansiyelleri) analizi yapılmaktadır. Bunun yanı sıra 90'lı yıllarında endüstri, tarım ve hizmetler gibi ana sektörlerinin gerileme sebepleri; makroekonomik reformların seyri ve sonuçları ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde Kazakistan'ın ekonomik ve sosyal dönüşümleri; ticaret ilişkileri; yabancı yatırımların hacmi, yapısı, dinamikleri ve bunların ülkenin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra ülke petrol sektörünün oluşumu, gelişimi, petrol ihracatı, petrol rezervleri gibi konular incelenmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde ise Kazakistan'ın dünya petrol piyasasındaki yeri, petrol fiyatlarının ülkenin başlıca makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi araştırılmakta ve mevcut sorunların yanı sıra gelecek dönemde karşılaşılabilecek problemler göz önünde bulundurularak çözümler üretilmektedir.

Tez araştırmasında temel kaynak olarak hem yerel hem yabancı bilim adamlarının çalışmaları kullanılmıştır. Bu konuda eserlerine baş vurduğumuz Türk bilim adamları: ALKİN Kerem, ATMAN Sabit, BAYRAÇ Naci H, PALA Cenk vd., Kazakistan'ın, Rusya ve diğer ülkelerin bilim adamları: KAŞIMBAYEV Maulen, ÇERDABAYEV Ravil, EGOROV Oleg, ÇİGARKİNA Olga, BAYMUKANOV Amur, KARENOV Rashit, YERGIN Daniel, KRILOV Timofei, PETROV Vladimir, ARTYUŞKİN Viktor, PRIMAKOV Aleksander, MUKAYDECH Elena, ALIYEV Natig, BOBILEV Yuriy, BRAGİNSKIY Oleg, BUSHUYEV Vitaliy, KAFENGAUZ Lev vd.dir.

Bunun yanı sıra çalışmada Kazakistan Merkez Bankası; Kazakistan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı; Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bankası; Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi verileri ile, IMF, Dünya Bankası, Uluslararası Enerji Ajansı, OPEC, BP'nin 1991 - 2017 dönemine ait istatistik ve analitik verileri ve bilgileri; konu ile ilgili her türlü bilimsel yayınlar ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin yasaları kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PETROL PİYASASININ YAPISI VE EKONOMİK GELİŞMEDE PETROLÜN RÖLÜ

"Petrolün sahibi olan akaryakıt sayesinde denize, jet yakıtı sayesinde havaya, otomobil yakıtından dolayı karaya hakim ve güçlü bir ekonomiye egemen olacağından tüm dünyanın sahibi olacaktır. Petrol, altından çok daha kıymetli, inanılmaz bir maddedir."

Henri Béranger

Tezin ilk bölümünde, petrol fiyatlarının Kazakistan'ın makro ekonomik göstergeleri üzerindeki etkilerini değerlendirmek amacıyla, önce dünya petrol piyasası özellikleri ve petrol piyasasındaki arz ve talep eğilimleri incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, dünya petrol fiyatlarını etkileyen ve dalgalanmalarına neden olan en önemli faktörler ve petrol fiyatlandırma sisteminin tarihsel gelişimi izlenmiştir. Bunun yanı sıra birinci bölümde, petrol fiyatlarının ekonomi üzerindeki etkisi konusunda önceki ampirik çalışmaların bir incelemesi yapılmıştır.

1.1 PETROLÜN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

Petrol, eski çağlardan beri insanoğlunun bildiği bir maddedir. "Petrol (neft ya da yer yağı), hidrokarbonlardan oluşan, sudan yoğun kıvamda, koyu renkli, arıtılmamış, kendine özgü kokuya sahip, yer altından çıkarılıp işlenen doğal yanıcı mineral yağıdır. Petrol günümüzde en değerli yer altı madenlerinden biri olduğu için 'siyah altın' olarak da anılır."¹

Petrol, kalite özellikleri (yoğunluk, kimyasal ve fraksiyonel bileşim, kirliliklerin varlığı) ile karakterize edilen spesifik bir üründür. Petrolün kullanım alanı petrol arıtmadır. Rafineri ürünleri; taşıma (benzin, dizel, gazyağı, yağlama yağları, parafinler,

¹ <http://www.bloomberght.com/emtia/brent-petrol> (25.12.2017).

bitüm) ve enerji (petrol gazı, rafineri gazı, mazot) gibi sektörler başta olmak üzere ekonominin birçok sektöründe kullanılmaktadır.

Petrol Türleri

"Siyah Altın", çıkarıldığı bölgeye göre, kalite farklılıkları göstermektedir. Yoğunluk ve sülfür miktarı gibi bileşimler petrolün kalitesini belirlemektedir. Petrol yoğunluğunun düşük olması; arıtma sürecini kolaylaştırmakta ve daha çok petrol ürünlerinin üretilmesine yol açmaktadır. Yoğunluğu düşük olan petrol Light Crude (hafif petrol) olarak adlandırılmaktadır. Petrol bileşimindeki sülfür miktarının düşük olması petrolün daha verimli olduğunu göstermektedir.² Ham petrolün yoğunluk ve sülfür miktarlarına göre dünyada 150'nin üzerinde türü bulunmaktadır. En çok talep gören petrol türleri ise Brent, WTI (West Texas Intermediate) ve Dubai'dir.³

Petrolün ana türlerinden biri olan **Brent**, 1976'dan beri Norveç Denizi'nden çıkarılmaktadır. Bu tür "siyah altın"ın ismi, petrol tabakalarının baş harflerinden, Broom ("B"), Rannoch ("R"), Etieve ("E"), Ness ("N") ve Tarbat ("T"), oluşmaktadır. Brent petrolü hafif ve bileşiminin düşük sülfür içeriği nedeniyle (% 0,3*) büyük ölçüde takdir edilmekte ve benzin, dizel üretimi için tercih edilmektedir. Dünya çapında petrol fiyatlarının oluşmasında Brent petrolünün fiyatı gösterge niteliğindedir.

ABD'de ise petrol piyasası başka bir marka - **WTI** (West Texas Intermediate) tarafından yönetilmektedir. Kalite açısından, Brent'in çok gerisinde kalmayan (sülfür

---

² Galina Barbişeva, Viktoria Harlanova, "Влияние Цен На Нефть На Мировую Экономику" (Petrol Fiyatlarının Dünya Ekonomisine Etkisi), *İktisat ve Yönetim Soruları*, No. 5 (07), Kazan: Genç Bilim Adamı Yayınevi, 2016, s. 63.

³ Timofei Kırlov, *Нефть и Газ. Учебный Курс (Petrol ve Gaz. Eğitim Kursu)*, Moskova: Avtor Yayın Evi, 2014, ss. 14 - 15.

* "Sülfür, kükürt içeren bileşikler tanımlayan; ancak çoğunlukla kükürtle karıştırılan bir maddedir. Sülfür, İngilizce "sulfide" teriminin karşılığıdır." "Ham petroler değişik miktarlarda ve tiplerde kükürt bileşikler içerir. Kükürt, ham petrolde hidrojen sülfür (H₂S) ve benzeri kükürt bileşikler (merkaptanlar, sülfürler, disülfürler, tiyofenler vb.) hâlinde bulunur. Çevreye kötü koku vermesi, zehirleyici özelliği, asidik karakterinin korozyona neden olması, katalitik işlemlerde katalizörün etkinliğini ve oluşan benzinin oktan değerini düşürmesi nedeniyle ham petrolde ve ürünlerde kükürdün bulunması arzu edilmez. Rafinericilikte kükürt içeriği % 1'den az olan ham petroler "tatlı", daha fazla içerikte olanlar ise "acı" olarak nitelendirilir. Ham petroldeki kükürt yüzdesinin en fazla 0,1-5 arası olması gerektiğinden hidrodesülfürasyon işlemi ile kükürt bileşikler sistemden uzaklaştırılmaktadır." Daha detaylı bilgileri: Uğur Eskier'in "Sülfür Nedir? (Özellikleri, Çeşitleri, Faydaları) makalesinde (<https://www.makaleler.com/sulfur-nedir-ozellikleri-cesitleri-faydaları>) (25.01.2018) ve T.C. Eğitim Bakanlığının "Kimya Teknolojisi. Ham Petrolde Tuz Diderme" materyalinde bulabilirsiniz (http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ham%20Petrolde%20Tuz%20Giderme.pdf). (25.01.2018).

içeriği % 0,5'i geçmeyen⁴ ve hafif petrol) ve benzin üretiminde aktif olarak kullanılan bir maddedir. Bundan dolayı WTI petrolü de dünya petrol piyasasında yüksek talep görmektedir.

Brent petrol üreticileri, WTI petrol üreticileri gibi, referans petrol rezervlerinin tükenmesi sorunuyla karşı karşıyadırlar. Daha önce Brent petrol dört sabit kuyudan çıkartılıyordusa, 2014'ten bu yana sadece bir kuyu çalışmaya devam etmektedir ve bu durum ileride referans petrolün bulunabileceği olasılığı ile ilgili tartışmayı canlandırmaktadır.⁵

Dubai ham petrolü (% 2 sülfür içerir) Dubai'de 80'li yılların ortalarında çıkarılmaya başlanmıştır. Dubai petrolü, dünya petrol piyasası işlem hacminin dörtte birini oluşturmakla birlikte Orta Doğu ve Asya-Pasifik bölgelerinde bir referans noktası olarak da hizmet vermektedir. Bu petrol rezervlerinin tükenme tehlikesi bulunmamaktadır.

Yukarıda bahsedilen petrol türlerinin yanı sıra, **Urals** petrolü de dünya piyasasında talep görmektedir. Ağır Urals (sülfür içeriği % 1,3) petrolü Rusya Federasyonunun doğusunda, kuzeyinde ve Sibirya bölgesinde mevcuttur. Batı Sibirya'da ise Urals petrolüne ek olarak, hafif Rusya Sibirya Light üretilmektedir (sülfür içeriği % 0,57). Aynı zamanda, her iki (Sibirya Light, Urals) petrol türünün fiyatlandırılması Brent petrolüne doğrudan bağlıdır.

Aynı zamanda Suudi Arabistan'ın en büyük şirketlerinden biri olan Saudi Aramco'nun ürettiği **Arap Light** petrolü (% 1,7 sülfür içerir)⁶, Avrupa ve Asya tüketicileri tarafından yüksek talep görmektedir.

Dünyada en kaliteli petrol markalarından biri olan **Kuveyt Export Crude** Kuveyt'te üretilmektedir. Bu petrol türü, yüksek kalitesi göz önünde bulundurularak, yüksek kaliteli yağların ve bir dizi petrol ürünlerinin üretiminde kullanılmaktadır.

Petrol fiyatları, genellikle varil fiyatı üzerinden belirlenir, 1 varil 158.987 litredir (1 ton petrol ise 7,59 varile eşittir).⁷

⁴ "Сорта Нефти" (Petrol Türleri), 2014, <https://utmagazine.ru/posts/5524-sorta-nefti> (29.04.2018).

⁵ "Эталонные Сорта Нефти" (Petrolün Referans Türleri), *Transneft Ansiklopedisi*, İnterfaks, <http://discoverrussia.interfax.ru/wiki/58/> (11.04.2018).

⁶ IEA, Statistics Oil & Gas Industry, 2014, s. 114, https://www.iea.org/media/training/presentations/etw2014/Day_A1A2_OilGas_Industry.pdf (14.06.2018).

⁷ <http://www.bloomberght.com/emtia/brent-petrol> (25.12.2017).

Diğer bölgesel petrol çeşitleri, referans petrol türü fiyatına göre işlem görmekte ve fiyatlara ya prim eklenmekte (yani, referanstan daha pahalı satılmaktadırlar) ya da indirim (indirimli olarak petrol satılmaktadır) yapılmaktadır.

Resim 1. Petrol Türleri

Kaynak: "Эталонные Сорты Нефти" (Petrolün Referans Türleri), *Transneft Ansiklopedisi*, İnterfaks, <http://discoverrussia.interfax.ru/wiki/58/> (11.04.2018).

1.2 PETROLÜN KÜRESEL ENERJİ DENGESİNDEKİ ROLÜ

XIX. yüzyıl kömür, XX. yüzyıl petrol asrı olarak adlandırılabilir. Son yıllarda dünya enerji piyasasında petrol yaklaşık % 33 oranına sahip olmuştur.⁸ Aynı zamanda, gelişmiş ülkelerin enerji piyasasındaki petrol payı % 38'e, gelişmekte olan ülkelerde % 30'a, BDT'de ise % 20'ye ulaşmıştır (Bkz. Tablo 1). Ayrıca BDT ülkelerinin çoğusunda kullanılan enerjide hakim yeri doğal gaz almaktadır (Bkz. Tablo 2). XXI. yüzyılın başı itibariyle petrolün dünyadaki enerji kaynaklarının tüketimindeki birincil payı azalmaya başlamış (1997'de % 40 iken 2016'da % 33'e kadar inmiştir) ve BP tahminlerine göre enerji dengesindeki petrolün payı devamlı azalacaktır.⁹

Tablo 1. Yakıt ve Enerji Piyasasında Petrolün Payı (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2004	2005	2015	2016
Dünya	39,9	40,0	40,0	39,8	39,8	39,7	36,9	36,4	33,1	33,3
OECD	43,1	43,1	43,0	42,9	42,8	42,8	41	41	37,5	37,7
Gelişmekte olan ülkeler	40,4	40,8	40,8	40,4	40,4	40,4	35,8	34,7	30,0	30,1
BDT	20,8	20,6	20,4	20,3	20,3	20,3	18,5	18,4	19,8	20,3

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017, s. 9.

Tablo 2. 2016'da Dünya Enerji Piyasasının Yapısı (%)

	Petrol	Gaz	Kömür	Nükleer Enerji	Hidroelektrik	Yenilenebilir enerji
Dünya	33,28	24,13	28,11	4,46	6,86	3,16
OECD	37,74	27,04	16,52	8,08	5,73	4,88
Gelişmekte olan ülkeler	30,09	22,06	36,38	1,87	7,66	1,93
BDT	20,25	50,95	16,35	6,56	5,82	0,07

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2017, s. 9.

1.3 PETROLÜN DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

Dünya sahnesinde petrole erişim, ülkeler için stratejik açıdan çok önemlidir. Ülkelerin siyasi ve ekonomik üstünlüklerinin bilimsel ve teknolojik ilerlemeyle yakından ilişkisi olmasına rağmen, uluslararası gücün temelinde, enerji üretimi, hammadde ve kaynakların ülkede bulunması ve enerjii diğer ülkelere taşıması konusunda kontrole sahip olmaları yatmaktadır. Bu nedenle, ülkenin hem ekonomisinde

⁸ Minqi Li, "World Energy 2017-2050: Annual Report", Utah: *Department of Economics, University of Utah*, 2017, s. 3.

⁹ Oleg V. Braginskiy, *Нефтегазовый Комплекс Мира (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi)*, Moskova: "Нефть и Газ" РГУ Нефти и Газа им. Губкина, 2006, s. 7.

hem de endüstrisinde enerji sektörünün özellikle de petrol sektörünün yeri çok önemlidir.¹⁰

1900'lü yıllardan beri petrol, ülkelerin ekonomik yaşamının en değerli ve gerekli kaynağı olduğundan, dünya ekonomisinde ana konu olarak gündemdeki yerini korumaktadır.¹¹

Petrol endüstrisi, tüm çağlar boyunca muazzam bir etki yaratmıştır. Alternatif bir enerji keşfedilene kadar petrol, dünya ekonomisi üzerinde ciddi bir rol oynamaya devam edecektir. Fiyatlardaki önemli dalgalanmalar ya ekonomik büyümeyi hızlandırabilir ya da aksine enflasyon ve ekonomik durgunluğa neden olabilir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de petrol, bireylerin, işletmelerin ve tüm ülkelerin refah kaynağıdır.¹²

Enerji ile ekonomik kalkınma arasında doğrudan bağlantı vardır. Herhangi bir ülkenin ekonomik gelişimi bir enerji ihtiyacını doğurur ve bu enerji ihtiyaçlarının farklılaşması ülkelerin gelişim düzeylerine bağlıdır. Gelişmiş ülkelerde, sanayi ve yüksek teknolojilerin üretimi üst düzeyde olduğundan, enerji tüketimi yüksektir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmeleri devam ettirdikleri sürece gelişmiş ülkeler kadar olmasa da enerji tüketimi devam edecektir. Bu da ekonomi ve enerji arasındaki ilişkinin daha da artmasına yol açacaktır.¹³

Bununla beraber enerji ve petrol tüketiminin artmasının başlıca etkenleri: kentleşme, nüfus artışı ve sanayileşmedir. Ancak bir ülkenin sanayisinin gelişmesi gözlemlenmiyorsa, bu onun enerji kaynaklarını daha çok ısınma amaçlı kullandığını göstermektedir.¹⁴

Enerji, bir ülkenin ekonomik faaliyetinin kesintisiz devam etmesindeki en önemli kaynaktır. Petrol ise, ülkenin ekonomik faaliyetlerinin sürekliliğini sağlayan enerjinin temelini oluşturuyor. Bundan dolayı petrolün bir ülke sınırları içerisinde bulunması ve özellikle de yeterli düzeyde bulunması hayati önem arz etmektedir.¹⁵ Bununla birlikte petrol kolay nakledilme ve depolanma özelliklerine sahip olduğundan dolayı, enerji ihtiyacı olan ülkeler petrolü tercih etmektedirler.

¹⁰ Kerem Alkin, Sabit Atman, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açısından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2006-48, 2006, s. 39.

¹¹ Hasan Tanrıseven, *Türk Kamu Sektöründe Petrole İlişkin Kararlar Sistemi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 2.

¹² Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, New York: Free Press, 1991, s. 13.

¹³ Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-PETROL-DOLAR: "Petrol Krizlerin Perde Arkası"*, 1. Baskı, İstanbul: Yasakelma, Aralık 2006, s. 15.

¹⁴ Pala, a.g.e., s. 15.

¹⁵ Alkin, Atman, a.g.e., ss. 39 - 40.

Bazı dönemlerde dünya petrol üretiminde yaşanan kesintiler ülkelerin makroekonomik göstergeleri ve politikaları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerini göstermiştir. Bu sebeple enerji ve petrol arz devamlılığı ve güvenliği, ulusal ve uluslararası yapılarda önemli yer almaktadır.¹⁶

1.4 DÜNYA PETROL PİYASASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Endüstriyel petrol üretimi 1859'da, Pennsylvania bölgesinde Edwin Drake tarafından ilk petrol kuyusunun açılması ile başlamıştır. İlk kuyunun derinliği 21 metre idi. Gazyağını geliştiren (o dönemde kullanılan tek petrol ürünü) ilk rafineri 1865 yılında New York'ta kurulmuştur. İlk petrol borsası 1871'de Titusville (Pennsylvania) şehrinde faaliyete başlamıştır. 1879'da, ilk petrol boru hattı Pennsylvania'daki petrol çıkarma alanından New York'a kadar döşenmiştir.¹⁷

1861'de Cleveland şehrinde (Ohio, ABD) işadamı J. D. Rockefeller tarafından Standard Oil Co adlı petrol şirketi kurulmuş, 1870 - 1880'li yıllarında bu şirket ABD'deki tüm petrol üretimini, petrol rafinerisini ve gazyağı satışını tekelleştirmiştir. Fakat 1911'de petrol endüstrisini Standard Oil holdinginin tekel yönetiminden çıkarma amacı ile bir yasa uygulanmıştır. Bu yasaya göre holding 5 ayrı şirkete bölünmüştür: Standart Oil of New Jersey (daha sonra Exxon Corp.'a dönüştürülmüş), Standart Oil of New York (daha sonra Mobil Corp.), Standart Oil of California (daha sonra Chevron Corp), Standart Oil of Indiana (daha sonra Amoco Corp), Standart Oil of Ohio (daha sonra İngiliz şirketi British Petroleum'un bir Amerikan şubesi). Ayrıca, ABD'de Continental Oil veya Conoco Inc., Atlantic Richfield (ARCO), Galf Corp. (Milyoner V. Mellon şirketi), Texas Co (Texaco) gibi bir dizi büyük petrol şirketleri kurulmuş ve işletilmeye başlamıştır.

Amerika'daki petrol üretiminin yanı sıra 1860'larda Rusya'da da, petrol üretimi Kuzey Kafkasya'da 1860'lı yıllarda küçük miktarlarda başlamıştır. Ancak 70'li yıllarda Bakü yakınlarındaki Apsheron yarımadasında petrol üretimi daha yaygın bir şekilde gelişmiştir. Petrol çıkarmasına, sadece Rus sanayiciler değil, aynı zamanda yurt dışından gelen Nobel ve Rothschild kardeşlerin şirketleri de katılmıştır. Rus petrolünün ihracatı Batum limanından deniz yoluyla ve demiryolu ile gerçekleştirilmiştir.

---

¹⁶ Alkin, Atman, a.g.e., s. 42.

¹⁷ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, s. 27, 34, 43.

Bu dönemlerde İngiltere'de de, girişimci M. Samuel tarafından M. Samuel and Co. adlı, daha sonra Shell olarak adlandırılan şirketi kurmuştur.

XX. yüzyılın başında otomotiv sanayisinin doğuşu petrol endüstrisinin gelişmesi için büyük bir teşvik olmuştur (1896'da Ford tarafından ilk araba üretilmiş, 1905'te ise araba üretimi ilk konveyör çalışmasına geçmiştir). Otomotiv sektörün gelişmesi motor yakıtlarına olan talebi artırarak petrol üretimini olumlu etkilemiştir. Bunun yanı sıra 1903 yılında, Wright kardeşlerin uçuşu ile havacılık endüstrisinin gelişmesi petrol üretiminin artmasında katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda demiryolu, deniz ve nehir taşımacılığında da sıvı yakıt kullanılmaya başlamıştır.

Dünyada sanayi sektörün büyümesi, ham petrol ve petrol ürünlerine olan talebin artması, diğer ülkelerdeki petrol arama ve üretim endüstrisinin gelişmesine sebep olmuştur (Bkz, Tablo 3).

Tablo 3. Bazı Petrol Üreten Ülkelerinde Petrol Endüstrisinin Başlangıç Tarihi

Yıl	Ülke	Yıl	Ülke
1859	ABD	1938	Mısır
1860	SSCB	1939	Çin
1867	Romanya	1941	Birleşik Krallık
1909	İran	1946	Kuveyt
1910	Arjantin	1949	Katar
1914	Endonezya	1950	Şili
1918	Hindistan	1957	Nijerya
1919	Kolombiya	1961	Libya
1922	Venezuela	1962	Birleşik Arap Emirlikleri
1927	Irak	1966	Tunus
1933	Bahreyn	1971	Norveç
1935	Brunei	1974	Malezya
1936	Suudi Arabistan	1979	Filipinler

Kaynak: Braginskiy, *Нефтегазовый Комплекс Мира (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi)*, s. 10.

Böylece, XX. yüzyılın başlarında Irak ve İran'da da petrol üretimi başlamıştır. Aynı zamanda, Basra Körfezi bölgesinde ilk petrol rafinesi inşa edilmiştir (Ibadan şehrinde (İran), 1912'de). İran'da petrol üretimini Anglo-Persian Oil Co. adlı Anglo-İran şirketi yürütmüştür. Ülkenin petrol endüstrisinin millileştirilmesinden sonra, bu şirket British Petroleum (BP) olarak adlandırılmıştır.

Bunun yanı sıra, 1912 yılında İngiliz (Shell) ve Hollanda (Royal Dutch) şirketleri, daha sonra dünyanın en büyük petrol ve gaz şirketi haline gelen, Royal Dutch / Shell adında bir şirket oluşturmuşlardır.

1922'de Venezuela'da da petrol üretimi başlamıştır (La Rosa sahasının geliştirilmesi ve üretimi, Standard Oil of Indiana tarafından gerçekleştirilmiştir). Birkaç yıl sonra, Venezuela'da çalışan petrol şirketleri millileştirilmiş ve şu anda en büyük devlet petrol şirketlerinden biri olan Petroleos de Venezuela şirketi kurulmuştur.

1920'li yılların başlarında, Meksika'da da petrol çıkarılmaya başlanmıştır. 1938'de Meksika'nın petrol endüstrisi millileştirilmiş ve şu anda dünyanın en büyük şirketlerinden biri olan devlete ait Petroleos Mexicanos şirketi kurulmuştur.

1930-1950'li yıllarda, "Yedi Kızkardeş" olarak adlandırılan birçok büyük çokuluslu şirket (Exxon, Mobil, Chevron, Texaco, Gulf, British Petroleum, Royal Dutch / Shell), dünya petrol sektörüne hakim olmuşlardır. Daha sonra bu kartele Compagnie Francaise du Petroli adlı Fransız şirketi de katılmıştır.

"Yedi Kızkardeş" karteli, petrol üreticisi ülkelerin çoğunda, "kızıl hat" anlaşmasına uyarak, arama ve üretimi tekelleştirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Fransa ile anlaşma yaparak, adı geçen kartel tanımlanmış bölgelere diğer ülkelerden gelen şirketlere girme izni vermemiştir. Buna ek olarak kartel, petrol ulaşımını, işlemlerini ve pazarlamasını kontrol altında tutmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt, diğer Körfez ülkelerinde ve Cezayir, Libya, Venezuela, Brezilya, Endonezya'da petrol üretimi hızla artmaya başlamıştır. 1947'de Suudi Arabistan'da dünyanın en büyük petrol sahası Gavar keşfedilmiştir. Aynı zamanda, dünyada sömürgelikten kurtulma süreci devam etmiş, ulusal kurtuluş mücadeleleri gerçekleştirilmiş, yeni bağımsız devletler kurulmuş ve bunların bir kısmı petrol işletme sektörünü millileştirmiştir. Bunu yanı sıra ana petrol üreten ülkelerde ulusal petrol şirketleri kurulmaya başlamıştır.

1960 yılında, "Yedi Kızkardeş" karteline ve özellikle petrol fiyatlarındaki keskin düşüşe karşılık, petrol ihraç eden ülkeler ve önde gelen petrol şirketleri tarafından Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) karteli kurulmuştur.¹⁸ Hidrokarbon tedarikçisi ülkeleri birleştiren OPEC*, enerji fiyatlarındaki keskin dalgalanmaların etkisini azaltmak ve petrol fiyatlarını optimum seviyede tutmak için gerekli tedbirleri alma sorumluluğunu taşımaktadır. OPEC'in faaliyetleri ilk on senede dünya petrol

¹⁸ Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, ss. 519 - 525.

* Şu an OPEC 15 üye ülkelerinden oluşmaktadır: İran (1960), Irak (1960), Kuveyt (1960), Suudi Arabistan (1960), Venezuela (1960), Katar (1961), Endonezya (1962), Libya (1962), Birleşik Arap Emirlikleri (1967), Cezayir (1969), Nijerya (1971), Ekvador (1973), Gabon (1975), Angola (2007) ve Ekvator Ginesi (2017). http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm (16.06.2018).

piyasasında neredeyse fark edilmemiştir. Örgüt, İsviçre'de diplomatik tanınma elde etmeyi bile başaramamış ve merkezini Cenevre'den Viyana'ya taşımak zorunda kalmıştır. Ancak, 1970'lerin başında, kıt petrol piyasası koşullarında ve kaynakların ulusallaştırmasının artması sonucunda, önde gelen petrol ihracatçısı ülkeler dünya petrol pazarını kontrol altına almışlardır.¹⁹

Aynı zamanda, ABD'de (Alaska'daki yatakların gelişmesi ile), Batı Avrupa ülkelerinde, özellikle de Norveç'te, Britanya'da (Kuzey Denizi yataklarının gelişmesi ile) eski SSCB'de (Batı Sibirya depolarının keşfi ile) petrol üretimi artmaya başlamıştır.

1970'li - 1980'li yıllardaki petrol faktörü kısa sürede az gelişmiş petrol ihraç eden ülkeleri kökten değiştirmiş ve yeni bir ekonomik yola geçmelerini hızlandırmıştır. Arap ülkelerindeki petrol üretimi ve petrol satışı zamanla farklı gelişme aşamalarından geçmiştir. OPEC faaliyetleri sonucunda dünya petrol piyasasından elde edilen gelirlerin dünya üzerindeki dağılımında sadece Amerika değil Arap ülkeleri de söz sahibi olmuştur.

Bu dönemde petrolün etkisi, sadece Arap üreticilerin ekonomileri üzerinde değil, aynı zamanda en büyük petrol tekellerinin yani petrol ithalatçısı ülkelerin stratejileri ve taktiklerinde de önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ortadoğu ülkeleri petrol ihracatından gelen geliri kendi ülkelerinin sosyo-iktisadi kalkınması için daha rasyonel olarak kullanmaya başlamıştır. Artık bu ülkelerin temel görevi aldıkları gelirleri korumak, biriktirmek ve onları öncelikli alanlara yönlendirmektir.

Tüketici ülkelerde ise petrol üreticilerinin etkisinde kalmamak için petrolü depolamak, petrole alternatif kaynakları araştırmak, petrol taşımacılığında daha kolay yolları bulmak, petrolü daha rasyonel ve tasarruflu kullanmak gibi konular ilgi odağı haline gelmiştir.

Böylece, 1974'te, OPEC'in aksine, petrol ithalatçısı ülkeleri aynı cephede birleştiren Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) kurulmuştur. Bu Ajans'ın başlıca sorumluluklarından bir tanesi, teslimatlar sona erdiği zaman, mevcut petrol rezervlerinin katılımcılar arasında yeniden dağıtımını koordine etmektir. Uluslararası anlaşmaya göre, Uluslararası Enerji Ajansı'nın her üye devleti*, devletin kontrolü altında bir stratejik

---

¹⁹ Daniel Yergin, *The Quest: Energy, Security, And The Remaking Of The Modern World*, Published by the Penguin Group, 2011, s. 270.

* IEA 30 ülkeden: Avusturya, Avustralya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Lüksemburg,

petrol rezervi oluşturmaktadır. Rezerv kullanım kararı birlikte alınır ve ciddi bir arz aksaması olduğunda petrol tüketimini azaltmak için alınacak tedbirlerle desteklenebilir. Elbette, spesifik önlemlerin uygulanıp uygulanamayacağına ilişkin kararlar ulusal hükümetlerin yetkisinde bulunmaktadır. Şu anda, Uluslararası Enerji Ajansı'nın üye ülkelerinin toplam stratejik rezervleri yaklaşık 1,5 milyar varil petrol olup, bunun 700 milyon varili ABD'nin stratejik petrol rezervidir. Petrol piyasasında arzın durdurulması durumunda bu 1,5 milyar varil, neredeyse iki yıllık talepte oluşan açığı telafi edebilecektir. Sistemin kuruluşundan bu yana, Uluslararası Enerji Ajansı'nın üyeleri yalnızca üç kez stratejik rezervleri kullanmışlardır. Bunlardan ilki 1990-1991 yıllarında Basra Körfezi'ndeki kriz döneminde petrol stratejik rezervlerinin açılması olmuştur. Ajans, Katrina ve Rita kasırgalarının neden olduğu arz aksamasına karşı 2005 yazında ikinci kez rezervleri kullanmış, üçüncü kez ise Libya'daki iç savaştan dolayı dünya petrol arz miktarının azalması nedeniyle 2011 yılında rezervler tekrar açılmıştır.²⁰

1970'li yıllar OPEC'in petrol piyasası üzerindeki önemli etkisinden dolayı "OPEC çağı" olarak adlandırılmıştır. Örneğin, Hamilton petrol fiyatlarındaki değişimlerin petrol üretimi üzerindeki etkisini iki periyota ayırmaktadır: "OPEC çağı" (1973-1996) ve "Yeni bir endüstriyel çağı" (1997 den şimdiye kadar)."OPEC çağı"nı, petrol fiyatlarının daha yüksek bir seviyeye geçmesi, küresel petrol pazarının Kuzey Amerika'dan Basra Körfezi'ne dönüşmesi ile ve OPEC'in iddialı davranışlarıyla ilişkilendirmektedir. "Yeni bir endüstriyel çağ", önde gelen gelişmekte olan ekonomilerin, özellikle Çin ve Hindistan'daki ekonomilerin muazzam bir şekilde büyümesi ile bağlantılıdır.²¹

Ayrıca, 1973 - 1996 döneminde OPEC ülkelerindeki petrol üretiminin artışı, dünya GSYİH'sındaki büyümeden etkilenmiştir. 1997 yılından bu yana ise, OPEC ülkelerindeki petrol üretiminin artışlarında daha çok yüksek petrol fiyatları önemli rol oynamıştır. Bu sonuca 2015'te yaptığı çalışmada R. Ritti'de varmıştır. Onun araştırmasına göre, 1996 yılı itibariyle reel petrol fiyatlarındaki % 1'lik bir artış OPEC ülkelerinin petrol üretiminde % 0,05'lik bir artışa neden olmuştur.²²

Hollanda, Yeni Zelanda, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İsviçre, Slovakya, Türkiye, İngiltere, ABD'nden oluşmaktadır. Avrupa Komisyonu da Uluslararası Enerji Ajansı'nın çalışmalarına katılmaktadır. <https://www.iea.org/countries/membercountries/> (20.12.2017).

²⁰ Yergin, *The Quest: Energy, Security, And The Remaking Of The Modern World*, ss. 270 - 271.

²¹ James D. Hamilton, "Historical Oil Shocks", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 16790, Cambridge: National Bureau Of Economic Research, Februar 2011, ss. 13 - 23.

²² Ronald A. Ratti, Joaquin L. Vespignani, "OPEC and non-OPEC Oil Production And The Global Economy", *Energy Economics*, Vol. 50, y.y.: Elsevier, July 2015, s. 375.

Bir başka açıklamaya göre,²³ 1973 - 1990 döneminde petrol piyasası büyük ölçüde OPEC'in arzına bağımlıdır. 1990-2006 yıllarda petrol piyasası rekabetçi olarak kabul edilmektedir. Ancak 2008 yılından bu yana OPEC kendi pazar gücünü kaybetmeye başlamaktadır.²⁴

Genel olarak, nispeten kısa bir tarihsel dönemde, petrol piyasası dünyanın en büyük emtia piyasalarından birine dönüşmüştür. Günümüzde petrol piyasasında petrol arzı, bir kartel anlaşması ile birleşen ülkeler (OPEC) ve bağımsız şirketlerce gerçekleştirilmektedir.

Dünya petrol piyasası, kapalı bölgesel pazarlardan gelişmiş emtia piyasasına geçmiştir. Vadeli işlemler ve sözleşmeler ile petrol, doğru miktarda ve dünyanın her yerine zamanında teslim edebilmekte ve böylece arz ve talepteki herhangi bir değişikliğe esnek bir cevap sağlanabilmektedir.

1.5 DÜNYA PETROL PİYASASININ YAPISI

1.5.1 Küresel Petrol Arzı

1.5.1.1 Dünya Petrol Rezervleri

Petrol, keşfedilmesi zor olan mineral türlerinden biridir. Bununla birlikte, son yıllarda araştırılan petrol rezervlerinin toplam miktarı artmaktadır (Bkz. Grafik 1).

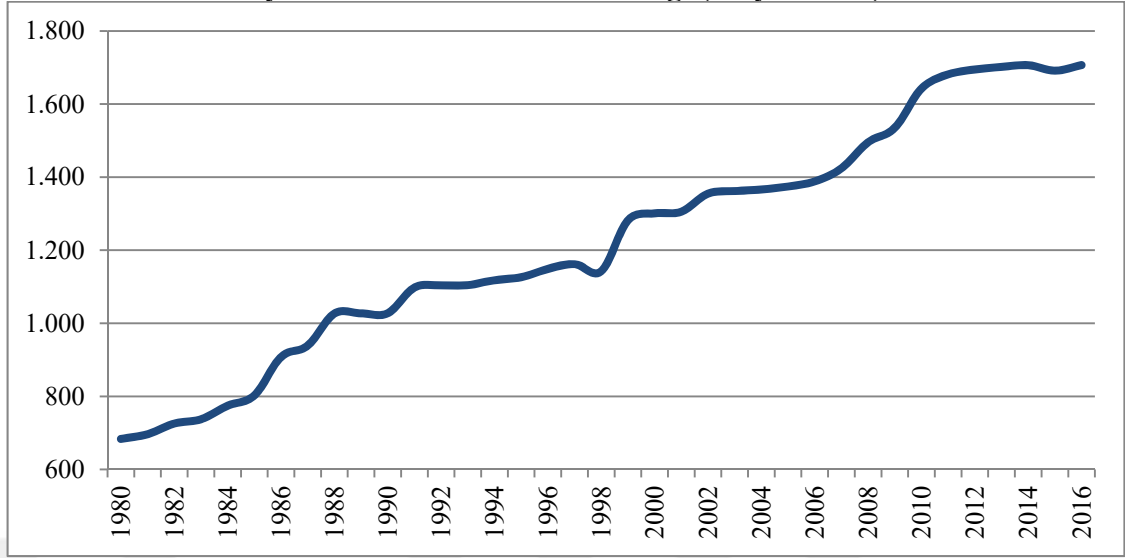
Petrol rezervleri dünya çapında eşit olmayan şekilde dağılmıştır. Bazı bölgeler ve ülkeler büyük rezervlere sahiptir. Dünyada büyük rezervlere ve büyük topraklara sahip olan ülkeler Rusya, ABD, Suudi Arabistan gibi ülkelerin yanı sıra, Kuveyt gibi büyük rezervleri olan küçük ülkeler de vardır.

---

²³ Stéphane Déés vd., "Modelling The World Oil Market: Assessment Of A Quarterly Econometric Model" *Energy Policy*, Vol. 35, Issue 1, y.y.: Elsevier, January 2007, ss. 178 - 191.

²⁴ Ratti, a.g.m., ss. 364 - 365.

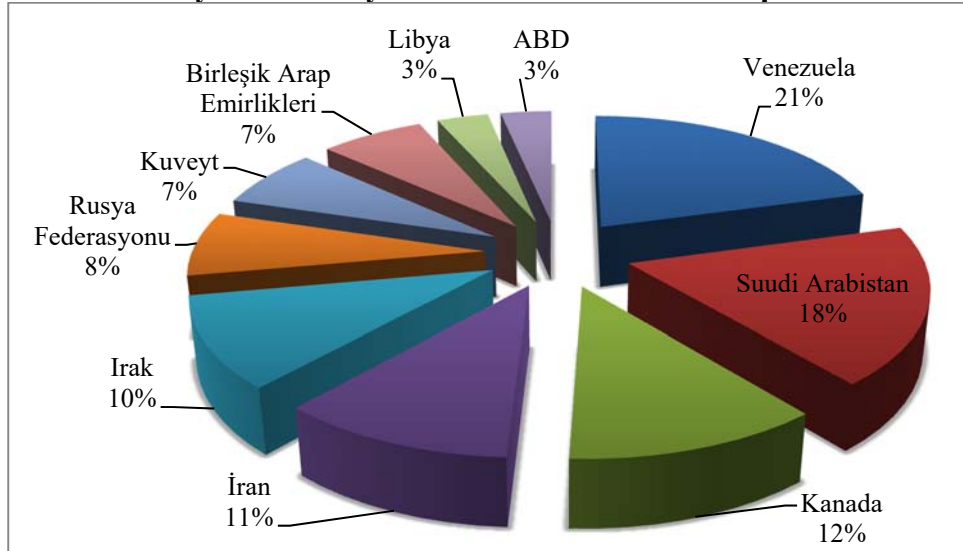
Grafik 1. Dünya Petrol Rezervlerin Dinamiği (milyar varil)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

British Petrol raporlarına göre 2016'ta dünyadaki kanıtlanmış petrol rezervleri 1706,7 milyar varile ulaşmıştır (Bkz. Tablo 4, Grafik 2). Dünya petrol üretiminin mevcut seviyede devam etmesi halinde petrolün 57,5 yıla kadar yeteceği öngörülmektedir (2014 - 2015 dönemine göre neredeyse üç yıl gerilemiştir).²⁵

Grafik 2. Dünyanın En Büyük Petrol Rezervlerine Sahip Olan Ülkeler

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

²⁵ Olga Vinogradova, "Нефть-2017: Итоги, Тенденции, Прогнозы" (Petrol-2017: Sonuç, Eğilim, Tahmin), *Neftegazovaya Vertikal*, Vol. 4, Moskova: y.y., 2018, s. 9.

Tablo 4. Kanıtlanmış Dünya Petrol Rezervleri (milyar varil)

	1980	1986	1996	2006	2016
Toplam Dünya	683,4	907,7	1148,8	1388,3	1706,7
<i>OECD</i>	141,0	149,0	151,0	240,2	244,0
<i>OECD'e girmeyen</i>	542,4	758,6	997,8	1148,1	1462,7
<i>OPEC</i>	425,4	636,7	805,0	936,1	1220,5
<i>OPEC'e girmeyen</i>	258,0	271,0	343,8	452,2	486,2
<i>Avrupa Birliği</i>	11,8	9,3	8,7	6,6	5,1
<i>BDT</i>	-	-	121,9	121,9	148,2
ABD	36,5	35,1	29,8	29,4	48,0
Kanada	39,5	41,1	48,9	179,4	171,5
Meksika	47,2	54,9	48,5	12,8	8,0
Toplam Kuzey Amerika	123,3	131,0	127,3	221,7	227,5
Arjantin	2,5	2,2	2,6	2,6	2,4
Brezilya	1,3	2,4	6,7	12,2	12,6
Kolombiya	0,6	1,7	2,8	1,5	2,0
Ekvador	1,0	1,2	3,5	4,5	8,0
Peru	0,6	0,5	0,8	1,1	1,2
Trinidad & Tobago	0,6	0,6	0,7	0,8	0,2
Venezuela	19,5	55,5	72,7	87,3	300,9
Diğer Güney ve Orta Amerika	0,7	0,4	1,0	0,8	0,5
Toplam Güney ve Orta Amerika	26,7	64,6	90,7	110,8	327,9
Azerbaycan	n/a	n/a	1,2	7,0	7,0
Danimarka	0,4	0,4	0,9	1,2	0,4
İtalya	0,4	0,6	0,8	0,5	0,5
Kazakistan	n/a	n/a	5,3	9,0	30,0
Norveç	4,0	6,5	11,7	8,5	7,6
Romanya	1,1	1,4	1,0	0,5	0,6
Rusya Federasyonu	n/a	n/a	113,6	104,0	109,5
Türkmenistan	n/a	n/a	0,5	0,6	0,6
Birleşik Krallık	8,4	5,3	5,0	3,6	2,5
SSCB	67,0	61,0	n/a	n/a	n/a
Özbekistan	n/a	n/a	0,6	0,6	0,6
Diğer Avrupa ve Avrasya	2,3	2,3	2,4	2,2	2,1
Toplam Avrupa ve Avrasya	83,6	77,5	142,8	137,6	161,5
İran	58,3	92,9	92,6	138,4	158,4
Irak	30,0	72,0	112,0	115,0	153,0
Kuveyt	67,9	94,5	96,5	101,5	101,5
Umman	2,5	4,0	5,3	5,6	5,4
Katar	3,6	4,5	3,7	27,4	25,2
Suudi Arabistan	168,0	169,7	261,4	264,3	266,5
Suriye	1,5	1,6	2,5	3,0	2,5
Birleşik Arap Emirlikleri	30,4	97,2	97,8	97,8	97,8
Yemen	-	0,5	2,0	2,8	3,0
Diğer Orta Doğu	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2
Toplam Orta Doğu	362,4	537,1	674,0	755,9	813,5

Cezayir	8,2	8,8	10,8	12,3	12,2
Angora	1,4	1,4	3,7	9,0	11,6
Çad	-	-	-	1,5	1,5
Kongo Cumhuriyeti	0,7	0,7	1,6	1,6	1,6
Mısır	2,9	4,5	3,8	3,7	3,5
Ekvator Ginesi	n/a	n/a	0,6	1,8	1,1
Gabon	0,5	0,6	2,8	2,2	2,0
Libya	20,3	22,8	29,5	41,5	48,4
Nijerya	16,7	16,1	20,8	37,2	37,1
Güney Sudan	n/a	n/a	n/a	n/a	3,5
Sudan	-	0,3	0,3	5,0	1,5
Tunus	2,2	1,8	0,3	0,6	0,4
Diğer Afrika	0,6	1,0	0,7	0,7	3,7
Toplam Afrika	53,4	58,0	74,9	116,9	128,0
Avustralya	2,1	2,9	3,8	3,5	4,0
Brunei	1,3	1,5	1,1	1,2	1,1
Çin	13,4	17,2	16,4	20,2	25,7
Hindistan	2,8	4,6	5,5	5,7	4,7
Endonezya	11,6	9,0	4,7	4,4	3,3
Malezya	1,8	3,5	5,0	5,4	3,6
Tayland	^	0,1	0,2	0,5	0,4
Vietnam	-	-	0,9	3,3	4,4
Diğer Asya Pasifik	1,0	0,7	1,3	1,4	1,3
Toplam Asya Pasifik	33,9	39,5	39,0	45,5	48,4

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

Yukarıdaki tabloya göre petrol rezervlerinde koşulsuz lider, Basra Körfezi bölgesidir. Dünya petrol rezervlerin yaklaşık % 45,5'i Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinde bulunmaktadır. Venezuela, Meksika, Libya, Çin, Norveç ve bir dizi başka ülkelerde de önemli petrol rezervleri bulunmaktadır.

Tablo 4'de görüldüğü gibi dünya petrol rezervleri her yıl artış göstermiştir. Bunun başlıca sebepleri, öncelikle, mevcut petrol yataklarının verimliliğinin artması (% 30-50 dan % 65 - 70'e kadar²⁶); daha önce karsız olarak kabul edilen yatakların

²⁶ Braginskiy, "Нефтегазовый Комплекс Мира" (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi), s. 19.

* "Şeyl (shale) petrolü (petrol üretilebilen kaya) veya bir başka deyişle kaya petrolüdür... Petrolün alternatifi olarak gündeme gelen kaya petrolü, yerin yüzlerce metre altında yer alan küçük taneli tortul kayaların (şeyl) gözeneklerinde yer alan petrolü tanımlıyor. Yerin yüzlerce metre altına sondaj yapıyor. Yerin 4-5 bin metre altına gelindiğinde kaya petrolü rezervlerine ulaşıldığında sondaj yanlara doğru kilometrelerce devam ediyor. Daha sonra binlerce ton su, kum ve kimyasal karışımı basınçlı bir şekilde kayaların içine enjekte edilerek kayaların parçalanması için patlamalar meydana getiriliyor, böylelikle

geliştirilmesinde katkıda bulunan petrol üretim teknolojilerinin sürekli yenilenmesi; potansiyel petrol rezervlerinin kanıtlanmış rezervlerden daha fazla olması; geleneksel olmayan hidrokarbon türlerinin (Venezuela'da ağır Orinoco petrolü, bitümlü kumlar, şeyl petrolü* gibi petrol türlerinin) bulunmasıdır.

Umut verici ve dünya petrol rezervlerini yükseltebilen sahalar Afrika'da (Nijerya'dan Angola'ya kadar), Rusya'da, Hazar bölgesinde bulunmaktadır. Batı Afrika ve Afrika'nın ekvator bölgesinden elde edilen petrol yakın gelecekte dünya pazarına da bugünkü mevcut seviyesinden daha yüksek miktarlarla yer alacaktır. Rusya ise, Batı Sibirya yataklarının dışında, Doğu Sibirya, Sakhalin ve Kuzey Rusya bölgesinde bulunan büyük petrol rezervlerine sahiptir. Petrol üretiminin gelişmesi için en umut verici bölgelerden biri Hazar Denizidir. Son yıllarda Hazar bölgesi, petrol arzının çeşitlendirilmesini sağlayacak ve dünya pazarının Ortadoğu ülkelerine bağımlılığını azaltabilecek, bir potansiyel enerji kaynağı olarak görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı da uluslararası alanının gündem konularından bir hale gelmiştir.²⁷

1.5.1.2 Dünya Petrol Üretimi

Dünya petrol arzı, petrol ürünlerine olan talep ve bu talebi oluşturan faktörler tarafından belirlenmektedir. Aynı zamanda, petrol üretimini (araştırılan ve gelişmiş yatakların boyutlarını ve jeolojik özelliklerini yansıtan) jeolojik ve teknolojik faktörler, petrol üreten ülkelerin petrol sektörüne ilişkin (özellikle OPEC üyesi ülkelerin politikaları) devlet politikaları, dünya petrol fiyatları seviyesi, kasırgalar, grevler, uluslararası yaptırımlar, petrol üreten bölgelerde yaşanan askeri eylemler gibi diğer faktörler de etkilemektedir.

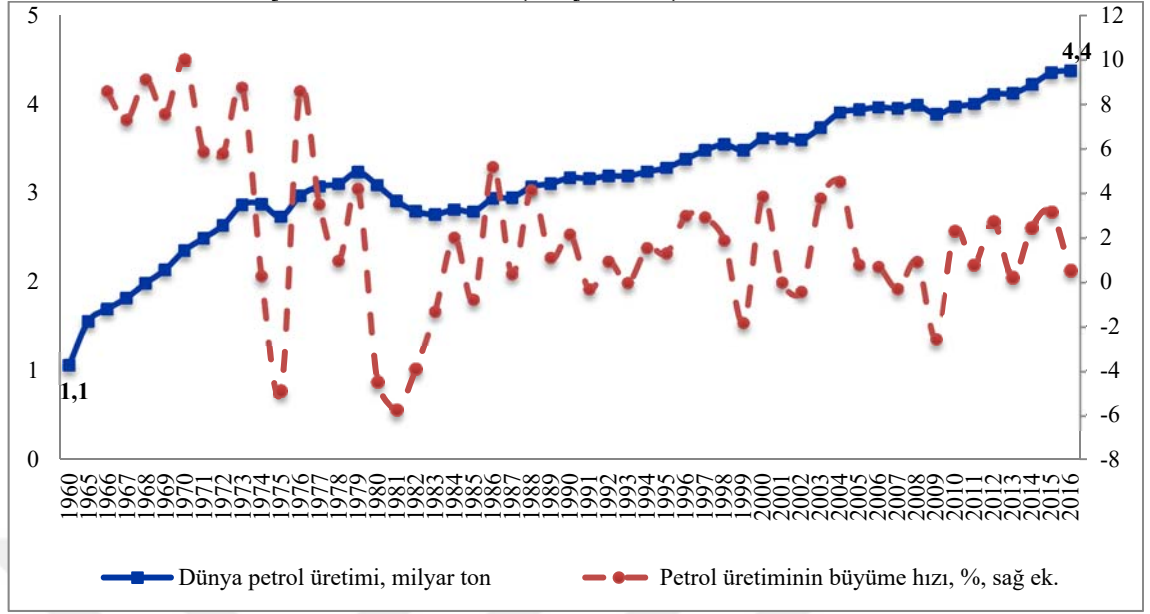
Dünya petrol üretimi 1960-2016 döneminde (birkaç yıl hariç) düzenli olarak artmıştır (4,1 kat) (Bkz. Grafik 3).

---

kayaların gözenekleri içinde bulunan petrol taneciklerinin açığa çıkarak yeryüzüne çıkması sağlanıyor. Uzmanlar 1 ton 'petrollü şeyl' kayasından 60 litre petrol elde edilebileceğini belirtiyorlar..." daha detaylı bilgiyi Adnan Çobanoğlu'nun makalesinde bulabilirsiniz (<http://www.yurtsuz.net/News.aspx?newsid=1436#.W1MnWtIzBIU>).

²⁷ Braginskiy, "Нефтегазовый Комплекс Мира" (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi), s. 20.

Grafik 3. Dünya Petrol Üretimi (milyar ton)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

On yıllık sürede petrol üretiminin artış oranlarına bakacak olursak: 1960'larda - yılda % 8,5, 1970'lerde - yıllık % 2,4; 80'lerde - % 0,3, 90'larda - % 1,3, 2000-2010 arası - % 1, 2010 - 2016 arası - % 1,6 olarak büyümüştür.²⁸ 1950'lerde petrol fiyatlarının düşük olması (petrol fiyatı varil başına 2-3 dolar), 1960'lı yıllarda petrol üretiminin belirgin bir şekilde artmasına neden olmuştur. Şöyle ki, birçok ülke petrol fiyatlarının düşük olmasını fırsat bilerek petrol tüketimini hızla artırmıştır. Bu dönemde büyük (500 bin tona kadar taşıyabilen) tankerlerin inşası ham petrolün üretim yerinden tüketiciye teslim edilmesini hızlandırmıştır.

Petrol piyasasındaki durum, 1973'ten sonra (petrol krizinin başlangıcı) önemli ölçüde değişmiştir. 1970'lerde OPEC ülkelerinin rolü ön plana çıkmış (OPEC'in dünya petrol üretimindeki payı 1974'te % 55'e kadar yükselmiştir) fakat 1980'lerde Meksika, Britanya ve Norveç'in dünya petrol üretimindeki payının artması²⁹ ile OPEC'in payı 1985'te % 30'a kadar gerilemiştir. 1978 - 1985 arası dünya petrol üretiminde bir durgunluk yaşanmıştır. Özellikle OPEC ülkelerinde 1979 - 1985 arası, toplam petrol üretimi neredeyse yarıya inerek, büyük ölçüde düşüş gözlemlenmiştir (günlük üretim

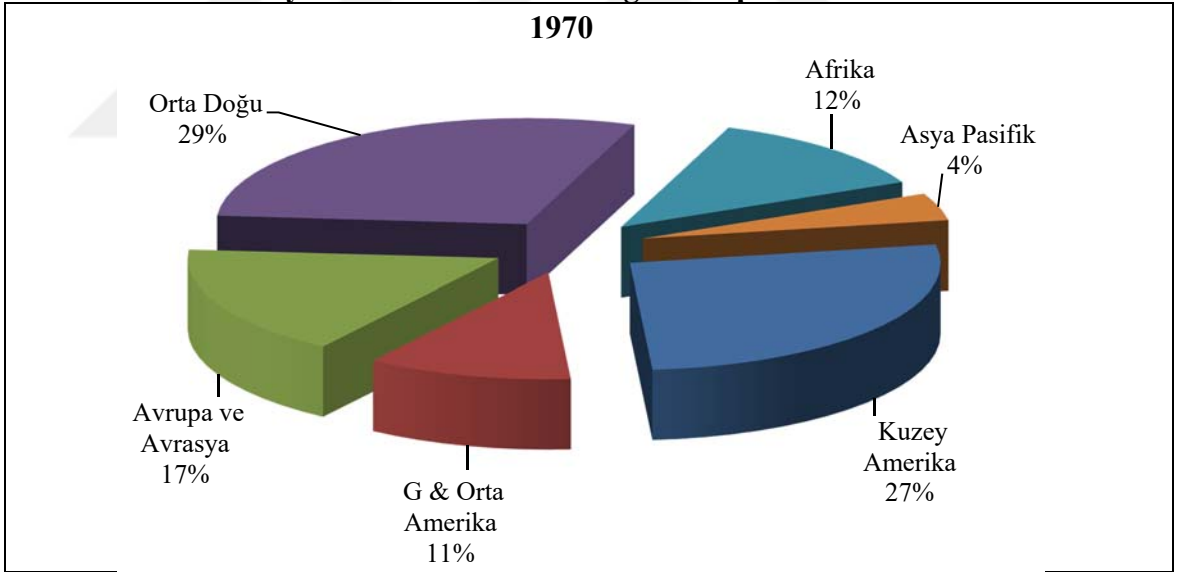
²⁸ BP Statistical Review of World Energy, June 2017 , <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

²⁹ Vadim İ. Kapustkin ve Otar L. Margania, "Основные Этапы Развития Международной Нефтяной Промышленности и Мирового Рынка Нефти" (Uluslararası Petrol Endüstrisinin ve Dünya Petrol Pazarının Gelişiminin Ana Aşamaları), *Petrol, Gaz, Toplumun Modernizasyonu Dergisi*, St.Peterburg, NİU VŞE Yayın evi, 2008, s. 90.

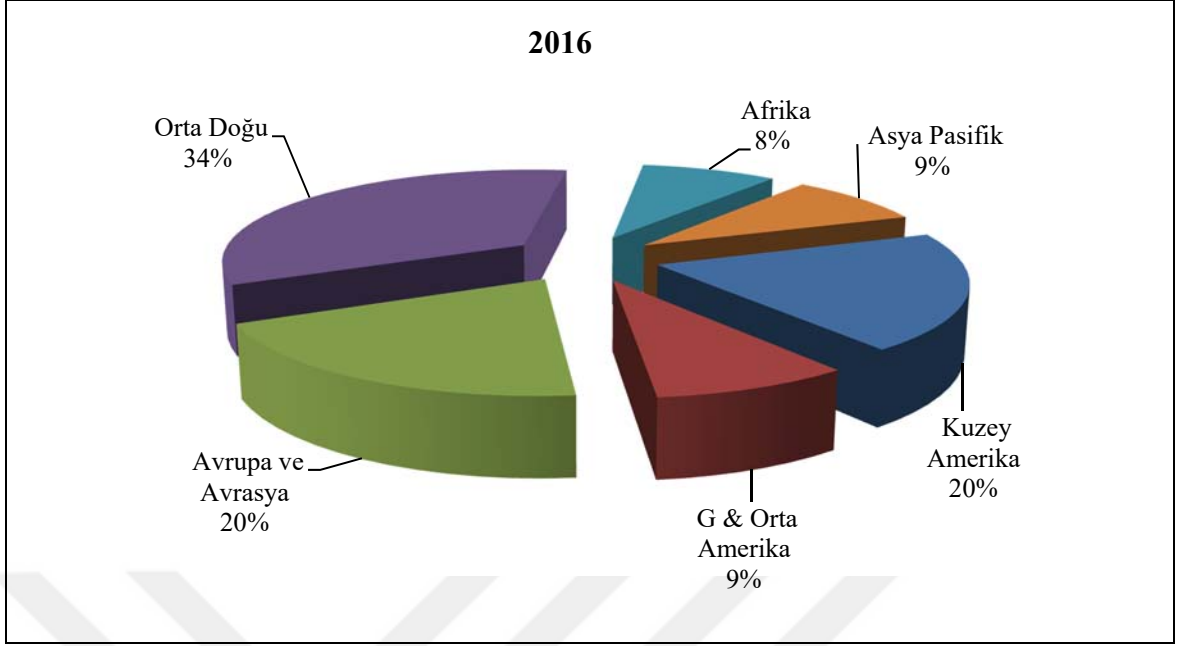
30,9 milyon varilden 15,4 milyon varile gerilemiştir³⁰). 1980'lerin ortalarında petrol krizlerinden sonra, küresel petrol üretimi yavaş ama istikrarlı bir şekilde büyümeye başlamıştır. Petrol üretiminin yavaşça büyümesine, petrol krizi sırasında petrol tüketen gelişmiş ülkelerde, enerji tasarrufu ile ilgili bir çok çalışmaların yapılması sebep olmuştur. Aynı zamanda petrol üretiminin istikrarlı bir şekilde büyümesi, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme oranının artması ve dolayısıyla petrol tüketiminin de çoğalması ile açıklanmıştır.

Dünyadaki petrol üretiminin bölgesel yapısına bakacak olursak, 1970 - 2016 döneminde, bu yapılanma büyük oranda değişiklik göstermiştir. 1970 öncesi dünya petrol üretiminde önde gelen Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Afrika bölgelerinin payı azalmıştır. Buna karşılıklı Orta Doğu, Asya Pasifik, Avrupa ve Avrasya bölgelerinin petrol üretimindeki payları artmıştır. SSCB bölgesinde 1980'lerde petrol üretimi artış göstermiş ise de, 1990'ların başlarında SSCB'nin çöküşü nedeniyle düşüş yaşanmıştır (Bkz. Grafik 4, Tablo 5).

Grafik 4. Dünya Petrol Üretimini Bölgesel Yapısı

³⁰ OPEC Annual Report 1986, Vienna, 1987.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

Kuzey Amerika bölgesinin dünya çapındaki payının düşmesi çoğunlukla ABD'deki petrol üretiminin azalması ile ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde petrol üretimi 1970'lerde azalmaya başlamış ve bu düşüş 2009 yılına kadar devam etmiştir. Petrol piyasasının bölgesel analizine göre bu bölgeye ait olan Meksika ve Kanada'nın petrol üretimi ise düzenli bir şekilde artmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, son yıllarda petrol üretiminin başlatılması bölgede petrol üretiminin artmasına neden olmuştur. "Ucuz" petrol döneminde (1973'e kadar), Amerikalılar kendi üretimini yavaş yavaş azaltarak çok miktarda petrol satın almaya başlamışlardır. Bunun sebebi de ithal petrolün daha ucuz olması ve Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejik nedenlerle - kendi petrol rezervlerini kullanmamasıdır. Bunun yanı sıra daha düşük üretim maliyetleri nedeniyle, uluslararası şirketler (ağırlıklı olarak Amerikan şirketleri) Amerika Birleşik Devletleri dışında petrol araması ve üretimine yatırım yapmayı tercih etmişlerdir. Aynı zamanda, Kuzey Amerika bölgesindeki mutlak üretim hacmi, Kanada ve Meksika'daki petrol üretiminin artışına bağlı olarak yüksek seviyede kalmıştır.

Venezuela, Orta ve Güney Amerika bölgesindeki petrol üretiminde en büyük paya sahiptir. Bununla birlikte son yıllarda Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Ekvador ülkeleri, bölgedeki petrol üreticisi ülkeler arasında yer almaktadırlar. Fakat bazı Orta ve Güney Amerika ülkelerindeki siyasi ve ekonomik krizler nedeniyle, bölgedeki petrol

üretim hacmi azalmıştır. Tablo 5'te görüldüğü üzere 1970 yılında dünya petrol üretiminin % 10,7'sini gerçekleştirirken 2016'da bu rakam % 8,8'e kadar gerilemiştir.

Bununla beraber Orta Doğu bölgesindeki petrol üretiminin ölçeği büyümeye devam etmiştir. Fakat bazı yıllarda petrol piyasasında yaşanan krizlerden, politik olaylardan (Arap-İsrail ve İran-İrak savaşı, Irak'ın Kuveyt'i saldırması, Irak'a ve İran'a karşı yaptırımlar) ve petrol üretimindeki kotalandırma sisteminin uygulanmasından dolayı petrol üretiminde bir düşüş izlenmiştir.

Tablo 5. Dünya Petrol Üretim Yapısı

	1970 mln. ton	Pay, %	1980 mln. ton	Pay, %	1990 mln. ton	Pay, %	2000 mln. ton	Pay, %	2010 mln. ton	Pay, %	2016 mln. ton	Pay, %
ABD	533	22,6	480	15,5	417	13,1	348	9,6	333	8,4	543	12,4
Kanada	70	3,0	83	2,7	93	2,9	125	3,4	160	4,0	218	5,0
Meksika	24	1,0	107	3,5	145	4,6	170	4,7	146	3,7	121	2,8
Toplam Kuzey Amerika	628	26,6	671	21,7	655	20,6	642	17,8	639	16,1	883	20,1
Arjantin	20	0,8	25	0,8	25	0,8	41	1,1	33	0,8	29	0,7
Brezilya	9	0,4	10	0,3	34	1,1	67	1,9	112	2,8	137	3,1
Kolombiya	12	0,5	7	0,2	23	0,7	36	1,0	41	1,0	49	1,1
Ekvador	0	^	11	0,4	16	0,5	22	0,6	26	0,7	29	0,7
Peru	4	0,2	10	0,3	7	0,2	5	0,1	7	0,2	6	0,1
Trinidad ve Tobago	7	0,3	11	0,3	7	0,2	7	0,2	6	0,2	4	0,1
Venezuela	197	8,4	117	3,8	118	3,7	160	4,4	146	3,7	124	2,8
Diğer G. & Orta Amerika	3	0,1	4	0,1	4	0,1	7	0,2	7	0,2	7	0,2
Toplam G. & Orta Amerika	252	10,7	195	6,3	234	7,4	345	9,5	378	9,5	384	8,8
Azerbaycan	n/a	n/a	n/a	n/a	13	0,4	14	0,4	51	1,3	41	0,9
Danimarka	n/a	n/a	0	^	6	0,2	18	0,5	12	0,3	7	0,2
İtalya	2	0,1	2	0,1	5	0,1	5	0,1	5	0,1	4	0,1
Kazakistan	n/a	n/a	n/a	n/a	26	0,8	35	1,0	80	2,0	79	1,8
Norveç	n/a	n/a	25	0,8	82	2,6	161	4,4	99	2,5	90	2,1
Romanya	14	0,6	12	0,4	8	0,3	6	0,2	4	0,1	4	0,1
Rusya Federasyonu	n/a	n/a	n/a	n/a	516	16,2	327	9,0	512	12,9	554	12,6
Türkmenistan	n/a	n/a	n/a	n/a	6	0,2	7	0,2	11	0,3	13	0,3
Birleşik Krallık	0	^	80	2,6	92	2,9	126	3,5	63	1,6	48	1,1
SSCB	353	15,0	603	19,5	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a
Özbekistan	n/a	n/a	n/a	n/a	3	0,1	8	0,2	4	0,1	3	0,1
Diğer Avrupa ve Avrasya	27	1,1	24	0,8	33	1,0	22	0,6	19	0,5	18	0,4
Toplam Avrupa ve Avrasya	395	16,8	747	24,1	788	24,8	729	20,1	860	21,6	861	19,6
İran	193	8,2	74	2,4	163	5,1	192	5,3	212	5,3	216	4,9
İrak	76	3,2	131	4,2	105	3,3	129	3,6	121	3,1	219	5,0
Kuveyt	152	6,4	87	2,8	47	1,5	110	3,0	123	3,1	153	3,5
Umman	16	0,7	14	0,5	34	1,1	47	1,3	42	1,1	49	1,1

Katar	18	0,8	24	0,8	21	0,7	40	1,1	71	1,8	79	1,8
Suudi Arabistan	192	8,1	510	16,5	343	10,8	456	12,6	474	11,9	586	13,4
Suriye	4	0,2	8	0,3	20	0,6	28	0,8	19	0,5	1,1	0,0
Birleşik Arap Emirlikleri	37	1,6	84	2,7	108	3,4	124	3,4	133	3,4	182	4,2
Yemen	n/a	n/a	n/a	n/a	9	0,3	21	0,6	14	0,4	0,8	0,0
Diğer Orta Doğu	4	0,2	3	0,1	2	0,1	2	0,1	9	0,2	10	0,2
Toplam Orta Doğu	692	29,4	935	30,2	852	26,8	1150	31,8	1219	30,7	1497	34,2
Cezayir	48	2,0	52	1,7	57	1,8	67	1,8	74	1,9	68	1,6
Angora	5	0,2	7	0,2	23	0,7	37	1,0	91	2,3	88	2,0
Çad	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	6	0,2	4	0,1
Kongo Cumhuriyeti	^	^	3	0,1	8	0,3	14	0,4	16	0,4	12	0,3
Mısır	16	0,7	30	1,0	45	1,4	39	1,1	35	0,9	34	0,8
Ekvator Ginesi	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	6	0,2	13	0,3	13	0,3
Gabon	5	0,2	9	0,3	13	0,4	14	0,4	12	0,3	11	0,3
Libya	160	6,8	88	2,9	67	2,1	69	1,9	78	2,0	20	0,5
Nijerya	53	2,3	102	3,3	92	2,9	106	2,9	119	3,0	99	2,3
Güney Sudan	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	6	0,1
Sudan	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	9	0,2	23	0,6	5	0,1
Tunus	4	0,2	6	0,2	5	0,1	4	0,1	4	0,1	3	0,1
Diğer Afrika	0,0	0,0	4	0,1	10	0,3	7	0,2	8	0,2	12	0,3
Toplam Afrika	292	12,4	301	9,7	321	10,1	371	10,2	478	12,0	375	8,6
Avustralya	9	0,4	22	0,7	30	1,0	37	1,0	25	0,6	16	0,4
Brunei	7	0,3	12	0,4	7	0,2	9	0,3	8	0,2	6	0,1
Çin	31	1,3	106	3,4	138	4,4	163	4,5	203	5,1	200	4,6
Hindistan	7	0,3	9	0,3	34	1,1	34	0,9	41	1,0	40	0,9
Endonezya	43	1,8	79	2,6	74	2,3	72	2,0	49	1,2	43	1,0
Malezya	1	0,0	13	0,4	30	0,9	34	0,9	33	0,8	33	0,7
Tayland	n/a	n/a	n/a	n/a	2	0,1	7	0,2	15	0,4	18	0,4
Vietnam	n/a	n/a	n/a	n/a	3	0,1	16	0,5	16	0,4	16	0,4
Diğer Asya Pasifik	2	0,1	4	0,1	7	0,2	9	0,3	14	0,3	12	0,3
Toplam Asya Pasifik	99	4,2	245	7,9	326	10,3	381	10,5	403	10,1	383	8,7
Toplam Dünya	2358		3092		3175		3618		3977		4382	100,0
OECD	662	28,1	820	26,5	894	28,1	1006	27,8	857	21,5	1060	24,2
OECD dışı	1696	71,9	2272	73,5	2282	71,9	2612	72,2	3120	78,5	3322	75,8
OPEC	1132	48,0	1287	41,6	1159	36,5	1512	41,8	1668	41,9	1864	42,5
OPEC dışı	1226	52,0	1804	58,4	2016	63,5	2106	58,2	2309	58,1	2518	57,5
Avrupa Birliği	34	1,4	110	3,5	130	4,1	168	4,6	94	2,4	71	1,6
BDT	-		-		570	18,0	396	11,0	663	16,7	694	15,8

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.³¹

Tablo 5'te görüldüğü üzere diğer bölgelerde de (Afrika, Asya-Pasifik bölgesi, Avrupa ülkeleri ve BDT ülkeleri) petrol üretimi önemli ölçüde artmıştır. Son dönemlerde dünya petrol üretimi verilerine göre, petrol üretimindeki artışta başta Rusya olmak üzere, BDT ülkeleri önemli rol oynamaktadır. Rusya, 2016 yılında yaklaşık 554

³¹ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 16.

milyon tona ulaşarak dünya petrol üretiminde % 12,6 payına sahip olmuştur (en fazla petrol üreten ülkeler sıralamasında 2. olmuştur). BDT ülkeleri, 2001 - 2016 yılları arasında Avrupa ve Avrasya bölgesinin petrol üretiminde önemli bir artış sağlamışlardır. Bununla birlikte Asya-Pasifik bölgesinde petrol üretiminin önemli ölçüde artmasında Çin'in petrol üretiminin katkısı olmuştur. 1970'lerde 31 milyon ton petrol üreten Çin, 2016'da 200 milyon tona ulaşarak dünya toplam petrol üretiminin % 4,6'sını gerçekleştirmiştir.

Böylece, dünya petrol üretimi, artan petrol talebini takip ederek son yıllarda istikrarlı bir şekilde büyümüştür.³² BP verilerine göre, 2016 yılında dünya petrol üretimi 4380 milyon tonu aşmıştır. Aynı zamanda, dünyadaki petrol üretiminin ana hacmi Suudi Arabistan (586 milyon ton), Rusya (554 milyon ton) ve ABD (543 milyon ton) tarafından gerçekleştirilmiş ve mutlak olarak bu ülkeler yılda 1,6 milyon tondan fazla petrol üreterek dünya üretim pazarının neredeyse % 40'ını oluşturmuştur. (Bkz. Tablo 5).

Dolayısıyla, dünya petrol ticaretinde bu ülkelerin (ABD hariç) dünya petrol ihracatındaki payı yüksektir. Dünya petrol ihracatının yapısı hakkında veriler Tablo 6'da sunulmuştur. Tablo 6'daki verilerden görüldüğü gibi, dünya piyasasına petrol tedarikinde bulunan önde gelen ülkeler, dünya petrol ihracatının % 46'sını oluşturan, Orta Doğu ülkeleridir.

Tablo 6. Dünya Petrol İhracatının Yapısı

	2016, milyon ton	Payı, %
Amerika Birleşik Devletleri	24,4	1,2
Kanada	164,4	7,8
Meksika	60,8	2,9
Güney ve Orta Amerika	177,4	8,4
Avrupa	17,6	0,8
Rusya	274,0	12,9
Diğer BDT	81,7	3,9
Irak	177,5	8,4
Kuveyt	103,3	4,9
Suudi Arabistan	375,3	17,7
Birleşik Arap Emirlikleri	123,2	5,8
Diğer Orta Doğu	203,2	9,6

³² Yuriy Bobilev vd., *Факторы Формирования Цен На Нефть (Petrol Fiyatların Oluşturma Faktörleri)*, Moskova: Geçiş Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2006, s. 14.

Kuzey Afrika	58,2	2,7
Batı Afrika	216,5	10,2
Doğu ve Güney Afrika	6,9	0,3
Avustralya	9,4	0,4
Çin	2,9	0,1
Hindistan	*	0,0
Japonya	*	0,0
Singapur	0,1	0,0
Diğer Asya Pasifik	41,0	1,9
Toplam Dünya	2117,8	100,0

* 0,05 milyon tondan az

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 16.

Bununla birlikte, dünya petrol üreticilerinin özellikle OPEC ülkelerinin, üretilen petrolün çoğunu ihraç ettiklerini vurgulamak gerekmektedir (örneğin, Suudi Arabistan, üretilen petrolün % 64'ünü ihraç etmektedir).³³ Ancak ABD'de üretilen petrol, tamamen veya çoğunlukla iç piyasaya sunulmaktadır. Bu nedenle OPEC ülkelerinin dünya petrol pazarındaki ihracat payı dünya petrol üretimindeki paylarından çok daha fazladır. Günümüzde OPEC ülkelerinin dünya petrol ihracatındaki payı % 50'yi aşmaktadır; bu da OPEC'in dünya petrol fiyatlarının oluşumunu belirli bir şekilde etkilemesine olanak sağlamaktadır.

1.5.2 Küresel Petrol Talebi ve Talebi Şekillendiren Faktörler

1960 - 2016 arası dönemde dünya üzerinde petrol tüketiminin bölgesel yapısı oldukça fazla değişime uğramıştır. Göze çarpan değişikliklerinden biri, dünya üzerindeki en fazla petrol tüketicisi bölgelerdeki talepte düşüş gözlemlenirken, (Kuzey Amerika, Batı Avrupa), Latin Amerika, Orta Doğu, Afrika ve özellikle Asya-Pasifik bölgelerindeki talep artış göstermiştir. BP verilerine göre OECD ülkelerinin dünya petrol tüketimindeki payı 1965'te % 75 iken 2016 yılında % 47,9'a kadar inmiştir.³⁴ Dünya genelinde petrol ürünlerinin tüketimi karayolu ve hava taşımacılığının, yanı sıra kimyasal ve petrokimya endüstrilerinin artmasıyla ilişkilidir.

Dünya petrol tüketiminin bölgesel olarak üç büyük merkezi vardır: Kuzey Amerika (özellikle Amerika Birleşik Devletleri), Batı Avrupa ve Asya-Pasifik bölgesi

³³ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 25.

³⁴ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 15.

(özellikle Çin ve Japonya). Kuzey Amerika petrol tüketiminin % 23,7'ini oluşturarak dünyada ilk sıralarda yer almaktadır (Bkz. Tablo 7). Bu bölgeye ait olan ABD ise dünya petrol tüketiminin % 19,5'ini gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda Avrupa Birliği ülkeleri petrol tüketiminin payı % 13,9, BDT ülkeleri ise % 4,4 olarak belirtilmiştir.³⁵ AB devletlerinin en büyük beş ülkesi (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya) bu bölgedeki petrol tüketiminin 2/3'sini oluşturmaktadır.

Dünya petrol tüketiminin üçüncü büyük merkezi - Asya-Pasifik bölgesidir. En büyük Asya petrol tüketicisi Çin, küresel petrol tüketiminde % 13,5 (Hong Kong dahil) paya sahiptir. Çin ekonomisinin gelişimi petrol talebinin hızlı artışına sebep olarak, son yıllarda ülkeyi bu bölgedeki petrol tüketiminde ilk sıralara getirmiştir. Bunun yanı sıra Asya-Pasifik bölgesinin diğer büyük petrol tüketicileri Japonya (dünya tüketiminin % 4,2'i) ve Güney Kore'dir (% 2,8).³⁶

Tablo 7. 1970 - 2016 Yıllarında Dünya Petrol Tüketiminin Yapısı (milyon ton varil, %)

	1970	Payı, %	1980	Payı, %	1990	Payı, %	2000	Payı, %	2010	Payı, %	2016	Payı, %
Toplam Dünya	2253	100	2986	100	3160	100	3590	100	4085	100	4418	100
Kuzey Amerika	797	35,4	928	31,1	922	29,2	1061	29,6	1040	25,4	1047	23,7
Güney ve Orta Amerika	103	4,6	175	5,9	178	5,6	237	6,6	304	7,4	326	7,4
Avrupa ve Avrasya	927	41,2	1200	40,2	1129	35,7	933	26,0	912	22,3	885	20,0
Orta Doğu	52	2,3	97	3,2	171	5,4	242	6,8	363	8,9	418	9,5
Afrika	35	1,6	70	2,3	96	3,0	118	3,3	164	4,0	185	4,2
Asya Pasifik	338	15,0	516	17,3	664	21,0	998	27,8	1302	31,9	1557	35,2
OECD	1696	75,3	1966	65,8	1941	61,4	2222	61,9	2119	51,9	2087	47,2
OECD dışı	557	24,7	1020	34,2	1219	38,6	1368	38,1	1966	48,1	2331	52,8
Avrupa Birliği	646	28,7	724	24,2	667	21,1	702	19,6	665	16,3	613	13,9
BDT	n/a	n/a	n/a	n/a	399	12,6	169	4,7	179	4,4	196	4,4
ABD	706	31,3	788	26,4	771	24,4	883	24,6	850	20,8	863	19,5
Almanya	139	6,2	147	4,9	127	4,0	130	3,6	115	2,8	113	2,6
Çin (Hong Kong dahil)	28	1,3	87	2,9	113	3,6	224	6,2	448	11,0	579	13,1
Güney Kore	8	0,4	24	0,8	50	1,6	104	2,9	105	2,6	122	2,8
Hindistan	20	0,9	32	1,1	58	1,8	106	3,0	155	3,8	213	4,8
Japonya	199	8,8	238	8,0	246	7,8	257	7,2	203	5,0	184	4,2
Kazakistan	n/a	n/a	n/a	n/a	22	0,7	7	0,2	10	0,2	13	0,3

³⁵ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 9.

³⁶ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, s. 9.

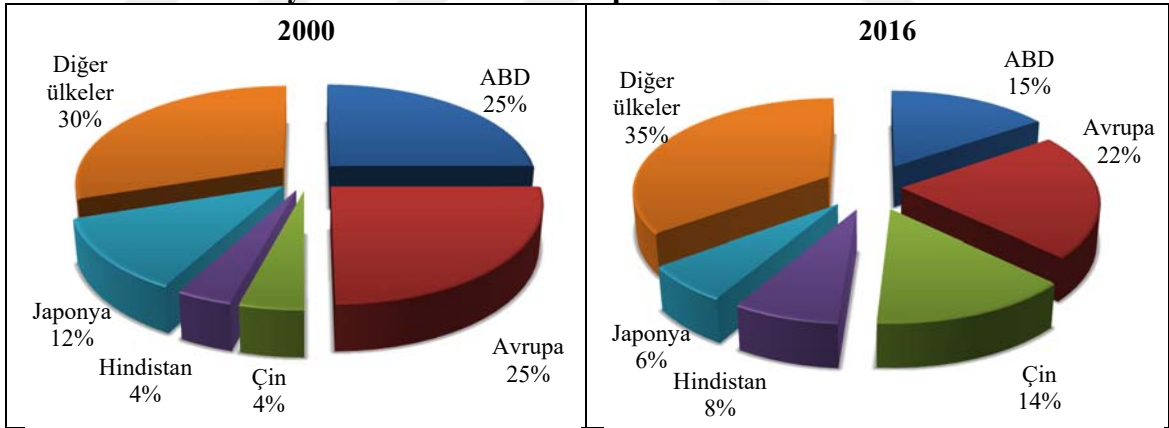
Rusya Federasyonu	n/a	n/a	n/a	n/a	252	8,0	123	3,4	133	3,3	148	3,3
Türkiye	7	0,3	15	0,5	23	0,7	31	0,9	32	0,8	41	0,9

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

Çin başta olmak üzere, OECD üyesi olmayan Asya ülkeleri, dünya petrol talebinin oluşumunda önemli bir yer alarak, son yıllarda dünya tüketimin artışında katkıda bulunmuşlardır. Genel olarak, 2000 - 2016 yılları arası Asya-Pasifik bölgesinde % 67,5 olan petrol tüketiminin % 42,8'i Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Birleşmiş Milletler raporunda belirtildiği gibi, 2030 yılına kadar dünya enerji ihtiyaçları % 55 oranında artacak ve bu büyümenin % 45'ini Hindistan ve Çin oluşturacaktır.³⁷

Küresel petrol talebine ithalat tarafından bakarsak, dünyanın en büyük petrol ithalatçı ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa, Hindistan, Çin ve Japonya olduğunu görebiliriz (Bkz. Grafik 5). 2016 yılında adları geçen ülkeler dünya petrol ithalatının % 65'ini oluşturmuştur. Bununla birlikte, son yıllarda ABD'de şeyl petrol üretiminin artması ile, ülkenin petrol ithalatına olan bağımlılığı azalmıştır (2000 yılında petrol ithalatının payı % 25 iken, 2016 yılında % 15'e kadar düşmüştür).

Grafik 5. Dünya Petrol İthalatının Yapısı

Kaynak: BP Data Bank, 2017.

Aynı zamanda ABD'deki petrol üretiminin artması ile ülkenin petrole olan talebi daha çok miktarda karşılanmaya başlamıştır. Böylece, ABD Enerji Bakanlığı'na göre, net petrol ithalatının payı 2000 yılına göre yarı yarıya azalarak 2016 yılında % 25 oranında gerçekleşmiştir (2000 yılında net petrol ithalatı ülkedeki petrol talebinin %

³⁷ Natig Aliyev, *Нефть и Нефтяной Фактор в Экономике Азербайджана в 21 Веке (21. Yüzyılda Azerbaycan Ekonomisinde Petrol ve Petrol Faktörü)*, Monografi, ed. Siyavuş Karayev, Bakı: Letterpress, 2010, s. 6.

51,8'ini karşılamıştır).³⁸ Bunun yanı sıra 2016'da, BP verilerine göre, Avrupa'da petrol talebini karşılayan net ithalatın ağırlığı % 85,6, Japonya'da ise % 100 olmuştur.³⁹ Aynı zamanda Çin'in petrol ithalatı son yıllarda hızla artarak, ülkedeki petrol talebinin yaklaşık % 74,4'ünü karşılamıştır.

Gelecekte, Çin ve Hindistan başta olmak üzere Asya-Pasifik bölgesindeki petrol talebindeki artış, dünya genelinde bir bütün olarak daha yüksek olacaktır.

Petrol talebini etkileyen faktörler

Genelde petrol talebi, dünya ekonomisinin büyüme oranları, petrol talebinin yapısal özellikleri, enerji yoğunluğu, ekonominin petrol tüketimi, iklim koşulları, enerji tüketen teknolojilerin etkinliği ve diğer yakıtların nispi rekabet gücü gibi çeşitli faktörler tarafından belirlenmektedir.

Bunlardan dünya petrol talebini şekillendiren ana faktör de dünya ekonomisinin büyüme hızıdır. Son yıllarda küresel ekonominin gelişimi dünya petrol talebinde istikrarlı bir artışa yol açmıştır.⁴⁰ Böylece, dünya GSYİH'sinin % 1 oranda büyümesinin petrol talebinin % 0,403 artmasına sebep olduğu yönünde açıklamalar mevcuttur.⁴¹ Dünya petrol talebi ve küresel ekonominin dinamikleri arasındaki ilişki aşağıda Grafik 6'da gösterilmektedir.

Bununla birlikte, 1975 - 1981 ve 2004 - 2008 yılları arasında, petrol talebindeki düşüş sadece dünya ekonomisindeki durgunluktan kaynaklanmamıştır. Bu yıllarda petrol talebini etkileyen faktörlerden biri, 1970'lerin ortalarında ve 1980'lerin başlarında, petrol arzında kesintilere ve ham petrol fiyatlarında önemli bir artışlara neden olan petrol krizlerinden dolayı, gelişmiş ülkelerinin (o dönemde petrolün ana tüketicileri) enerji üretiminde kullanılan hidrokarbon kaynaklarından kömüre geçmeleri ve nükleer santrallerinin sayısını artırmalarıdır.

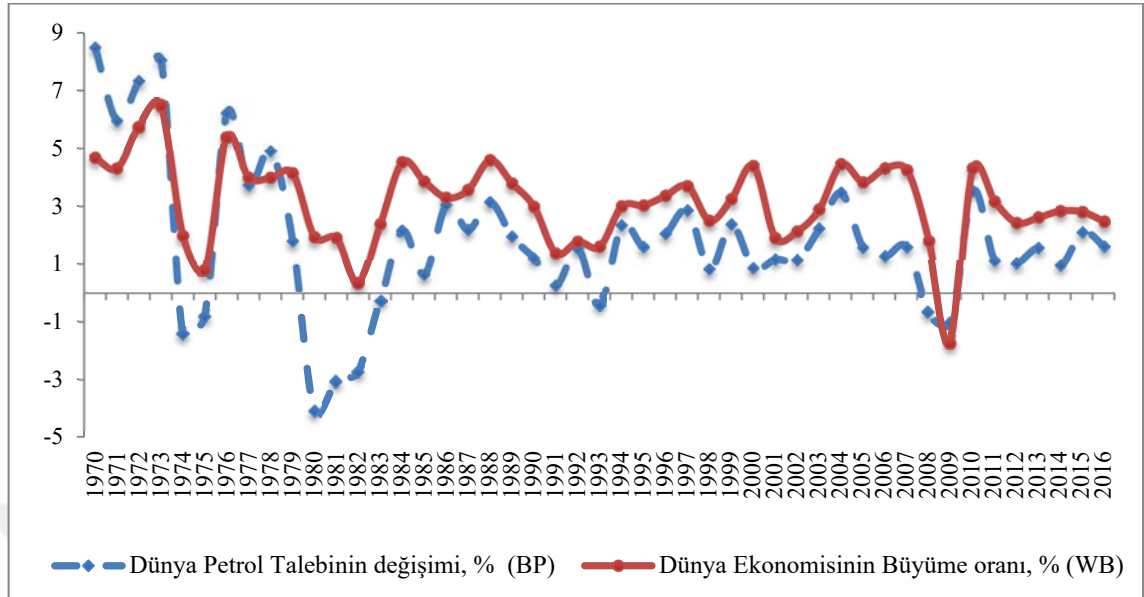
³⁸ EIA, May 8, 2017, https://www.eia.gov/energyexplained/index.cfm?page=oil_imports (17.04.2018).

³⁹ BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

⁴⁰ Bobilev, a.g.m., s. 5.

⁴¹ Aleksandr Marusin, "Цена На Нефть и Макроэкономические Показатели: Взаимосвязь и Взаимовлияние" (Petrol fiyatları ve Makroekonomik Göstergeler: İlişkiler ve Etkileşim), *Finans ve Krediler*, Moskova: Finans ve Krediler Yayın Evi, Vol. 34 (466), 2011, s. 66.

Grafik 6. 1970-2016'da Dünya Petrol Talebi ve Dünya Ekonomisinin Dinamikleri

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, The World Bank Data.

Aynı zamanda, petrol arıtmasında değişikliklerin meydana gelmesi, benzin ve dizel üretiminin artmasına ve mazotun azalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte enerji santrallerinde de kullanılan mazot kömürle değiştirilmiştir. Böylece, ABD'de 1980'den 1997'ye kadar, petrol ürünlerinin tüketimi, elektrik üretiminde % 10,8'den % 2,9'a, İngiltere'de ise % 11,7'den % 2,4'e kadar gerilemiştir. Tüm bu önlemler, ham petrole ve petrol ürünlerine olan talebin azalmasında etken olmuştur.⁴²

Petrol talebi üzerinde önemli etkisi olan diğer bir faktör dünya petrol fiyatlarıdır. Yüksek petrol fiyatları tüketimi sınırlandırmakta ve diğer yakıtların (örneğin, elektrik ve ısı enerjisi üretiminde doğal gazın kullanılması) petrole karşı rekabet gücünü arttırmaktadır. Sonuç olarak, artan petrol fiyatları petrol talebinde bir düşüşe sebep olmaktadır. Düşük petrol fiyatları ise ters bir etkiye sahiptir.⁴³

Bunun yanı sıra iklimsel koşulların da, özellikle Kuzey Yarımküre'deki kış sezonundaki nispi hava sıcaklığının, petrol talebi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Kış mevsimindeki daha düşük sıcaklık, küresel petrol talebinde görece bir artışa yol açmaktadır (ısıtmak için kullanılan petrol ürünlerine olan talebinin artmasından dolayı). Sıcak kışlarda ise, aksine, petrol talebi nispeten düşüktür.

⁴² Andrey Korjubayev, "«Всемирная» Нефть и «Локальный» Уголь" (Küresel "Petrol ve" Yerel "Kömür), *Rusya Petrolü Dergisi*, Vol. 2, 2004, <http://www.oilru.com/nr/129/2401> (18.02.2018).

⁴³ Bobilev, a.g.m., s. 10.

Petrol talebini etkileyen diğer faktörler arasında, petrol rezervlerinin büyük depolarının olması, devletlerin vergi politikaları ve ülkelerin askeri ve siyasi durumları da yer almaktadır. Yukarıda bahsedilen faktörlerin değişimleri petrol talebini önemli şekilde etkilemektedir.

1.6 PETROL FİYATININ SEYRİ

Bu bölümün amacı, dünya petrol fiyatlarının seviyesini ve gelişimini oluşturan ana süreçleri analiz etmektir.

Petrol, dünya ekonomisinde önemli bir rol oynadığından, petrol fiyatı düzeyi dünyanın tüm ülkeleri için önem arz etmektedir. Son 50 yılda petrol fiyatlarının belirlenmesi değişken bir yapıya sahiptir. Globalleşen dünyada petrol fiyatları emtia ve finans piyasalarının ve ulusal bütçe sisteminin durumunu etkileyecek önemli bir ekonomik gösterge haline gelmiştir. Dünya petrol fiyatlarının gelecek dönem tahminleri, devlet bütçesinin oluşturulması ve büyük yatırımlı projelerin belirlenmesi durumunda göz önünde bulundurulacak önemli bir etkidir. Bundan dolayı petrol fiyatlarının değişim sebepleri tüm devletler tarafından dikkatli bir şekilde analiz edilmektedir. Özellikle de petrol fiyatları petrol ihraç eden devletlerin ekonomisi üzerinde daha fazla etkilidir. Teorik olarak, dünya petrol fiyatlarının yüksek olması petrol ihraç eden ülkelerin yararına yararlıdır. Yüksek petrol fiyatları, petrol ihracatından gelen gelirleri arttırmakta dolayısıyla ile de altyapı yatırımlarını ve halk refahını yükseltmektedir. Bu ülkelerin bütçesi, büyük ölçüde petrol ihraç gelirlerine bağlıdır. Bu yüzden de petrol ihracatının hacmi azalırsa, bütçe kısıtlı hale gelir ve bu durum ülke ekonomisi için başka sorunlar yaratır (Devlet bütçesindeki açık, devlet bütçesi giderlerinde bir azalmaya, vergi yükünde bir artışa (bu da yatırım ve tüketimde bir azalmaya neden olacaktır) veya kamu borçlarında bir artışa neden olmaktadır). Bir diğer açıdan bakıldığında, bir ülke çok miktarda petrol ihraç ettiğinde bütçe fazlası ortaya çıkmakta ve sonuç olarak bu durum uzun vadede "Hollanda hastalığı"na neden olmaktadır.⁴⁴ Bununla birlikte, ihracatın artması ülkeye giren dövizin de miktarını arttırarak ülkenin ulusal parasının değer kazanmasına neden olacak, dolayısıyla ile ihracat miktarı düşerek ülkede dış açık

---

⁴⁴ Rasulinejad Ehsan, *Влияние Резких Колебаний Мировых Цен На Нефть На Экономические Показатели России и Ирана (Dünya Petrol Fiyatlarındaki Hızlı Dalgalanmaların Rusya ve İran'ın Ekonomik Performansı Üzerindeki Etkisi)*, (Doktora Tezi), St. Petersburg: St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Dünya*a Ekonomisi Bölümü, 2016, s. 4.

oluşması ile sonuçlanacaktır. Aynı zamanda artan petrol fiyatları ihracatçı ülkelerde enflasyonun artmasına yol açmakta ve alternatif enerji kaynaklarına yönelmesine sebep olmaktadır. Petrol ithalatçısı ülkeler açısından bakıldığında ise dünya petrol fiyatlarının düşük olması bu ülkeler için daha yararlıdır. Petrol fiyatları ne kadar düşük olursa üretim maliyeti o kadar ucuz, tüketici talebi yüksek olmakta ve ekonomik büyüme hızı daha da artmaktadır.

1.6.1 Dünya Petrol Fiyatlarının Önemli Tarihi Aşamaları

Petrolün ticari anlamda kullanılmaya başladığı dönemden günümüze kadar olan süreçte fiyatlandırma mekanizması önemli değişiklikler yaşamıştır. Petrol ilk başta "Yedi Kızkardeş" şirketlerinin belirlediği kartel fiyatlandırma yöntemi ile satılırken bir kaç aşamadan geçerek günümüzde arz ve talep ile bağlantılı olmadan fiziksel ticaretin dışında da alınıp satılmaktadır.

Fiyatlandırma sistemini aşamalı olarak anlatacak olursak bu sürecin beş temel aşamadan oluştuğunu belirtmemiz gerekmektedir.

1. 1940'lı yıllara kadar uygulanmış olan tek bazlı fiyatlandırma sistemi. Bu sistemde maliyet + yöntemi ile belirlenen tek bazlı fiyat sistemi uygulanmakta idi.

2. 1950 - 70'li yıllara kadar uygulanmış olan iki bazlı fiyatlandırma sistemi. Bu dönemde dünyadaki tüm petrol yataklarından elde edilen maliyetlerin ortalama fiyatının baz alındığı "petrol sepeti" yöntemi kullanılarak maliyet + fiyatlandırma sonucu elde edilen rakamlar kullanılmaktaydı.

3. 1973 - 1986 seneleri arasında OPEC tarafından oluşturulmuş resmi satış sistemi ile belirlenen net back yöntemi kullanılmıştır.

4. 1986 - 2001 döneminde borsa sistemi uygulanmaktaydı.

5. 2001'den - günümüze kadarki dönemde sadece borsa sistemi değil aynı zamanda petrolün kağıt üzerinden alınıp satılması yoğunluk kazanmıştır.

Aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz birinci, ikinci ve üçüncü dönemin belirli senelerinde petrol fiyatlandırma sistemi önceleri "Yedi Kızkardeşler" karteli, daha sonrasında ise OPEC tarafından monopol yapıya dayandırılmıştır.

1.6.1.1 Uluslararası Şirketlerin Dünya Petrol Fiyatını Belirleme Süreci

1928 senesinde İskoçya'da imzalanan sözleşme sonucu "Yedi Kızkardeş" olarak adlandırılan uluslararası kartel kurulmuştur. Geçtiğimiz yüzyılda 1950'li yıllara kadar küresel petrol endüstrisinin hakim oyuncularını "Yedi Kızkardeş" olarak da bilinen (7 Sisters) 7 petrol şirketi vardı: - British Petroleum (UK), Exxon (CSHA), Gulf Oil (ABD), Mobil (ABD), Royal Dutch Shell (Hollanda / UK), Chevron (ABD) ve Texaco (ABD).

"Yedi Kızkardeş" karteline giren şirketlerin her biri dikey entegrasyon* yapısına göre çalışmaktaydılar. Bu şirketler, petrol yataklarının incelenmesinin, madencilik ve hammaddelerin çıkarılmasının (upstream operations) yanı sıra petrolün işlenmesinin, taşımacılığının ve bitmiş ürünlerin satışının (downstream operations) temin edilmesi gibi faaliyetleri kontrol etmekteydiler.

Dikey ve yatay sistemi elinde bulunduran çokuluslu petrol şirketleri, aynı zamanda petrolün çıkarıldığı ve üretildiği ülkelerin ihracatını da kontrolü altında tutmaktadır ve dolayısıyla petrol fiyatlarındaki düşüşlere neden olan istenmeyen rekabet riskini en aza indirerek dünya pazarında hammaddenin büyük miktarda birikmesini önlemektedirler. Geçtiğimiz yüzyılın 70'li yıllarının ortalarına kadar, petrol fiyatlandırma mekanizması bu şirketler tarafından resmi olarak belirlenen referans fiyat kavramına göre ayarlanmaktaydı (posted price) ve bu mekanizma tavizler sistemine bağlı olarak çalışmaktaydı. Bu sistemden kast edilen ise, tüketici ülkenin coğrafi konumunun dikkate alınmadan satılacak petrolün Meksika Körfezinden gönderilecekmiş gibi CIF ve FOB (tanker navlunu, sigorta, petrolü doldurma-dökme, gümrükleme maliyetlerin içeren) fiyatının hesaplanması olmuştur. Belirlenen satış fiyatına petrolün çıkarıldığı ülkeye yapılacak olan ödeme de dahil edilmekte idi.

Petrol piyasasının dikey ve yatay entegre yapısı serbest piyasadaki ticaret faaliyetini ve aynı zamanda büyük ölçüde spot piyasalar gelişmesini engellemekteydi.

Transfer fiyatlandırması (petrol firmalarının birbiriyle ilişkili şirketleri birbirlerine fon transferini gerçekleştirme şansını yakalarlar ve daha az vergi yüküne sahip olan bölümüne aktarılan fonlarla birlikte toplamda daha az vergi yükü altında girmiş olurlar "vergiden kaçınma") piyasanın gerçek durumunu yansıtmamaktadır. Çokuluslu şirketler

---

* Dikey Entegrasyon: Petrol sanayinde değer yaratan faaliyetler olan arama, sondaj, üretim, taşıma, rafinaj ve pazarlama gibi faaliyetlerden birkaçı ya da tümünü aynı şirket tarafından yapılmasıdır.

arasında imzalanan uzun vadeli sözleşmelerdeki petrol fiyatları hakkında bilgiler ifşa edilmemekteydi ve işletmelerin ticari sırrı olarak kalmaktaydı.

Böylece, petrolün çıkarıldığı ülkelerin almış olduğu ödemeler, telif ve gelir vergisi hesaplanırken, çokuluslular şirketler tarafından belirlenmiş resmi petrol fiyatları üzerinden sağlanmaktaydı. Bu fiyat petrol piyasasında arz ve talep arasındaki denge noktası, gelir ve kaynakların dağılım fonksiyonu değildi.

Kısaca özetleyecek olursak kartelinin uygulamaya koyduğu kartel fiyatlandırma yöntemi 1928 - 1947 seneleri arasında petrolün uluslararası ticaretinde kullanılmış ve " maliyet + " prensibi ile gerçekleştirilmiştir. Maliyet + fiyatlandırma yöntemi ham petrolün çıkarılması ve taşınması maliyetlerine kar ilave edilerek elde edilen fiyatı yansıtmaktadır.

1.6.1.2 İki Bazlı Fiyatlandırma Sistemi

Bahsi geçen birinci dönemde uluslararası şirketlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki yerel şirketlerin sermayeleri, arama, üretim, işletme, taşıma, rafinaj ve diğer imalat veya satış faaliyetlerinde yer almamıştır. Dolayısıyla yerli şirketlerin petrol fiyatlarının oluşumu üzerinde doğrudan bir etkileri yoktu. Bu ülkeler lisans ve petrol imtiyazlarının (oil concessions) satışından telif hakkı (royalty) ve gelir vergisi şeklinde kar elde etmekteydiler. Fakat, 1950'lerin sonunda petrol arama ve çıkarma işlemlerine gerekli yatırım yapma imkanlarına sahip yeni şirketlerin ortaya çıkması, "Yedi Kızkardeş" kartelinin hakim durumunu sarsmıştır.

Venezuela 50'li yılların ortalarında, birçok (çoğunlukla Amerikan) bağımsız petrol şirketine petrol imtiyazı vermiş ve 1965 yılına gelindiğinde Venezuela'nın toplam petrol üretiminin % 15'i bağımsız petrol şirketleri tarafından yapılmaktaydı. Bunun yanı sıra Libya'da da yeni petrol yataklarının keşfedilmesi bağımsız şirketlerin rolünü güçlendirmiştir.

Dünyanın her yerinde uluslararası şirketlere karşı rakipler oluşmaya başlamıştı. Örneğin, 1950'li yılların sonunda Irak Basra Körfezindeki petrol yataklarının araştırılması ve geliştirilmesi için bağımsız şirketlerle 2 anlaşma imzalanmış, Suudi Arabistan ise, Japonya Petrol Ticaret Firmasına Neutral Zone offshore bölgesinde petrol çıkarma hakkı vermiştir.

Sovyetler Birliği'nin devasa petrol rezervlerinin keşi sonucunda, 1950 yılında 37,9 milyon ton olan petrol arzını 1960 yılında neredeyse 148 milyon tona çıkararak dünya pazarında SSCB'nin petrol arzını arttırmaktaydı.⁴⁵

1950'li - 1960'lı yıllarda petrol kaynaklarına sahip ülkelerde ulusallaşma süreci başlamış ve yerli şirketler de petrol üretimi işlemlerine dahil olmaya başlamışlardır. Bu ve diğer tüm gelişmeler kartellerin kontrolü dışında olan petrol piyasalarının ortaya çıkmasına ve fiyatlandırma sisteminde değişikliklere yol açmıştır. Ulusallaşma sonucu geliştirilen yeni fiyatlandırma sistemine göre petrol satışından elde edilen karın yüzde ellisi ulusal şirketlerin, diğer yüzde ellisi ise yerli şirketlerin eline geçmekteydi. Bu yöntem "fifty-fifty" fiyatlandırma sistemi olarak adlandırılmaktaydı. Yeni kurallara göre petrolün fiyatı iki noktadan - Basra ve Meksika Körfezinden - teslim ediliyor gibi hesaplanmaktaydı.

Uluslararası petrol piyasasındaki kartel hakimiyeti 1960'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir. O zamana kadar, petrol kaynaklarına sahip olan ülkeler, büyük petrol şirketleri tarafından oluşturulmuş olan referans fiyatlarının düşük olması sebebi ile yaşadıkları hoşnutsuzluktan dolayı - OPEC kuruluşunu organize etmişlerdir. (The Organization of the Petroleum Exporting Countries; OPEC, 1960). OPEC'in ana hedefi: petrol ihraç eden ülkelerin çıkarlarını korumak için petrol politikalarının koordine edilmesi ve birleşmesi; dünya petrol piyasasında fiyatların istikrarının, etkin ve düzenliliğinin sağlanması, petrol sektöründeki yatırımcılara adil bir sermayenin geri dönüşünün elde edilmesinin başarılmasıdır.

1.6.1.3 OPEC'in Yönetimi Altında Petrol Fiyatlandırma Sisteminin Geliştirilmesi

Dünya petrol piyasasındaki o günkü mevcut koşullar, OPEC üyesi ülkelerin piyasa gücünü büyük ölçüde arttırarak çokuluslu petrol şirketlerinin güç kapasitesine eşit hale getirmiştir.

Eylül 1970'de Libya hükümeti, Occidental şirketine hazineye ödediği ödemelerin miktarını arttırdığını ve 1965 yılından itibaren ödemiş olduğu ödeneklerden de aynı

---

⁴⁵ Mikhail M. Sudo, E. R. Kazankova, "Энергетические Ресурсы. Нефть и Природный Газ. Век Уходящий." (Enerji Kaynakları Petrol ve Doğal Gaz. Giden Yüzyıl.), "Rossiya v Okruzhayuşem Mire" adlı Analitik Yıllık, Moskova: Nedra Yayın Evi, 1998, s. 3, <http://www.priroda.ru/upload/iblock/bbd/file.pdf> (01.02.2018).

oranda para ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Occidental'ın ardından, bu kurallara Libya'da faaliyet gösteren diğer petrol şirketleri de uymak zorunda kalmışlardır. En çok tercih edilen ilkesine atıfta bulunularak, resmi referans fiyatlarını ve vergi oranlarını arttırmak için Tahrandaki müzakerede toplu karar alarak, diğer petrol üreten ülkeler de Libya örneğini izlediler.

Eylül 1973'te OPEC üyesi ülkeler, referans petrol fiyatlarının daha da arttırılması için Tahran anlaşmasını revize etmek kararı almışlardır.

16 Ekim 1973 tarihinde, Basra Körfezindeki OPEC üyeleri tek taraflı olarak Arap hafif petrol fiyatını 3,65\$'dan 5,119\$'a çıkarmaya karar vermişlerdir. 19 Ekim'de ise OAPEC üyeleri (Irak hariç) - Arap Petrolü İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Eng. OAPEC, Organization of Arab Petroleum Exporting Countries) Haziran 1967'de Arap topraklarını işgal eden İsrail kuvvetlerinin tamamen tahliyesine ve Filistinlilerin meşru haklarının iade edilmesine kadar ayda % 5 oranında petrol hacminde azalma olacağını duyurmuşlardır. Bunun sonucunda Aralık 1973'te Arap hafif petrol fiyatı 11,651 \$'a kadar yükselmiştir.

OPEC örgütü dünya petrol fiyatlarının istikrarlı bir şekilde korunması için üye ülkelere kota yöntemini uygulamaktaydı. Örgüt üyesi ülkeler OPEC tarafından her bir ülke için belirlenen kotanın üzerinde petrol üretimi yapamamaktaydı.

Bu dönemde petrol sektörünün bir diğer dönüşümü, petrol imtiyazları sisteminden vazgeçerek, devletin kendisinin petrol şirketlerinin sermayesine doğrudan katılması ve petrol üreten şirketlerin tamamının kamulaştırılması olmuştur (bu değişimler Kuveyt'te - 1976, Katar'da - 1976 - 1977 gerçekleşmiştir). Petrol kaynakları ve petrol üretimi üzerindeki doğrudan kontrol, OPEC ülkelerinin bağımsız olarak petrol fiyatlarını belirlemesine izin vermektedir.

Petrol açığına yol açan 1979'daki İran devriminden sonra OPEC, petrol fiyatlarının düzenlenmesini üye ülkelere kota tahsisi yoluyla daha dolaylı şekilde yönetmeye başlamıştır. Arz ve talep mekanizmalarının ayarlanmasına paralel olarak, petrol sektöründe eski piyasanın uzun vadeli anlaşmalarında da yenilikler görünmekteydi. Şöyle ki, petrol fiyatlarındaki ani dalgalanmalar ve mücbir sebep koşulları istikrarlı petrol dağıtımını ihlal etmekteydi ve petrol fiyatları kısa vadeli ve spot sözleşmeler temelinde kurulmaya başlanmıştır.

1980'lerin ortasında dünya ekonomisinin durgunluğuna bağlı olarak petrol talebindeki dūşüş ve OPEC dışındaki űlkelerden gelen petrol arzındaki artış (bunun sebebi de hammadde fiyatlarındaki artış ve teknolojinin geliştirilmesi), OPEC idaresi altındaki petrol fiyatlandırma sisteminin çökmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra OPEC topraklarının dışındaki yeni petrol yataklarının keşifleri piyasadaki rekabetin artmasına ve spot piyasalarda fiyatların dūşüşüne yol açmıştır.

Dünya petrol üreticilerinin çeşitlendirilmesi, tüketicilerin petrol tedarikçileriyle en rekabetçi fiyatlarla sözleşme imzalamasına izin vermiştir. Böylece, OPEC'in dünya petrol üretimindeki payı yarı yarıya azalarak: 1973'te % 51 iken 1985'de % 28'e düşmüştür.

OPEC űlkelerinin uyguladığı fiyatlandırma sistemi geleceğe dönük umut vaat etmediği için ve ham petrol pazarındaki paylarını geri kazanabilmek için, 1986'da Suudi Arabistan ve daha sonra diğer OPEC űlkelerinin bazıları netback (netback pricing system) sistemini (garantili satış sistemini) kabul etmişlerdir. Bu sisteme göre fob fiyatı ithalatçı űlkelerdeki petrol ürünlerinin fiyatlarına göre hesaplanmakta, yani petrol ürününün satış fiyatından nakliye, sigorta ve ham petrolün işlenmesi için yapılmış tüm masraflar düşölerek elde edilen rakamlarla ham petrolün fiyatı belirlenmekteydi. Ancak, netback sisteminin işleyişinin kısa vadeli olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁶

Dünya piyasasındaki petrol arzının fazlalığı, 1986'da petrol fiyatların yarı yarıya azalmasına neden olurken aynı zamanda yeni bir piyasa fiyatlandırma sisteminin başlangıcına da sebep olmuştur.

1.6.1.4 Borsa Fiyatlandırma Mekanizmasına Geçiş

1986 - 1988 yıllarında OPEC'in uyguladığı petrol fiyatlandırma sisteminin çöküşü, fiyatlandırma sürecinde yeni bir aşamaya geçilmesine sebep olmuştur. Böylece petrol fiyatlarının belirlenmesi OPEC tekelden çıkarak piyasa güçlerinin eline geçmiştir.

1986'da Meksika ulusal petrol şirketi PEMEX tarafından ilk kez kullanılan fiyatlandırma piyasa yöntemi, diğer petrol ihraç eden űlkelerde de yaygınlaştı ve halen dünya ham petrol ticaretinde fiyatlandırmanın temel yöntemi olarak kullanılmaktadır.

---

⁴⁶ Yuri Gnedih, "Фундаментальные и Спекулятивные Составляющие Механизма Ценообразования На Мировом Рынке Сырой Нефти" (Dünya Ham Petrol Piyasasında Fiyatlandırma Mekanizmasının Temel ve Spekülatif Bileşenleri), Work Paper, Moskova: *Vısşaya şkola Ekonomiki*, 2013, ss. 8 - 9.

Yeni sistemden kasıt spot piyasalarının yanı sıra vadeli işlemler, opsiyonlar ve diğer değerli kağıtlar piyasasından oluşan birbirine bağlı karmaşık yapıya sahip petrol piyasasıdır. Günümüzde de petrol fiyatlarının oluşumu borsada ve borsa dışı olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir.

Böylece 1986'dan bu yana dünya petrol piyasasındaki fiyatlandırma sistemi, borsa fiyatına dayanmaktadır. Borsa fiyatlandırma koşullarına göre, dünya petrol fiyatları günlük dalgalanmalara maruz kalmış ve çok çeşitli temel jeopolitik, finansal ve diğer faktörlerin etkisi altında kalmıştır.⁴⁷

Petrolün borsada alınıp satılmaya başlaması ve bu sürecin gelişimi, fiyatlandırma prensiplerinin değişimini büyük ölçüde belirlemektedir. Dünya petrol fiyatlandırılmasının dördüncü aşaması olan bu aşama, finans piyasasındaki yöneticilerin para piyasasındaki yöntemleri petrol ticaretinde kullanmaya başlaması ile karakterize edilmektedir. İlk ham petrol ticareti 1986 yılında New York Ticaret Borsası'nda yapılmış, (NYMEX – New-York Mercantile Exchange) birkaç yıl sonra ise, ham petrol sözleşmeleri ticareti Kıtalararası Borsada (ICE - Intercontinental Exchange) ve Singapur Uluslararası Parasal Borsasında başlamış, Nisan 2013'te de, St. Petersburg Uluslararası Emtia Borsasında (SPIMEX) ham petrol ticareti gerçekleşmiştir.

Aynı dönemde borsa dışı petrol ticaretinde Brent, WTI ve Dubai gibi petrol markalarının fiyatları baz alınarak diğer petrol türleri alınıp satılmaktaydı. Borsa dışı ticarete satın alınan diğer petrol markalarının fiyatlandırılmasında petrolün özellikleri de göz önünde bulundurularak (yoğunluk, parafin katkıları, vb.) bir sonuca varılır.

Dördüncü aşama, petrolün kağıt üzerinde satışının gerçekleştiği borsa ağırlıklı ticaretin söz konusu olduğu beşinci aşamaya geçilmesine zemin yaratmıştır.

1.6.1.5 Borsa Fiyatlandırma Mekanizması

Petrolün fiyatlandırılmasındaki beşinci aşama 2000'li yıllarda başlamış ve petrolün hem fiziksel hem de kağıt üzerindeki ticareti eşzamanlı olarak gerçekleştirilmeye devam etmiştir.

Bugünlerde, borsada yapılan işlemlerin büyük kısmını spekülatif sözleşmeler ile gerçekleştirilen satışlar oluşturmaktadır. Petrol alımı ve satışının toplam işlem hacmi, malların gerçek teslimatıyla gerçekleştirilen işlemlerin sayısından daha fazladır.

---

⁴⁷ Ehsan, a.g.e., ss. 52 - 53.

Önceleri sadece petrol alanında uzmanlaşmış şirketler petrol ticareti yaparken, günümüzde gelişmiş bankalar, sigorta şirketleri ve finansal kuruluşlar petrol alım satımı ile ilgilenmektedirler. Bu yüzden de artık petrolün fiyatlandırılması petrol piyasasının dışında, borsada oluşturulmaktadır.

Petrolün spot fiyatının aksine, vadeli işlem sözleşmelerinin değeri, arz ve talep oranına göre değil gelecekteki piyasa koşullarına ilişkin (üretim ve tüketim dinamikleri, dünyanın ekonomik ve siyasi durumu, piyasadaki diğer oyuncuların niyetleri) işlemdeki katılımcıların beklentilerine göre belirlenmektedir. Herhangi bir güncel olay ve bilgi sinyali anında petrol fiyatlarındaki değişime yansır ve bu da vadeli işlem piyasasında yüksek dalgalanmaya neden olur. Dünya petrol piyasasının küreselleşmesi ve borsanın gerçek zamanlı olarak işleyişi, tek bir bilgi alanı oluşturan bilişim ve bilgi teknolojilerinin güçlü bir şekilde gelişmesinden kaynaklanmaktadır.

1.6.2 Petrol Fiyatlarının Dalgalanma Seyri

Dünya petrol fiyatları son elli yılda inişli ve çıkışlı bir süreç geçirmiştir. İkinci dünya savaşından 1970'li yıllara kadar olan dönemde petrolün fiyatı 1 - 2 \$/varil⁴⁸ arası değişiklik göstermiş ve Körfez ülkelerinin petrol üretimini artırmaları sonucunda ucuz petrol fiyatı dönemi olarak tarihe geçmiştir.⁴⁹

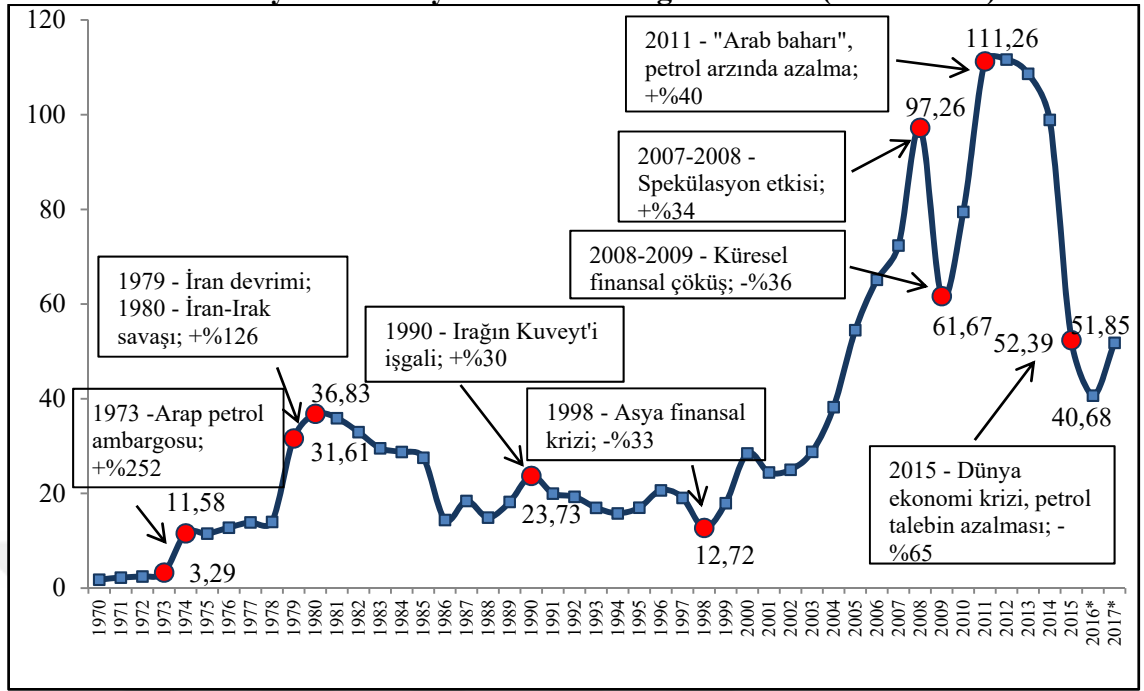
1970 yılına kadar dünya petrol fiyatları istikrarlı bir şekilde seyir izlemiş ve petrol şirketleri arasındaki uzun vadeli sözleşmeler ve hükümet kararları ile belirlenmiştir. Dünya petrol fiyatlarındaki ilk ve büyük ölçüde dalgalanma 1973 senesinde gerçekleşip, 2017 yılına kadar bir kaç kez tekrarlanmıştır (1973'te petrol ihraç ambargosunun uygulanması, 1979 - 1980'de İran'daki İslam Devrimi ve İran-İrak savaşı, 1990'da Irak-Kuveyt savaşı, 1998'de Asya finansal krizi ve petrol arzındaki artış, 2008 - 2009 küresel finansal kriz, 2014 petrol arzının artması ve petrol talebinin azalması neden olmuştur) (Bkz. Grafik 7).

Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların başlıca sebepleri politik, ekonomik ve iklimsel koşullardır. Aynı zamanda belirtilmesi gereken bir diğer etken son dönemlerde petrol fiyatlarını belirleyen finansal piyasaların varlığıdır.

⁴⁸ BP İstatistik Verileri, 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

⁴⁹ Braginskiy, "Нефтегазовый Комплекс Мира" (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi), s. 23.

Grafik 7. Dünya Petrol Fiyatlarındaki Dalgalanmalar (1970 - 2017)

Kaynak: BP İstatistik Verileri, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

*"Statista.com" istatistik verilerin portalı, <https://www.statista.com/statistics/262858/change-in-opec-crude-oil-prices-since-1960/>.

ABD'nin Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'e olan desteğine tepki olarak; OPEC'in ABD'ye ve İsrail'in diğer müttefiklerine (Kanada, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık vb.) petrol ambargosu ve petrol fiyatlarında 2,5 kat oranında bir zam uygulanması 1973 senesinde petrol piyasasında gerçekleşen ilk krizin sebebi olmuştur⁵⁰ (1973'te 3\$/varil, 1974'de 12\$/varil⁵¹).

O sene uygulanan yüksek petrol fiyatları, petrol fiyatlarının sadece petrol üreten ülkelerin (OPEC üyeleri) tekelinde olduğunun bir göstergesiydi. Petrol fiyatlarının yükselmesi OPEC ülkeleri dışındaki diğer petrol ihracatçısı ülkelerin üretimini önemli ölçüde arttırmalarına da sebep olmuştur. 1973 petrol krizinden sonra petrol fiyatlarının aşırı derecede artması onun çok değişken bir yapıya kavuşmasına sebep olmuştur.

Bir diğer petrol krizi de 1978 senesinde İran İslam devrimi sonucu petrol fiyatlarının ani yükselmesine sebep olmuştur (varil başına 14'\$dan 31'\$a⁵²). Petrol fiyatlarındaki bu artış sonucunda gelişmiş ülkeler ekonomik kriz ile karşı karşıya

⁵⁰ Vladimir Petrov ve Viktor Artyuşkin, *Поведение Цен На Мировом Рынке Нефти (Стратегические Тренды, Биржевые Игры, Макросценарии)* (Dünya Petrol Piyasasında Fiyatların Davranışı), Moskova: Fazis Yayın Evi, 2004, s. 23.

⁵¹ BP İstatistik Verileri, 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

⁵² BP İstatistik Verileri, 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

kalmışlardır. Petrol ihracatçısı ülkeler ise bu durumu yararlarına kullanarak ihracatlarını arttırmış ve kar oranlarını on kat daha yükseltmişlerdir. Bu durumun hemen ardından başlayan İran-İrak savaşı sonucu 1980 yılı petrol fiyatlarında da yukarı doğru bir seyir izlenmiştir.

1990'da Irak, petrol sahaları üzerinde kontrolü ele almak için Kuveyt'i işgal etmiştir. ABD'nin tepkisi üzerine işgal kısa süre sonra sona ermiş fakat bu durum dünyada yeni bir petrol krizine yol açmıştır. Kriz sonucu ekonomik açıdan gelişmiş olan Batılı ülkelerde enerji güvenliğinin başlıca dış politika unsuru olduğunu ispatlamıştır (petrol fiyatı 18\$'dan 40\$'a yükselmiştir⁵³).

Petrol fiyatlarındaki bir sonraki değişim 1997'de Asya ülkelerindeki finansal krizden dolayı petrol talebinin azalması ile başlamıştır. Bunun yanı sıra Suudi Arabistan ve diğer Orta doğu ülkeleri mali sorunlarını çözmek için petrol ihracatını büyük ölçüde artırmışlar ve bu durum dünya petrol fiyatlarında önemli bir düşüşe neden olmuştur (1997'de 19\$/varil'den Şubat 1999'da 10\$/varil kadar inerek dibe vurmuştur⁵⁴). Fakat fiyatlardaki bu değişim uzun sürmemiş ve 2000'li yıllarda petrol fiyatlarındaki artış dünya ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

Petrol fiyatlarındaki bir diğer keskin değişim 2008'de ekonomik krizin ortaya çıkmasıyla gerçekleşip, sadece üç ayda petrol fiyatı % 76 oranında⁵⁵ düşerek (Temmuz 2008'de varil başına 147\$ iken Ekim 2008'de 35\$'a kadar inmiştir) petrol ihracatçısı ülkelerin ekonomisinin önemli bir ölçüde şoka girmesine neden olmuştur. Fakat petrol fiyatlarındaki düşüş gelişmiş ülkelerin ekonomik krizi atlatmasında destekleyici unsur olmuştur.

2009 - 2014 seneleri arasında ekonomik gelişme ile doğru orantılı olarak, petrol fiyatları da istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Fakat Haziran 2014'de düşmeye başlayan petrol fiyatları 2016 senesinin ikinci yarısına gelindiğinde % 56 oranında ucuzlamıştır.⁵⁶ Bu düşüşün başlıca sebepleri piyasadaki petrol arzının fazlalığı ve talebin kısıtlılığıdır. Dünya ekonomisinin büyüme hızının beklenenden düşük olması ve gelecekte de bu oranın azalacağı düşüncesi petrol talebinin azalmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa ülkelerindeki ekonomik ve politik sorunların yoğunlaşması

⁵³ BP İstatistik Verileri, 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

⁵⁴ Kapustkin, a.g.m., s. 98.

⁵⁵ EİA İstatistik Verileri, <http://www.eia.gov>.

⁵⁶ BP İstatistik Verileri, 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

(özellikle, 2012 yılında başlayan Fransa ve Yunanistan'daki politik krizler), Japonya'daki ekonomik durgunluğun açıklanması, Çin ve Hindistan ekonomisinin zayıflaması petrol talebinin ve fiyatlarının düşmesine yol açmıştır. Arz yönünden bakıldığında OPEK ülkelerindeki petrol üretiminin aynı hızla devam etmesi (özellikle Suudi Arabistan'da), petrol üretimindeki yeni yöntemlerin artması (özellikle ABD'de) petrol fiyatlarının aşağıya doğru inmesine neden olmuştur.⁵⁷ Uluslararası Enerji Ajansının tahminlerine göre 2020'de, ABD en büyük küresel petrol üreticisi olacaktır.⁵⁸

Fakat 2016 senesinin ikinci döneminde dünya ekonomisinin toparlanması, OPEC ülkelerinin ve OPEC dışı ülkelerin petrol üretimini azaltmaya karar vermeleri petrol fiyatlarının daha istikrarlı bir şekilde yükselmesine neden olmuştur. Böylece, petrol fiyatı Ocak 2016'da varil başına 27\$'dan Aralık 2016'da 57\$ kadar yükselerek senelik % 52 oranında artmıştır. 2017 yılında da petrol üreten ülkelerin, 2016'da aldıkları petrol arzını kısma kararlarından ve petrol üretimine zarar veren Meksika Körfezindeki bir kaç kasırgadan dolayı dünya petrol fiyatları artmaya devam etmektedir.

1.6.3 Petrol Fiyatları Üzerinde Belirleyici Olan Faktörler

Petrol fiyatları diğer malların fiyatları gibi arz ve talep oranına göre belirlenmektedir. Fakat bunun yanı sıra petrol fiyatları dinamiğini etkileyen çok sayıda başka faktör de vardır. Bu faktörler de dış (ekonomi, politik, meteoroloji) ve teknik (yeni teknolojiler, borsadaki katılımcıların pozisyonları, fiyatlardaki oynamaların analizi) faktörler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁵⁹

Petrol fiyatları üzerinde belirleyici olan temel faktörler: küresel ekonominin durumu ve ekonomik gelişimin hızıdır. Özellikle GSYİH'daki değişimin hızı; bilimsel ve teknik ilerleme (yeni teknolojiler, bilgiler, iletişim, alternatif enerji kaynakları, vb); petrol rezervlerinin durumu ve tahmini başlıca belirleyicilerdir. Bunlarla birlikte petrol sektöründeki yasal değişimler, döviz kurunun durumu, depolardaki petrol seviyesi gibi önemli faktörler de petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara yol açmaktadır.

---

⁵⁷ ORSAM, "Petrol Fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri", Rapor No. 194, 2014, ss. 7 - 8.

⁵⁸ IEA (International Energy Agency), World Energy Outlook 2012, s. 1.

⁵⁹ Elena Mukaydech, Amr Rubay Ali Mukaydeh, "Мировой Рынок Нефти: Современное Состояние и Прогнозные Оценки" (Dünya Petrol Piyasası: Mevcut Durum ve Tahminler), *İnsani, Sosyo- Ekonomik ve Kamu Bilimleri Dergisi*, No. 2, Krasnodar: Nauka i Obrazovaniye, 2015, s. 61.

Ekonominin küreselleşme sürecinde bazı faktörlerin önemi zamanla belirli ölçüde değişmiştir. Mesela, 1998 yılına kadar politik faktörlerin etkisi (OPEC'in ambargo politikası, Ortadoğu'daki savaş durumu) petrol arzını daha çok etkilemiştir. Fakat sonraki dönemlerde petrol fiyatlarının dalgalanmasında döviz kurlarının ve kredi faizleri oranının değişimi, finansal kurumların küresel petrol ticaretine daha geniş bir ölçüde katılması gibi etkenler daha belirgin olmaya başlamıştır. Bunlarla beraber petrol fiyatlarının dinamiği üzerinde ABD'deki stratejik ve ticari rezervlerin seviyesinin değişmesi de önemli ölçüde belirleyici olmuştur. ABD'nin ülke içi petrol rezervlerini azaltma veya arttırma niyetini açıklaması ile borsada anında geri bildirim alınmaktadır.

Petrol fiyatlarının değişimini dünyanın petrol rafinaj kapasitesinin kullanım derecesi de etkilemektedir. 70-90'lı yıllarda rafinaj kapasitesinin kullanım derecesi % 70-80'ken bu faktör göze önüne alınmamıştır. Fakat 2004 yılı itibariyle ABD'de rafinaj kapasitesi % 95, Kanada'da % 97, Meksika'da ise % 98'i aşmıştır. Piyasa ekonomisinde optimal rafinaj kapasitesi % 85 - 90 olarak kabul edilmektedir, çünkü rafinaj kapasitesinin % 100'e çıkarılması petrol ürünlerine olan talepte gerçekleştirilecek herhangi bir değişim durumunda üreticilerin manevra yapma imkanını elinden alacaktır.⁶⁰

Tablo 8. Petrol Fiyatları Üzerinde Belirleyici Olan Faktörler

<i>Fiyatları düşüren faktörler</i>	<i>Fiyatları artıran faktörler</i>
Bilimsel ve teknik ilerleme (yeni teknolojiler, alternatif enerji kaynakları, vb);	
Ekonomik ve finansal krizler (petrol talebinin düşmesi)	GSYİH büyümesi (petrol talebin artması)
Yeni petrol sahalarının keşfedilmesi	Petrol sahalarının tükenmesi
Petrol üreten ülkelerin serbest rafinaj kapasiteleri	Serbest rafinaj kapasitelerinin tükenme durumu
Teşvik mevzuatı	Yasaklayıcı kanunlar
Stratejik stokların optimal düzeyi aşması	Stratejik rezervlerinin azalması
Ilık kış	Soğuk kış

Petrol fiyatlarının dalgalanmasını etkileyen GSYİH'nın büyümesi, petrol rezervlerinin değerlendirilmesi, depolama kapasitesi, petrol sektöründe devlet eylemlerinin etkisi gibi bazı faktörler gelecek dönemdeki fiyat değişimlerinin önceden tahmin edilmesine olanak sağlamaktadır. Fakat bilimsel buluşlar ve teknolojik

⁶⁰ Braginskiy, "Нефтегазовый Комплекс Мира" (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi), s. 67.

gelişmeler, doğal afetler, köklü siyasi değişiklikler ve askeri çatışmalar, beklenmedik iklimsel değişimler gibi faktörlerin tahmininin zor olması bu faktörlerin gerçekleştiği durumlarda petrol fiyatlarının tahminini imkansız kılmakta ve ani fiyat değişimlerine yol açmaktadır.

Yukarıda sözü geçen GSYİH petrol fiyatlarının değişiminde önemli rol oynamaktadır. GSYİH'nın büyümesi, petrol tüketiminin artmasını ve dolayısıyla petrol fiyatlarının yükselmesini etkileyen önemli bir faktördür. Tam tersi, ekonomik ve finansal krizler GSYİH'nın olumsuz etkilenmesine sebep olarak, petrole olan talebi azaltmakta ve dolayısıyla petrol fiyatlarını düşürmektedir.

Bununla beraber, bazı uzmanların tahminlerine göre gelecek dönemlerde Çin ve Hindistan'da enerji kaynaklarına olan talebin artması ve ABD'de petrol talebinin aynı seviyede kalması petrol fiyatlarındaki artış eğilimini önemli ölçüde etkileyecektir.

Bunun yanı sıra, son zamanlarda küresel petrol piyasasını şekillendiren faktörlerin OPEC'in kontrolü dışına çıkmaya başladığını belirtmek gerekmektedir.⁶¹ Petrol piyasasında arz-talep oranı, petrol üretimindeki serbest kapasitelerin olmaması, dünya rezervlerinin azalması, siyasi olaylar ve doğal afetler gibi faktörlerden daha çok finansal etkenler belirleyici olmaya başlamıştır. Petrol artık sadece bir meta değildir, mali piyasalar üzerindeki spekülasyonun nesnesidir. Petrol piyasası, finansal piyasaların değişken özelliği petrol piyasalarının da değişken yapıya bürünmesine sebep olmaktadır. Böylece ortaya çıkan dalgalanma, küresel enerji güvenliğine yönelik tehdit oluşturmaktadır. Fiyatların hızlı bir şekilde değişmesinin ham madde üreticisi ve tüketicisi ülkelerin ekonomisi üzerinde, aynı zamanda petrol ve gaz sektörüne olan yatırımlar ve tüm küresel finansal sistem üzerinde önemli bir etkisi olmaktadır.⁶²

Gelecek dönemde petrol fiyatlarının belirlenmesinde yukarıda belirten faktörlerin yanı sıra, finansal araçlar da en belirleyici etken olacaktır. Çünkü, günümüzde dahi petrol ticaretinin sadece % 1'i mal olarak alınıp satılmakta, geri kalan % 99'luk kısmının ticareti ise finansal kağıtlar üzerinden yapılmaktadır.⁶³

---

⁶¹ Kapustkin, a.g.m., s. 99.

⁶² Enerji Stratejisi Enstitüsü. "Основные Тенденции и Закономерности Изменения Мировых Цен На Нефть (2001–2015 гг.)" (Dünya Petrol Fiyatlarındaki Ana Eğilimler ve Değişimlerin Sırası (2001-2015)) http://www.energystrategy.ru/stat_analit/oil_03.2009.htm (01.05.2018).

⁶³ Vitaliy V. Bushuyev vd., *Цены На Нефть: Анализ, Тенденции, Прогноз* (Petrol Fiyatları: Analizi, Trendi, Tahmini), Moskova: Kollektif Avtorov Yanın Evi, 2013, s. 150.

Tablo 9. Dünya Petrol Piyasasının Göstergeler Dinamiği

	1971'e kadar	1971-1986	1986-2001	2001-2016 kadar
Fiyatlandırma prensipleri	Kartel	Kartel	Rekabetçi	Rekabetçi
Fiyat belirleyiciler	Ulusal şirketler	OPEK	Borsa	Borsa
Fiyatlandırma sürecinde katılımcı sayısı	7	13	Çok sayıda	Çok sayıda
Baskın rekabetin doğası	Yatay	Dikey	Dikey +yatay	Dikey +yatay
Talep dinamikleri	Sürekli büyüme	Büyüme / Azalış	Yavaş büyüme	Patlayıcı büyüme/ Azalış
Maliyetlerin dinamiği (dinamiklerin ana faktörü)	Azalış (doğal)	Yükseliş (doğal)/ azalma (Bilimsel ve Teknik Gelişim)	Azalma (Bilimsel ve Teknik Gelişim)	Azalma (Bilimsel ve Teknik Gelişim)
İşaretleyici petrol türleri	Batı Teksas, Hafif Arap	Hafif Arap, Batı Teksas	Batı Teksas, Brent, Dubai	Batı Teksas, Brent, Dubai, Urals
Petrol Fiyatlarının seviyesi ve dinamikleri (\$ / varil, cari fiyatlarla)	Çok fazla değişiklik olmadı, yaklaşık fiyatı 2	2'den 1981'de 40'a kadar büyüme ve 1985'te 30'a kadar, 1986'da 10'a kadar düşme	1997'den önce 15-20 arası dalgalanma, 1998'de 10'a kadar düşme	Temmuz 2008'e 147,3 kadar büyüme, ve 2016'da 43'e kadar düşme

Каунак: Вишнякава А. Панков М., "Мировой Нефтяной Рынок и Особенности Его Ценообразования" (Dünya Petrol Piyasası Ve Fiyatlama Özellikleri), *Samara Devlet İktisat Üniversitesinin Vestnik Dergisi*, 2013, s. 9.

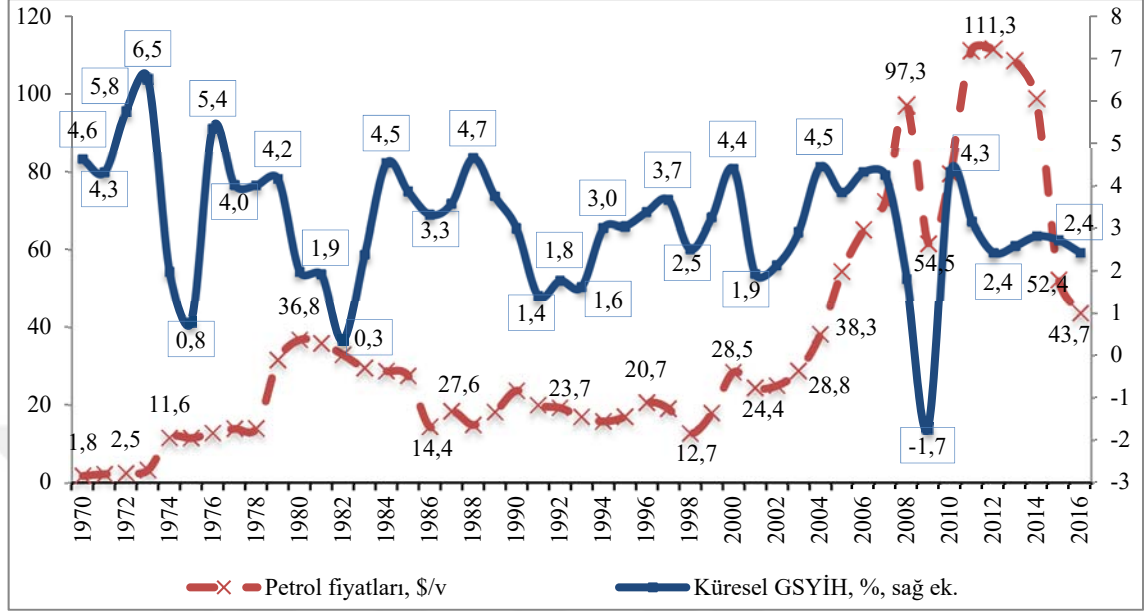
1.7 PETROL FİYATLARININ DÜNYANIN EKONOMİK BÜYÜMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Bildiğimiz üzere petrol, dünya ekonomisinin ana enerji kaynağıdır ve yukarıda da bahsedildiği üzere petrol dünyadaki toplam enerjinin % 33'ünü oluşturmaktadır. Ekonomik büyüme ile petrol fiyatları arasındaki ters ilişki petrolün ticari olarak ortaya çıkması ile izlenmekte ve bu durum aşağıdaki grafikte de görülmektedir.

Genel olarak düşük petrol fiyatları, petrol sektörüne ve ekonomisi petrol gelirlerine bağımlı olan ülkelere zarar verse bile, bir bütün olarak ekonomi üzerinde olumlu etkiye sahiptir. Bu görüş, petrol ithalatçısı ülkelerle ihracatçı ülkeler arasında tasarruf yapılabilmesi bakımından önemli ölçüde fark ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Avrupa gibi petrol ithal eden bölgelerdeki tüketicileri, Suudi Arabistan gibi petrol ihraç eden ülkelerdeki tüketicilerle karşılaştırıldığında gelir bakımından daha büyük bir tüketim avantajına sahip oldukları gözlemlenmektedir. Böylece, gelişmekte olan

ülkelere göre, gelişmiş ülkelerin ekonomik hızının artması küresel ekonominin büyümesini daha çok etkilemektedir.⁶⁴

Grafik 8. Küresel GSYİH ve Petrol Fiyatlarının Dinamiği

Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>.

Petrol fiyatlarındaki artışın gelişmiş ülkelerin makroekonomik göstergeleri üzerindeki olumsuz etkileri daha çok 1970'lerde gözlenmiştir. Örneğin, OECD ülkelerinin gayri safi yurtiçi hasıla büyüme hızı, 1967-1973 yıllarında % 4,8 iken petrol fiyatlarının artışı sonucu 1973 - 1977'de % 3'e ve 1977 - 1982'de % 2,4'e kadar gerilemiştir.⁶⁵ Bununla beraber 1975 yılında gelişmiş ülkelerin ticaret açığı 36 milyar dolar iken 1979'da 109 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir.⁶⁶ Petrol fiyatlarının yükselmesi bu ülkelerin enflasyonunu da önce görülmemiş bir oranda hızlandırmıştır (1970'lerde enflasyon oranı % 5 ile % 15 arasındaydı).⁶⁷ Genel olarak, 1970 - 1980 arası batı ülkelerinin ekonomik durumu olumsuz bir eğilim izlemiştir.

Ancak, 1980'lerin ortalarından itibaren petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların dünya ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri azalmaya başlamıştır. Bunun asıl sebepleri, tezin literatür taraması bölümünde bahsedildiği gibi, bir çok uzmanlar tarafından incelenmiştir. Bu iki göstergenin arasındaki ilişkinin azalmasını, son petrol

⁶⁴ Obstfeld Maurice, Milesi-Ferutti Jean Maria ve Arezki RABAH, "Цены На Нефть и Мировая Экономика: Неоднозначная Связь" (Petrol Fiyatları Ve Dünya Ekonomisi: Muğlak Bir İlişki), IMF, 2016, <http://blog-imfdirect.imf.org/> (02.11.2017).

⁶⁵ Kapustkin, a.g.m., s. 76.

⁶⁶ Aleksander E. Primakov, *Персидский Залив: Нефть и Монополии* (Basra Körfezi: Petrol ve Monopoller), Moskova: Mısl yayın evi, 1983, s. 92.

⁶⁷ Kapustkin, a.g.m., s. 76.

fiyatlarındaki düşüş göstermektedir. Birçok uzmanın petrol fiyatlarındaki düşüşün dünya ekonomisine net bir şekilde olumlu etki edeceğini tahmin etmelerine rağmen, 2014 - 2016 seneleri arasında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşün (yaklaşık % 65 oranında), dünya ekonomisinde önemli derecede etki yaratmadığını gözlemlemiştik. Dünya Bankası verilerine göre, 2014-2016 yılları arasında petrol fiyatlarındaki düşüşe rağmen, küresel ekonominin büyüme hızı % 0,6 oranında bir iniş izlemiştir (2014 yılında % 2,8 iken 2016'da % 2,4 olarak gerçekleşmiştir).⁶⁸ Petrol fiyatlarındaki düşüşün başlıca sebepleri, petrole olan talebin azalması (Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ülkeler tarafından) ve petrol üretiminin artmasıdır (OPEC ve OPEC dışı ülkelerinde, ABD'de şeyl petrol üretimin artmasından).

IMF tahminlerine göre, 2018 ve 2019'da dünya ekonomisi, petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak % 3,8 oranında büyüme gerçekleştirecektir. Ancak, IMF'nin baş ekonomisti Maurice Obstfeld'e göre, gelecekte küresel büyüme, para politikasının sıkılaştırılmasından ve ABD'deki ekonomik teşviklerin etkilerinin azaltılmasından dolayı, yavaşlayacaktır. Bunun yanı sıra ekonomiği negatif yönde etkileyen faktörlerin arasında finansal koşulların sıkılaştırılması, ticari çelişkilerin artması, korumacı politikaların ve jeopolitik gerginliklerin oluşması yer almaktadır.⁶⁹

1.8 PETROL FİYATLARININ İTHALATÇI VE İHRACATÇI EKONOMİLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yukarıda anlatıldığı gibi, bir ülkenin ekonomik durumunu etkileyebilen en önemli hammadde petroldür. Petrol fiyatlarının düşük ya da yüksek olması ülkelerdeki petrol arz ve talebini değiştirebilmenin yanı sıra, enflasyon oranını ve ticari dengeleri, piyasa hareketlerini de etkilemektedir ve hatta ülkenin ekonomik yapısını ve siyasi karar mekanizmalarını da şekillendirmektedir.⁷⁰

Petrol fiyatları, hem dünya ekonomisi açısından hem de ülke ekonomileri açısından önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Fiyatlandırmadaki değişiklik,

⁶⁸ "Конец Тренда: Цены На Нефть и Рост Экономики" (Eğilimin Sonu: Petrol Fiyatları ve Ekonominin Büyümesi), 2016, <http://www.vestifinance.ru/articles/73620> (03.05.2017).

⁶⁹ IMF, World Economic Outlook, April 2018, s. 16.

⁷⁰ Tanriseven, a.g.e., s. 4.

yani fiyatın artması ya da düşmesi, petrol ihraç eden ve ithal eden ülkeleri farklı şekillerde etkilemektedir. Haliyle petrol fiyatlarındaki yükseliş veya düşüş, ne denli büyük olursa ekonomi üzerindeki etkisi de o denli büyük olmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artışın ülke ekonomilerine doğrudan yansımalarını açıklayan bir kaç temel konu vardır. Bunlara ülkedeki milli gelir içerisindeki petrolün yerini, petrol ithal eden ülkelerin tasarruf edebilme alışkanlığını ve ithal ettikleri petrolü ne denli verimli kullanabildiklerini, aynı zamanda petrole alternatif teşkil edecek kaynakların kullanılmasını örnek gösterebiliriz.⁷¹

Petrol fiyatlarının yükselişi hakkında bilim insanları tarafından farklı yorumlar yapılmaktadır. Bir taraftan enerji fiyatlarının artması, üretim değerini ve tüm nakliye masraflarını yükseltmektedir. Diğer taraftan ise fiyattaki yükseliş, üretimin yavaşlaması, şirketlerin gelirinin azalması ve dolayısıyla borsada bir düşüş ortaya çıkarmaktadır. Tüketici açısından bakıldığında da, petrol fiyatlarındaki yükseliş tüketicileri olumsuz etkilemektedir. Zira akaryakıt fiyatlarının yükselmesini gözlemleyen tüketiciler, kendi satın alma güçlerinin zayıflayacağını düşünerek, gereksinim duymadıkları malların masraflarını azaltmaktadırlar. Dolayısıyla bu durum şirketlerin satışlarını olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak satın alma gücünün azalması ekonomik büyümenin ve hisse senedi fiyatlarının düşmesine sebep olmaktadır.⁷²

1.8.1 Petrol Fiyatlarının İthal Eden Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Yüksek petrol fiyatların etkisi

20. asrın ortalarından itibaren Ortadoğu'daki savaş ve krizler, dünya petrol arzında kesintilere ve dolayısıyla petrol fiyatlarının artmasına sebep olmuştur.⁷³ Bugüne kadar yaşanan petrol krizlerinde yüksek petrol fiyatlarından dolayı artmış olan dış ticaret açıkları, petrol ithal eden ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Dünyada özellikle petrol ithalatçısı ülkelerde krizlerden sonra yaşanan ekonomik problemler petrolün önemini

---

⁷¹ H. Naci Bayraç, "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 499, Yıl: 42, Ekim 2005, s. 16, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/BAYRAC-ENERGY.pdf>, (15.08.2017).

⁷² Gunta Simenovska, "Как Изменение Цены На Нефть Влияет На Экономику?" (How Does The Change In The Price Of Oil Affect The Economy?), *SEB Bank of Latvia*, 18 February 2016, <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).

⁷³ Bayraç, a.g.m., s. 16.

göstermektedir. Nüfus artışı ve artan petrol tüketimi nedeniyle, petrol rezervlerinin yetersiz olduğu gelişmekte olan ülkelerde petrol ithalatına bağımlılık artmaktadır.⁷⁴ Petrol fiyatlarındaki artışın en olası nedeni, yükselen taleptir. Son yirmi-otuz senede genel olarak dünya ekonomisinin güçlendiği gözlemlenmektedir. Bu durum enerji kaynaklarına olan talebi arttırarak fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır.⁷⁵

Petrolü çok miktarda ithal eden ülkeler dış ticaret problemleriyle karşılaşabilir. Dünya petrol fiyatları yükseldiği zaman ithalatçı bir ülke dış ticaret dengesini aynı seviyede tutabilmek için karşılıklı olarak ihracatını da aynı oranda arttırması gerekmektedir. Yüksek petrol fiyatlarına karşı, ülkenin dış ticaret dengesini korumak amacıyla, petrol tüketimini azaltmak, diğer ithal girdilerini kısmak, borç almak gibi başka yöntemler de kullanılabilir. Ancak kısa dönemde borç alma yolu ekonomik ve siyasi anlamda daha kolay olduğu için ülkeler daha çok bu yöntemi seçmektedirler. Fakat bazı durumlarda borç miktarı dış ticaret açıklarını kapatmakta yeterli olmadığından, petrol ithalatçısı ülkeler diğer iki yöntemi kullanmaktadırlar. Ancak petrolün az kullanılması ve diğer ithal girdilerin kısılması enflasyon, işsizlik gibi ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir.⁷⁶ Petrol fiyatlarının artması ülkedeki üretim maliyetlerini yükselterek diğer mallara olan talebin de düşmesine sebep olmaktadır. Sonuç olarak da artan petrol fiyatlarının düşürdüğü talep, devletin vergi gelirinin düşmesine ve bütçede açık oluşmasına, devlet harcamalarında bir azalmaya yol açmaktadır. Aynı zamanda üretim maliyetlerinin artması ve piyasadaki talebin düşmesi ücretler üzerinde baskı oluşturarak en azından kısa dönemde işsizlik oranını arttırmaktadır.⁷⁷

Petrol fiyatlarındaki artış, uluslararası ticarete petrol gelirini ithalatçı ülkelere ihracatçı ülkelere kaydırmaktadır. Bu durum döviz kurlarının değişmesine ve ödemeler dengesinin bozulmasına neden olarak, ithal edilen malların fiyatlarını yükseltirken, ihraç edilen malların değerini de düşürmektedir. Böylece petrol fiyatlarının artması, petrol ithalatçısı ülkelerin reel milli gelirinin azalmasına neden olmaktadır.⁷⁸

---

⁷⁴ Alkin, a.g.e., s. 40.

⁷⁵ Simenovska, a.g.m., <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).

⁷⁶ Pala, a.g.e., s. 15.

⁷⁷ Bayraç, a.g.m., s. 16.

⁷⁸ Bayraç, a.g.m., s. 17.

Düşük Petrol Fiyatlarının Etkisi

Petrol fiyatlarındaki düşüş genel olarak petrol ithal eden ülkeleri (mesela, Avrupa ülkeleri, Çin, Hindistan, Japonya vs) olumlu etkilemektedir. Petrol ithalatçıları düşen fiyatlardan fayda sağlar, çünkü petrol ithalatının maliyeti düşmektedir ve dolayısıyla cari hesap açığı azalmaktadır.

Petrol fiyatlarının düşüşü, tüketicilerin yaşam masraflarının azaltmasına ve para biriktirmesine sebep olarak daha pahalı eşyaları satın almalarına imkan sunmaktadır. Çoğu durumda, bu olay ulaşım maliyetlerinde düşüş anlamına gelir ki, bu da daha düşük bir yaşam maliyetine ve daha düşük bir enflasyon oranına neden olmaktadır. Teoride, petrol fiyatındaki düşüş, diğer mal ve hizmet harcamalarının artışına ve bunun yanı sıra reel gayri safi yurtiçi hasılanın büyümesine yol açmaktadır.⁷⁹

Bununla birlikte, düşük petrol fiyatlarının olumsuz etkisi de vardır. Petrol fiyatındaki düşüş deflasyona ve tüketicide güvensizliğe neden olur ki, bu durumda tüketici harcama yerine daha fazla tasarruf etmeyi tercih edebilmektedir. Aynı zamanda, fiyatlarda meydana gelen düşüş, tüketicilerin masraflarının artması yerine enflasyonu azaltmakta ve deflasyon olasılığına yol açmaktadır. Tarihte gözlemlendiği gibi bu durumdan kurtulmak son derece zor olabilir. Düşük petrol fiyatlarının diğer bir dezavantajı ise alternatif "daha yeşil" enerjileri, örneğin elektrikli taşıtlara yapılan yatırımları yavaşlatabilmesidir. Petrol fiyatlarındaki düşüş ayrıca, otomobil kullanımına yol açmakta, dolayısı ile de trafiği arttırabilmekte ve bunların sonucunda da, benzin kullanımının çevre üzerindeki olumsuz etkilerini yükseltebilmektedir.⁸⁰

Oxford Economics'ın* 2015'te yaptığı çalışmada petrol fiyatlarının 40\$/ varile kadar düşmesi sonucunda hangi ülkelerin kazanacağını, hangi ülkelerinin ise zarar edeceğini göstermiştir. Araştırmanın sonuçları aşağıdaki Grafik 9'da gösterilmektedir.⁸¹

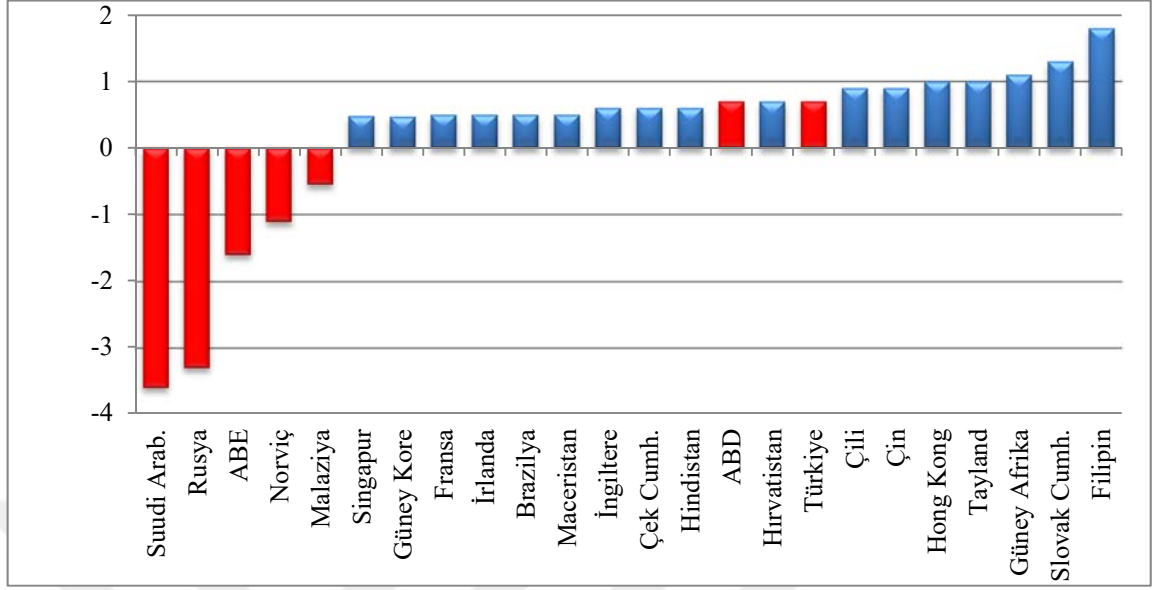
⁷⁹ Simenovska, a.g.m., <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).

⁸⁰ Simenovska, a.g.m., <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).

* Oxford Economics, 1981 yılında Oxford Üniversitesi İşletme Fakültesi ile yurtdışında genişleyen İngiliz şirketleri ve finansal kurumlar için ekonomik tahmin ve modelleme hizmeti veren bir işletme olarak kuruldu. O zamandan beri 200 ülkede, 100 sanayi sektöründe ve 4.000'den fazla raporlar, tahminler ve analitik araçlar sağlayarak dünyanın önde gelen bağımsız danışmanlık firmalarından biri haline gelmiştir. Onların en iyi olan küresel ekonomik ve endüstri modelleri ve analitik araçları onlara dış pazar trendlerini tahmin etme, ekonomik ve sosyal sonuçlarını değerlendirme konusunda rakipsiz bir yeteneği sunmaktadır. <http://www.oxfordeconomics.com>.

⁸¹ Stephen Gandel, "The World's Biggest Winners And Losers From Cheap Oil, In One Chart", January 7, 2015, <http://fortune.com/2015/01/07/oil-winners-losers/> (28.10.2017).

Grafik 9. 40\$/ Varile Düşen Petrol Fiyatlarının Bazı Ülkelerin GSYİH'sı Üzerinde Etkileri (2015, %)

Kaynak: Stephen Gandel, "The World's Biggest Winners And Losers From Cheap Oil, In One Chart", January 7, 2015, (28.10.2017) <http://fortune.com/2015/01/07/oil-winners-losers/>.

Genel olarak dünyadaki çoğu ülke petrol fiyatlarındaki düşüşten kazançlı çıkmaktadır. Fransa, Brezilya, Çin gibi ülkeler bu durumu lehine kullanmaktayken, Rusya, Suudi Arabistan, Norveç gibi ülkeler ise bu dönemi atlattmakta zorlanmaktadırlar. Yine de toplamına baktığımız zaman zarar eden ülkeler dünya ekonomisinin büyük bir bölümünü oluşturmamaktadırlar.

1.8.2 Petrol Fiyatlarının İhraç Eden Ülkeler Üzerindeki Etkileri

Yüksek petrol fiyatların etkisi

Yukarıda bahsedildiği gibi yüksek dünya petrol fiyatları petrol ihraç eden ülkeleri olumlu etkilemektedir. Petrol fiyatındaki yükseliş, petrol ihraç eden ülkelerin reel milli gelirlerini arttırmaktadır. Petrol ihracatından gelen dolar geliri ülkedeki dolar kurunun değişmesine, bu ülkelerin uluslararası borcunun azalmasına, diğer mallara olan talebin ve insanların gelirinin artmasına sebep olmaktadır.

Aynı zamanda yüksek petrol fiyatları petrol ihraç eden ülkelere bazı sıkıntılar yaratabilmektedir. Mesela, 70'li yılların ortalarında ve 80'li yılların başında petrol fiyatlarındaki artış, uzun vadede bütçe fazlasını ortaya çıkararak "Hollanda hastalığına" neden olmuştur. "Hollanda hastalığının" belirtileri ile Birleşik Krallık, Suudi Arabistan, Nijerya, Meksika da dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesi karşı karşıya kalmıştır.

"Hollanda hastalığından" etkilenen gelişmiş ülkeler arasında Birleşik Krallık da tespit edilmiştir. Kuzey Denizi'nde büyük ölçekli petrol alanlarının keşfi ve işletilmeye başlatılması, ülkeyi petrol ithalatçısından petrol ihracatçısına dönüştürmüştür. Bunun sonucu olarak çok miktarda döviz girişi ortaya çıkmıştır. Böylece, 1977 yazından 1980 yılının sonuna kadar İngiliz sterlini 1,7 dolardan 2,4 dolara yükselmiştir. Aynı dönemde işsizlik oranı % 5,5'ten % 8,5'e yükselmiş, ayrıca işleme sanayindeki işsizlerin sayısı daha da artmıştır. 1983'te İngiltere'nin sanayi ihracatı 1976'ya göre aynı seviyede kalmış olsa da, sanayi ithalatı % 63 oranında artmıştır.⁸² Ekonomistler arasında, 1970'lerin sonlarında - 1980'lerin başında İngiltere ekonomisindeki durumun dünya krizi ve Margaret Thatcher politikasından kaynaklandığını belirtenler olmuştur. Bununla birlikte, K. Alec Chrystal'ın çalışmasında "Dutch Disease or Monetarist Medicine?: The British Economy under Mrs. Thatcher", 1977'de başlayan petrol üretiminin ilerleyen büyümesinin İngiliz işleme endüstrisi için olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermiştir.⁸³

Bununla birlikte, Moshiri ve Banhashem (2012)⁸⁴ tarafından yüksek petrol fiyatlarının, petrol ihraç eden ülkelerin ekonomik göstergeleri üzerinde olumsuz etkileri konusunda bir araştırma yapılmıştır. Yazarların çalışmalarına göre, yüksek petrol fiyatları ekonomik yapıyı işlem görmeyen sektörler lehine ve imalat ve tarım sektörleri aleyhine değiştirmektedir. Bunun yanı sıra, petrol fiyatları arttığından dolayı yükselen petrol gelirleri, yerel para biriminin değer kazanmasına, ara ve tüketim mallarının ithalatının artmasına yol açmaktadır.

Dolayısıyla, Hollanda hastalık teorisine göre, geçici bir dövizin değer kaybetmesi, ithal malların artması, işletme sektörünün kapanması, işsizlik oranının artması gibi faktörlerden dolayı ekonomiyi zararlı etkilerle karşılaştıracaktır.

Düşük Petrol Fiyatlarının Etkisi

Petrol ihraç eden ülkeler için (OPEK, Latin Amerika, Ortadoğu ülkeleri, Rusya, Kazakistan vs) fiyat düşüşü iyi bir haber değil, zira bu durum bu ülkelerin ihracat

---

⁸² "Страны, Столкнувшиеся С «Голландской Болезнью» Экономики", (Hollanda Ekonomisi Hastalığı ile Karşılaşan Ülkeler) http://www.banki.ru/wikibank/stranyi_stolknuvshiesya_s_gollandskoy_boleznuyu_ekonomiki/ (01.02.2018).

⁸³ K. Alec Chrystal, "Dutch Disease or Monetarist Medicine?: The British Economy under Mrs. Thatcher", *Review of Federal Reserve Bank of St. Louis*, Vol. 66, No. 5, St. Louis: Federal Reserve Bank of St. Louis, 1984, ss. 27 - 37.

⁸⁴ Saeed Moshiri, Arezoo Banhashem, "Asymmetric effects Of Oil Price Shocks On Economic Growth Of Oil-Exporting Countries", *Social Science Research Network (SSRN)*, Working Paper, 2012.

değerini azaltarak ticaret fazlasının azalmasına neden olmaktadır.⁸⁵ Petrol fiyatlarındaki önemli bir düşüş, bu ülkelerin gelirlerinde büyük kayıplara yol açacaktır çünkü petrol ihraç eden ülkeler büyük ölçüde petrole bağımlıdır. Sonuç olarak, petrol ihraç eden ülkelerde cari işlemler fazlası azalacak veya açık verecektir.

Petrol fiyatlarındaki düşüş, petrol ihraç eden ülkelerin bütçe dengelerini de zayıflatmaktadır. Çünkü bu ülkelerde petrol ihracatından gelen gelirler devlet bütçesinde önemli yer almakta ve tamamen hükümet tarafından kontrol edilmektedir. Bu durumda petrol ihraç eden çoğu ülke, kısa vadede ekonomik büyüme ve finansal istikrar üzerindeki etkiyi sınırlamak ve kamu harcamalarını büyük ölçüde azaltmamak için petrol fonlarından daha fazla harcama yapmaları gerekmektedir.⁸⁶ Petrol fonlarının azalması ülke içindeki yatırımların azalmasına sebep olmaktadır.

Düşen petrol fiyatlarının diğer bir sonucu, petrol ihraç eden ülkelerde, petrol dışı ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilen vergi gelirlerinin azalmasıdır.⁸⁷

Petrol üreten ülkelerin ekonomisinde petrol sanayisi payının hakim konumda olmasından dolayı, dünya petrol fiyatlarındaki düşüş, fiyatlardaki artıştan çok daha etkili olmaktadır.⁸⁸ Çünkü petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomideki yatırımların ve üretim hacminin azalmasına neden olmaktadır. Böylece petrol ihracatçı ülkelerin ekonomik durumunu daha da sıkılaştırmaktadır. Yani bu durum istihdamın azalmasına, genel tüketimin düşüşüne ve muhtemelen deflasyonun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir.

---

⁸⁵ Simenovska, a.g.m., <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).

⁸⁶ IMF, "Адаптация к Низким Ценам На Нефть" (Azalan Talep Karşısında Düşük Petrol Fiyatlarına Uyum Sağlanması), *Uluslararası Para Fonu Bülteni "Bölgesel Ekonominin Gelişme Beklentileri"*, Ocak 2015, s. 1.

⁸⁷ IMF, "Адаптация к Низким Ценам На Нефть" (Azalan Talep Karşısında Düşük Petrol Fiyatlarına Uyum Sağlanması), s. 3.

⁸⁸ Şule Özkaya, "Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, S. I, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Şubat 2001, <http://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa> (11.10.2017).

1.9 PETROL FİYATINDAKİ DALGALANMALARIN BAZI PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELERİN EKONOMİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1.9.1 Körfez Ülkeleri

Basra Körfezi'nde* petrol üreten ülkeler, dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz rezervine sahip oldukları için sadece petrol piyasasının değil dünya ticaretinin ve dünya ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar.

Bu bölgedeki ülkelerinin en önemli kaynakları, başta petrol ve gaz olmak üzere, hidrokarbon yataklarıdır. Basra Körfezi bölgesinde keşfedilen ve teyit edilen petrol rezervleri, toplam dünya rezervlerinin % 54'ünü oluşturmaktadır.⁸⁹ Körfez ülkelerinin petrol rezervlerinin ülkelere göre dağılımı aşağıdaki Tablo 10'da verilmektedir.

Tablo 10. Körfez Ülkelerin Petrol Rezervleri (milyon varil)

	2012	2013	2014	2015	2016
Bahreyn*	124,6	124,6	116	108	100
Birleşik Arap Emirlikleri	97800	97800	97800	97800	97800
İran	157 300	157 800	157 530	158 400	157 200
Irak	140 300	144 211	143 069	142 503	148 766
Katar	25 244	25 244	25 244	25 244	25 244
Kuveyt	101 500	101 500	101 500	101 500	101 500
Suudi Arabistan	265 850	265 789	266 578	266 455	266 208
Umman	5 500	4 974	5 151	5 306	5 373
Körfez Ülkeleri	793 619	797 443	796 988	797 316	802 191
<i>Körfez Ülkeleri, %</i>	<i>53,7%</i>	<i>53,5%</i>	<i>53,5%</i>	<i>53,6%</i>	<i>53,8%</i>
OPEC	1 202 830	1 208 171	1 208 382	1 210 202	1 216 780
<i>OPEC, %</i>	<i>81,3%</i>	<i>81,1%</i>	<i>81,1%</i>	<i>81,3%</i>	<i>81,5%</i>
OECD	61 153	64 367	65 277	60 289	61 569
<i>OECD, %</i>	<i>4,1%</i>	<i>4,3%</i>	<i>4,4%</i>	<i>4,1%</i>	<i>4,1%</i>
BDT	118 886	118 886	118 886	118 886	118 886
<i>BDT, %</i>	<i>8,0%</i>	<i>8,0%</i>	<i>8,0%</i>	<i>8,0%</i>	<i>8,0%</i>
Toplam Dünya Rezervleri	1 478 673	1 489 272	1 490 386	1 487 893	1 492 164

Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2017, s.26.

* - CIA World Factbook.

* Basra Körfezi kıyısında bulunan ülkelere Körfez ülkeleri denir. Bunlar: Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, İran ve Umman'dır. https://en.oxforddictionaries.com/definition/gulf_states. (02.12.2017).

⁸⁹ OPEC, Annual Statistical Bulletin, 2017, s. 26, 32.

Bazı araştırmalara göre incelenen petrol rezervleri Irak'ta, Katar'da ve Kuveyt'te 100 yıla, Birleşik Arap Emirlikleri'nde 97 yıla, Suudi Arabistan'da 66 yıla kadar yeterli olacaktır.⁹⁰ Dünyada bilinen petrol yataklarının % 76'sı Basra Körfezi havzasında yoğunlaşmaktadır. Dünyanın en büyük yatakları da dahil olmak üzere Suudi Arabistan'daki Ghawar ve Kuveyt'teki Big Burgan da bu ülkelerin topraklarında bulunmaktadır (Bkz. Tablo 11).

Tablo 11. Basra Körfezi lkelerindeki En Büyük 10 Petrol Yatağı

	Yataklar	lke	Rezervler, milyar ton
1	Ghawar	Suudi Arabistan	11,9
2	Aga-Cari	İran	10
3	Büyük Burgan	Kuveyt	9,3
4	Es-Saffaniya	Suudi Arabistan	3,5
5	Kirkuk	Irak	3
6	Rumayla	Irak	2,8
7	Raudatayn	Kuveyt	2
8	Abkayk	Suudi Arabistan	1,6
9	Geçsaran	İran	1,5
10	Marun	İran	1,4

Kaynak: Vladimir Maksakovskiy, *Географическая Картина Мира. Региональная Характеристика Мира (Dünyanın Coğrafik Resmi, Dünyanın Bölgesel zellikleri)*, C. 2, Moskova: Drofa Yayın Evi, 2009, s. 343.

Dünyanın bu bölgesindeki yüksek petrol yoğunluğu, petrol yataklarının oluşması için uygun bir yapıya sahip olan tektonik yapıların varlığına bağlıdır. Petrolün oğu Arap lkelerinde 1950'lere kadar keşfedilmiştir. Bu bölgede ilk petrol İran, Irak, Suudi Arabistan ve Bahreyn'de üretilmiş ve 1960'lı yılların başında, artık Arap lkelerinin yarısı petrol çıkarmaya başlamıştır.⁹¹ Yirminci yüzyılın başlarında bu bölgede petrol üretimi ticari olarak kullanılmaya başlansa da, sadece 1950'li yıllardan itibaren petrol üreten ülkelerin ekonomik büyümesinin belirleyici faktörü haline gelmiştir.

Dünya petrol üretimine baktığımız zaman, Basra Körfezi lkeleri günde yaklaşık 26,6 milyon varil petrol üreterek dünya petrol üretiminin % 36'sını oluşturmaktadır.⁹² Ayrıca, Basra Körfez lkeleri ana petrol ihrac eden ülkelerdir (dünya petrol ihracatının % 43'ünü oluşturmaktadır).

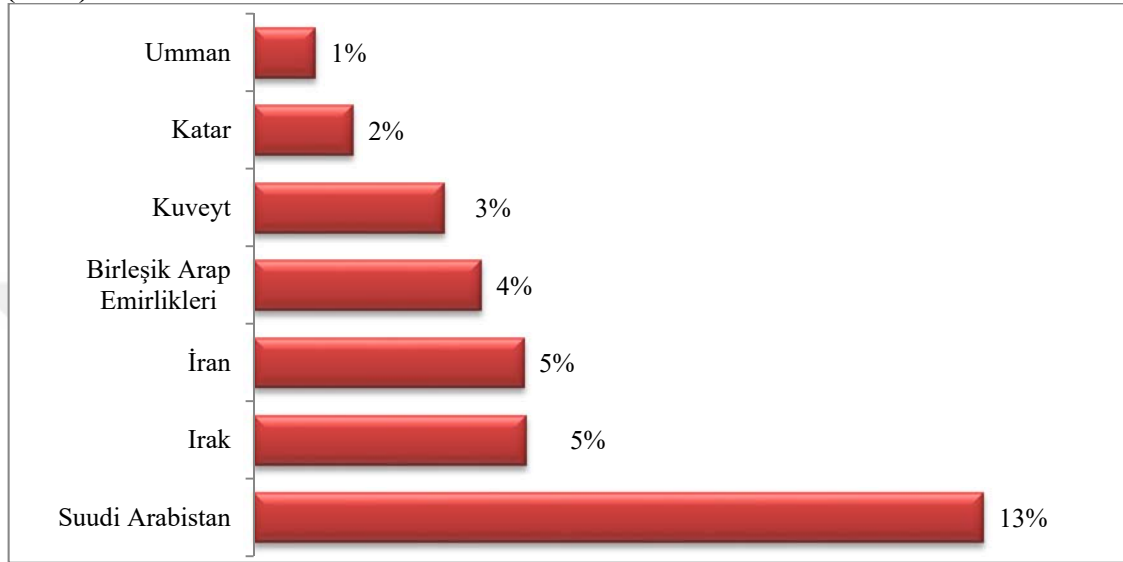
⁹⁰ Aleksey B. Podtcerob, "Арабские Страны в Системе Международных Отношений" (Arap lkeleri Uluslararası İlişkiler Sisteminde), *Moskova niversitesinin Vestnik dergisi*, Seri 25: Uluslararası İlişkiler ve Dünya Politikası, No. 1, Moskova: Moskova niversitesi, 2011, s. 78.

⁹¹ Robert Ahmadiyev, "Нефть и Газ в Экономике Арабских Стран" (Arap lkelerin Ekonomisindeki Petrol ve Gaz), *Kazan Üniversitesi Bilimsel Notları*, C. 147, S. 3, Kazan: Seri Beşeri Bilimler, 2005, s. 144.

⁹² OPEC, OPEC Annual Statistical Bulletin, 2017, s. 17, 32.

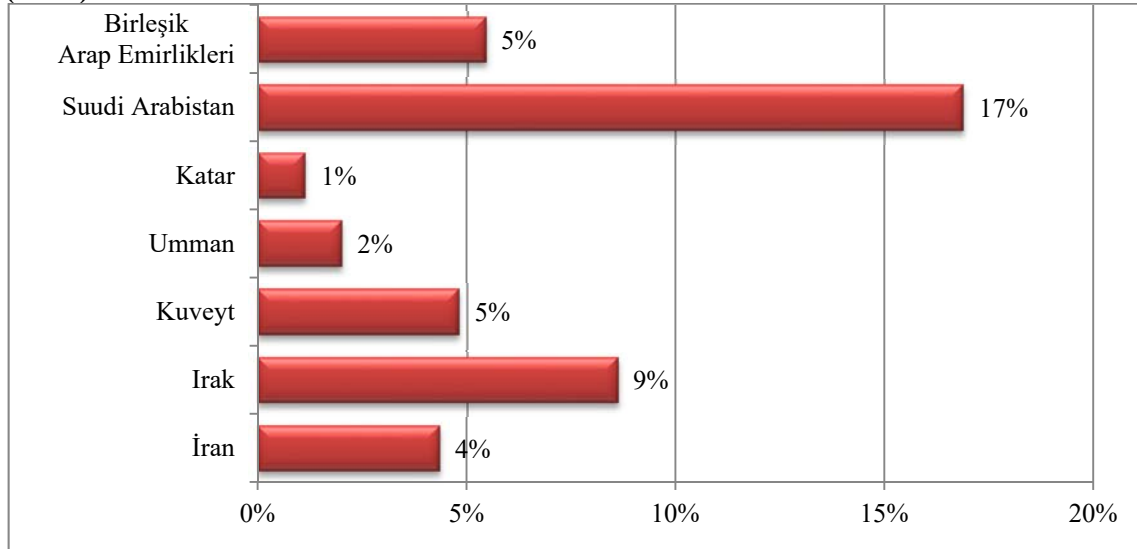
Bu ülkelerin ve dünya petrol piyasasının en büyük üreticisi de ve ihracatçısı da Suudi Arabistan'dır. BP ve OPEC istatistik verilerine göre bu ülkenin 2016'da dünya petrol üretimindeki payı % 13,4, ihracat payı ise % 16,9 olmuştur (Bkz. Grafik 10 ve Grafik 11).

Grafik 10. Basra Körfezi Ülkelerinin Dünya Petrol Üretimindeki Payları (2016)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Grafik 11. Basra Körfezi Ülkelerinin Dünya Petrol İhracatındaki Payları (2016)

Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2017, s. 60.

Geçen yüzyılın yetmişli yıllarında Arap devletleri hemen hemen tüm hidrokarbon yataklarını ve topraklarındaki tüm doğal kaynakları ulusallaştırarak kendi ellerine

geçirmiş ve bundan dolayı da bahsi geçen dönem bu olaylarla tarihe geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde 1970'lere kadar Batılı şirketler tarafından (tekelci şirketleri olarak), petrol fiyatlarının düşük seviyede tutulmasından sonra, petrol fiyatlarındaki yükseliş, Ortadoğu ekonomisine döviz kazandırmış ve modernleşme uygulamalarına izin vermiştir. Ham petrol ve petrol ürünlerinin yurtdışında satılmasından elde edilen milyar dolarlık döviz kazancı sayesinde, 1970'lerin başından bu yana, bu ülkelerdeki finansal kaynaklar, ithalat maliyetlerini ve ekonomilerinin sermaye ihtiyacını aşmıştır. Bu durum, mevcut sorunların çözülmesine ve aynı zamanda sosyal ve ekonomik kalkınmanın perspektifteki amaçlarının yönlendirilmesine yol açmaktadır.⁹³

Böylece, petrol, bu grup ülkelerin nitelikli ve daha yüksek bir ekonomik seviyeye adım atmasını, toplumun hızla gelişmesi ve yeniden düzenlenmesi için benzersiz bir fırsat bulmasını ve büyük bir pazar haline gelmesini sağlamıştır⁹⁴ (Bkz. Tablo 12).

Tablo 12. Körfez Ülkelerinin Reel GSYİH Büyümesi (yıllık değişim, %)

	1970/ 1975	1975/ 1980	1980/ 1985	1985/ 1992	1992/ 1995	1995/ 2000	2000/ 2005	2005/ 2010	2010/ 2015	2016
Bahreyn	5,2	10,7	-3,4	4,0	3,4	4,6	5,3	5,6	3,9	4,0
Birleşik Arap Emirlikleri	12,8	16,3	-1,7	2,8	6,2	5,9	5,8	1,9	4,9	4,2
İran	8,2	-6,2	4,7	2,7	-0,4	3,4	5,5	3,7	-0,6	13,4
Irak	8,9	13,0	-5,4	-7,4	4,0	24,4	-1,1	5,5	11,2	11,0
Katar	8,7	2,8	-1,1	3,2	0,9	12,1	8,5	17,4	5,4	3,8
Kuveyt	-4,2	0,9	-4,4	-5,8	13,3	2,2	8,9	1,0	3,5	2,1
Suudi Arabistan	15,0	7,5	-9,9	8,9	-0,1	1,3	4,5	2,6	4,8	3,5
Umman	10,6	12,3	14,1	3,5	4,8	3,0	0,5	6,0	4,4	4,7

Kaynak: UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development) Statistics, <http://unctadstat.unctad.org> (05.03.2018).

Aynı zamanda Basra Körfezi monarşilerinin ekonomileri mono-emtia hammadde uzmanlaşmasıyla karakterize edildiğinden dolayı bu ülkelerin ulusal imalat sanayisi, ileri teknoloji endüstrisi ve mali sektörü sosyo-ekonomik kalkınmada başrol oynayacak

⁹³ Eldar M. Vagabov, "Экономическое Развитие и Социальный Прогресс в Арабских Нефтедобывающих Странах Персидского Залива" (Basra Körfezi'ndeki Arap petrol Üreten Ülkelerde Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal İlerleme), *Vestnik OGU Dergisi*, No. 9, Orenburg: Orenburg Devlet Üniversitesi, Ekim 2007, s. 86.

⁹⁴ Zakaria Mehammad Giyaz, *Нефть и Особенности Социально-Экономического Развития Нефтедобывающих Арабских Стран Персидского Залива в 80-е - начале 90-х Годов На Примере Саудовской Аравии, Кувейта И ОАЭ (Petrol Ve 80'li- 90'lu Yılların Başında Basra Körfezi'ndeki Petrol Üreten Arap Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Özellikleri: Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri örneğinde)* (İktisat Biliminin Kandidat Tezi), Moskova: Rus Bilim Akademisi, Doğu Bilim Enstitüsü, 1997, ss. 4 - 13.

bir gelişme aşamasına gelememiştir.⁹⁵ Bölge ülkelerin ekonomilerinin daha çok petrol üretimine bağımlı olduğunu aşağıdaki Tablo 13'te görebilmekteyiz (Basra Körfezi ülkelerinin imalat sanayinin GSYİH'daki payı sadece % 10 civarında, petrol çıkarma endüstrisinin payı ise yaklaşık % 40'tır⁹⁶).

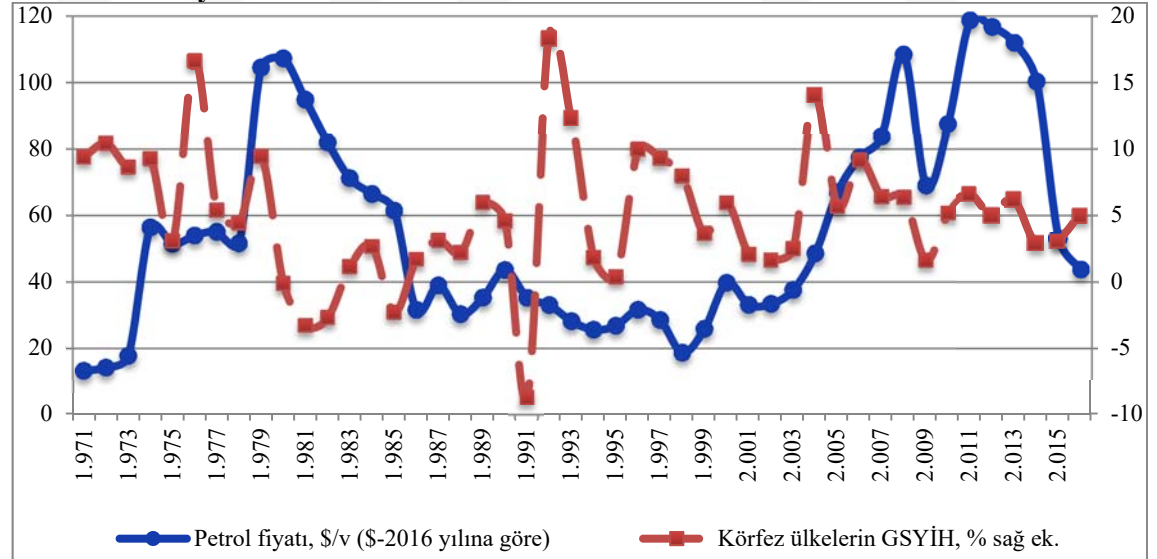
Tablo 13. Petrol Üreticisi Ülkelerin İmalat ve Petrol Çıkarma Sanayilerinin GSYİH'daki payı (2016), %

	Suudi Arabistan	Irak	Katar	BAE	Kuveyt	Ortalama
İmalat Sanayi	12	3	9	9	6	10
Petrol Üretimi	49	81	60	35	55	40

Kaynak: Statistical Country Briefs, The United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), 2016, <http://www.unido.org/resources/statistics/statistical-country-briefs.html> (26.10.2017).

Körfez ülkelerinin sadece petrol endüstrisinden gelen gelirlere odaklanması, dünya petrol piyasası koşullarının değiştiği dönemlerde, ekonomik istikrarsızlığa yol açmakta ve petrol fiyatlarındaki düşüş ciddi bir ekonomik krizi tetiklemektedir. Bu durum, 1980'li ve 90'lı yıllarda, 2009 ve 2014 yıllarında petrol fiyatı düşüşleri sonucunda söz konusu ülkelerin GSYİH'sında büyüme oranının azalması ile gözlemlenmiştir.⁹⁷

Grafik 12. Petrol Fiyatlarındaki Değişim Trendleri ve Körfez Ülkelerinin Ekonomik Büyümesi

Kaynak: UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development) Statistics, <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (05.03.2018).

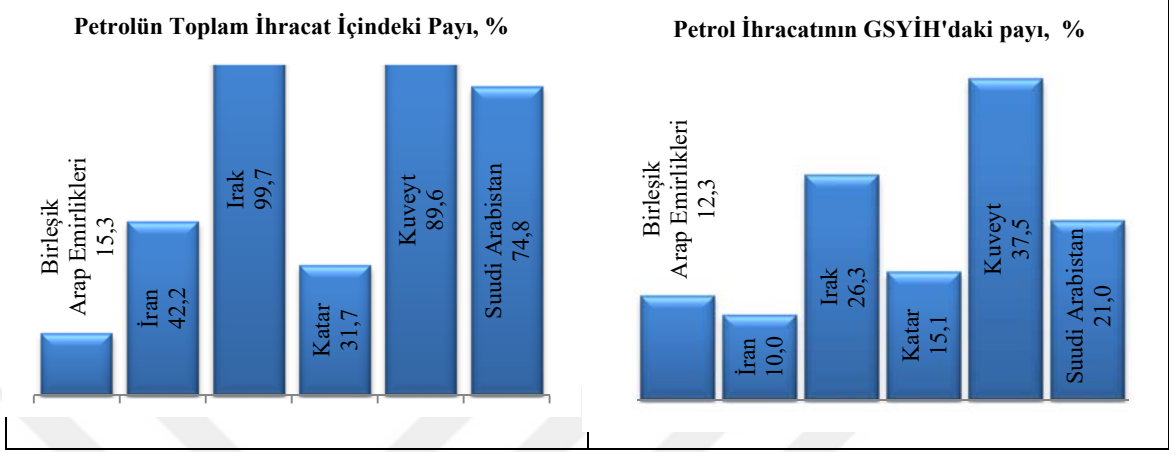
⁹⁵ Vagabov, a.g.m., ss. 86 - 89.

⁹⁶ Statistical Country Briefs, The United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), 2016, <http://www.unido.org/resources/statistics/statistical-country-briefs.html> (26.10.2017).

⁹⁷ Vagabov, a.g.m., s. 88.

Aşağıdaki Grafik 13'de de Körfez ülkelerinin petrole bağımlılığının yüksek düzeyde olduğunu gösterilmektedir.

Grafik 13. Petrol İhracatçısı Bölge Ülkelerinde Petrolün Ekonomideki Yeri (2016)

Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2017, s. 17, 19, 20.

Grafikteki verilere göre Katar ve BAE'nde diğer ülkelere göre nispeten dış ticarete petrol bağımlılığı görülmemektedir. Katar'da doğal gaz ihracatının almış olduğu pay yüksek olduğu için petrol oranı nispeten azdır. BAE ise yenilikçi, bilgi ve yeni teknoloji ekonomisine doğru ilerlediği için petrol faktörünün payı düşüktür.

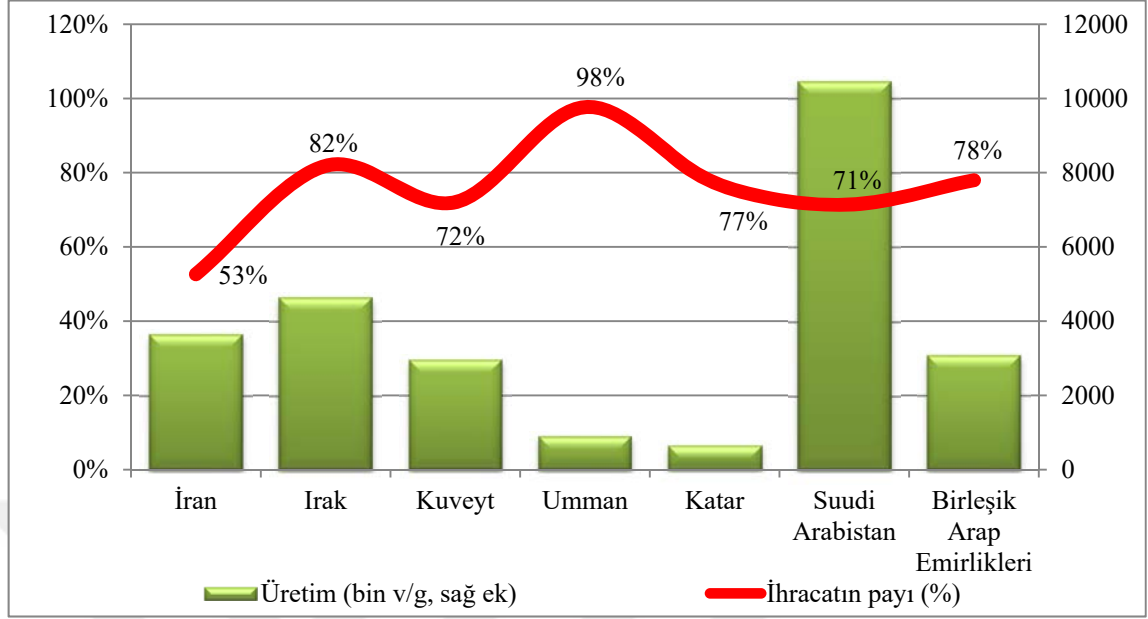
Bununla birlikte, Basra Körfezi ülkelerinde üretilen petrolün büyük bir payının (payları Grafik 14'te gösterilmektedir) ham petrol olarak ihraç edilmesi ekonominin imalat sektörünün yeteri kadar gelişmediğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra, Körfez ülkelerinde petrol fiyatları ve petrol dışı gayri safi yurtiçi hasıla arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış kamu harcamalarını arttırarak (kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı % 30 düzeyinin üzerindedir) petrol dışı sektörü etkilemektedir. Kamu gelirlerinin ve harcamalarının petrol fiyatlarına bağımlı olması istikrarsız bir ekonomiye yol açmaktadır.⁹⁸ Son yıllarda gözlemlediğimiz petrol fiyatlarındaki düşüş, Körfez ülkelerinin kamu gelirlerinin düşmesine sebep olarak, harcama planlarını da olumsuz etkilemiştir.⁹⁹

⁹⁸ ORSAM (Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi), "Petrol Fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri", Rapor No. 194, 2014, s. 11.

⁹⁹ Harun Öztürkler, "Petrol Fiyatındaki Dalgalanmaların Körfez Ülkeleri Ekonomileri Üzerindeki Etkileri", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Nisan 2009, ss. 73 - 74.

Grafik 14. Basra Körfezi Ülkelerin Petrol Üretiminde Petrol İhracatının Yüzdeleri (2016)

Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin, 2017, s. 32, 60.

Petrol fiyatları dalgalanmalarından ekonomiyi korumak için bölge ülkeleri İstikrar Fonları oluşturulmuşlardır (Bkz. Tablo 14). Petrol fiyatlarının yükseldiği dönemlerde petrol ihracatından elde edilen gelirler biriktirilerek, fiyatların düştüğü dönemde ülke ekonomik sıkıntılarını engellemek için kullanılmaktadır. En sağlam rezervlere sahip ülke Kuveyt'tir (2016 yılında, Kuveyt'in rezervleri GSYİH seviyesinden 4,7 kat daha yüksek olmuş). Irak ise politik istikrarsızlık ve terör problemi ile karşı karşıya olduğundan dolayı fon rezervleri en zayıf durumda gözlemlenen ülkedir (Bkz. Grafik 15).

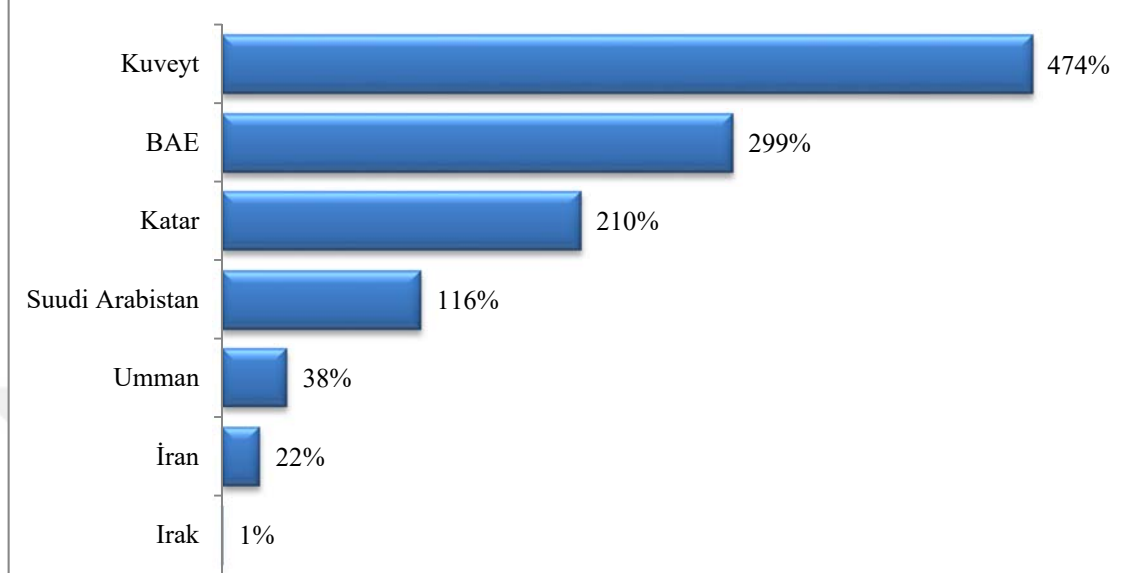
Tablo 14. Körfez Ülkelerin Sahip Oldukları Fiyat İstikrar Fonları, 2016

Ülke	Fon Adı	Varlıklar, \$ milyar	Başlangıç Yılı	Kaynak
BAE	Abu Dhabi Investment Authority	828,0	1976	Petrol
Suudi Arabistan	SAMA Foreign Holdings	494,0	1952	Petrol
Kuveyt	Kuwait Investment Authority	524,0	1953	Petrol
Katar	Qatar Investment Authority	320,0	2005	Petrol-Gaz
Suudi Arabistan	Public Investment Corp.	250,0	2008	Petrol
BAE	Mubadala Development Co.	125,0	2002	Petrol
BAE	Abu Dhabi Investment Council	123,0	2007	Petrol
İran	National Development Fund	91,0	2011	Petrol-Gaz
BAE	Emirates Investment Authority	34,0	2007	Petrol
Umman	State General Reserve Fund	18,0	1980	Petrol-Gaz
Umman	Oman Investment Fund	6,0	2006	Petrol
Irak	Development Fund for Irak	0,9	2003	Petrol

Kaynak: SWFI (The Sovereign Wealth Fund Institute), <https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/> (07.06.2018).

Ancak, petrol fiyatları uzun dönem düşük kalırsa, istikrar fonları ekonomiyi durgunluktan kurtaramayacaktır.

Grafik 15. Basra Körfezi Ülkelerinin Sahip Oldukları Fonların GSYİH'daki Oranı (2016)

Kaynak: SWFI (The Sovereign Wealth Fund Institute), <https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/> (07.06.2018); Statistical Country Briefs, The United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), 2016, <http://www.unido.org/resources/statistics/statistical-country-briefs.html> (26.10.2017).

Petrol fiyatlarındaki değişkenliğin devam edeceğini öngören Körfez hükümetleri, harcama programlarını finanse etmek ve bölgesel ekonomik büyümeyi güçlendirmek için petrol dışı sektör gelirlerini artırmayı düşünmektedir. Basra Körfez hükümetleri gelir tabanını genişletmenin bir parçası olarak devlete ait şirketlerin özelleştirilmesi yoluyla petrol dışı gelirlerini artırmayı planlamaktadırlar.¹⁰⁰

Neredeyse tüm petrol endüstrisinin Arap ülkelerinin eline geçmesine, aynı zamanda önemli bir bölgesel petrol ve gaz artımı ve petrokimya endüstrisinin kurulmasına ve ekonomik çeşitliliğin artırılmasına rağmen, Basra Körfezi'ndeki petrol üreten ülkelerde istikrarlı bir kalkınma modeli oluşturulamamaktadır.¹⁰¹ Aynı zamanda, bölge devletleri imalat üretiminin geliştirilmesi, yüksek vasıflı iş gücü kaynaklarının eksikliği gibi sorunlarla karşı karşıyadır.¹⁰² Bunun asıl sebebi de bölge ülkelerinin

¹⁰⁰ "The Impact Of Decreasing Oil Prices On The GCC RHC Market", 8 Aralık 2016, <http://www.ey.com/gl/en/industries/real-estate/ey-decreasing-oil-prices-impact-the-gcc-rhc-market> (22.10.2017).

¹⁰¹ Giyaz, a.g.e., s. 4.

¹⁰² Vasiliy İ. Rusakoviç, "Экономическое Развитие и Диверсификация в Странах Персидского Залива: Современные Тенденции" (Basra Körfezi Ülkelerinde Ekonomik Gelişim ve Çeşitlilik: Güncel

ekonomik büyümesinin halen hidrokarbon sektörüne büyük ölçüde bağımlı olmasıdır. Teoriye göre, ülkenin doğal kaynak tabanının sömürülmesine dayanan sosyo-ekonomik kalkınması, ülkenin ekonomik güvenliğini zayıflatmaktadır. Çünkü doğal kaynakların rezervleri sınırlıdır ve toplumun sürekli olan tüketim ve ekonomik ihtiyaçları, ekonominin gelişmesi ve nüfusun yaşam standardının yükselmesine bağlı olarak artmaktadır.

Bölgede çeşitlendirme sürecini daha da geliştirmek için, yüksek teknoloji üretiminin, kamu yönetimi reformlarının, sosyal alanının (eğitim dahil), serbest ekonomik bölgelerin ve Körfez bölgesinde ekonomik entegrasyonunun gelişimini daha da geliştirmek gerekmektedir.

Bununla birlikte hükümetler harcama taahhütlerini ve altyapı projelerine ilişkin önceliklerini de gözden geçirmektedirler. Gelir akışlarının çeşitlendirilmesine yardımcı olabilecek petrol dışı sektörlerden biri gayrimenkul, otelcilik ve inşaat (RHC) sektörleridir.

1.9.2 Rusya

a) *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde Petrol Üretimi*

Rusya topraklarında ilk petrol üretimi Çarlık döneminde 1860'larda başladığından beri petrol sektörü ülkenin ekonomisinde önemli yer almaya başlamıştır.

Rusya, 1901'de dünya petrol üretiminin yarısından fazlasını gerçekleştirerek en büyük petrol üreticisi olmuştur (senede 11 milyon ton ham petrol).¹⁰³ Fakat Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaşı sırasında petrol sektörü hemen hemen tamamen tahrip edilmiş (1917'de petrol üretimi 8,8 milyon tona gerilemiştir) ve sadece 1920 itibariyle canlanmaya başlamıştır.¹⁰⁴ Böylece, 1940'da SSCB'nin petrol üretimi 31,1 milyon ton petrole ulaşmıştır. Ayrıntılı bakıldığında, SSCB'nin ana petrol bölgeleri Azerbaycan'da 22,2 milyon ton, Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti'nde (RSFSC) 7,0 milyon ton olarak üretilmiştir. Fakat savaş sırasında ülkedeki petrol üretimi önemli derecede azalmış ve 1945'te 19,4 milyon tona kadar gerilemiştir (Azerbaycan'da 11,5 milyon

---

Trendler), *Vestnik RUDN*, İktisat Serisi, C. 25, No. 3, Moskova: Federalnoe Gosudarstvennoe Avtonomnoe Obrazovatelnoe Uchrezhdeniye Visşego Obrazovaniya Rossiyskiy Universitet Drujbi Narodov (RUDN), 2017, s. 401.

¹⁰³ V.İ. Legat, "Энциклопедия Советского Экспорта." (Sovyet İhracat Ansiklopedisi), C. 2, Moskova: RSFSR'nin OGIZ, 1932, ss. 1 - 158, <http://istmat.info/node/51730> (31.01.2018).

¹⁰⁴ Lev B. Kafegauz, *Эволюция Промышленного Производства России (Последняя Треть XIX в. - 30-е Годы XX в.) (Rusya'daki Sanayi Üretiminin Gelişimi)*, Moskova: Epifania, 1994, s. 477.

tona, RSHSC'nde 5,7 milyon tona kadar) (Bkz. Tablo 15). Bu dönemde, SSCB'nin Yakıt Enerji Dengesi'ndeki petrolün payı kömür üretimiyle değiştirilmiştir.

Tablo 15. 1922 - 1990 Yılları Arasında SSCB'de Petrol Üretimi (milyon ton)

Yıl	Milyon ton	Yıl	Milyon ton
1922	4,7	1950	37,9
1940	31,1	1960	147,9
1941	33,0	1970	353,0
1942	22,0	1980	603,0
1943	18,0	1985	595,0
1944	18,3	1988	624,3
1945	19,4		

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Hizmeti, <http://www.gks.ru>.

Savaş döneminde ve savaş sonrası yıllar boyunca, yeni petrol sahaları sürekli olarak gelişme sürecine dahil edilmiştir. Böylece, Eylül 1943'te Başkurdistan'da* güçlü bir petrol çeşmesi, Kinzebulatovo köyü yakınlarındaki bir keşif kuyusundan elde edilmiştir. Bu olay, İkinci Dünya Savaşı esnasında petrol üretimini keskin bir şekilde yükseltmeyi mümkün kılmıştır. 1946'da ise Tataristan'da* ilk petrol sahası keşfedilmiştir (Bavlinsky yatağı).

1950'de, SSCB petrol üretimi 37,9 milyon tona ulaşarak savaş öncesi seviyesini aşmıştır. 1950'lerden beri, ülkenin ana petrol üreten bölgesi, Başkurdistan ve Tataristan'ın zengin petrol alanlarını içeren, Volga ve Ural nehirleri arasında geniş bir bölge haline gelmiş ve "İkinci Bakü" ismini almıştır. 1960'a geldiğinde, ülkedeki petrol üretimi 1950'ye kıyasla neredeyse 4 kat artarak 147,9 milyon tona ulaşmıştır.

1964 yılından bu yana, Batı Sibirya petrol yataklarının ticari kullanımı başlamıştır. Bu durum, 1970'li yıllarda ülkedeki petrol üretimini 1960'a kıyasla iki katından fazla (353 milyon ton¹⁰⁵) arttırmaya ve petrol üretiminin yıllık artışlarını 25 - 30 milyon tona çıkarmasına izin vermiştir. Böylece, 1974 yılında SSCB, dünyada petrol üretiminde birinci sırada yer almıştır ve bu şampiyonluğu 15 sene sürmüştür¹⁰⁶ (Bkz.

* Başkuriya'da ya da resmi adıyla Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı federe bir Türk cumhuriyetidir. 11 Ekim 1991 tarihinde özerkliğine kavuşmuştur. <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/baskurdistan-cumhuriyeti/> (31.01.2018).

* Tataristan - Rusya Federasyonu'na bağlı ve Volga Federal Bölgesi'nin coğrafi sınırları içinde bulunan özerk bir cumhuriyetidir. <https://turk-dunyasi.cokbilgi.com/tataristan-cumhuriyeti/> (01.02.2018).

¹⁰⁵ *Российский Статистический Ежегодник. Статистический Сборник*, (Rusya İstatistik Yıllık Raporu: İstatistik Kitabı), Moskova: Rusya Goskomstat, 1997, s. 346.

¹⁰⁶ "Мировая Добыча Нефти и Доля России в Ней" (Rusya Dünya Petrol Üretimi ve İçindeki Rusya'nın Payı), 11.11.2015, <https://neftegas.wordpress.com> (01.02.2018).

Tablo 16). 1970'lerin ortalarından itibaren ana petrol ve gaz üretim üssü haline gelen Batı Sibirya bölgesi, ülkede üretilen tüm petrolün yarısından fazlasını sağlamıştır.

Tablo 16. Dünya Petrol Üretimi ve Üretimdeki Rusya'nın ve ABD'nin payları

Yıl	Dünya petrol üretimi, milyon ton	Rusya, %	ABD, %
1860	0,07	1,0	98,0
1870	0,8	4,2	89,3
1880	4,1	9,3	86,2
1890	10,5	36,8	58,8
1900	19,8	54,0	43,3
1910	44,9	25,1	68,9
1920	94,3	4,1	63,3
1930	193,0	9,6	62,7
1940	294	10,6	62,0
1950	521	7,3	51,1
1960	1051	14,1	33,0
1970	2290	15,4	20,7
1980	2975	20,3	14,3
1990	2995	16,7	12,0
2000	3455	9,2	8,4

Kaynak: "Мировая Добыча Нефти и Доля России в Ней" (Rusya Dünya Petrol Üretimi ve İçindeki Rusya'nın Payı), 11.11.2015, <https://neftegas.wordpress.com> (01.02.2018).

1980'lerin ilk yarısında SSCB 603 - 616 milyon ton petrol üretmiştir. Fakat 1985 yılında dünya petrol piyasasındaki talebin azalması, Kuzey Kafkasya'nın eski petrol üreten bölgelerinin çoğunda ve Ural-Volga bölgesindeki petrol üretiminin gerilemesi sebebi ile üretim 595 milyon tona kadar azalmıştır. Sonraki yıllarda, Sovyetler Birliği'nin çöküşü nedeniyle, Rusya'da petrol üretimi önemli ölçüde düşmüştür. Mesela, 1988 yılında Rus petrol üretimi 569 milyon ton ise 1997'de 305,6 milyon tona kadar gerilemiştir (Bkz. Tablo 17).

Tablo 17. 1950 - 1997 Rusya Petrol Üretimi (1950 - 1997)

Yıl	Milyon ton	Yıl	Milyon ton
1950	18,2	1991	462
1960	119	1992	399
1970	285	1993	354
1980	547	1994	318
1985	542	1995	307
1988	569	1996	301
1990	516	1997	306

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Hizmeti, <http://www.gks.ru>.

b) Rusya'da Petrol Üretimi

Rusya, dünyanın önde gelen enerji ülkelerinden biridir. Dünya yakıt ve enerji üretimindeki gazın % 23'ü, petrolün % 12'sini, kömürün neredeyse % 6'sını ve elektriğin % 6'sını karşılamaktadır.

Kaynak potansiyeli yüksek olan Rusya'da yakıt ve enerji kompleksi çok önemlidir. Dünya nüfusunun % 1,95'ine (144.5 milyon - dünyada 9. sırada¹⁰⁷), dünya topraklarının % 13'üne (17 125 191 km² ile dünyanın en büyük ülkesidir), ispatlanan petrol rezervlerinin % 6,4'ne (dünyada 6. sırasındadır), gaz rezervlerinin % 17,3'den fazlasına (dünyada 2. sırasındadır) ve araştırılan kömür rezervlerinin % 14'den fazlasına (dünyada 3. sırasındadır) sahiptir.¹⁰⁸

Bugünlerde Rusya Batı ülkeler ile bazı sıkıntılar yaşamasına rağmen, Rus ekonomisi dünyadaki potansiyeli yüksek olan ekonomilerinden biridir. Rusya liberasyon ve serbest ekonomi politikasını yürütmeye çalışmaktadır.¹⁰⁹

Sovyetlerin dağılmasından bu yana Rus ekonomisi önemli değişikliklere uğramıştır. Rusya dünyadaki hızla yükselen ekonomilerinden biridir. Ancak Rusya'nın ekonomik büyümesinin sebebi yeni teknolojiler ve ülkedeki iş gören insan sayısının artması değil¹¹⁰, ham maddelerin bulunması, özellikle dünyadaki petrol fiyatların yükselmesi, sermaye girişi ve Rus ihraç mallarının rekabet gücünü arttıran ulusal para birimin devalüasyonu olmuştur.¹¹¹

Ülke ekonomisinin büyümesi büyük oranda enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelire (petrol dahil olmak üzere) bağlıdır. Buna karşılık, ihraç edilen petrolün hacmi, dünya petrol fiyatlarının seviyesine bağlıdır.¹¹²

¹⁰⁷ World Bank Data, 2017, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RU> (15.01.2018).

¹⁰⁸ Braginskiy, "Нефтегазовый Комплекс Мира" (Dünyadaki Petrol Ve Gaz Kompleksi), s. 392; BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

¹⁰⁹ Pavel V. Mihayluşkin, Anton Varannikov, "Внешнеторговая Агропродовольственная Политика, Как Основополагающий Элемент, Обеспечивающий Продовольственную Безопасность России" (Rusya'nın Gıda Maddelerinin Güvenliğin Sağlayan Temel İlkesi Olan Dış Ticaret Agro Politikası), *KuBGU Bilim dergisi*, No. 95, Krasnodar: Kubanskiy Gosudarstvenniy Agrarniy Universitet, 2014, ss. 226 - 235.

¹¹⁰ Natalya P. Kuznetsova, Vasiliy A. Zuev, "Формирование Инновационного Типа Роста в Энергоориентированной Экономике" (Enerjiye Yönelik Ekonomide İnovasyon Büyümesinin Oluşması), *Vestnik SPBGU, 5. Seri, Ekonomika*, Vol. 5, Issue 4, St. Petersburg: SPBGU, 2005, s. 119.

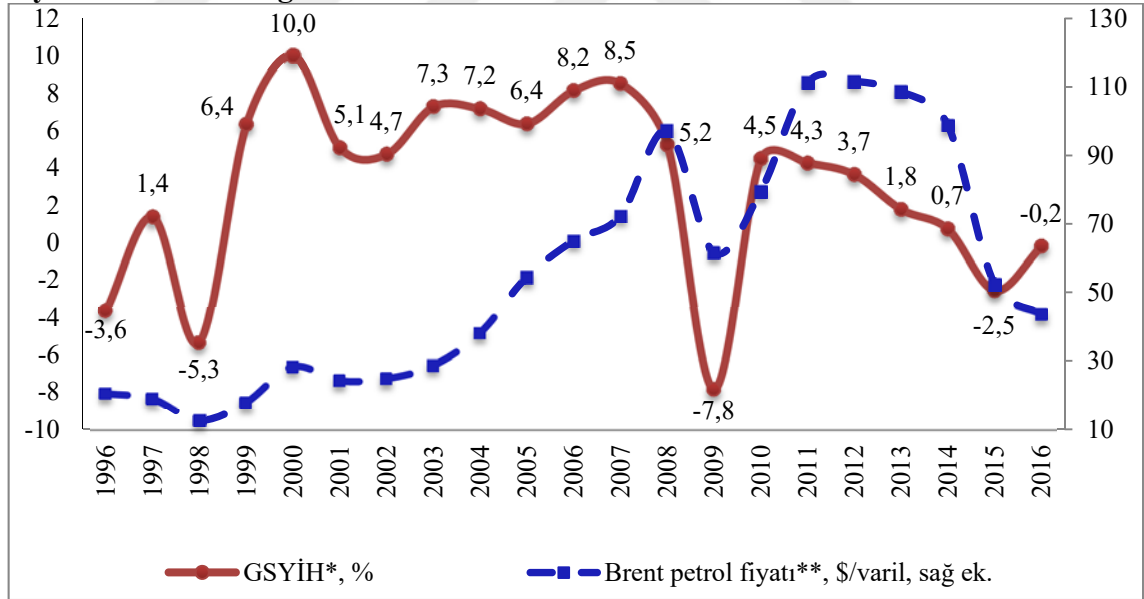
¹¹¹ Padma Desai, "Why is Russia's GDP Growth Slowing?", *American Economic Review Papers and Proceedings*, Vol. 96, No. 2, Nashville: American Economic Association, 2006, ss. 342 - 347.

¹¹² Oleg B. Braginskiy, "Цены На Нефть: История, Прогноз, Влияние На Экономику" (Petrol Fiyatları: Tarih, Tahmin, Ekonomiye Etkisi), *Rus Kimya Dergisi, (D. I. Mendeleev Adındaki Rus Kimya Topluluğu Dergisi)*, C. LII, No. 6, Moskova: İstina, 2008, s. 35.

2000'li yılların başında dünya petrol ve gaz fiyatlarının yükselmesi Rusya ekonomisinin büyümesinde önemli rol oynamıştır. 2000 - 2008'li yıllarda Rusya ekonomisi hızlı büyümüş ve GSYİH'nın ortalama senelik hızı % 7,5 olarak gerçekleşmiştir. Fakat 2008'in ortasından itibaren ve 2009'da, küresel ekonomik krizinden dolayı sermaye akışlarının durdurulması ve ham maddelerin fiyatlarının düşmesi Rusya'yı olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde ülkenin GSYİH'sı - % 7,8 kadar düşmüştür (Bkz. Grafik 16).

2010'da dünyadaki olumlu hareketlerle birlikte Rusya'nın GSYİH'nın büyümesi toparlandı (% 4,5 kadar artmıştı), ancak sonraki yıllarda ekonomik büyümesi tekrar inme eğiliminde olmuştur (2016'da GSYİH 2015'e göre % 1,8 düşerek 1323 milyar dolara ulaşmıştır). Rusya'nın GSYİH'sı büyüme eğilimindeki düşüşe, Rusya petrol endüstrisinin ürünlerine yönelik küresel talebin durgunlaşması neden olmuştur. Böylece, 2014 yılından bu yana düşen küresel petrol fiyatlarının eğilimi, ülkenin ekonomisi üzerinde ciddi bir olumsuz etki yaratmıştır.¹¹³

Grafik 16. Rusya'nın GSYİH Büyümesi (Önceki Seneye Göre %) ve Petrol Fiyatlarının Dinamiği

Kaynak: * - Rusya Federal Devlet İstatistik Hizmeti, <http://www.gks.ru>.

** - <http://www.bp.com/statisticalreview>.

Rusya'nın GSYİH'sının büyük payı hizmet sektöründen ve en az tarım sektöründen oluşmaktadır. GSYİH'in yapısında ikinci olan sanayi sektörü çikarma

¹¹³ Elena A. Mukaydech, "Проблема Зависимости Российской Экономики От Конъюнктурных Колебаний Мирового Рынка Нефти и Перспективы Ее Решения" (Rusya Ekonomisinin Dünya Petrol Piyasasının Konjonktürün Dalgalanmalarına Olan Bağımlılık Sorunları ve Onun Çözümleri), *Vestnik Dergisi*, No. 1, Bryansk: RİO BGU, 2015, s. 315.

(petrol, kömür, gaz, metallar), üretim (uzay makineleri, araçlar, otomobil ve gemicilik üretimleri) ve dağıtma (elektrik, gaz ve su) sanayilerini içermektedir. Rusya gibi doğal kaynaklara zengin bir ülkede çıkarma sanayi önemli rol oynamaktadır. 2000 - 2016 döneminde GSYİH'daki çıkarma sanayisinin payı % 5,9'dan % 8,9'a kadar yükselmiştir. Rusya ekonomisi çıkarma sanayisinin başlıca sektörü olan petrol sektöründen gelen gelirlere dayanmaktadır. Aslında ülkenin devlet bütçesinin üçte ikisi mineral akaryakıtların ihracatından gelen gelirlere ve bu ham maddeleri üreten şirketlerden gelen vergilere bağlıdır.¹¹⁴

On yıllar boyunca, petrol üretimi ve petrol arıtımı, Rusya ekonomisinin temel sektörü ve aynı zamanda ülkenin en önemli ihracat kaynağı olmuştur. BP istatistik verilerine göre, 2016'da Rusya'nın dünya petrol üretimindeki payı % 12,6'i aşmış ve yıllık 200 milyon tondan fazla ham petrol ihracatı yapılmıştır.¹¹⁵ Petrol üretimi Rusya'da 2000 yıllarından itibaren sürekli artarak 2010'da günlük 10,2 milyon varile, 2016'da ise günde 11,2 milyon varile ulaşmıştır. Grafik 17'e göre, Rusya'da petrol üretimi, 2000'li yılların başından bu yana istikrarlı bir şekilde büyümektedir; ancak büyüme hızı son zamanlarda yavaşlamıştır. Aynı zamanda, Rusya'daki petrol üretimi, 2016'da rekor kırmış, 2015'e göre % 2,5 artış göstererek 548 milyon tona ulaşmıştır (Bkz. Grafik 17).¹¹⁶

Petrol üreten ülke olarak, Rusya için petrol ihracatından sağlanan gelirler dünya petrol fiyatları seviyesine bağlıdır ve bütçe politikasının önemli bir bileşenidir. Petrol fiyatındaki artışın federal bütçe gelirleri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi farklı kuruluşlar ve bilim adamları tarafından yapılmıştır. Böylece, A.S. Nekrasov ve M.V. Danilina'nın çalışmalarında, Rus petrolünün ihracatından elde edilen brüt gelir ile federal bütçenin toplam gelirleri arasında yakın bir ilişki olduğu ispatlanmıştır.¹¹⁷ IMF'nin tahminlerine göre, petrol fiyatının varil başına 1 dolar artmasıyla federal bütçe

---

¹¹⁴ Rasulincad Ehsan, a.g.e., s. 75.

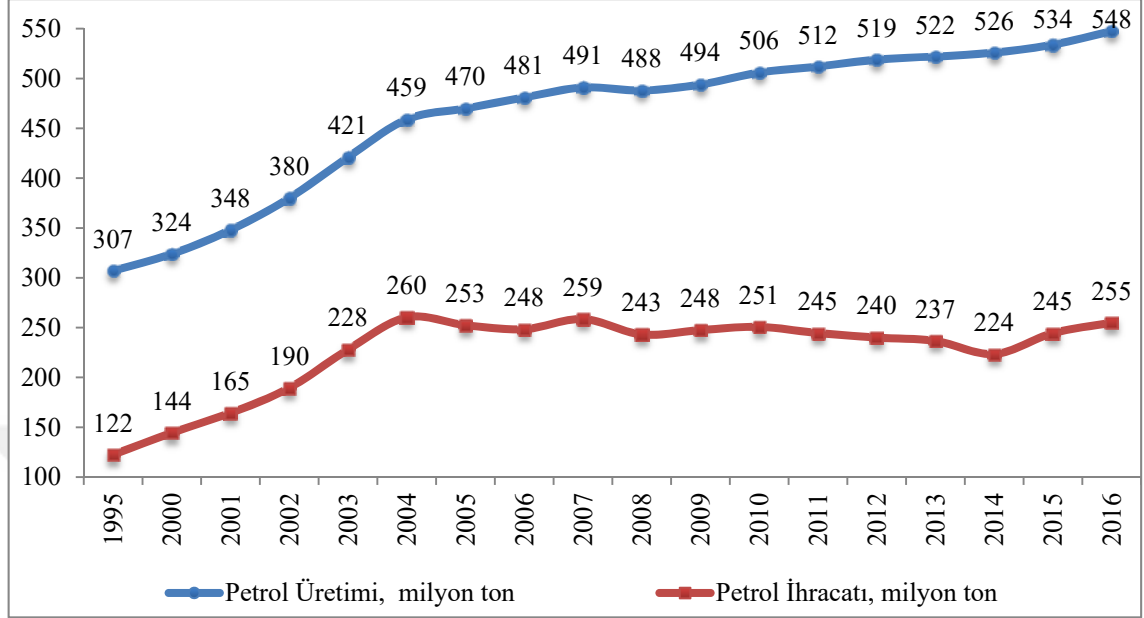
¹¹⁵ BP Statistical Review of World Energy, June 2017.

¹¹⁶ "Добыча Нефти в России Достигла Рекорда" (Rusya'da Petrol Üretimi Rekor Kırdı), 2 Ocak 2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/02/oilproduction/> (17.01.2018).

¹¹⁷ Alexander S. Nekrasov, Marina V. Danilina, "Валютные Поступления От Экспорта Российских Углеводородов: Факторы и Зависимости" (Rus Hidrokarbonlarının İhracatından Sağlanan Geliri: Faktörler ve Bağımlılıklar), *Tahmin Problemleri Dergisi*, No. 5, Moskova: Rus Bilimler Akademisinin Ekonomik Tahmin Enstitüsü, 2004, ss. 27 - 33.

gelirlerinin büyümesi 1,0-1,2 milyar dolar olacak; Rusya Federasyonu Hükümetine göre ise, federal bütçe gelirlerinin büyümesi 1,5 milyar dolara ulaşacaktır.¹¹⁸

Grafik 17. Rusya'nın Petrol Üretimi ve İhracatı, 1995 - 2016

Kaynak: Rusya Federal Devlet İstatistik Hizmeti, <http://www.gks.ru>.

Dünya petrol fiyatlarının yüksek seviyede olması (2004 - 2007, 2010 - 2014 dönemlerde) Rusya'nın bir istikrar fonu yaratmasına (1 Ocak 2004'te oluşmuştu), federal bütçeyi arttırmasına, küçük olsa da ancak önemli yapısal değişim uygulamasına ve toplumsal olarak önemli ulusal projeler başlatmasına izin vermiştir.

Ülkeye giren yabancı yatırımların hacmindeki değişimler de Rusya ekonomisinin dünya petrol fiyatlarının dinamiğine bağımlı olduğunu göstermektedir (tüm yabancı yatırımların yaklaşık % 80'i petrol ve gaz sektöründe yoğunlaşmaktadır).

Sonuç olarak, Rus ekonomisinin petrol fiyatlarındaki değişikliklere büyük ölçüde bağılı olduğu ortaya çıkmaktadır. Petrol fiyatlarındaki artış kamu ve özel sektör gelirlerinin, yatırımların artmasına ve halkın sosyo-ekonomik durumunun iyileşmesine yol açmaktadır. Fakat fiyatların düşmesinin ülke ekonomisi üzerindeki etkisi daha da derindir. Bundan dolayı, Rusya devleti ekonomiyi çeşitlendirmek için katma değer payı

¹¹⁸ Braginskiy, "Цены На Нефть: История, Прогноз, Влияние На Экономику" (Petrol Fiyatları: Tarih, Tahmin, Ekonomiye Etkisi), s. 35.

yüksek olan ileri teknoloji endüstrilerini geliştirilmesi ile ilgili stratejik planları yürütmelidir.¹¹⁹

1.10 LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde, diğer araştırmacılar tarafından yapılan petrol fiyat hareketleri ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler ile ilgili araştırma bulguları üzerinde duracağız. Ayrıca, araştırmacıların hangi ekonometrik yöntemleri kullandığını, çalışmalarının bulgularını ve ekonomideki etkilerinin neler olduğunu göreceğiz.

1.10.1 Petrol Fiyatlarının Petrol İthal Eden Ülkeler Üzerindeki Etkilerini Araştıran Çalışmalar

Dünya petrol fiyatlarındaki değişimler ülkelerin genel refahını, ekonomik politikalarını ve birçok iktisadi göstergeleri etkilemektedir. Petrol ve makroekonomik göstergelerin etkileşimi uzun süredir araştırmacıların ilgisini cezbetmiştir. Bu etkileşimin incelemesine olan ilgi 1970'lerde ortaya çıkmıştır.

Ülkelerin ekonomilerinin dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara olan duyarlılığı bir takım araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu konu ile ilgili Rasche ve Tatom (1977¹²⁰, 1981¹²¹) tarafından yapılan ilk çalışmalarda araştırmacılar petrol fiyatındaki dalgalanmaların ABD GSYİH'sına etkisini incelemiştir. Bunun yanı sıra 1982'de Sachs petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ile ABD makroekonomik göstergelerinin ilişkisini belirlemiştir.¹²²

Hamilton'un 1983'teki çalışmasından bu yana, petrol fiyatları ile makroekonomik faaliyet arasında olumsuz bir ilişkinin varlığı yaygın bir şekilde kabul görmüştür.¹²³ Hamilton kendi çalışmasında (1983) VAR modelini kullanarak petrol şoklarının ABD

---

¹¹⁹ Mukaydech, "Проблема Зависимости Российской Экономики От Конъюнктурных Колебаний Мирового Рынка Нефти и Перспективы Ее Решения" (Rusya Ekonomisinin Dünya Petrol Piyasasının Konjonktürün Dalgalanmalarına Olan Bağımlılık Sorunları ve Onun Çözümleri), s. 315.

¹²⁰ Robert Rasche, John Tatom, "Energy Resources and Potential GNP", *Review, Federal Reserve Bank of St.Louis*, Vol. 59, No. 6, St.Louis: 1977, ss. 10 - 24.

¹²¹ Robert Rasche, John Tatom, Energy Price Shocks, Aggregate Supply and Monetary Policy: The Theory and the International Evidence, *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol. 14, Issue 1, y.y.: North-Holland Publishing Company, 1981, ss. 9 - 93.

¹²² Jeffrey Sachs, "The Oil Shocks And Macroeconomic Adjustment In The United State", *European Economic Review*, Vol. 18, y.y.: Elsevier, 1982, ss. 243 - 248.

¹²³ Raphael Sauter, Shimon Awerbuch, "Oil Price Volatility And Economic Activity: A Survey And Literature Review", *IEA Research Paper*, Paris: IEA, August 2003, s. 2.

resesyonuna olan katkısını araştırmıştır. Dünya Savaşı sırasında dñyanın dñrt bir yanında özellikle ABD'de durgunluk yařandđđını ve ayrıca ham petrol fiyatının sert bir şekilde arttıđđını, ancak petrol fiyatlarındaki hareketlerin durgunluklardan kaynaklanmadđđını tespit etmiştir. Fakat petrol fiyatlarının artışının, 1948-1980 yılları arasında ABD üretiminin büyümesini yavařlattđđına karar vermiştir.¹²⁴

Hamilton'un sonuçları başka araştırmacılar tarafından da doğrulanmış ve geliştirilmiştir. Örneğin, araştırma sonuçları Mork (1989) tarafından onaylanmış ve tamamlanmıştır. şöyle ki, Mork, petrol fiyat hareketlerinin makroekonomi üzerindeki etkisini araştırmış, reel petrol fiyatı artışları ve azalışları olmak üzere iki değişken üzerinde durmuştur. Tahmin sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki artışlar çıktı büyümesini olumsuz etkilemekte, korelasyon ise beklenenden daha da güçlü seyretmektedir. Petrol fiyatlarındaki düşüşlerin etkilerinin büyük olmadđđına ve petrol fiyatlarındaki düşüşün petrol fiyatlarındaki artışlardan farklı olduđđuna kanaat getirmiştir.

Petrol fiyatındaki değişiklikler ile ekonomik büyüme arasındaki doğrusal bir ilişki, petrol fiyatlarındaki düşüşü ile ekonomik büyümenin teşvik edildiđđi anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, 1980'lerde, petrol fiyatlarında düşüşler de gerçekleşmiş olsa da, ekonomik üretimdeki artış petrol fiyatlarındaki değişimler nedeniyle yavaşlamıştır. Böylece, Mork petrol piyasasının asimetrik etkilerini incelemiştir.

Etkilerdeki asimetri, petrol fiyatlarındaki artışlar ekonomik büyüme üzerinde net bir negatif etkiye sahip olduğu halde, petrol fiyatlarındaki düşüşler ekonomik faaliyeti önemli ölçüde etkilemediđđi anlamına gelmektedir. Mork (1989), bu çalışmasında, ABD ekonomisi için petrol fiyatındaki düşüşleri ile korelasyonun önemli ölçüde farklı ve belki de sıfır olduđđunu vurgulamıştır.¹²⁵

Burbidge ve Harrison (1994) çalışmalarında, VAR modeli ve 1961 - 1982 yılları arası verilerin yardımı ile İngiltere ve Amerika Birleşik Devletler'deki endüstriyel üretimin, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalarının önemli bir etkisine maruz kaldđđı,

---

¹²⁴ James Hamilton, Oil and the Macroeconomy Since World War II, *Journal of Political Economy*, Vol. 91, Issue 2, 1983, ss. 228 - 248.

¹²⁵ Knut Anton Mork, "Oil and the Macroeconomy When Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton's Results", *Journal of Political Economy*, Vol. 97, Issue 3, Chicago, The University of Chicago Press, 1989, ss. 740 - 744.

Japonya, Almanya ve Kanada için ise bu etkinin nispeten küçük olduğunu gösterilmişlerdir.¹²⁶

Ferderer tarafından (1996) yapılan çalışmada da, ABD'de petrol fiyatları hareketleri ile makroekonomi arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Bu çalışmada, petrol fiyatları hareketlerinin makroekonomi ile zıt etkilere sahip olduğunu göstermiş, ayrıca Ferderer, petrol fiyatlarındaki değişiklikler ile çıktı artışı arasında asimetrik bir ilişki olduğuna karar vermiştir.¹²⁷

Yakın tarihli bir makalesinde (2003), Hamilton petrol fiyatlarındaki değişimler ile GSYİH büyümesi arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi inceleyerek fiyat artışlarının ve azalışlarının ekonomik büyümeyi farklı şekillerde etkilediğini açıklamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışların petrol fiyatlarındaki düşüşten daha önemli olduğunu tespit etmiştir.¹²⁸

Barsky ve Kilian (2004), petrol ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi 1970'den bu yana araştırmışlardır. Petrol fiyatlarındaki artışın ekonomide resesyona ve yüksek enflasyona neden olduğunu, ülkelerin verimliliğinin düşürdüğünü ve ekonomik büyümeyi azalttığını ve onun uzun vadede etkili olduğunu göstermişlerdir.¹²⁹

Mirza ve Zitoni (2010) ise yerçekimi modelini kullandıkları çalışmalarında, petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın ABD'nin ithalat hacmini etkilediği sonucuna varmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki değişim ABD'nin komşu ülkelere ithalatını % 0,8 oranında arttırdığı kanısına varmışlardır.¹³⁰

Petrol fiyatlarındaki değişmelerin ekonomik faaliyetlerle olan bağlantısı yalnızca ABD için değil diğer ülkeler için de araştırılmıştır. Mesela, Bruno ve Sachs (1982) petrol fiyatındaki değişmeler ile İngiltere'nin ekonomik büyümesindeki düşüş arasındaki ilişkiyi incelemiştir.¹³¹

---

¹²⁶ John Burbidge, Alan Harrison, "Testing For The Effects Of Oil Price Rises Using Vector Autoregressions", *International Economic Review of Economics Department of the University of Pennsylvania*, Vol. 25, No. 2, New Jersey: Wiley, 1984, ss. 459 - 484.

¹²⁷ J. Peter Ferderer, "Oil Price Volatility and the Macroeconomy", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 18, Issue 1, y.y.: Elsevier, 1996, ss. 1 - 26.

¹²⁸ James Hamilton, "What Is An Oil Shock?", *Journal of Econometrics*, Vol. 113, Issue 2, y.y.: Elsevier, 2003, ss. 363 - 398.

¹²⁹ Robert Barsky, Lutz Kilian, "Oil and The Macroeconomy Since The 1970s.", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18, No. 4, Pittsburgh: AEA Publications, 2004, ss. 115 - 134.

¹³⁰ Daniel Mirza, Habib Zitouna, Oil Prices, Geography and Endogenous Regionalism: Too Much Ado About (Almost) Nothing, *CEPREMAP (Center for Economic Research and its)*, (Docweb) Working Papers No. 1009, 2010.

¹³¹ Ehsan, a.g.e., ss. 41 - 43.

Rodriguez ve Sanchez (2005) petrol fiyat hareketlerinin bazı sanayileşmiş OECD ülkelerinin reel ekonomik aktivitesi üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. OECD ülkelerinin GSYİH büyümesinin petrol fiyatlarının düşmesinden daha çok petrol fiyatlarındaki yükselişinden etkilediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca, ülkeleri petrol ithal eden ve ihraç eden ülkeler olarak iki gruba ayırmışlardır. Petrol fiyatının yükselmesi, doğrusal ve doğrusal olmayan modellerde Japonya dışındaki petrol ithalatçı ülkelerde ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etki etmiştir. Öte yandan, Birleşik Krallık ve Norveç yani, iki petrol ihraç eden ülkeye odaklanmışlardır. Petrol fiyatının yükselmesi, İngiltere'nin ekonomik faaliyetini olumsuz ve önemli derecede etkilemiş, buna karşılık, petrol fiyatlarındaki artış sonucu Norveç'in bazı avantajlara sahip olduğunu göstermişlerdir.¹³²

Katircioglu ve diğer araştırmacılar (2015) çalışmalarında, OECD ülkeleri için, petrol fiyat hareketleri ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, tüketici fiyatları (TÜFE) ve işsizlik gibi makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Çalışmada panel birimi kök testleri, panel eş-bütünleşme testleri ve panel uzun dönem modelleri de dahil olmak üzere panel verileri için ikinci nesil ekonometrik yöntemler kullanmışlardır. Durbin-H panel eş-entegrasyon testleri, petrol fiyatları ile makroekonomik göstergelerin arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu doğrulamaktadırlar. OECD ülkeleri genelinde petrol fiyatının GSYİH, TÜFE ve işsizlik üzerinde negatif bir etki yarattığını ortaya koymaktadırlar.¹³³

Lardic ve Mignon (2006), 12 Avrupa ülkesinde petrol fiyatının GSYİH üzerindeki etkisini asimetrik eş-entegrasyon yaklaşımıyla araştırmışlardır. Tahmin sonuçlarına göre, 12 Avrupa ülkesinde petrol fiyatı ile GSYİH arasında asimetrik eş-entegrasyon varken, aralarında standart ortak entegrasyon yoktur. Ayrıca, petrol fiyatlarının yükselmesi, ekonomik faaliyeti petrol fiyatlarının düşmesinden daha fazla etkilemektedir ki, petrol fiyatlarının yükselmesi enflasyona neden olur ve uzun vadede de işsizlik oranını etkiler.¹³⁴

---

¹³² Rebeca Jimenez-Rodriguez, Marcelo Sanchez, "Oil Price And Real GDP Growth (OECD)", *European Central Bank, Working Paper Series No. 362*, 2004.

¹³³ Salih Turan Katircioglu vd., "Oil price Movements And Macroeconomic Performance: Evidence From Twenty-Six OECD Countries", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 44, y.y.: Elsevier, 2015, ss. 257 - 270.

¹³⁴ Sandrine Lardic, Valérie Mignon, "Oil prices And Economic Activity: An Asymmetric Co-integration Approach", *Energy Economics*, Vol. 30, Issue 3, y.y.: Elsevier, 2008, ss. 847 - 855.

Chang vd. (2011), petrol fiyatlarının 17 ülkenin GSYİH, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmalarında vektörel hata düzeltme modelini (VECM), etki tepki fonksiyonlarını (IRF), varyans dekompozisyonunu (VDC) ve vektörel otoregresyon modelini (VAR) kullanmışlardır. Petrol fiyatlarındaki artış petrol ihraç eden ülkelerin GSYİH'ları üzerinde olumlu etkisini bulmuş, küçük açık ekonomilerde ise kısa vadede petrol fiyat hareketleri GSYİH üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermişlerdir. Büyük ekonomilerde ise petrol fiyat hareketinin GSYİH üzerinde belirsiz bir etkisine ulaşmış, aynı zamanda petrol fiyatlarındaki artışın petrol ihraç eden ülkelerde enflasyonu daha az etkilediğini açığa çıkarmışlardır.¹³⁵

Yang, Hwang ve Huang (2002), kendi çalışmalarında petrol fiyatlarının ekonomik faaliyetlerle negatif bir ilişkide olmasından ve petrolü tükenmekte olan ülkelerde yüksek petrol fiyatlarının durgunluklara neden olduğundan bahsetmişlerdir.

Chang ve Wong (2003), petrol fiyat hareketleri ile Singapur makroekonomik göstergeleri (GSYİH, TÜFE ve işsizlik oranları) arasındaki ilişkiyi araştırmış, petrol fiyatlarının hareketleri ile toplam ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi görmek için varyans dekompozisyonu (VDC) ve etki-tepki analizini kullanmışlardır. Petrol fiyat hareketlerinin reel GSYİH ve işsizlik oranı üzerinde olumsuz ve önemsiz bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte, petrol fiyat hareketlerinin Singapur ekonomisinin makroekonomik performansı üzerinde çok fazla olumsuz etkisinin olmadığı sonucuna varmışlardır.¹³⁶

Son zamanlarda petrol fiyatının volatilitésinin ekonomi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar çoğalmaktadır. Sonuçlar petrol fiyat oynaklığının ekonomik çıktı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu kanıtlanmaktadır. Örneğin, yakın tarihli IEA tahminlerine göre, 1999 - 2001 yılları arasındaki petrol fiyatları değişimi, ABD ekonomisinde GSYİH'nın artışında % 0,7 puanlık bir kayba neden olmaktadır. Bu oran, potansiyel olarak, onlarca hatta yüzlerce milyar kayıplara dönüşmektedir.¹³⁷

---

¹³⁵ Youngho Chang vd., "Oil Price Fluctuations and Macroeconomic Performances in Asian and Oceanic Economies", *Final Year Project, School of Humanities and Social Sciences*, Singapore: Nanyang Technological University, 2011, ss. 1 - 47.

¹³⁶ Youngho Chang, Joon Fong Wong, "Oil Price Fluctuations And Singapore Economy", *Energy Policy*, Vol. 31, Issue 11, y.y.: Elsevier, 2003, ss. 1151 - 1165.

¹³⁷ Sauter, a.g.m., ss. 2 - 3.

Artan petrol fiyatlarının ve fiyat oynaklığının iktisadi faaliyetleri bastıracağı ve varlık değerlerini azaltacağı fikri, literatürde yaygın bir şekilde kabul görmüştür.

Gösterilen tüm çalışmalar, petrol ithalatçı ülkeler için petrol fiyatları ile ekonomik faaliyet arasında ters bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak petrol ihracatçı ülkeler için petrol fiyatındaki değişimlerin etkisinin hem olumlu hem de olumsuz olduğunu belirtmeliyiz. Araştırmacılar sonraki çalışmalarında bağımlılığın değişen doğasına dikkat etmektedirler. Mesela, Blanchard ve Gali'nin (2007) çalışmasında, petrol fiyatlarının 2000'li yıllarda makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin 1970'lere kıyasla azaldığı sonucuna varmışlardır.¹³⁸ Kilian da (2008) çalışmasında, petrol fiyatlarının ABD ekonomisi üzerindeki etkisinin azalmasını not etmiştir.¹³⁹

1.10.2 Petrol İhraç Eden Ülkeler Üzerindeki Petrol Fiyatlarının Etkilerini Araştıran Çalışmalar

Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların, petrol ihraç eden ülkelerin ekonomileri üzerindeki etkisi, bir takım araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Mehrara ve Mohaghegh (2011), petrol ihraç eden ülkelerdeki makroekonomik dinamikleri VAR yaklaşımı kullanarak araştırmışlardır. Ayrıca, petrol fiyat hareketlerinin, üretim, para arzı, fiyat endeksi, GSYİH gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini araştırmış ve petrol fiyat hareketlerinin enflasyona sebep olmadığına karar vermişlerdir. Fakat, petrol ihraç eden ülkelerde para nötr olmadığı için para hacmi hareketlerinin makroekonomik dalgalanmalara, özellikle GSYİH göstergesinin değişimine neden olduğunu ve öte yandan, petrol fiyat hareketlerinin üretim ve para arzı üzerinde pozitif ve önemli etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁰

Kamel Si Mohammed ve diğer araştırmacıların (2016) çalışmalarının amacı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde: Cezayir, Mısır, İran, Kuveyt, Fas, Suudi Arabistan, Tunus ve Türkiye'de, petrol fiyatlarının makroekonomik temeller üzerindeki

---

¹³⁸ Olivier Blanchard, Jordi Gali, "The Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks: Why are the 2000s so different from the 1970s?" *National Bureau of Economic Research*, Chicago: University of Chicago Press, 2010, ss. 373 - 421.

¹³⁹ Lutz Kilian, "Exogenous Oil Supply Shocks: How Big Are They and How Much Do They Matter for the U. S. Economy?" *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 90, Issue 2, Cambridge: The MIT Press, 2008, ss. 216 - 240.

¹⁴⁰ Mohsen Mehrara, Mohsen Mohaghegh, "Macroeconomic Dynamics in the Oil Exporting Countries: A Panel VAR Study", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, Issue 21, Radford: Center for Promoting Ideas (CPI), 2011, ss. 288 - 295.

etkisini incelemektedir. 1994 - 2015 dönemi verilerini ve Panel-ARDL modelin kullanarak, petrol fiyatları ile makroekonomik değişkenler (büyüme oranı ve tüketici fiyat endeksi), petrol fiyatları ve para piyasası oranı, piyasa kapitalizasyonu ve petrol fiyatları arasında kısa vadede dinamik ilişkiler bulunduğu sonucuna varmışlardır. Uzun vadede, petrol fiyatları ve tüketici fiyatları endeksi arasında eşbütünlük ilişkisi olduğunu göstermişlerdir. Petrol fiyatlarının Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki (Türkiye ve Mısır hariç) para piyasası oranları üzerinde ihmal edilebilir bir özelliğe sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.¹⁴¹

Eltony ve Al-Awadi (2001), petrol fiyat hareketlerinin Kuveyt'teki yedi makroekonomik değişken üzerindeki etkileri araştırmışlardır; bunlar, Kuveyt'in ham petrol fiyatı, petrol geliri, hükümet geliştirme harcamaları ve cari harcamalar, tüketici fiyatları endeksi, para talebi ve malların ve hizmetlerin ithalat hacmidir. Petrol fiyatlarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini tahmin etmek için vektör hata düzeltme modeli (VECM) ve vektör otomatik regresyon modeli (VAR) kullanmışlardır. Tahmin edilen sonuçlara göre, makroekonomik değişkenler arasında yüksek düzeyde bir karşılıklı ilişki vardır. Ayrıca, nedensellik petrol fiyatlarından ve petrol gelirlerinden devlet kalkınma harcamalarına ve cari harcamalara, daha sonra diğer değişkenlere geçmektedir. Tahminin bir diğer bulgusu, hem hükümet gelişiminin hem de cari harcamaların gerekli bölümlerinin açıklamasında tüketici fiyat endeksinin önemidir.¹⁴²

Petrol fiyat şoklarının tümünü kapsayan yıllık verileri (1970 - 2015) kullanarak, Algahtani Suudi Arabistan'ın ekonomik faaliyeti üzerindeki etkisini, özellikle de 2014 yılındaki petrol fiyatlarındaki son düşüşün etkilerini araştırmaya çalışmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem ve kısa vadeli ilişkileri araştırmak için vektörel otoregresif (VAR) ve vektörel hata düzeltme modellerini (VECM) kullanmıştır. Petrol

---

¹⁴¹ Kamel Si Mohammed, Abderrezzak Benhabib, Samir Maliki, "The Impact Of Oil Prices On Macroeconomic Fundamentals, Monetary Policy And Stock Market For Eight Middle East And North African Countries", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol. 18, Issue 2, Giza: Middle East Economic Association, September 2016, ss. 26 - 44.

¹⁴² M. Nagy Eltony, M. Al-Awadi, "Oil Price Fluctuations And Their Impact On The Macroeconomic Variables Of Kuwait: A Case Study Using A VAR Model", *International Journal of Energy Research*, No. 25, Issue 11, Hoboken, NJ: Wiley Press, 2001, ss. 939 - 959.

fiyatları ile Suudi Arabistan'ın GSYİH'sı arasında uzun vadede olumlu ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴³

Ayadi (2005), petrol fiyat hareketleri ile Nijerya'nın ekonomisi arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Çalışmanın amacı, petrol fiyat hareketlerinin GSYİH'ya, reel döviz kuruna etkisini görmektir. 1980-2004 dönemleri arasında makroekonomik değişkenler üzerinde vektörel otoregresif (VAR) modelin kullanarak Ayaydın, petrol fiyat hareketlerinin petrol ithalatçı ülkelerdeki GSYİH'sının büyümesinde düşüşe sebep olduğunu ispatlamıştır. Öte yandan, petrol fiyatlarındaki yükselişin petrol ihraç eden ülkelerin üretiminde bir artış gösterdiğini gözlemlemiştir. Ayrıca, petrol fiyat hareketinin Nijerya'daki sanayi üretimini etkileyen reel döviz kuru üzerinde de etkisi vardır. Daha da önemlisi, petrol fiyat hareketlerinin sanayi üretimi üzerindeki etkisi istatistiksel olarak önemli değildir ve Nijerya'nın sanayi üretimini yükseltmemektedir.¹⁴⁴

Farzanegan ve Markwardt (2009) petrol fiyat hareketlerinin İran ekonomisine olan etkileri üzerine odaklanmışlardır. İran ekonomisi petrol fiyat hareketlerine karşı çok hassastır. Bu araştırmada, petrol fiyat hareketleri ile GSYİH, enflasyon gibi önemli makroekonomik değişkenler arasındaki dinamik ilişkiyi, VAR yaklaşımını kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada Farzanegan ve Markwardt petrol fiyat hareketlerinin enflasyon üzerinde asimetric bir etkisi olduğunu göstermiş, ayrıca petrol fiyatlarındaki olumlu değişim ile çıktı artışı arasında olumlu bir ilişkinin mevcut olduğunu belirtmiştir. Devlet harcamaları üzerinde petrol fiyat hareketlerinin ekstra bir etkisi vardır. Öte yandan, petrol fiyatlarının artması, kişi başına reel sanayi GSYİH'nın ve enflasyonun önemli ölçüde artmasına neden olmaktadır.¹⁴⁵

Rusya ekonomisinde petrolün rolü konusunda da birkaç çalışma bulunmaktadır. Ratava (2002),¹⁴⁶ Ito (2008)¹⁴⁷ ve Melnikov (2010),¹⁴⁸ dünya petrol fiyat hareketlerinin Rusya ekonomisini olumlu etkilediğini göstermişlerdir.

---

¹⁴³ Goblan J Algahtani, "The Effect of Oil Price Shocks on Economic Activity in Saudi Arabia: Econometric Approach", *International Journal of Business and Management*, Vol. 11, No. 8; Toronto: Published by Canadian Center of Science and Education, 2016, ss. 124 - 133.

¹⁴⁴ O. Felix Ayadi, "Oil Price Fluctuations And The Nigerian Economy", *OPEC Review*, Vol. 29, Issue 3, September, 2005, ss. 199 - 217.

¹⁴⁵ Mohammad Reza Farzanegan, Gunther Markwardt, "The Effects Of Oil Price Shocks On The Iranian Economy", *Energy Economics*, Vol. 31, Issue 1, y.y.: Elsevier, 2008, ss. 134 - 151.

¹⁴⁶ Jouko Rautava, "The Role of Oil Prices and the Real Exchange Rate in Russia's Economy", *Institute for Economies in Transition Discussion Papers*, No. 3, Helsinki: Bank of Finland, 2002.

¹⁴⁷ K. Ito, "Oil Price and the Russian Economy: A VEC Model Approach" *International Research Journal of Finance and Economics*, Issue 17, Victoria Mahé Seychelles: IRJFE, 2008. ss. 68 - 74.

Gene (2008), uluslararası petrol fiyatlarındaki % 10'luk bir artışın Rusya GSYİH'sında % 5'lik bir artış ile bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Korhonen ve Ledyeva (2010), petrol fiyat hareketlerinin petrol üreten ve petrol tüketen ülkeler üzerindeki etkileri araştırmış, böylece de dünyanın önemli bir petrol üreticisi olan Rusya ile ilgili verileri kullanmışlardır. Petrol fiyatlarındaki yükselişin Rusya ekonomisini doğrudan olumlu etkilediğini tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, olumlu petrol hareketlerinin az da olsa dolaylı olumsuz etkisinin olduğunu da göstermişlerdir. Ancak, petrol ithal eden ülkelere ilişkin kanıtlar karışıktır. Şöyle ki, olumlu petrol fiyat şoklarının doğrudan etkileri Japonya, ABD, Çin, Finlandiya, Almanya, İsviçre ve Birleşik Krallık için olumsuz olduğunu kanıtlamışlardır. Sonuç olarak, petrol fiyat artışlarının Rusya GSYİH'sını artırdığını bulmuşlardır.¹⁴⁹

Petrol fiyatlarının **Kazakistan** ekonomisi üzerindeki etkisini birkaç yerli ve yabancı araştırmacılar analiz etmişlerdir. Çalışmalarında, petrol kompleksinin, özellikle de petrol fiyatlarının, tarihsel gelişimin farklı aşamalarında Kazakistan'ın ekonomik gelişiminde nasıl bir rol oynadığını göstermişlerdir.

Kose ve Baimaganbetov (2015)¹⁵⁰ çalışmalarında 2000 - 2013 döneminde reel petrol fiyat şoklarının sanayi üretimi, Kazakistan'daki reel döviz kuru ve enflasyon üzerindeki asimetrik etkisini vektör otoregresyon modeli (SVAR) kullanarak değerlendirmişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre, petrol fiyatlarındaki olumsuz şokların Kazakistan'ın ekonomik göstergeleri üzerinde olumlu etkilere göre daha fazla etkisi olduğu ortaya çıkmıştır.

Gronwald vd. (2009)¹⁵¹ benzer bir sonuca varmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, VAR modelinde ele alınan tüm değişkenler (GSYİH, enflasyon, bütçe gelirleri, ihracat ve reel döviz kuru), petrol fiyatlarındaki düşüşe önemli bir negatif etki vermiştir. Bu da Kazakistan ekonomisinin petrol fiyatlarındaki değişimlere karşı savunmasızlığını göstermektedir.

---

¹⁴⁸ R. M. Melnikov, "Влияние Динамики Цен На Нефть На Макроэкономические Показатели Российской Экономики" (Petrol Fiyatların Dinamiğinin Rus Ekonomisinin Makroekonomik Göstergeleri Üzerindeki Etkisi), *Prikladnaya Ekonometrika*, Issue 1 (17), Moskova: Sinergia Press, 2010, ss. 20 - 29.

¹⁴⁹ Iikka Korhonen, Svetlana Ledyeva, "Trade Linkages And Macroeconomic Effects Of The Price Of Oil", *Energy Economics*, Vol. 32, Issue 4, y.y.: Elsevier, 2010, ss. 848 - 856.

¹⁵⁰ Nezir Kose, Sabit Baimaganbetov, "The Asymmetric Impact of Oil Price Shocks on Kazakhstan Macroeconomic Dynamics: A Structural Vector Autoregression Approach", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Issue 5(4), 2015, ss. 1058 - 1064.

¹⁵¹ Marc Gronwald, Johannes Mayr, Sultan Orazbayev "Estimating The Effects Of Oil Price Shocks On The Kazakh Economy", *Ifo, Institute for Economic Research at the University of Munich*, Working Paper No. 81, October 2009.

Nurmakhanova (2006)¹⁵² ise Kazakistan'ın reel GSYİH, vergi gelirlerin, reel döviz kurun, ülkedeki fiyat seviyesinin ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin doğasını incelemiştir. Çalışmasında yazar, 2000'den 2015 yılına kadar süre serisi verilerinde Bayesian yaklaşımını kullanmıştır. Bu çalışma ayrıca, petrol fiyatlarının Kazakistan ekonomisi üzerindeki, özellikle de reel efektif döviz kuru üzerindeki belirgin etkisini doğrulamıştır. Aynı zamanda, bu çalışmanın sonuçlarına göre, petrol fiyatları, iç fiyat seviyesindeki baskıyı artırarak reel döviz kurunu etkilemektedir.

Korhonen ve Mehrotra (2009)¹⁵³ petrol fiyat şoklarının reel GSYİH ve reel döviz kuruna olan etkisini değerlendirmişlerdir. Petrol fiyatlarının yükselmesi Kazakistan'ın reel GSYİH'sına olan olumlu etkisini bulmuşlardır. Gurvich ve diğerleri (2009)¹⁵⁴ ise, petrol fiyatlarının Kazakistan'ın reel GSYİH'sında önemli bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Petrol fiyatlarının reel döviz kuru üzerindeki etkisi konusunda, Korhonen ve Mehrotra (Korhonen ve Mehrotra 2009) petrol fiyatların reel kur dalgalanmalarına önemli olmadığını açıklamışlardır. Aynı zamanda Kutan ve Wyzan (2005)¹⁵⁵ araştırmalarının sonuçlarına göre petrol fiyatlarındaki değişimler reel döviz kurunun hareketini önemli derecede etkilemektedir.

---

¹⁵² Mira Nurmakhanova, "Oil And Growth Challenge In Kazakhstan", *Economics Education and Research Consortium*, Working Paper No E16/06, y.y.: EERC Research Network, Russia and CIS, 2016.

¹⁵³ Korhonen, I., A. N. Mehrotra, "Real Exchange Rate, Output and Oil: Case of Four Large Energy Producers", *Bank of Finland*, Discussion Papers 6, Helsinki: Institute for Economies in Transition, 2009.

¹⁵⁴ Evsey Gurvich, Vakulenko E., Krivenko P., "Cyclicalıty of Fiscal Policy in Oil Producing Countries", *Problems of Economic Transition*, Vol. 52, Issue 1, 2009, ss. 24 - 53.

¹⁵⁵ Kutan, A.M., Wyzan, M.L., "Explaining The Real Exchange Rate İn Kazakhstan, 1996-2003: Is Kazakhstan Vulnerable To The Dutch Disease?" *Economic Systems*, 29, 2005, ss. 242 - 255.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE PETROLÜN KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya'da yer alan ve dünyanın en büyük kara korumalı ülkesi olup, 2724900 km² yüzölçümü ile dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesi olma özelliğine sahiptir. Çin, Kırgızistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Türkmenistan ve Özbekistan ile sınırları vardır ve Hazar Denizi ile su sınırı bulunmaktadır.

Ocak 2017 verilerine göre Kazakistan nüfusu 18 milyon kişiye ulaşmıştır.¹⁵⁶

Mineral rezervleri ve çeşitliliği bakımından Kazakistan, dünyanın en zengin bölgelerinden biridir. Periyodik tablodaki minerallerin hemen hemen tüm elementleri ülkede bulunmaktadır. Kazakistan, çinko, tungsten ve baryum rezervleri açısından dünyada birinci, gümüş, kurşun ve kromit rezervleri sıralamasında ikinci, bakır ve florit rezervleri açısından üçüncü, molibden rezervi miktarına göre dördüncü ve altın rezervine sahip olma açısından altıncı sıradadır.¹⁵⁷

SSCB'nin dağılmasından sonra önemli ekonomik değişimler yaşayan Kazakistan, 1996 ve 2017 yılları boyunca, 1999 yılı ve 2009 yılı hariç, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomileri arasında yer almıştır.

Kazakistan bağımsızlığını kazandığı günden bu yana, aktif bir şekilde gerçekleşen ekonomik büyümesini en fazla petrol ve gaz sektörüne borçludur. Petrol ve gaz sektörünün büyümesinin ana faktörleri de bu malların dünyadaki fiyatlarının artması, doğrudan yabancı yatırımların ve petrol üretiminin çoğalmasındır. Son yirmi yılda, petrol ve gaz sektörünün önemi kayda değer ölçüde artmıştır. Gayri safi yurtiçi hasılanın yaklaşık % 30'u petrol ve gaz sektörlerinden sağlanırken, toplam ihracat gelirinde ham petrol payı % 50 - % 60 civarındadır. Buna ek olarak belirtmek gerekir ki, Kazakistan devletinin giderlerinin finanse edilmesi ülkeye giren petrol gelirlerine bağlıdır. Şimdiye

¹⁵⁶ <http://countrymeters.info> (02.11.2017).

¹⁵⁷ "Природные Ресурсы Казахстана" (Kazakistan'ın Doğal Kaynakları), 23 Ağustos 2015, <http://www.kazportal.kz/prirodnyie-resursyi-kazahstana> (23.12.2017).

kadar, devlet bütçesinin % 60'ı petrol ve doğalgaz gelirlerinden karşılanmaktadır.¹⁵⁸ Ekonominin diğer sektörleri GSYİH'nın bu şekilde güçlü ve kararlı bir gelişme göstermesini sağlayamamaktadır.

Kazakistan'ın ekonomik kalkınma modelinin oluşturulmasında, reformların kademeli ve aşamalı olarak gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Bağımsızlık sonrası dönemde yapılan ekonomik reformları birkaç aşamaya ayırabiliriz ve her bir aşamanın devletleşme ve pazar ilişkilerinin oluşturulması açısından kendine özgü belirli hedefleri vardır. İlk dönem 1991 - 1996 seneleri arasında merkezi yönetimden piyasa ekonomisine geçiş sürecini kapsamaktadır. İkinci dönem ise 1997 - 2007 yıllarını kapsayan kriz sonrası olarak adlandırılan süreçtir. Üçüncü aşama 2007 senesinden günümüze kadar devam eden yenilenme dönemidir.

2.1 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDE GEÇİŞ SÜRECİ (1991 - 1996)

Bağımsızlık öncesi yıllara baktığımız zaman Kazakistan Sovyetler Birliği sisteminde genel üretimi buğday, metalürji ve minerallerden ibaret olan bir ülke özelliği taşımaktaydı. Fakat Sovyetler Birliğinin çöküşü hem Rusya hem de diğer Sovyet ülkeleri ile olan ilişkilerin bozulması Kazakistan ekonomisini birçok önemli sorunla baş başa bırakmıştır.¹⁵⁹ Ülke ekonomisindeki başlıca sorunlar finansal istikrarsızlık, hiperenflasyon, ulusal ekonominin tüm sektörlerinde bir gerileme, sosyal gerginlik, nüfusun yaşam standardında bir azalma, işsizlik, çevre sorunları gibi konuları kapsamakta idi. Yaşanan en önemli sorunlardan biri de daha önceden Sovyetler tarafından belirlenmiş olan ihracat piyasasının çökmesi ve Rusya'dan yapılmış olan mali desteklerin kesilmesi sonucu üretimde ortaya çıkan hızlı düşüş olmuştur. "Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kazakistan'ı çok büyük ölçekli, verimliliği ve rekabet gücü düşük bir ağır sanayi sektörü ile baş başa bırakmış, verimliliği artırma fırsatı olmasına rağmen dünya piyasaları ile rekabete girmek üzere girişimlerin yeniden yapılması daha yavaş süreçte gerçekleşmiştir."¹⁶⁰ Bu nedenle, 1990'lı yıllarda

¹⁵⁸ Najia Badykov, "A New Era For Caspian Oil And Gas", *Center For Strategic & International Studies*, 13 Şubat 2015, <https://www.csis.org/analysis/new-era-caspian-oiland-gas> (10.12.2017).

¹⁵⁹ T.C. Başbakanlık İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, "*Kazakistan Ülke Raporu, 2009*", 2 Ağustos 2010, http://turkkazak.com/site/?page_id=959, (05.12.2017).

¹⁶⁰ İlknur İnal, *Kazakistan Ülke Raporu*, Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası, 2017, ss. 7 - 8.

Kazakistan, ekonomik potansiyelinin gelişimini etkileyen derin yapısal değişiklikler yaşamıştır. Bu yüzdendir ki, Kazakistan Cumhuriyeti, bu dönemde planlı bir merkezleştirilmiş ekonomiden pazar ekonomisine geçişini destekleyebilecek kaynaklar aramak zorunda kalmıştır.¹⁶¹

Bağımsızlık sonrası dönemde Kazakistan devletinin ülke ekonomisine yönelik uyguladığı politikaların başında, merkez planlı ve devlet mülkiyetinde olan varlıkların piyasa ekonomisine geçilerek özel sektöre aktarılması gelmekteydi. Böylece uygulanan reformların sonucunda özel mülkiyet oluşturulmuştur.¹⁶² Kazakistan'da, mülkiyet biçimlerinin özelleştirilmesi ve yeniden yapılandırılması 1991 sonlarında başlamış, oldukça karmaşık ve çelişkili bir hal almıştır. Uygulamanın ilk adımında, 1991 - 1992 yıllarında, küçük ve orta ölçekli devlet işletmeleri toplu ve kiralık işletmeler haline getirilmiştir.¹⁶³ 1993 - 1995 yıllarında küçük işletmelerin özelleştirme süreci tamamlanmıştır. Bunun sonucunda ticari, evsel ve belediye hizmetlerinde devlet mülkiyeti biçiminin yerini neredeyse tamamen özel mülkiyet biçimi almıştır. Aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi başlatılmıştır. Bu sayede mağazalar, restoranlar, eczane ağı, benzin istasyonları da dahil olmak üzere bir çok hizmet alanında rekabetçi bir ortam oluşturulmuştur. 1996 yılından itibaren başlayan kamu mallarının özelleştirilmesi sadece peşin para üzerinden, ihale ve müzayedeler yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, bir takım sanayi ve diğer işletmelerin ve kuruluşların çalışmalarının iyileştirmesini destekleyerek yeni işyerlerinin açılmasına ve çalışanların ücretlerinin yükselmesine imkan oluşturmuştur. Bu dönemde yakıt ve enerji kompleksi kuruluşları, özellikle petrol üreten Mangistaumunaigas, Aktobe-munaigas ve 22 gaz kuruluşunun yanı sıra sağlık, eğitim ve kültür de dahil olmak üzere çok sayıda sosyal tesis özelleştirilmiştir.¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Ravil Çerdabayev, *Нефть: Вчера, Сегодня, Завтра. (Petrol: Dün, Bugün, Yarın)*, Moskova: Alpina Bisnes Buks, 2010, s. 224.

¹⁶² Kanat B. Berentayev, "Экономика Казахстана в 90-е годы XX Столетия. Основные Этапы Экономической Политики" (XX yüzyılın 90'lı Yıllarında Kazakistan Ekonomisi. Ekonomi Politikasının Ana Aşamaları), *Суверенный Казахстан На Рубеже Тысячелетий: Сборник Научных Статей (Bin Yılın Başında Egemen Kazakistan: Bilimsel Makalelerin Toplanması)*, Astana: Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2001, ss. 124 - 183.

¹⁶³ Andrey Lyamzin, "Независимый Казахстан: Особенности Экономического Развития" (Bağımsız Kazakistan: Ekonomik Kalkınmanın Özellikleri), *Ural Uluslararası Çalışmalar Bülteni*, No. 5, Ekaterenbug: Ural Üniversitesi, 2006, ss. 85 - 91.

¹⁶⁴ "Социально - Экономическое Развитие Казахстана" (Kazakistan'ın Sosyal-Ekonomik Gelişimi), 22 Haziran 2015, <http://www.kazportal.kz/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie-kazahstana/>, (06.12.2017).

Yukarıda bahsi geçen politikaların yanı sıra ülkeyi kriz durumundan kurtarmak için devlet tarafından ciddi yapısal ekonomik reformlar uygulanmaya başlamıştır. Kısaca özetleyecek olursak, 1992 yılında açıklanan fiyat liberalizasyonu, Kasım 1993'te ulusal paranın piyasaya sürülmesi; Ocak 1993'te kabul edilen yeni Anayasada özel mülkiyet hakkının tanınması; 1993 yılında geliştirilen Ulusal Özelleştirme Programı bu reformlara dahil edilmiştir.¹⁶⁵

Bu aşamada, Kazakistan ekonomisi istikrarsız ve yavaş bir hızla geliyordu. Böylece 1995 yılına geldiğinde ülkenin GSYİH hacmi 1991 yılında sahip olan GSYİH hacminin sadece % 69'una ulaşmıştır.(Bkz. Tablo 18).¹⁶⁶

Tablo 18. Kazakistan'ın GSYİH'nın Gelişimi (1991 - 1996)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GSYİH, milyar \$ (cari)	-	-	11,4	11,9	16,6	21,0
reel GSYİH, %, (önceki seneye göre)	-11,0	-5,3	-9,2	-12,6	-8,2	0,5
reel GSYİH, % (1991 seneye göre)	0,0	-5,3	-14,0	-24,8	-31,0	-30,7
Kişi Başına GSYİH, \$	-	-	696,2	735,9	1 052,1	1 350,4

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Aynı zamanda, Kazakistan Cumhuriyetinde GSYİH yapısında da değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Aşağıdaki tablo 19'da görüldüğü üzere hizmet sektörünün payı GSYİH'nın içinde artmıştır. Bu dönemde, ticaret (yılda ortalama % 4,4 oranında) ve kamuya sağlanan hizmetlerin (yılda % 6,7 oranında) artması nedeniyle hizmet sektörü gelişmiştir. Aynı zamanda tarım yıllık olarak % 12, işleme sanayisi ise % 8 oranında azalmıştır.¹⁶⁷

Tablo 19. Kazakistan'ın GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	1992	1993	1994	1995	1996
Sanayi	44,6	39,4	40,0	31,4	26,9
Hizmetler	28,7	43,1	44,5	55,7	60,3
Tarım	26,7	17,5	15,5	12,9	12,8

Kaynak: World Development Indicators, The World Bank, 28 July 2015.

¹⁶⁵ Kuanışbay R. Nurmaganbetov, "Модернизация и Проблемы Формирования и Реализации Казахстанской Модели Устойчивого Социально- Экономического Развития (Sosyal ve Ekonomik Gelişimi Kazakistan Modelinin Oluşturulmasındaki ve Uygulamasındaki Yenilemeleri ve Sorunları). *Organizator Proizvodstva Dergisi*, No. 1, Moskova: Ekonomika i Finansı Yayın Evi, 2012, s. 122.

¹⁶⁶ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

¹⁶⁷ Genriyetta V. Stroyeva, "Структура Экономики и Международная Специализация Казахстана" (Ekonominin Yapısı ve Kazakistan'ın Uluslararası Uzmanlığı), *İktisat Bilimleri Dergisi*, No. 6, Moskova: 2015, s. 163.

1990'lı yıllarda hizmet sektörünün GSYİH payındaki artışının sebebi, ekonominin bu alanının daha fazla gelişmesinden değil, ülkenin bağımsızlığının ilk yıllarındaki sanayi sektörünün gelişim düzeyinin gerilemesinden kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte, sonraki yıllarda hizmetlerin büyük bir kısmının varlığı, finans sektöründe, tıpta, eğitimde vb. yeni hizmet türlerinin ortaya çıkması ve aktif olarak gelişmesi ile karakterize edilebilmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, ekonomik açıdan Rusya'ya bağımlı bir ülke olan Kazakistan, Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası zor bir döneme girmiş ve sanayi sektörü büyük oranda zarar görmüştür (üretimdeki düşüş yaklaşık % 60¹⁶⁸) ve bu da ülke ekonomisinde GSYİH içerisinde tüketim mallarının üretim payının düşük seyretmesine neden olmuştur. 1996'da Kazakistan'daki tarımsal ürünlerin üretimi 1991 yılı ile karşılaştırıldığında % 64,7 oranında azalırken, sanayideki düşüş % 51,9'a ulaşmıştır.¹⁶⁹

Tablo 20. Kazakistan'ın GSYİH ve Sektörlerin Değişimleri, %

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
GSYİH	-11,0	-5,3	-9,2	-12,6	-8,2	0,5
İmalat Sanayi (önceki seneye göre), %	96,2	85,7	86,3	72,0	90,2	100,1
İmalat Sanayi (1991 senesine göre), %	100,0	85,7	74,0	53,3	48,0	48,1
Tarım (önceki seneye göre), %	72,6	121,4	91,2	82,5	75,3	91,9
Tarım (1991 senesine göre), %	100,0	96,7	85,9	62,2	39,9	35,3
İnşaat (önceki seneye göre), %	76,7	44,2	69,8	78,9	61,5	63,3
İnşaat (1991 senesine göre), %	100	44,2	30,9	24,3	15,0	9,5

Kaynak: World Development Indicators, The World Bank, 28 July 2015.

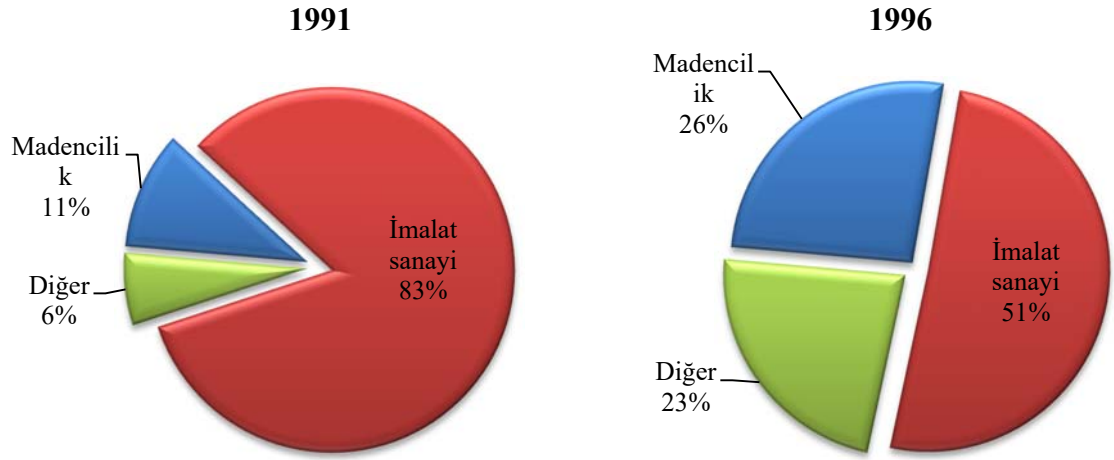
Ancak tarım ve imalat sektörleri, hem mutlak hem de göreceli olarak çökmüşken, madencilik ve çıkarma sektörleri (özellikle petrol ve doğalgaz) sanayi sektöründe baskın bir şekilde öne çıkmaya başlamıştır. 1991'de madencilik endüstrisi sanayi üretiminin % 11'ini, imalat sanayisi ise % 83'ünü oluşturmuş olsa da 1996'da madencilik sektörünün payı % 26'ya kadar yükselmiş, imalat sanayisi ise % 51'e kadar inmiştir (Bkz. Grafik 18). Ham petrol ve gaz üretiminin payı ise 1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki toplam sanayi üretiminde % 2,5 iken 1996'da % 14,8 olarak kayıtlara geçmiştir (Bkz. Grafik 19).

Sonuç olarak, ekonomik dönüşüm döneminde tarım, imalat, ulaştırma gibi sektörlerin GSYİH içindeki payları düşmüştür; öte yandan ise, ticaret, madencilik, bilgi ve iletişim, konut ve gıda hizmetleri sektörlerinde büyüme görülmüştür.

¹⁶⁸ Lyamzin, a.g.m., s. 87.

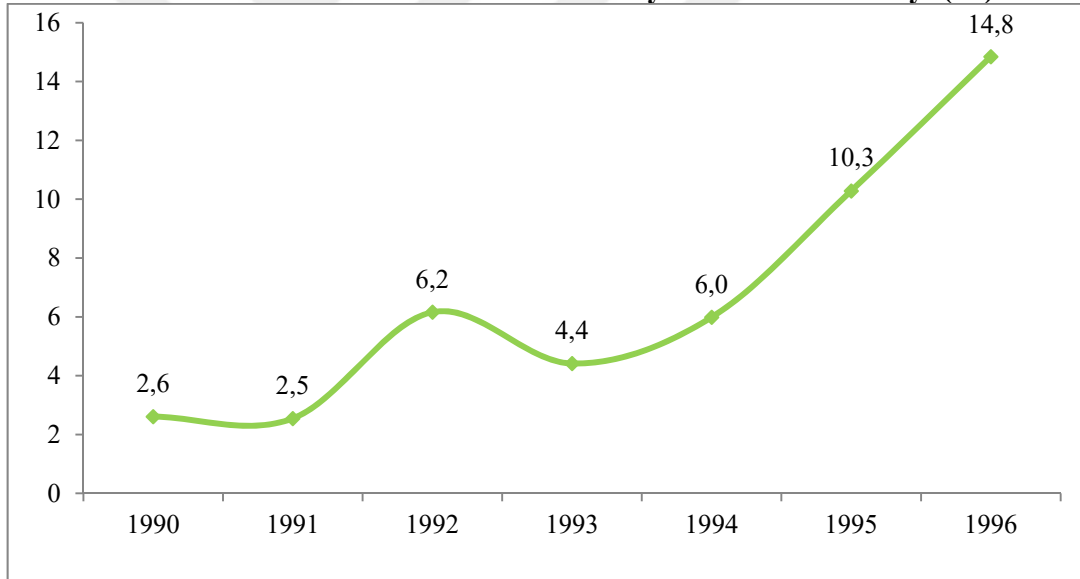
¹⁶⁹ BDT İstatistik Komitesi, BDT'nin 15 Yılı (1991-2005). *İstatistik Bülten*, Moskova: 2006, s. 56, 93, 109.

Grafik 18. 1991 ve 1996 Yıllarında Sanayi Endüstrisinin Dağılımı (%)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Grafik 19. Petrol ve Gaz Üretiminin Sanayi Sektöründeki Payı (%)

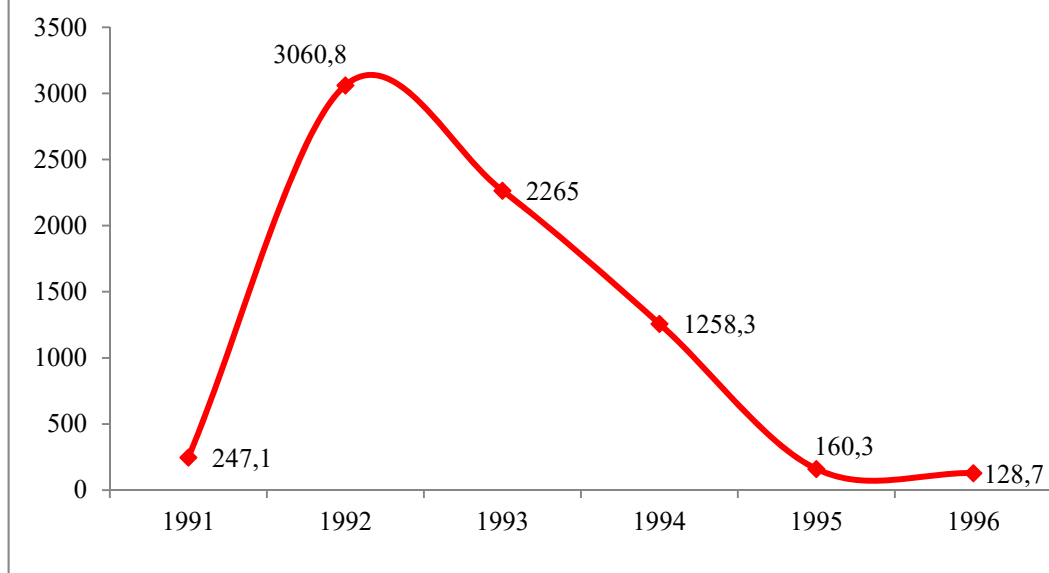

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Aynı zamanda, Kazakistan Cumhuriyetinin piyasa ekonomisine geçişi ilk kez 1992 Ocak'ta bağımsız ekonomik ve mali politika uygulanarak fiyatların serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Sovyetler Birliğindeki diğer tüm cumhuriyetlerde uygulanmaya başlanan fiyatların liberalleşmesi politikası, yüksek tekelleşme ve rekabet eksikliğinden dolayı, kontrolsüz fiyat artışlarına yol açmıştır. Böylece, fiyatların liberalleşmesi sonucunda, enflasyon 1992 - 1994'te zirveye ulaşmış ve 1992'de fiyat

endeksi % 3061, 1993'te - % 2265 ve 1994'te - % 1258'e denk gelmiştir. (Bkz. Grafik 20).¹⁷⁰

Grafik 20. Tüketici Fiyat Endeksinin Değişimi, 1991 - 1996 (dönemin sonunda, bir önceki döneme göre, %)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz/>.

Bu süreci takip eden dönemde finansal sistemi istikrara kavuşturmak için Kazakistan ulusal para birimine geçmiş ve kendi makroekonomik politikasını oluşturmaya başlamıştır. 15 Kasım 1993'te cumhuriyet, siyasal bağımsızlık sembollerinden biri olan, para birimini - Tenge'yi, tanıtmıştır.¹⁷¹ İlk kur, 1 ABD doları 4,75 tenge olarak belirlenmiştir ve her tenge, 500 Sovyet rublesi ile değiştirilmiştir.¹⁷²

Kazak tengisi piyasaya sürüldüğü günden bu yana bir kaç devalüasyon süreci yaşamıştır (Bkz. Grafik 26). İlk devalüasyon Kazakistan'da 1994 yılında olmuş ve en pahalı tenge 1993 yılında satın alınmıştır. (1 \$ = 4,7 tenge). Fakat kur seviyesi sadece 1,5 ay bu rakamlarda devam etmiş, Ocak 1994'de ise dolar neredeyse 10 kat artmıştır. Bununla birlikte, bu devalüasyonun sorunsuz geçtiğini söyleyebiliriz. Çünkü öncelikle insanlar yeni para birimine alışık değildiler ve bahsi geçen dönemde ülke piyasasında dolar oldukça az kullanılmıştı.

Böylece bu aşama, vergilendirme, bütçe, bankacılık, dış ekonomik faaliyet, piyasaların gelişimi ve pazar altyapısı alanlarındaki ilişkileri düzenleyen yasal bir

¹⁷⁰ Kazakistan Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz/>.

¹⁷¹ Lyamzin, a.g.m., ss. 85 - 91.

¹⁷² "Хроника Создания Тенге" (Tenge Yaratma Kroniği), Zakon.kz, 25 Kasım 2015, <https://www.zakon.kz/4755854-khronika-sozdaniya-tenge.html> (13.12.2017).

çerçeve oluşturulması ile karakterize edilmiştir.¹⁷³ Bu reformlar sürecinin ana sonuçları, dış ekonomik faaliyetin serbestleştirilmesi, ülkenin yabancı sermayelerin girişi için açılması, girişimciliğin, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi, sağlıklı piyasa rekabeti için gerekli koşulların yaygınlaştırılması olmuştur. Bunun yanı sıra bankalar ağı, yatırım ve sigorta şirketleri, borsalar, denetim firmaları ve diğer tesisler gibi piyasa ekonomisinin kurumları oluşturulmuştur.¹⁷⁴

Bu dönemdeki ekonomik reformların önemli bir sonucu, Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki makroekonomik durumun gelişmesidir ki, bu da özellikle, üretimde bir artış eğilimi, enflasyonla mücadelede bazı başarılar ve bütçe açığındaki azalmayı beraberinde getirmiştir. Bağımsızlık sonrası 1990'lı yılların başında ülke ekonomisinde bir düşüş gözlemlenmiş olsa da, hükümet tarafından yapılan ekonomik reformlar piyasa kurumlarının hızlı gelişimine katkıda bulunmuştur. 1996'dan sonra ülkede istikrar ve ekonomik büyüme eğilimi yaşanmıştır.¹⁷⁵ 1996'da beş yıl içinde ilk kez gayri safi yurtiçi hasıla bir önceki yıla göre % 0,5 oranında büyümüş ve sonraki senelerde de artmaya devam etmiştir. Bununla beraber 1996 yılına kadar uygulanan başarılı reformlarının sonucunda enflasyon çift rakamlara inmiştir. Enflasyon oranı 1995 yılında % 60,3, 1996'da ise % 28,7 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra birinci geçiş sürecinin sonunda bütçe açığı da azalmaya başlamış ve 1995 yılı devlet bütçe açığı GSYİH'nın % 4'ü iken, 1996'da % 2,6'ya inmiştir.¹⁷⁶

2.2 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN KRİZDEN SONRAKİ DÖNEMİ (1997 - 2007)

Ekonomik reformun ikinci aşaması 1997'de başlayıp 2007'de sona ermiştir.

Bu aşama, piyasa ekonomisinin temellerinin oluşumu süreçleriyle karakterize edilmiştir. Genç Kazakistan devletinin daha da geliştirilmesi için ana önceliklerini belirten "Kazakistan 2030" stratejik programının Kazakistan Cumhuriyeti

---

¹⁷³ "Казакстан: Причины и Проявления Экономического Спада В 1990 Годы" (Kazakistan: 1990'lı Yıllarda Ekonomik Durgunluğun Sebepleri ve Belirtileri), *Rus Bilimler Akademisi, İktisat Enstitüsü*, 1 Ağustos 2013, <http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/47-kazahstan-prichiny-i-proyavleniya-ekonomicheskogo-spada-v-1990-gody.html> (02.12.2017).

¹⁷⁴ Lyamzin, a.g.m., ss. 85 - 91.

¹⁷⁵ Kundızai Yerimbetova, "Социально-Экономическое Положение Государств Центральной Азии (1990-е – Начало 2000-х гг.)" (Orta Asya Devletlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1990'ların ve 2000'lerin Başları)), *National Digital History of Kazakhstan*, 07 Nisan 2014, <http://e-history.kz/ru/contents/view/1968>, (05.12.2017).

¹⁷⁶ Kazakistan Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz/>.

Cumhurbaşkanı tarafından 1997 yılında sunulması, ulusal ekonominin gelişiminin ikinci aşamasının - ekonomik potansiyelinin yeniden canlandırılması aşamasının, başlangıcı olmuştur.

Bu dönemde sosyo-ekonomik politikanın temel yönü, petrol dışı sektörün yeniden canlanması ve devlet bütçesi gelirlerinin önemli ölçüde arttırılması amacıyla petrol ve gaz sahalarının yüksek oranda gelişmesine dayanan kriz sonrası ekonomik kalkınma modelinin inşası olmuştur.

Bu aşamanın hükümet çalışmalarının ana yönleri aşağıdaki gibidir:

- Kısıtlayıcı para politikasının, devlet bütçesini harcamaya yönelik sıkı koşulların ve fiyatların ve dış ticaretin serbestleştirilmesini içeren istikrar programlarının uygulanmasının tamamlanması;

- Devlet borçlarının geri ödenmesi (emekli maaşlarının, sosyal yardımların ve ücretlerin);

- Yoksullukla mücadele; Başkent (Astana'nın) gelişmesi - Kazakistan'ın gelişmesi; Karayollarının yapımı ve yeniden inşası adlı programların benimsenmesi;

- Ülkenin ulusal ve ekonomik güvenlik stratejisinin kabul edilmesi;

- 2003-2015 yılları için Kazakistan Cumhuriyeti'nin endüstriyel ve yenilikçi kalkınma stratejisi;

- Hazar Denizi'nin Kazakistan kısmında 2015 yılına kadarki dönemde petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesi ile ilgili devlet programlarının uygulanması.

Bu uygulamaların sonucunda Kazakistan, ekonomik kriz aşamasından ekonomik büyüme oranlarının yüksek seyirlerine ve ülke nüfusunun refahının artması dönemine geçiş yapmıştır. Bu dönemde GSYİH, sanayi üretimi, yatırım hacmi ve diğer kilit göstergeler artmıştır. Bununla birlikte, Kazakistan'ın 1990'lı yılların ikinci yarısındaki ekonomik gelişiminin olumlu dinamikleri, aynı yıllarda meydana gelen küresel mali kriz, Rus mali krizi dahil olmak üzere, 1998'in sonu ve 1999'un başında petrol fiyatlarının düşmesi ve kötü hasat nedeniyle önemli derecede yavaşlamıştır. Böylece 1997'de Güneydoğu Asya ülkelerinde başlayan krizin 1998'de Kazakistan ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkisi olmuştur. Sonuçta, bu kriz ülkenin ödemeler dengesini etkileyerek (Bkz. Tablo 21), reel GSYİH'da % 2'lik bir düşüşe, mali zorluklara ve 1997

yılında % 19 olan dış borcun GSYİH'daki payının 1999'da % 37,5'e kadar yükselmesine sebep olmuştur.¹⁷⁷

Aynı zamanda, 1998 krizinde ekonominin % 1,9'luk bir düşüş yaşanmasına rağmen, uygulanan reformlardan ve dünya emtia piyasasının çabuk iyileşmesinden dolayı 1999'da ekonomik büyüme % 2,7 ve 2000'de % 9,8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁸ Bundan sonraki yıllarda da 2008'e kadar büyüme oranı ortalama % 8 - 10 olarak seyretmiştir.

1998'deki krizin bir sonucu olarak, Kazakistan'ın başlıca ticaret ortakları olan hemen hemen bütün Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ulusal para birimleri devalüasyona tabi olmuştur. Böylece, 1998'de Rus rublesi neredeyse 4 kat, Kırgızistan somu da % 70'den fazla değer kaybederek devalüasyona uğramışlardır. Bu bağlamda Kazakistan menşeli malların fiyat rekabetçiliği sadece dış pazarlarda değil, aynı zamanda iç piyasada da önemli ölçüde azalmıştır. Böyle bir durum aynı zamanda ülkenin dış ticaretinin yapısının değişmesine sebep olmuştur. Kriz döneminde Kazakistan'ın ihracatı azalırken (1998'de % 29 düşmüş), ithalatı keskin bir şekilde artmıştır.

Bu durum ülke üretimindeki, özellikle de işletme sanayisindeki, gerilemenin nedenlerinden biri olmuştur.¹⁷⁹ 1998'in ikinci yarısında ve 1999'un ilk çeyreğinde aşırı değerli tenge döviz kurunun yapay olarak bakımı, Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Bankası tarafından para müdahaleleri ile gerçekleştirilmiştir. Bu durum aynı zamanda altın ve döviz rezervlerinde bir azalmaya yol açmıştır (Bkz. Grafik 21).

Böylece 1998'deki finansal kriz ülkedeki ikinci devalüasyonun başlıca sebeplerinden biri olmuştur. 4 Nisan 1999'da ulusal paranın devalüasyonu gerçekleşmiş (dolar 84'ten 138 tenge'ye yükselmiştir)¹⁸⁰ ve ülke vatandaşları ilk kez devalüasyonu hissetmiştir.

---

¹⁷⁷ Islamic Development Bank, Country Economic Work "Enhancing Competitiveness and Diversification of the Kazakhstan Economy", December 2011, s. 5.

¹⁷⁸ Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

¹⁷⁹ İrina Galat, Margarita Voçarova, "Девальвация Тенге: История Свободного Колебания" (Tenge'nin Devalüasyonu: Serbest Salınım Tarihi), *Vlast İnternet Dergisi*, 12 Şubat 2014, https://vlast.kz/jekonomika/devalvacija_tenge_istorija_svobodnogo_kolebanija-4357.html (07.12.2017).

¹⁸⁰ Adiya Mominova, "История Девальвации Тенге: Как Это Было." (Tenge Devalüasyonunun Tarihi: Nasıl Gerçekleştirilmiştir.), 25 Şubat 2014, https://prodengi.kz/lenta/istoriya_devalvacii_tenge_kak_eto_bylo/ (07.12.2017).

Tablo 21. Kazakistan'ın Ödemeler Dengesi 1995 - 2017 - Analitik Sunum (milyon dolar)

	1995	1996	1997	1998	1999
CARİ İŞLEMLER HESABI	-213,2	-750,5	-799,1	-1235,9	-236,0
Mal Dengesi	114,1	-335,1	-276,5	-800,9	340,3
İhracat	5440,0	6291,7	6899,2	5870,6	5988,5
İthalat	-5325,9	-6626,7	-7175,6	-6671,5	-5648,2
Hizmet Dengesi	-240,7	-253,7	-282,4	-250,8	-164,1
Hizmet Gelirleri	535,1	674,5	842,0	903,0	927,5
Hizmet Giderleri	-775,8	-928,2	-1124,3	-1153,8	-1091,5
Birincil Gelir Dengesi	-145,6	-220,1	-314,9	-306,5	-568,9
Cari Transferler	59,0	58,4	74,6	122,3	156,7
SERMAYE HESABI	-380,6	-315,5	-439,7	-369,3	-234,0
FINANS HESABI	1162,3	2004,1	2901,5	2110,1	1328,3
Doğrudan Yatırımlar	964,0	1136,9	1319,9	1143,3	1468,0
Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	984,0	1673,7	2105,6	1224,6	1848,4
Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	-20,1	-536,8	-785,7	-81,3	-380,4
Portföy Yatırımları	7,2	223,5	404,2	61,7	-36,7
Orta ve uzun vadeli krediler ve borçlar	506,2	405,0	817,7	548,0	216,1
Ticari krediler	118,0	-6,8	234,6	-351,6	-75,0
Borçlar	388,2	411,8	583,1	899,7	291,0
Diğer kısa vadeli Varlık	-315,0	238,7	359,7	357,0	-319,1
NET HATA VE NOKSAN	-411,6	-914,7	-1183,0	-947,3	-604,7
GENEL DENGE	156,9	23,4	479,6	-442,5	253,6
REZERV VARLIKLAR	-156,9	-23,4	-479,6	442,5	-253,6
Resmi Rezervler	-298,0	-158,5	-473,2	319,9	-76,0
Uluslararası Para Fonu Kredileri	141,1	135,2	-6,4	122,6	-177,6

devamı

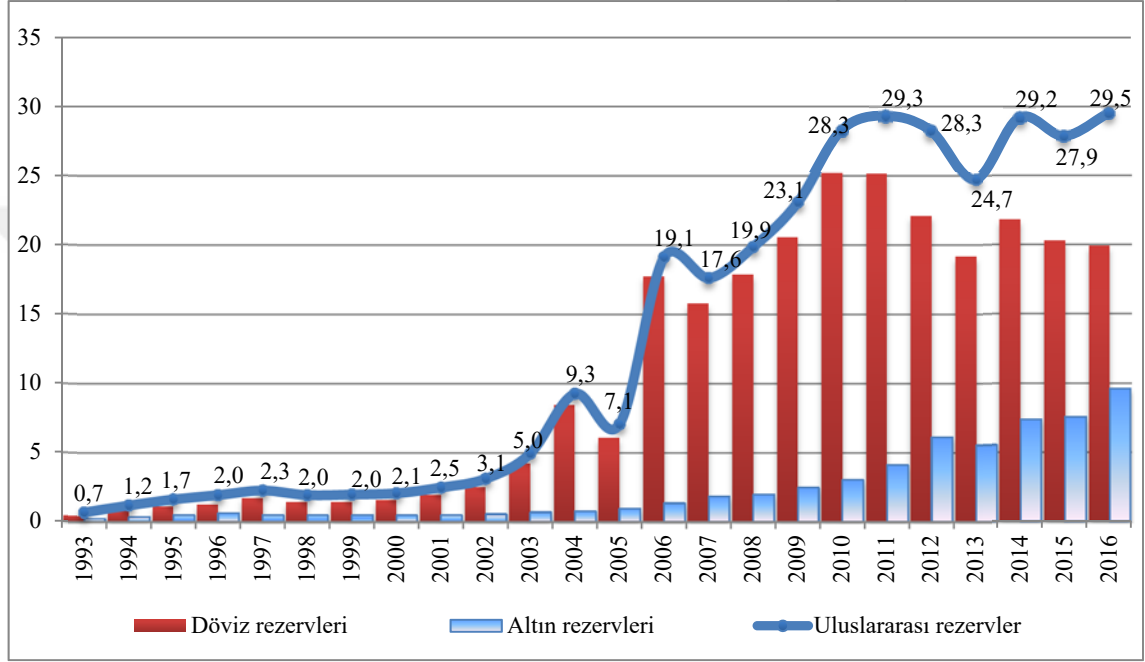
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017 yarm yıl	
CARİ İŞLEMLER HESABI	366,5	-1 389,3	-1 024,2	-272,0	336,2	-1 036,0	-1 999,9	-8 372,3	6 250,1	-4 120,8	1 385,7	10 198,6	1 057,7	1 273,5	6 139,8	-5 134,4	-8 925,7	-2 942,9	
Mal Dengesi	2 226,7	1 147,2	2 177,4	3 762,4	6 790,8	10 361,5	14 691,7	15 226,2	33 612,0	15 003,9	28 500,2	44 844,1	38 145,2	34 792,3	36 245,5	12 671,4	9 193,2	8 541,3	
İhracat	9 287,0	8 922,8	10 018,2	13 223,4	20 595,7	28 299,2	38 761,4	48 348,1	71 964,2	43 923,4	61 391,7	85 193,9	86 931,1	85 595,4	80 309,5	46 515,9	37 262,5	23 395,9	
İthalat	7 060,3	7 775,6	7 840,8	9 460,9	13 804,9	17 937,7	24 069,7	33 121,9	38 352,2	28 919,5	32 891,5	40 349,8	48 785,8	50 803,2	44 064,0	33 844,4	28 069,3	14 854,6	
Hizmet Dengesi	-970,2	-1 680,5	-2 330,4	-2 265,7	-3 245,8	-5 434,0	-6 134,2	-8 443,2	-6 926,5	-5 978,0	-7 249,6	-6 635,2	-7 929,9	-7 073,7	-6 298,1	-5 106,3	-4 756,0	-2 072,2	
Hizmet Gelirleri	939,3	1 123,0	1 406,8	1 579,7	1 874,9	2 087,3	2 676,9	3 424,8	4 292,4	4 103,7	4 119,0	4 337,7	4 828,2	5 384,7	6 618,1	6 476,0	6 306,8	3 091,7	
Hizmet Giderleri	1 909,4	2 803,4	3 737,2	3 845,4	5 120,7	7 521,3	8 811,1	11 868,1	11 218,9	10 081,7	11 368,5	10 972,9	12 758,1	12 458,4	12 916,2	11 582,2	11 062,8	5 163,9	
Birincil Gelir Dengesi	-1 139,1	-1 094,5	-984,9	-1 604,1	-2 720,6	-5 555,5	-9 350,0	-12 945,7	-19 375,3	-12 417,5	-19 375,6	-27 745,1	-28 117,1	-25 147,7	-22 476,7	-11 149,4	-12 969,5	-9 155,7	
İkincil Gelir Dengesi	249,0	238,5	113,7	-164,7	-488,2	-408,0	-1 207,4	-2 209,6	-1 060,1	-729,2	-489,2	-265,1	-1 040,6	-1 297,3	-1 330,8	-1 550,2	-393,3	-256,4	
SERMAYE HESABI	-26,3	8,6	-25,2	21,4	12,8	4,5	30,8	35,8	19,3	31,4	7 898,0	31,8	15,4	-6,4	29,3	131,7	269,6	266,7	
FINANS HESABI	-1 307,0	-2 613,7	-1 359,1	-2 765,8	-4 700,7	2 293,8	-11 803,4	-1 993,6	1 680,5	-3 919,2	10 631,8	9 531,1	4 319,3	-303,2	-7 094,1	-9 324,4	-8 632,2	-2 505,1	
Doğrudan Yatırımlar: Net																			
Varlık Edinimi	92,4	-43,8	424,7	269,9	179,1	427,0	921,8	3 942,3	3 704,1	4 192,6	3 790,9	5 177,6	1 792,3	1 976,9	2 633,5	3 315,1	3 464,0	1 344,5	
Doğrudan Yatırımlar: Net																			
Yükümlülük Oluşumu	1 370,5	2 816,8	2 588,5	2 483,3	5 615,3	2 546,1	7 611,2	11 972,8	16 818,9	14 275,9	7 456,1	13 760,3	13 648,1	10 011,3	7 224,6	6 172,8	16 975,1	4 512,1	
Portföy Yatırımları: Net																			
Varlık Edinimi	85,5	1 348,9	1 049,6	2 073,1	1 092,1	5 157,1	9 176,7	4 101,3	7 277,6	-1 868,8	7 202,1	13 590,3	15 068,2	8 503,0	6 473,8	-9 524,5	-1 250,2	-129,4	
Portföy Yatırımları: Net																			
Yükümlülük Oluşumu	30,4	31,4	-182,9	182,1	675,0	1 204,4	4 675,4	-481,8	-2 099,9	1 224,3	15 672,4	722,1	-2 319,7	2 469,4	5 434,9	-3 636,6	-1 989,5	2 003,1	
Diğer Yatırımlar: Net Varlık																			
Edinimi, orta ve uzun vadeli	64,5	-240,4	1,1	42,3	1 355,0	680,4	4 179,0	4 889,1	2 100,0	1 953,2	761,4	1 068,9	1 775,4	267,5	488,0	-2 108,1	-1 558,3	-154,9	
Merkez Bankası ve Genel																			
Hükümet	0,0	-210,0	0,0	-275,0	0,0	0,0	-1,2	-1,2	-1,2	-1,2	-1,2	0,6	-2,7	5,5	235,4	-38,8	-188,5	-14,6	
Bankalar	-2,5	1,5	21,6	284,8	1 231,7	589,5	4 019,7	3 883,8	1 246,7	1 243,0	1 111,1	-278,5	-4,4	-227,1	-773,5	-179,7	-316,1	15,6	
Diğer Sektörler	67,0	-31,9	-20,5	32,5	123,4	90,8	160,5	1 006,6	854,5	711,4	-348,5	1 346,8	1 782,6	489,1	1 026,1	-1 889,6	-1 053,8	-155,9	
Diğer Yatırımlar: Net																			
Yükümlülük Oluşumu, orta ve																			
uzun vadeli	7,9	221,9	893,7	2 212,6	3 394,0	2 954,3	18 851,5	16 511,1	3 281,2	-1 943,3	-14 827,4	1 068,0	5 905,5	5 541,4	2 994,0	2 132,9	2 633,3	-792,4	
Merkez Bankası ve Genel																			
Hükümet	85,5	51,3	1,7	57,4	-65,7	-827,3	-0,5	-57,8	33,5	1 148,3	1 424,1	660,1	476,4	381,2	549,3	923,3	842,6	-146,0	
Bankalar	26,5	80,4	546,6	1 341,7	2 416,5	2 585,6	15 737,9	12 355,3	-2 925,4	-7 896,0	-17 854,5	-2 053,5	-414,3	-1 104,0	-214,2	-624,4	52,9	-329,2	

Diğer Sektörler	-104,1	90,2	345,4	813,5	1 043,2	1 195,9	3 114,2	4 213,6	6 173,1	4 804,4	1 603,0	2 461,4	5 843,4	6 264,2	2 659,0	1 834,1	1 737,8	-317,2
Diğer Yatırımlar: Net Varlık																		
Edinimi, kısa vadeli	-107,4	-224,4	1 154,9	849,5	3 179,4	6 837,3	8 028,2	13 131,7	4 712,8	2 498,3	8 531,0	5 967,4	4 030,8	8 131,1	-62,2	1 784,4	8 567,3	2 217,6
Diğer Yatırımlar: Net Yüklümlülük Oluşumu, kısa vadeli	33,1	383,8	665,1	1 106,8	868,5	4 219,6	3 256,3	618,7	-1 953,1	-2 824,1	1 360,8	604,3	1 237,1	1 458,5	1 145,2	-1 898,3	196,3	232,8
NET HATA VE NOKSAN	-1 062,1	-848,2	225,4	-981,7	-1 050,8	1 381,5	1 240,3	3 314,2	-2 423,7	2 638,7	6 054,4	-398,9	-1 060,3	-3 950,1	-9 008,4	-5 089,3	-232,5	-703,7
GENEL DENGE	-585,1	-384,7	-535,1	-1 533,5	-3 999,0	1 943,8	-11 074,6	3 028,7	-2 165,2	-2 468,5	-4 706,4	-300,4	4 306,5	2 379,7	-4 254,9	767,7	256,4	874,8
REZERV VARLIKLAR	585,1	384,7	535,1	1 533,5	3 999,0	-1 943,8	11 074,6	-3 028,7	2 165,2	2 468,5	4 706,4	300,4	-4 306,5	-2 379,7	4 254,9	-767,7	-256,4	-874,8
Resmi Rezervler	140,7	384,7	535,1	1 533,5	3 999,0	-1 943,8	11 074,6	-3 028,7	2 165,2	2 468,5	4 706,4	300,4	-4 306,5	-2 379,7	4 254,9	-767,7	-256,4	-874,8
Uluslararası Para Fonu Kredileri	444,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyetinin Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz>, (07.12.2017).

1999 senesinde dünya petrol fiyatlarının hızla toparlanması, büyük ölçüde tahıl hasatı ve tenge'nin zamanlamalı bir devalüasyonu sayesinde, durgunluk oldukça kısa sürmüştür.¹⁸¹ 1999 yılının ikinci yarısından itibaren Kazakistan toplumu ekonomik büyüme aşamasına geçmiştir. Bahsi geçen dönemde Kazakistan ulusal fonu ve Kazakistan kalkınma bankası kurulmuş, yatırımlar istikrarlı büyüme göstermiş ve devlet imalat sanayisinin geliştirilmesine destekte bulunmuştur.

Grafik 21. Kazakistan'ın Altın ve Döviz Rezervleri (milyar \$)

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz>, (07.12.2017).

Uygulanan reformların yanı sıra, ticaret dengesinin fazlalıklarını emmek ve birikmiş fonları korumak için oluşturulan ilk bağımsız fon dünyada 1970'lerde oluşturulmuştur. Dünya uygulamalarını izleyerek (Şili'de bakır fonu, Norveç'te petrol fonu vb.) 23 Ağustos 2000 yılında Kazakistan'da da bir Ulusal Fon kurulmuştur.

Ekonominin aşırı ısınmasını önlemek için yüksek petrol fiyatları döneminde Ulusal Fon, bütçe gelirlerinin sektör üzerindeki bağımlılığını ve oynaklığını azaltmak için petrolü sterilize etme ve biriktirme işlevlerini yerine getirmektedir. Petrol fiyatlarındaki düşüş döneminde Ulusal Fonun varlıkları bir istikrar "yastığı" görevini yaparak ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve desteklemektedir. Kazakistan, istikrarlı

¹⁸¹ Islamic Development Bank, a.g.e., s. 5.

sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlamak ve olumsuz dış faktörlere olan bağımlılığı azaltmak için böyle bir yapı oluşturan ilk BDT ülkesidir.¹⁸²

Fonun varlıkları Hükümet'in Kazakistan Merkez Bankasındaki hesabında biriktirilmekte ve istikrar ve tasarruf portföyüne ayrılmaktadır. İstikrar portföyü oldukça likittir ve toplam fon varlıklarının içindeki payı düşüktür. Tasarruf portföyü, Ulusal Fonun kaynaklarının çoğunu oluşturmakta ve uzun vadeli finansal enstrümanlara yapılan yatırımları temsil etmektedir. Fonun yapısında döviz varlıklarına (döviz varlıkları toplam portföyün % 95'ni oluşturmaktadır) ek olarak Samruk-Kazyna, KazAgro ve Baiterek gibi ulusal şirketlerin tenge tahvilleri de dahil olmaktadır.¹⁸³

Ulusal fonun gelirleri esasen petrol sektörünün doğrudan vergilerinden oluşturulmaktadır. Ayrıca fonun gelirlerinin üçte birini "Tengizchevroil" şirketinden gelen vergiler oluşturmaktadır. Fonun varlıkları genel olarak garantili ve hedefli transferler için; ve yarı kamu şirketlerinin tahvillerini satın almak için kullanılmaktadır.¹⁸⁴

Bu aşamada gerçekleştiren programların yanı sıra devlet özelleştirmeyi de devam ettirmiştir. Devlet, devlet mülkiyetinin yönetiminde ve elden çıkarılmasında yeni yaklaşımlar uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde, devlete ait büyük özelleştirme nesnelerinin hisse senetlerinin satışı, devlet dağıtım elektrik şebekesi şirketlerinin yanı sıra gayrimenkullerin satışları gerçekleştirilmiştir. 2001'de, özelleştirme ana süreci aslında tamamlanmıştır. Cumhuriyette, özelleştirme süreci rekabet için iyi şartlar yaratmıştır. Özelleştirme sürecinde karma bir ekonomi kurulmuş ve yeterince gelişmiş bir özel sektör oluşturulmuştur. Şu anda, ülkenin GSYİH'sının % 70'inden fazlası özel sektör tarafından karşılanmaktadır.¹⁸⁵

2003 yılından itibaren piyasa ekonomisinin kurumları başarılı bir şekilde faaliyete başlamış, ekonominin özel sektörü, vergi, ticaret ve yatırım mevzuatı güçlenmiştir. Tüm bunlar, malların ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamıştır.

---

¹⁸² Vladimir Babak, "Нефтегазовый Сектор Казахстана" (Kazakistan'ın Petrol ve Gaz Sektörü), *Orta Asya ve Kafkaz*, No. 4 (46), 2006, s. 56.

¹⁸³ Kazakistan Merkez Bankası, "Senelik Rapor, 2016", Almatı: 2017, s. 68.

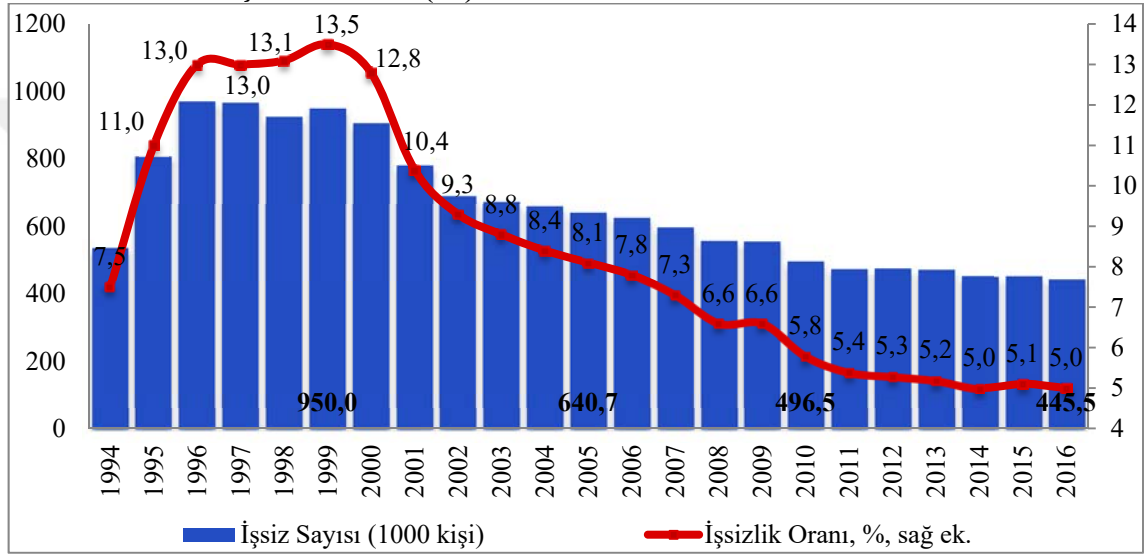
¹⁸⁴ Halyk Finance, "Нефтегазовый Сектор В Экономике Казахстана" (Kazakistan ekonomisinde Petrol ve Gaz Sektörü), Almatı: 29 Ağustos 2017, s. 9, <http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> (17.12.2017).

¹⁸⁵ "Экономика Казахстана в Годы Независимости" (Bağımsızlık Yıllarında Kazakistan Ekonomisi), <http://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/ekonomika-kazahstana-v-gody-nezavisimosti>, (05.12.2017).

İnceleme altındaki dönemde, dünya emtia piyasaları yüksek düzeyde talep ve yüksek fiyatlar ile kendini ortaya koymuştur. Piyasadaki yükselişin itici gücü gelişmekte olan ülkelerin ve Çin'in ekonomisinin büyümesidir. Bu durum, doğal kaynaklar ile zengin olan Kazakistan'a yeterince fayda sağlamıştır.¹⁸⁶

Önemli sonuçların biri de halkın sosyo-ekonomik durumunun iyileşmesidir. 1997-2007 yılları arasında gözlemlenen hızlı ekonomik büyüme istihdam artışını tetiklemiş ve yaşam standardını yukarı çekmiştir. Böylece, yıllık ortalama işsizlik oranı 1999 yılında % 13,1 iken, 2007 yılında % 7,3'e gerilemiştir (Bkz. Grafik 22).

Grafik 22. İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Böylece 2000'lerin başından Kazakistan'ın ekonomik büyümesi hep yükselen bir trend izlemiştir. 2000 - 2007 arasında GSYİH yıllık ortalama % 10 olarak gerçekleşmiştir.

¹⁸⁶ Kazenergy, "National Energy Report 2015", Astana: 2015, ss. 11 - 12.

2.3 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNİN ÜÇÜNCÜ AŞAMASI: 2008'DEN GÜNÜMÜZE KADARKİ YENİLEME DÖNEMİ

Üçüncü aşama, Kazakistan'ın ulusal ekonomik sisteminin nitel dönüşüm aşamasıdır.

Ancak 2007'nin ikinci yarısında, Kazakistan ekonomisi ABD'de ve dünyanın diğer gelişmiş ülkelerinde ortaya çıkan mali ve ekonomik krizden olumsuz etkilenmiştir. Küresel krizin Kazakistan ekonomisi üzerindeki etkisi, sanayi yapısının kusurlu olması, hammadde ihracatına yüksek oranda bağlı olması ve bir takım pazarların yetersiz gelişimiyle ilgili bazı sorunları daha da ağırlaştırmıştır.

Kriz döneminde emtia sektörlerindeki sorunların başlamasıyla, birincil olmayan sektörlerin rekabet gücünün yetersiz kaldığı, ekonomiyi destekleyebilecek hiçbir sanayi sektörünün bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Ağustos 2007'de küresel finans piyasasındaki istikrarsızlık, dış piyasalardan borç olarak gelen sermayenin kesilmesine yol açmıştır. Borçlanmadaki düşüş ve likidite sıkıntıları, başta inşaat piyasası ve ticaret alanı olmak üzere ekonomik sektörler için borç verme hacmini sınırlandırmıştır. Böyle bir durum, ekonomik büyümenin bu sektörler için yüksek oranda bağımlılığı, ekonominin büyümesindeki yavaşlamaya katkıda bulunmuştur. Böylece 2007 yılında 2006'daki % 10,7'ye kıyasla, Kazakistan GSYİH'sinin reel büyümesi % 8,9 olarak gerçekleşmiştir.

2008 yılında Kazakistan ekonomisi, dış kredilerin çekilmesi, mal ve hammadde fiyatlarının artması, talebin azalması sonucunda mal üretiminin azalması, hane halkının gelirlerinin büyümesinde yavaşlama ve bankaların borç verme faaliyetlerinde azalma gibi sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, dış koşulların kötüleşmesi 2008'de GSYİH büyümesinin % 3,3'e kadar yavaşlamasına sebep olmuştur. Aynı zamanda bu kriz döneminde sanayi üretiminde bir düşüş gözlemlenmiştir (2007'de üretimdeki büyüme % 6,2 iken 2008'de % 2,6'ya kadar gerilemiştir).

Ekonomik krizin olumsuz etkisi, ülkedeki fiyat endeksinin artmasında yansımıştır. Böylece, 2008 yılı sonunda tüketici fiyat endeksi 2007 yılına göre % 109,5 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda gıda ürünleri fiyatları % 10,8, gıda dışı ürünleri % 5,7, hizmet fiyatları % 11,4 oranında artmıştır.

2007 - 2008 yıllarında sermaye akımlarının kesilmesi ve dünya petrol fiyatlarındaki düşüşten dolayı, Kazakistan ulusal para birimini (tenge) devalüe etmek

zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra Kazakistan Cumhuriyeti ödemeler bilançosundaki kriz (petrol satışlarından gelen döviz hacminin düşüşü) ve sabit bir döviz kuru üzerinden dış borç artışı da devalüasyonun gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Böylece, tengenin 3. devalüasyonu 4 - 5 Şubat 2009'da gerçekleşmiş - dolar değeri 121,0 tengeden 149,97 tengeye yükselmiştir. Böylece, ulusal para birimi % 23,9 oranında değer kaybetmiştir. Ancak, 12 Şubat 2014'te gerçekleşen bir sonraki devalüasyona kadar, tengenin değeri düşmeye devam etmişti, fakat çok keskin bir düşüş olarak değerlendirilmemiş ve bu süre zarfında tenge daha % 9,3 oranında değer kaybetmiştir.

2009 yılında Kazakistan ekonomisi, küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerinin artması ve emtia fiyatlarının düşük seviyelerde seyretmesi karşısında gelişmiştir. Bu durum, ticari faaliyetlerde ve üretimde önemli bir düşüşe neden olmuştur. Krize karşı alınan önlemler sayesinde durgunluğun bir miktar önlenmesi mümkün olmuş ve sadece % 3'lük bir ekonomik büyüme sağlanabilmiştir.

Bunun yanı sıra petrol fiyatları Temmuz 2008'de varil başına 143,95 dolardan 2009 başlarında ise yaklaşık 33,73 dolar seviyesine düşmüştür (% 76 oranında azalmıştır). Bundan dolayı bazı kilit makroekonomik göstergeler kötüleşmiş, 2009'da Kazakistan'ın ihracatı 2008'e göre 71,2 milyar dolardan 47,8 milyar dolara (% 33) kadar düşüş göstermiştir. İthalat ise % 25 düşüşle 28,4 milyar \$ düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁸⁷

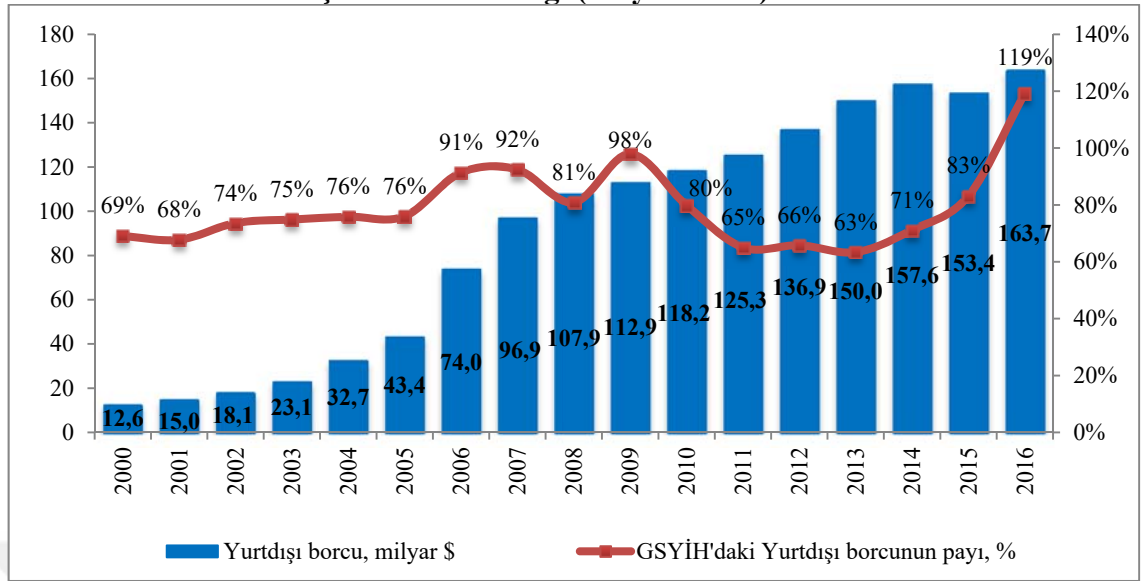
Ödemeler bilançosunun cari hesabı keskin bir şekilde bozulmuş ve eksi 4,4 milyar dolara kadar gerilemiştir. Aynı zamanda ülkenin yurtdışı borcu 2008 yılının sonunda % 11 oranında yükselerek 107,9 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (Aralık 2007'de - 96,9 milyar dolardı) (Bkz. Grafik 23).¹⁸⁸ 2009 yılının başında ülke rezervlerinde de bir azalma vardı: Kazakistan Merkez Bankasındaki altın ve döviz rezervleri % 1'e düşerek 19,7 milyar dolara, Ulusal Fonun rezervleri ise % 19 azalarak 22,3 milyar dolara inmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>, (02.03.2017).

¹⁸⁸ Kazakistan Cumhuriyeti'nin Merkez Bankası, "Платежный Баланс и Внешний Долг Республики Казахстан за 2010 год" (2010'da Kazakistan Cumhuriyeti Ödemeler Dengesi ve Dış Borç Ödemeleri), Analitik Bülten, Almatı: 2011, s. 126.

¹⁸⁹ Kazakistan Cumhuriyeti'nin Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz>, (07.12.2017).

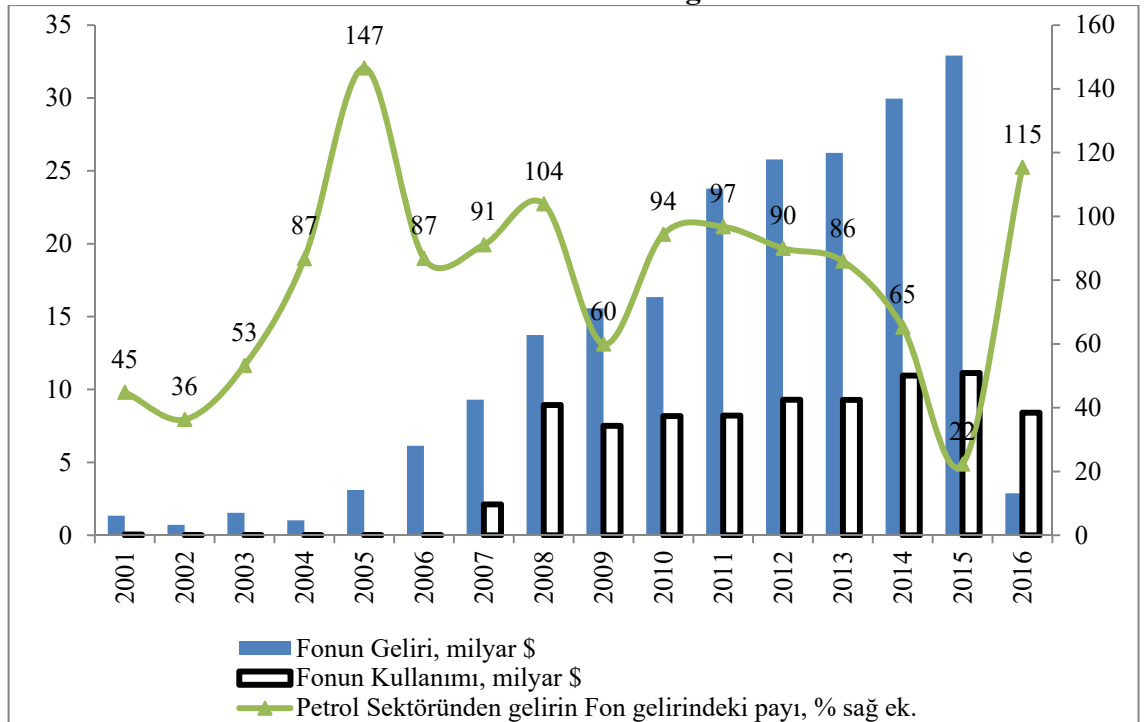
Grafik 23. Yurtdışı Borcu Dinamiği (milyar dolar)

Kaynak: Kazakistan Cumhuriyetinin Merkez Bankası, www.nationalbank.kz.

2008 - 2009 döneminde, küresel ekonomik ortamın kötüleşmesi nedeniyle, Ulusal fondan varlık kullanımı ilk kez 2007'ye kıyasla 3 kat artmıştır. Bu paralar, büyük yarı kamu kuruluşlarının desteklenmesi de dahil olmak üzere mali ve ekonomik dengeyi sağlamak için kullanılmıştır (2009'da Samruk-Kazyna ve KazAgro tahvillerinin satın alınması için 750 milyar tenge (yaklaşık 5 milyar dolar) tahsis edilmiştir).

Grafik 24. Ulusal Fonun Varlıkların Dinamiği

Kaynaklar: Kazakistan Mali Bakanlığı, <http://www.minfin.gov.kz> (03.02.2018); Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Bu nedenle, 2008'in ortalarından ve 2009'dan başlayarak Kazakistan, küresel ekonomik kriz nedeniyle emtia fiyatlarındaki keskin değişiminden ve sermaye akımlarının kesilmesinden dolayı sıkıntılı bir sürece girmiştir.

Bu dönemde ekonomiyi desteklemek için devlet tarafından bazı istikrar planları uygulanmıştır:

- 1) finansal sektörün istikrarı;
- 2) emlak piyasasında problemleri çözme;
- 3) küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimi;
- 4) tarım-sanayi kompleksinin geliştirilmesi;
- 5) yenilikçi, endüstriyel ve altyapı projelerinin uygulanması.

Bölgesel istihdam ve personelin yeniden eğitilmesi için de bir strateji uygulanmıştır. Devlet başkanının kararı ile bazı stratejik projeleri finanse etmek için Ulusal Fonundan toplam 1 trilyon tenge (yaklaşık 8,3 milyar dolar) kullanılmıştır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimi çerçevesinde, yeni iş girişimlerinin, iş sektörünün iyileştirilmesi ve ihracata yönelik sanayilerin desteklenmesi sağlanmıştır.

Kriz döneminde gerçekleştiren yöntemlerden ve uygulamalardan dolayı 2009'da Kazakistan'ın büyüme oranı % 1,2 olarak gerçekleşmiştir.

2010'da ise GSYİH % 7,3 oranında artarak büyüme göstermiştir. Sanayi sektörü % 40, ticaret hacimleri % 22,6 ve ulaşım hizmetleri % 8,5 pay ile GSYİH'nın büyümesine olanak sağlamıştır.¹⁹⁰

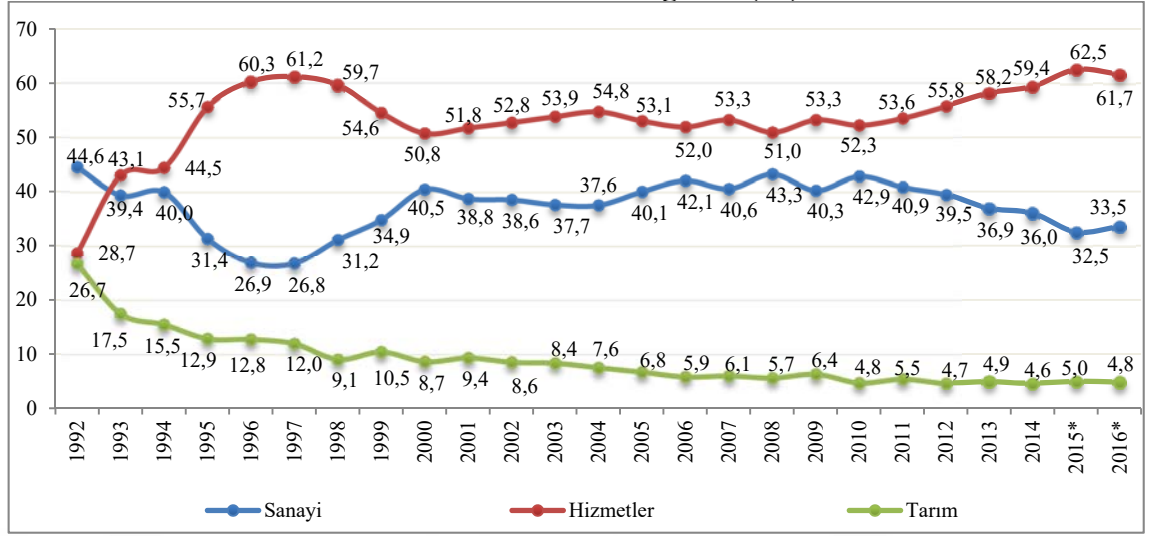
Bunun yanı sıra uygulanan reformların sonucunda GSYİH'nın yapısı değişiklik göstermiştir. Grafik 25'te görüldüğü gibi, tarımın payı 1992'de % 26,7 iken 2016'da % 4,8'e düşmüştür. Böyle bir yapısal değişim, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma geçmişi boyunca yaşadığı gelişme rotasıyla uyumludur - imalat sanayisi ve hizmet sektörleri ek bir pay kazanmışken, birincil sektörlerin üretimindeki payı istikrarlı bir şekilde düşüş göstermiştir.¹⁹¹

---

¹⁹⁰ Bakıtgul Uşbayeva, Dilda Smagulova, "Основные Итоги Развития Экономики Казахстана за Годы Рыночных Реформ" (Pazar Reformları Sırasında Kazakistan Ekonomisinin Gelişiminin Ana Sonuçları), *Avrasya Gelişme Bankası, Avrasya Ekonomik Entegrasyonu dergisi*, No. 3 (12), Almatı: Ağustos 2011, ss. 110 - 113.

¹⁹¹ Kazakistan Cumhuriyetinin Merkez Bankası, *Macroeconomic Outlook*, 2016, s. 23.

Grafik 25. GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: World Development Indicators, The World Bank, 28 July 2015.

* - The Statistics Portal, <https://www.statista.com/statistics/436156/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kazakhstan/> (08.12.2017).

Tablo 22. Kazakistan'ın GSYİH'nın Sektörlere Göre Dağılımı (%)

	1990	1995	2000	2005	2010	2016
İmalatı	66,6	42,3	45,9	44,0	45,1	36,5
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	34,0	12,3	8,1	6,4	4,5	4,6
Sanayi	20,5	23,5	32,6	29,8	32,9	26,1
İnşaat	12,0	6,5	5,2	7,8	7,7	5,9
Hizmet	33,7	53,4	48,4	52,0	51,7	57,9
Ticaret	8,2	17,2	12,4	11,8	13,0	16,8
Ulaşım ve iletişim	9,4	10,7	11,5	11,8	11,1	10,3
Diğer hizmetler	16,2	25,5	24,5	28,4	27,6	30,8
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla, milyar \$	29,7	16,6	18,3	57,1	148,1	137,28

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

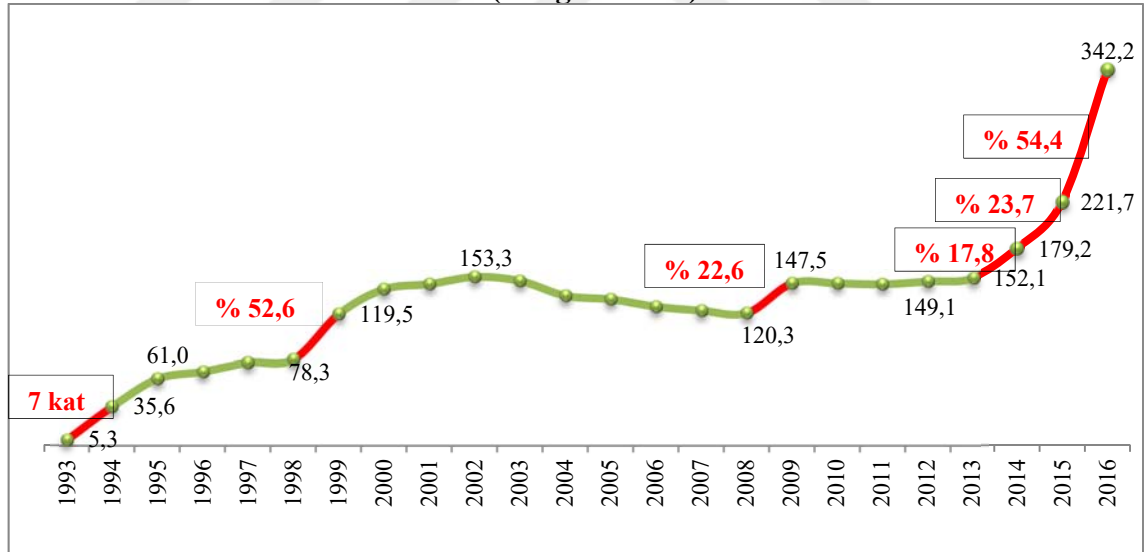
2010'dan 2014 yılına kadar dünya emtia fiyatlarının, özellikle petrol fiyatlarının artması, ülkenin ekonomik durumunun pozitif yönde devam etmesini ve Ulusal fonun tasarruf fonksiyonunun gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Böylece, tasarrufların ortalama payı gelirin % 48'ini oluşturmuştur. Yüksek petrol fiyatları nedeniyle tasarruf birikimi gerçekleşmiş, fakat aynı zamanda fon kullanımına da devam edilmiştir. Çünkü, son yıllarda uluslararası emtia pazarında metal ve diğer önemli ihracat mallarının fiyatlarının düşmesi ülkedeki üretimi kısarak ihracat gelirinin azalmasına neden olmuştur. Aynı zamanda ekonominin geliştirilmesi nedeniyle devlet tarafından uygulanan projelerin devamı için kaynağa ihtiyaç duyulmakta ve bunun yanı sıra devlet holdinglerinin

sermayesinin arttırılması amaçlanmaktaydı ki, bütün bu kaynaklar ulusal fondan elde edilmekteydi.

Ancak 12 - 13 Şubat 2014 tarihleri arasında tenge'nin döviz kurundaki dördüncü devalüasyon gerçekleşmiştir. Ulusal para birimi dolar karşısında % 13 oranında değer kaybederek 163,9'dan 184,5 seviyesine kadar gerilemiştir.

Bu dönemdeki devalüasyonun gerçekleşmesinin önemli sebepleri gözlenmemiştir. 2008 - 2009 krizinden sonra petrol fiyatı yeniden yükselmiş ve 13 Mart 2012'de petrol fiyatı varil başına 128,14 dolara çıkararak yeni bir zirveye ulaşmıştı. Petrol fiyatı sadece 13 Ocak 2015 tarihinde varil başına 45,13 dolara kadar düşmüş, böylece yüksek petrol fiyatları, dördüncü devalüasyonun öncesi ve sonrasında aynı kalmıştır. Dolayısıyla, ülkenin ihracat gelirleri de 2013'te - 85,6 milyar dolar, 2014'te ise - 80,3 milyar dolar gibi yüksek rakamlarla zirveye ulaşmıştı. Ödemeler bilançosunun cari hesabı da olumlu sonuç göstermiş: 2013 sonunda - 1,2 milyar dolar ve 2014 yılı sonunda - 6,1 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece bu devalüasyonun öncesi ve sonrasında ekonomiye giren miktarı yeterli seviyedeydi.

Grafik 26. Resmi Döviz Kuru (Tenge / Dolar)

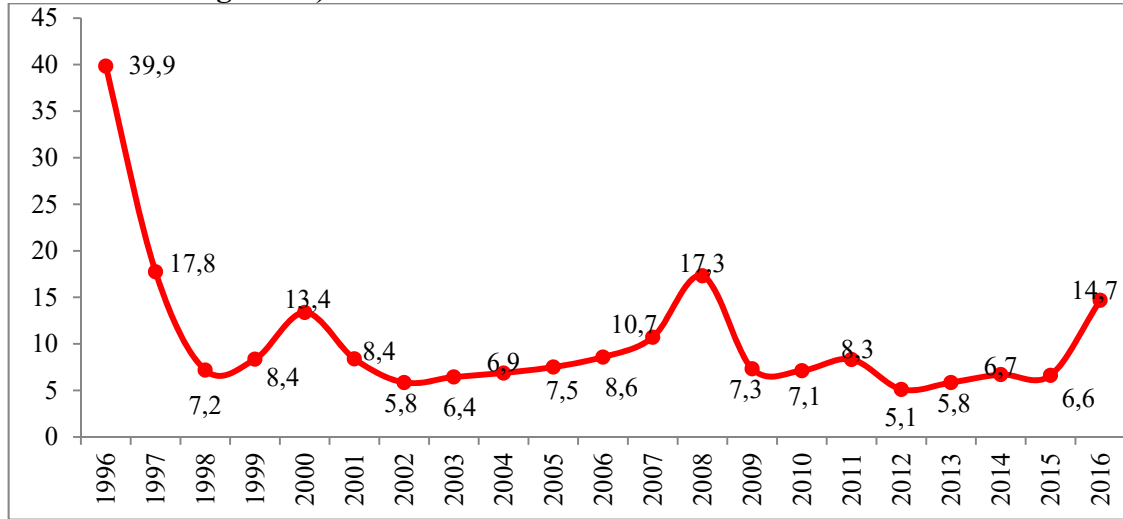

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

2014'ten sonra ülkeye giren dolar hacminin izlenen düşüşü, ulusal para birimini zayıflatarak enflasyonist baskıyı arttırmıştır. Bununla beraber 2015'in Ağustos ayında devlet tarafından gerçekleştirilen ulusal para biriminin devalüasyonu, ithal malların fiyatlarında büyük düzenlemelere yol açmıştır. Enflasyonun ana kaynakları ithal giysi ve ayakkabı, ilaç, ev aletleri olmuştur. Ayrıca, bazı benzin türlerinin fiyat kontrollerinin

kaldırılması da, yerel mal ve hizmetlerinin fiyatlarının yükselmesinde katkıda bulunmuştur.¹⁹² Böylece, son 8 senede ilk defa 2016'da Kazakistan enflasyonu çift haneli rakama ulaşmıştır (Bkz. Grafik 27).

Grafik 27. Tüketici Fiyatları Endeksi 1996 - 2016 (dönemin sonunda, bir önceki döneme göre %)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz/>.

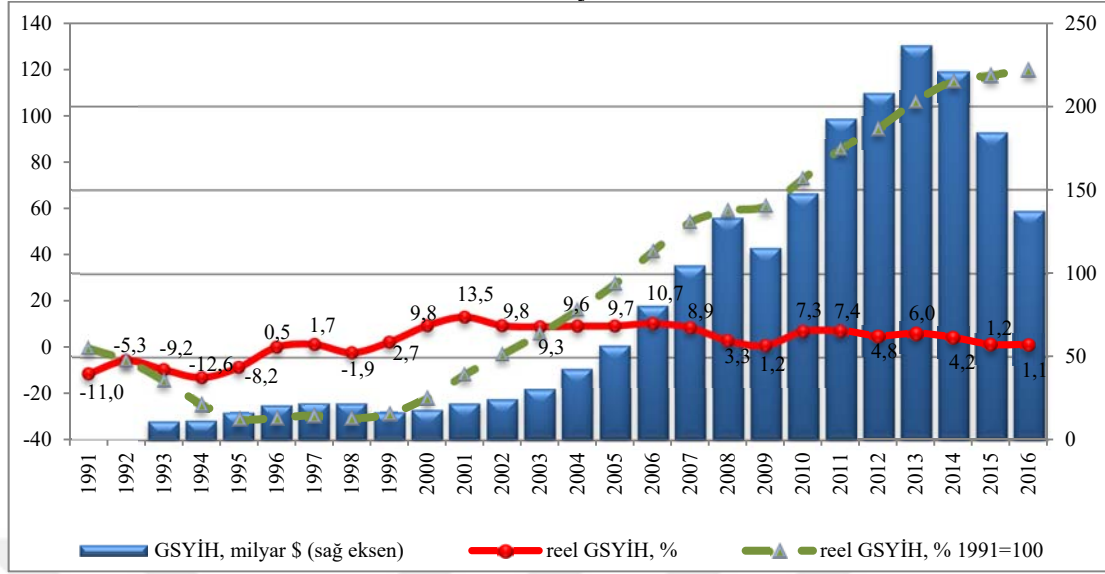
IMF tarafından Kazakistan'a para politikasını modernize etmesi önerilmiştir. Özellikle, enflasyonist baskıları sınırlamaya yardımcı olan döviz kurunun daha da etkili bir enstrüman olan faiz oranıyla değiştirilmesidir.¹⁹³

2015'te dünya ekonomisindeki durgunluktan dolayı, ülkedeki önemli makroekonomik göstergelerin düşüş eğilimi devam etmiştir. Bu nedenle, Kazakistan ekonomisinin büyüme oranı azalarak 2014'de % 4,2, 2015'te % 1,2, 2016'da % 1,1 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Grafik 28).

¹⁹² World Bank, Report about of Kazakhstan's Economy, Доклад об Экономике Казахстана, "Экономика Идет На Поправку: Что Дальше?" (Ekonomi İyileşiyor: Gelecekte Ne Olacak?) 2017, ss. 3 - 4, (<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/publication/economic-update-spring-2017>) (23.05.2018).

¹⁹³ IMF, Regional Economic Outlook Update for the Middle East and Central Asia, April 25, 2016, s. 3.

Grafik 28. Kazakistan'ın GSYİH Büyüme Oranı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

2014 - 2016 arası ülkenin büyümesini negatif yönde etkileyen başlıca sebepler: düşük petrol fiyatları, Rusya ekonomisi için kötüleşen beklentiler, Çin ekonomisindeki yavaşlamalar gibi karmaşık dış koşullardır. Belirgin etkinin başlıca kanalları da, ticaret hacmindeki, para transferindeki ve bölgedeki genel yatırımlardaki düşüş olmuştur.¹⁹⁴

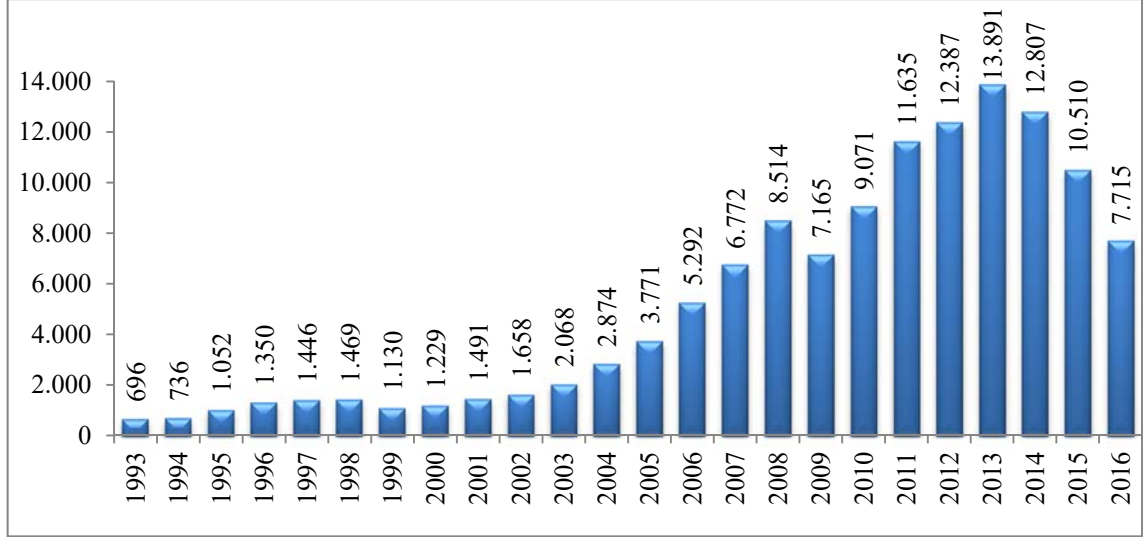
Ekonomik büyüme, ekonomik kalkınmanın bir bileşenidir ve kendi ifadesini sadece mutlak hacimde değil kişi başına düşen GSYİH'da da bulmaktadır. Böylece, kişi başı milli gelirin 2016 yılında 7 715 dolar olduğu Kazakistan'da, bağımsızlığın ilk dönemlerine göre kişi başı milli gelir yaklaşık 11 kat yükselmiştir (1993 yılı 693 dolardır). Aynı zamanda, Kazakistan'ın bağımsızlığının tüm yıllarında, kişi başına düşen GSYİH, 2013 yılında maksimum bir değere (13 891 dolar) ulaşmıştır. Fakat 2014'ten itibaren yukarıda bahsedilen olumsuz dış faktörleri (dünya emtia fiyatlarının düşmesi (2013'te petrol fiyatı ortalama varil başına 108,7 dolar iken 2016'ta % 60 oranında gerilerek 43,7 dolara inmiştir), Çin ve Rusya'nın ekonomik durumlarının kötüleşmesi), ülkedeki ulusal para biriminin devalüasyonu (2014'te % 13, 2015'te % 85,3 tenge'nin değer kaybı) son 3 sene içinde Kazakistan'ın GSYİH'sının önemli ölçüde azalmasına sebep olmuştur. Kazakistan istatistik komitesine göre, 2013 ve 2014 yıllarında GSYİH sırasıyla 236,6 milyar dolar ve 221,4 milyar dolar, 2015 yılında 184,4 milyar dolar iken,

¹⁹⁴ Aldayarov, a.g.m., ss. 5 - 12.

bir yıl sonra 137,3 milyar dolara kadar inmiştir. Dolayısıyla kişi başı milli gelirden 2013 - 2016 döneminde ortalama % 44,5'lik bir azalma görülmüştür¹⁹⁵ (Bkz. Grafik 29).

Grafik 29. Kişi Başı Milli Gelir (dolar)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Aynı zamanda 2015'te petrol fiyatlarının düşmesi ülkedeki beşinci devalüasyonuna sebep olmuştur. Tengenin çöküşünün başlangıcı 20 Ağustos 2015'te Kazakistan Merkez Bankası ulusal para birimini serbest dolaşıma bıraktığını açıkladığında gerçekleşmiştir. 21 Ağustos 2015'de, tenge kuru hemen 188,38'den ABD doları başına 255,26 tenge'ye yükselmiştir. Böylece bir günde tenge % 36 oranında değer kaybetmiştir. Sonraki aylarda bu durum daha da kötüleşmiştir. Ağustos'tan Aralık 2015'e dek, tenge dolara karşı 188,38'den 349,12 seviyesine kadar değer kaybetmiş ve böylece dört ay içinde ulusal para birimi % 85,3 oranla düşüş göstermiştir. Fakat tengenin çökmesinin zirvesi 22 Ocak 2016'da gerçekleşerek dolar 383,91 tenge düzeyine yükselmiştir.

13 Ocak 2015'te varil başına petrol fiyatı 45,13 dolara kadar düşmüş, 20 Ocak 2016'da ise 26,01 dolara gerilemiştir. 2015 yılında petrolün ortalama fiyatı 52,30 dolar, 2016'da ise - varil başına 46,65 dolar idi. Petrol fiyatlarındaki düşüşle bağlantılı olarak, ülkedeki döviz miktarı hızla azalmıştır. Tenge serbest dolaşıma girdikten sonra, 2015 yılının ihracat kazançları (2014'e kıyasla) % 42'e oranında düşüş göstererek 46,5 milyar dolara, ithalat ise % 23,4 azalarak 33,8 milyar dolara gerilemiştir. Ödemeler dengesinin cari hesabı da eksi 5,1 milyar dolar olmuştur.

¹⁹⁵ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Böylece, petrol fiyatlarının düşmesi tenge döviz kurunun çökmesine, ihracat krizine ve Kazakistan ekonomisinin ödemeler dengesinde keskin bir azalışa neden olmuştur. Çünkü Kazakistan refah düzeyini ham petrol ihracatından elde ettiği gelirlerle sağlamaktadır.¹⁹⁶

Ancak, döviz kurunun çökmesine neden olan bir diğer önemli faktör de giderek artan dış borç olmuştur. Faiz ödemelerinde ve ana borcun bir bölümünün geri ödemesindeki artış önemli miktarda döviz gerektirmiştir.

Genel olarak ulusal para biriminin değer kaybetmesine bakarsak, tenge döviz kurunun çöküşü Kazakistan makamlarının seçtiği yerli ekonomi politikası ile sabit tenge kuru arasındaki temel tutarsızlığına bağlı olduğunu görebilmekteyiz. Bu uyuşmazlık uzun bir süre yüksek petrol fiyatları ve bundan kaynaklanan rezervlerin biriktirilmesi ile karşılanmıştır. Sabit bir döviz kuru, esas olarak ülkeye yatırım çekmesi için gereklidir. Bahsi geçen dönemde Kazakistan'da ciddi bir sorunu sermayenin eksikliği sorunu vardı. Sabit tenge kurunun uzun vadede desteklenmesi sayesinde 24 yıl boyunca (1993'ten 2017'e kadar), doğrudan yabancı yatırımların Kazakistan'a brüt girişi 300 milyar dolara çıkmıştır.¹⁹⁷ Doğrudan yabancı yatırımların büyük bir payı petrol sektörüne yapılmıştır. Ancak, bu yatırımlar, ülkenin petrol endüstrisinin farklı alanlarının gelişmesine yönlendirilmemiş (örneğin, modern bir petrokimya kompleksinin inşası, gelişmiş petrokimya endüstrisi, vb.) veya Kazakistan ekonomisinin diğer kilit sektörlerinin (ağır metalürji, makine mühendislik, tarım, taşımacılık sektörlerinin) gelişimine yol açmamıştır. Sonuç olarak, Kazakistan ekonomisinin petrol fiyatlarına bağımlı olduğu ortaya çıkmakta, Kazakistan ihracatının da petrol fiyatları ile eş zamanlı olarak değişmekte olduğu görülmektedir.

Böylece bazı eksiklere rağmen, ekonomik faaliyete destek veren Kazakistan hükümeti, tasarruf fonunu kullanarak kamu harcamalarını artırmaya başlamıştır; bu da bütçe açığını artırmıştır. 2016 yılında Kazakistan İstatistik Komitesinin verilerine göre, ülkenin bütçe açığı 1,7 puan artarak GSYİH'nın % 1,6'sını oluşturmuştur.¹⁹⁸

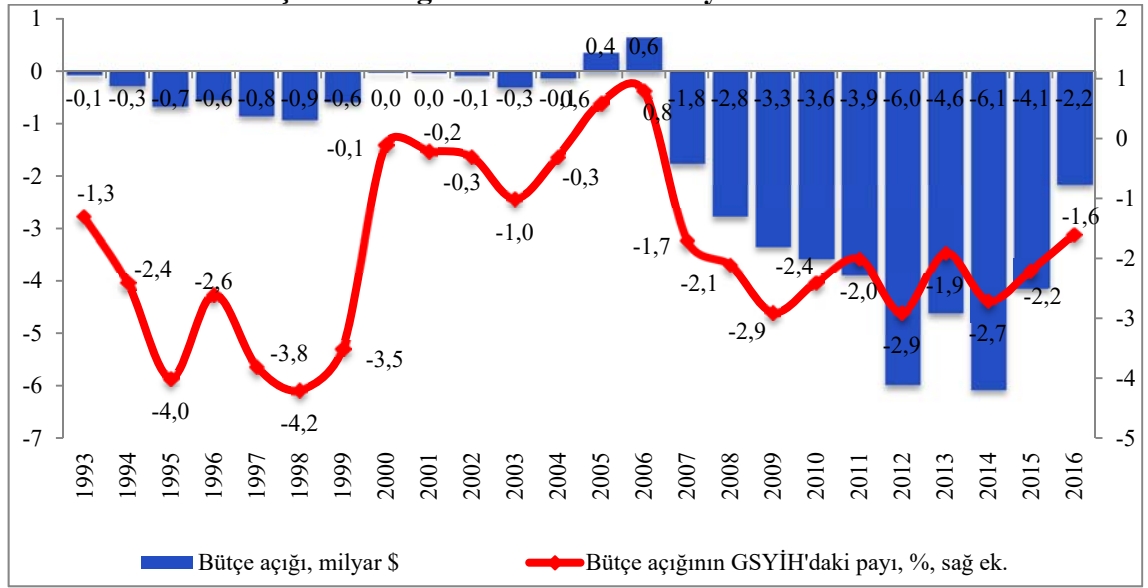
---

¹⁹⁶ Asilbek Musin, "Структурное Качество Экономики Казахстана Через Призму Современных Подходов к Социально-Экономическому Развитию" (Structural Quality Of Kazakhstan's Economy Through The Prism Of Modern Approaches To Socio-Economic Development), Moskova: Transport Business In Russia, No. 6, Part 1 (103), 2012, ss. 236 - 240.

¹⁹⁷ "Как Изменился Казахстан За 26 Лет Независимости" (26 Yıllık Bağımsızlık Döneminde Kazakistan Nasıl Değişti), *Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanının Basın Servisi*, 17 Aralık 2017, <https://primeminister.kz/ru/news/all/kak-izmenilsya-kazahstan-za-26-let-nezavisimosti> (24.12.2017).

¹⁹⁸ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

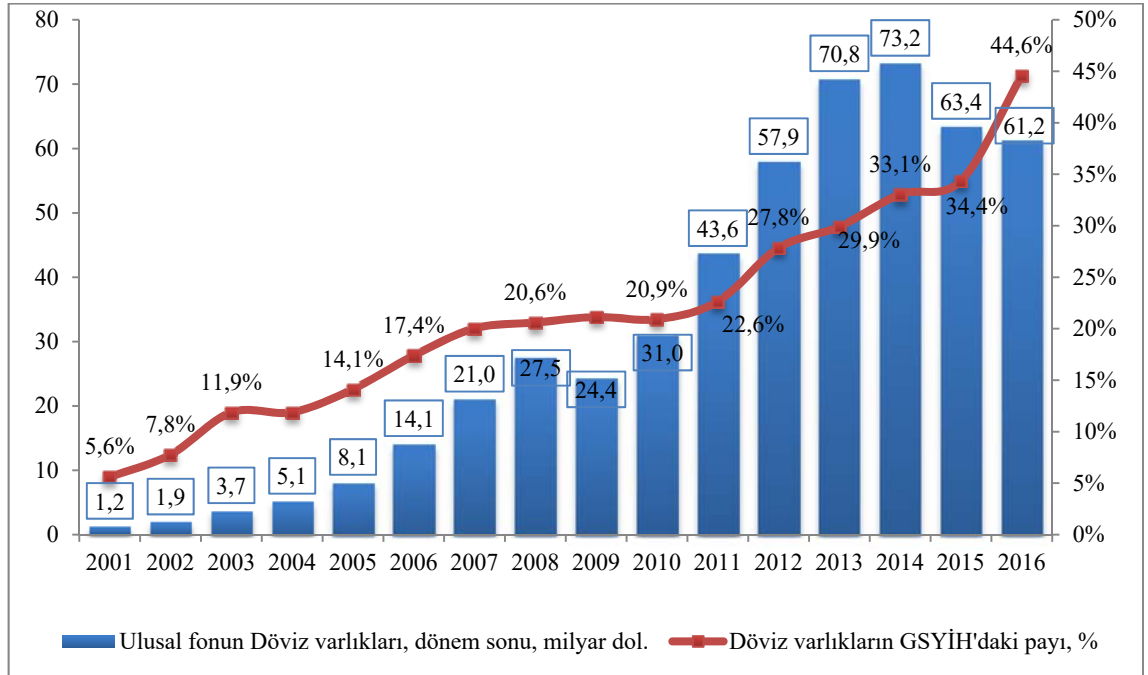
Grafik 30. Bütçe Dinamiği ve GSYİH'daki Payı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Fonun kurulduğu günden bu yana, fonun döviz varlıkları sürekli olarak artmıştır (kriz dönemleri hariç - 2009, 2015, 2016). Ülkenin gayri safi yurtiçi hasılası içindeki Ulusal fon varlıklarının payı 2001'de % 5,6 iken 2016'te % 44,60'a çıkmıştır. 2016 yılında Ulusal Fon'un döviz portföyü % 24,8 istikrar (15.2 milyar dolar) ve % 75,2 tasarruf (46,1 milyar dolar) portföylerinden oluşmuştur.¹⁹⁹

Grafik 31. Ulusal Fonun Döviz Varlıkları

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, www.nationalbank.kz.

¹⁹⁹ Kazakistan Merkez Bankası, "Senelik Rapor", 2016", Almatı: 2017, s. 68.

2015 - 2016 yıllarında dünya petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle fon kullanımı gelirin iki katından fazla olmuştur. Bu yüzden de fonun döviz varlıkları 2014 yılında 91,7 milyar dolar iken 2015 yılında 63,4 milyar dolara, 2016 yılı sonunda ise 61,2 milyar dolara kadar düşmüştür. Sıkıntılı dönemlerde devlet, ekonomiyi desteklemek için Ulusal fondan aktif olarak para çekmiştir. Tedbirler genellikle ekonominin doğrudan desteğine değil, bazı kurumların finansal istikrarını sağlamaya yöneliktir. Örneğin, bankaların kamulaştırılmasını desteklemek, ulusal şirketlerin dış yükümlülüklerini karşılamak, ikinci düzey bankalarını geliştirmek için Ulusal fondan 2009'da GSYİH'nın yaklaşık % 3,7'si, 2015'te - GSYİH'nın % 1,8'i, 2017'de - GSYİH'nın % 4'ü harcanmıştır.

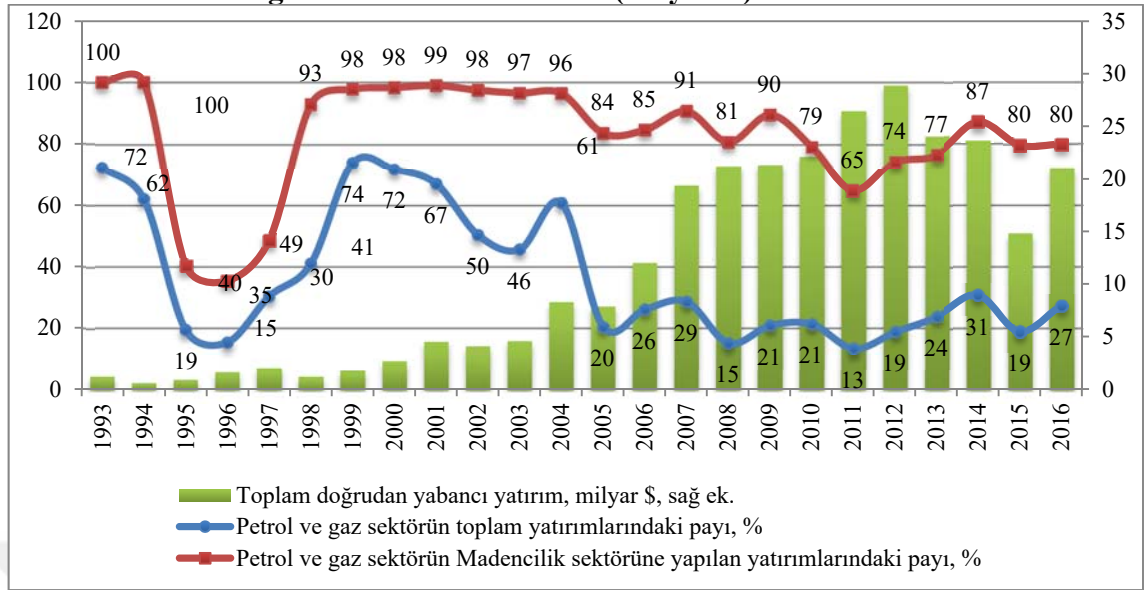
Buna rağmen siyasi istikrar ve yatırım için elverişli ortam, Kazakistan'a yapılan doğrudan yabancı yatırımın önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Toplamda, 2016'da doğrudan yabancı yatırımlar 20,6 milyar dolar²⁰⁰ civarında olmuştur (Bkz. Grafik 32). Yatırımlar toprak altı kullanım projeleri, enerji ve altyapı projelerinde gerçekleşerek ülkenin ekonomik gelişiminde önemli rol oynamaktadır.²⁰¹

1993'ten 2016'ya kadar olan dönemde doğrudan yabancı yatırımın analizi, petrol ve gaz kondensat sektöründe yüksek bir yatırım yoğunlaşması olduğunu göstermektedir. 2005 yılından 2016 yılına kadar, Kazakistan petrol ve gaz sektörüne olan yatırımlar brüt doğrudan yatırımlarının ortalama % 22'ni oluşturmuştur. 2005 - 2016 döneminde madencilik endüstrisinin doğrudan tüm yabancı yatırımların genel yapısındaki payı % 27 olmuştur. Madencilik sanayisi için yapılan doğrudan yabancı yatırımlarının içinde petrol ve gaz üretimine olan yatırımların payı yaklaşık % 80'dir (Bkz. Grafik 32).

²⁰⁰ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

²⁰¹ Lyazzat K. Kiiniv, "Kazakistan – Основной Двигатель Роста Добычи Нефти В Евразии: Ключевые Проекты, Перспективы И Новые Возможности" (Kazakistan, Avrasya'daki petrol Üretimine Ana Motorudur: Anahtar Projeler, Umutlar Ve Yeni Fırsatlar), *Kazenergy*, No. 5 (55), Astana: Energy Focus LLP, 2012, s. 25.

Grafik 32. Doğrudan Yabancı Yatırım (milyon \$)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz>.

Madencilik sektörüne doğrudan yabancı yatırımların girişi (ve özellikle petrol ve gaz sektörüne), yabancı sermayenin Kazakistan'ın doğal kaynaklarını geliştirmeye olan ilgisini göstermektedir. Öte yandan da bu yatırımlar ham doğal kaynaklara yönelimini belirtmektedir. Bu da, az ilgi çeken sektörlerin yetersiz finansmanına yol açarak, Cumhuriyetin ekonomisinde orantısızlığa neden olmaktadır.²⁰²

Şu anda yerli petrol sektöründe: ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Almanya, Rusya, Japonya, Çin, Endonezya ve diğerleri dahil olmak üzere, dünyanın 45'ten fazla ülkesini temsil eden büyük yabancı şirketler vardır.

Kazakistan petrol sektörüne yatırım yapan en büyük şirketleri: "North Caspian Operating Company" (% 18), "Tengizchevroil" (% 15), JSC "Mangistaumunaigas" (% 12), "CNPC-Aktobemunaigas" (% 11), "Ozenmunaigas" (% 8), "Embamunaigas" (% 4), "PetroKazakistan Kumkol Resurses" (% 3), "Turgai - Petrol" (% 3), "Karazhanbasmunai" (% 2.5) ve "Buzachi Operating Ltd" (% 2).²⁰³

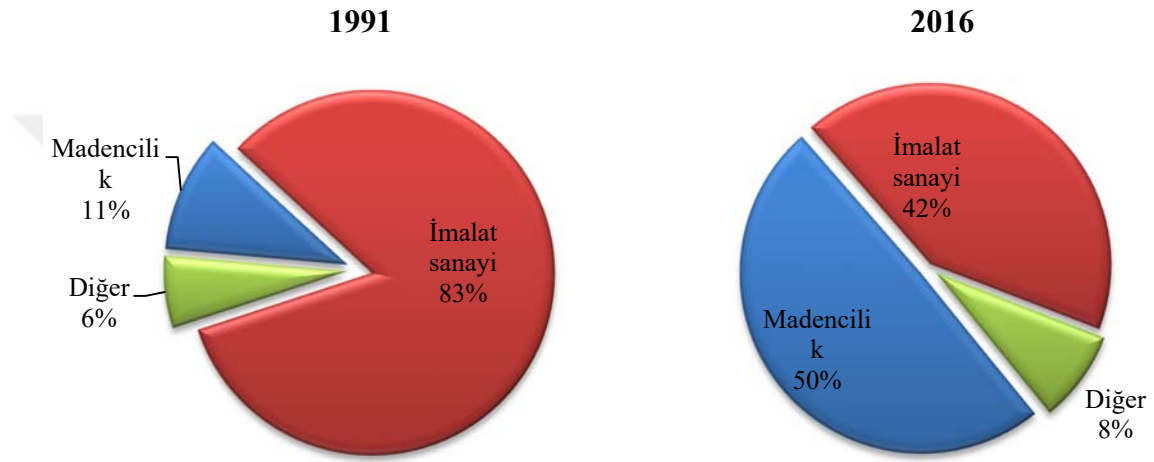
²⁰² "Обзор Нефтедобывающей Отрасли РК, 2015" (Kazakistan'ın petrol Endüstrisine Genel Bakış, 2015), Derecelendirme Kuruluşu RFCA'nın Raporu, Almatı: 2015, s. 5.

²⁰³ Rashit S. Karenov, "Современное Состояние и Приоритетные Задачи Развития в Перспективе Нефтяной Отрасли в Мире и Казахстане" (Dünyadaki ve Kazakistan'daki Petrol Endüstrisinin Gelişiminin Mevcut Durum Ve Öncelikli Görevleri), *Vestnik Dergisi*, No: 3 (79), Karaganda: Karaganda Üniversitesinin 2015, ss. 6 - 7.

Kazakistan Merkez Bankası'nın tahminlerine göre, yabancı şirketler tarafından yapılan yatırımlar devam ederken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi desteklemek amacı ile devlet ve ulusal şirketler tarafından dış borçlara da başvurulacaktır.²⁰⁴

Bununla birlikte, dünya emtia piyasalarında yükselen fiyatların ve sanayi sektörüne yapılan doğrudan yabancı yatırımların (özellikle petrol ve gaz üretimine) artmasının sonucu olarak, 2016'da madencilik sektörünün payı % 50'ye ulaşmıştır.²⁰⁵

Grafik 33. 1991 ve 2016 Yıllarında Sanayi Endüstrisindeki Sektörlerin Payı (%)

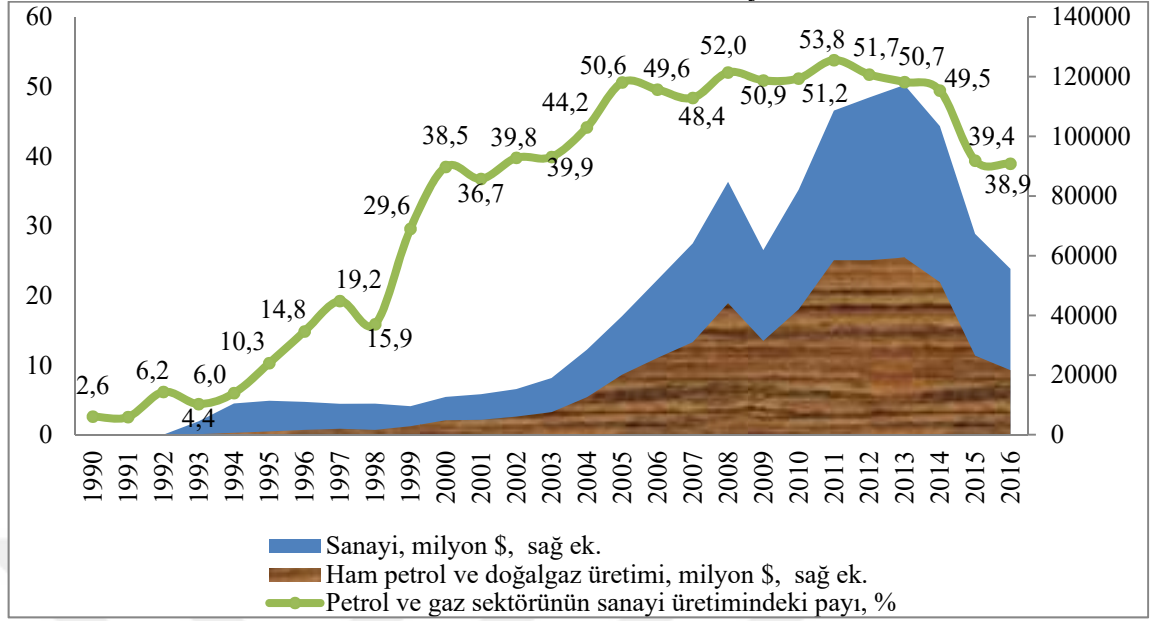
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, "Промышленность Казахстана и Его Регионов, 2010-2016" (Kazakistan ve Onun Bölgelerinin Sanayi, 2010 - 2016), *İstatistik Bülten*, Astana: 2017.

Madencilik endüstrisinin Kazakistan'daki sanayi üretimi içerisindeki payının artmasının başlıca sebebinin ham petrol ve doğalgaz üretim payının artmasından kaynaklandığı vurgulamak gerekir. Böylece, 1991 yılında Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki toplam sanayi üretiminin ham petrol ve gaz üretimi payı % 2,5 iken 2011 yılında bu pay % 53,8'e yükselmiştir, ancak 2016'da % 38,9'da düşmüştür (Bkz. Grafik 34).

²⁰⁴ "Основные Риски Платежного Баланса Уже Реализовались" (Ödemeler Dengesinin Ana Riskleri Artık Gerçekleşmiştir), *Kazakhstanskaya Pravda* (Elektronik Gazete), 26 Nisan 2017, <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/osnovnie-riski-platezhnogo-balansa-uzhe-realizovalis/> (20.12.2017).

²⁰⁵ Kazakistan İstatistik Komitesi, "Промышленность Казахстана и Его Регионов, 2010 - 2016" (Kazakistan ve Onun Bölgelerinin Sanayi, 2010 - 2016), *İstatistik Bülten*, Astana: 2017.

Grafik 34. Kazakistan'da Petrol Sektörü ve Sanayi Üretimi

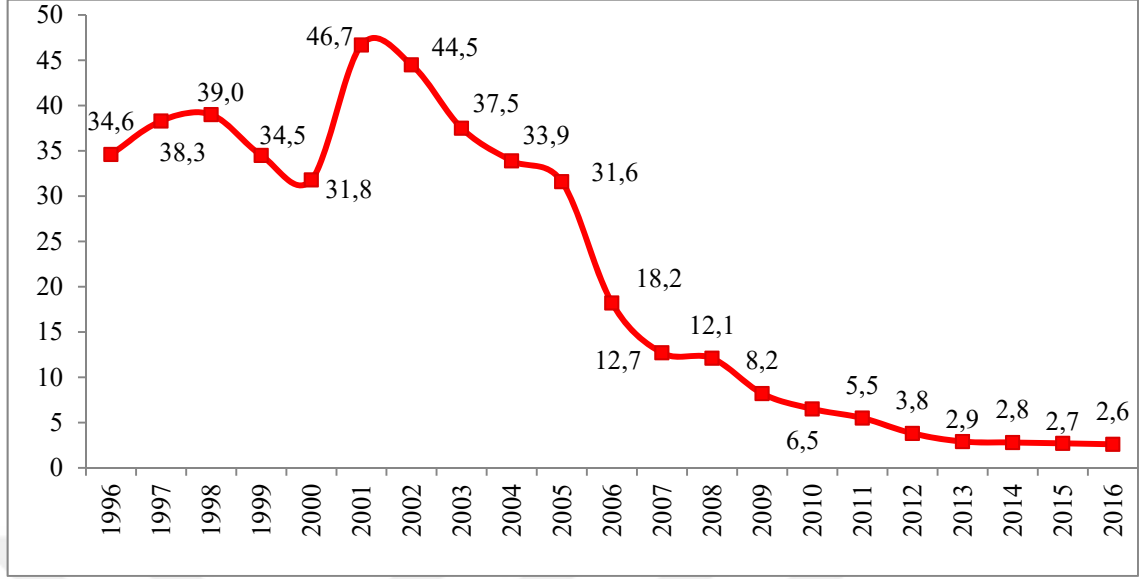
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Yabancı yatırımların olumlu etkisi ve Kazakistan'ın ekonomik büyümesi son yıllarda ülkenin refah artışını yükselterek fakirlik oranını azaltmıştır. Kazakistan İstatistik Komitesine göre 1996'da Kazakistan'ın fakirlik sınırı altında olan nüfusu % 34,6 iken 2016'da bu oran % 2,6'a kadar düşerek bir iniş eğilimini göstermiştir.²⁰⁶ Gini katsayısı ise 1996'da 0,312 iken 2016 yılında 0,278'e gerilemiştir.

Yoksulluğun azalması ve gelir dağılımının iyileşmesi bu dönemdeki ekonomik büyümeye bağlıdır. Bununla birlikte, genel yoksulluk düzeylerini azaltma yönünde kaydedilen ilerlemelere rağmen mekansal farklılıklar devam etmektedir. Fakirlik daha çok kırsal bölgelerde ve özellikle ülkenin güney kısımlarında daha da belirgindir.

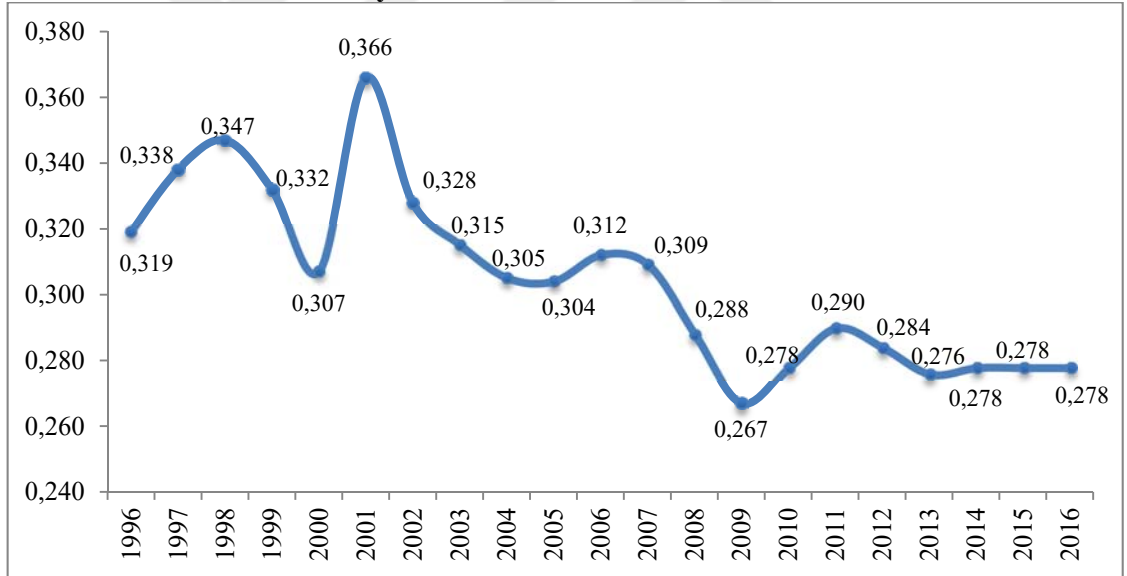
²⁰⁶ Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Grafik 35. Kazakistan'da Yoksulluk Oranı (%), 1996 - 2016

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Grafik 36. Gini Katsayısı

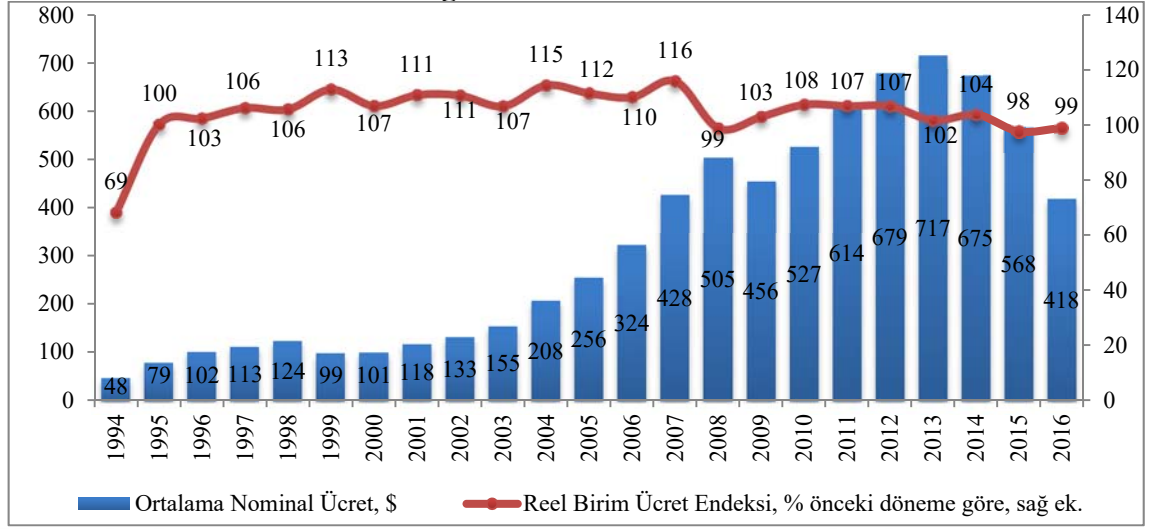

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Bağımsızlık yıllarında sosyo-ekonomik politikaların sonucunda, Kazakistan'daki bir çalışanın ortalama aylık nominal ücreti 1994'te 1726 tengeden (48\$) 2016'da 142 898 tengeye (418 \$) yükselmiştir. Reel ücretlerdeki artış da olumlu etkilerini göstermeye başlamıştır.

Grafik 37. Ücretin Dinamiği

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>.

Ülkenin finans sektörü de karmaşık dış ekonomik çevreden etkilenmiştir. Dolarizasyonu yüksek olan ülkedeki bankaların dengeleri bozulmuştur. Likidite, döviz kazancındaki ve sermaye hareketindeki düşüşe bağlı olarak büyük ölçüde düşmekte ve mevduatların artan dolarizasyonu ile daha da kötüleşmektedir. Kredi riskleri, kısmen yavaş büyüme ve para birimlerinin zayıflamasının bir sonucu olarak yükselmektedir.²⁰⁷

Bu kadar büyük ve uzun süren şoklar ülkenin savunmasızlık faktörlerini ortaya koymuştur. Para biriminin zayıflaması ve maliye politikasının serbestleştirilmesi bu şokların etkisinin azalmasına yardımcı olsa da, enflasyon ve finansal sektörün savunmasızlığı artmıştır.

Merkez Bankası verilerine göre 2017 yılında enflasyon oranı yüzde 7,1 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2018'de ise enflasyon oranının hedeflenen tahminlerin altında, yüzde 5 - 7 seviyesinde sabitleneceği beklenmektedir. Aynı zamanda tahminlere göre, 2019'da Kazakistan'daki yıllık enflasyon yüzde 4 - 6 arasında gerçekleşecek ve hedeflenen rakamın en üst sınırına yakın olacaktır. "Uluslararası kuruluşların petrol varili fiyatlarının 50 doların üzerinde sabitleneceğine dair yapmış olduğu tahminlerin yanı sıra, enflasyon tahminlerinin doğru çıkması, yurtiçi para piyasasında istikrarın ve öngörülebilirliğin sağlanması ve devletin orta dönemli kısıtlayıcı para politikasını

²⁰⁷ IMF Survey: External Shocks Hurt Growth in Caucasus, Central Asia, April 25, 2016, <http://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/socar042516d> (25.07.2017).

uygulaması gibi faktörlerin, Merkez Bankası'nın enflasyon beklentilerini azaltmasına neden olduğu ileri sürüldü."²⁰⁸

Ancak sadece ekonominin petrol dışı sektörünü güçlendirerek, özel sektörü geliştirerek ve devletin ekonomideki mevcut aşırı rolünü azaltarak, ülkenin kalkınma stratejisini yeniden konumlandırmayı mümkün kılacaktır.²⁰⁹

Kazakistan Merkez Bankasının en son tahminine²¹⁰ göre ekonomik büyüme oranı 2018'de % 3,5'e yükselirken, 2019'de % 2,6'e kadar inecektir. Büyüme oranının artması, ekonominin reel sektöründeki toparlanma süreçlerinin 2017 yılının üçüncü çeyreğinde hızlanmasından kaynaklanmaktadır. Bölgenin ana ticaret partnerleri olan ülkelerdeki ekonomik koşulların iyileşmesi, emtia fiyatlarının güçlenmesi ve devam eden yapısal reformların uygulanmasıyla birlikte Kazakistan'ın büyümesinin canlanması beklenmektedir. Aynı zamanda petrol çıkarma işlemlerinin ilerlemesinin sonucunda ülkenin ekonomik durumunun da büyümesinde etkili olması beklenmektedir. Bununla birlikte, ekonominin diğer sektörlerindeki olumlu dinamikleri devam edeceği ve sabit varlık yatırımlarının artmasının ekonominin büyüme oranını desteklemeye devam edeceği tahmin edilmektedir.²¹¹

Kazakistan'ın dış ticaretinin yapısına bakacak olursak ortak ülke çeşitliliğini genişletmiş, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle ekonomik bağlar kurmuş, eski ortaklarla ilişkileri yeniden yapılandırmış, dünya pazarına entegrasyon yolunda ilerlemiş olduğunu görebilmekteyiz. Siyasal ve ekonomik bağımsızlığını kazanarak Kazakistan uluslararası ekonomik ilişkilerde tam teşekküllü bir katılımcı olmuştur.

Aynı zamanda ülkenin coğrafi konumun dış ticaret ilişkileri için olumsuz olduğunu söyleyebiliriz. Kazakistan'ın dış ticaretinin geliştirilmesinde ürünlerin taşınması ve modern bir altyapı oluşturulması yüksek harcama gerektirmektedir. Ülkenin uluslararası ve bölgesel ekonomik entegrasyon süreçlerine katılımının kaçınılmaz olduğunu belirleyen nedenlerden biri de budur.

²⁰⁸ "Kazakistan'da Enflasyon Tahminleri Düşürüldü", 23 Şubat 2017, <http://www.kazakistan.kz/kazakistanda-enflasyon-tahminleri-dusuruldu/> (23.12.2017).

²⁰⁹ Aldayarov, a.g.m., ss. 5 - 12.

²¹⁰ Kazakistan Cumhuriyetinin Merkez Bankasının Basın Bülteni, No. 40, (29.11.2017).

²¹¹ "Нацбанк Повысил Прогноз Роста ВВП Казахстана до 3,1% в 2017 г. и Понизил до 3% в 2018 г." (Kazakistan Ulusal Bankası, Ülkenin GSYİH Büyümesi Tahminini 2017'de % 3,1'e Yükseltti ve 2018'de % 3'e düşürdü), *Zona kz İnternet Gazetesi*, 22 Ağustos 2017, <https://zonakz.net/2017/08/22/nacbank-povysil-prognoz-rosta-vvp-kazaxstana-do-31-v-2017-g-i-ponizil-do-3-v-2018-g/> (18.11.2017).

Kazakistan hem Amerika, Afrika, Avustralya, Avrupa ülkeleri hem de Asya bölgesi ülkeleri ile ticaret kurmaktadır. 1997 yılından bu yana, ülkenin dış ticaret coğrafyasında gözle görülür bir değişiklik söz konusudur (uzakta olan ülkeler ile ilişkiler genişletilmiştir). Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ve bu ülkeler dışındaki ülkeler ile de ihracatının dağılımı değişmiştir.²¹² Örneğin, 1995'te Kazakistan ihracatının ağırlıklı kısmını % 55 oranı ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile olan ihracat hacmi oluşturmakta iken bu oran 2016'da % 17 kadar inmiştir. Kazakistan ithalatında da Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden gelen malın hacmi giderek azalmıştır (1995'te - % 70 ise, 2016'da - yaklaşık % 45'e düşmüştür) (Bkz. Tablo 23).²¹³

Tablo 23. Kazakistan'ın Dış Ticaretin Yapısı (%)

	1995	2000	2005	2010	2015	2016
<i>İhracat, milyon \$</i>	5 250	8 812	27 849	60 271	45 956	36 737
BDT, %	55	27	15	15	17	17
BDT dışı ülkeler, %	45	73	85	85	83	83
<i>İthalat, milyon \$</i>	3 807	5 040	17 352	31 127	30 568	25 377
BDT, %	70	54	47	46	43	45
BDT dışı ülkeler, %	30	46	53	52	57	55

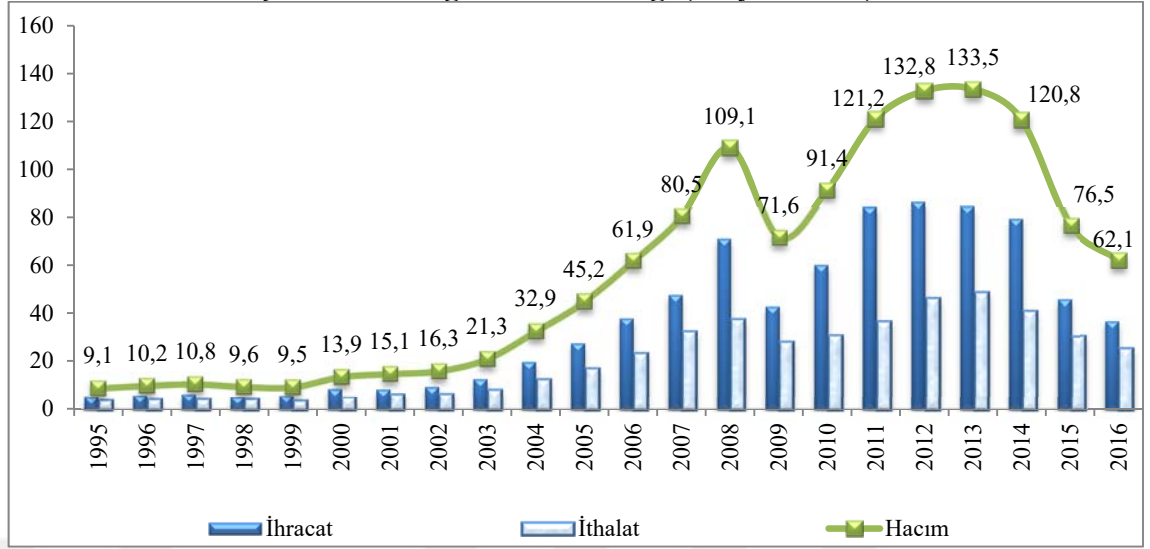
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

1995 - 2016 arasında ülkenin dış ticaret hacmi yaklaşık 7 kat artarak 62 113,6 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. Ancak 2016'da dünya piyasasındaki durgunluk nedeniyle dış ticarete 2015'e göre % 18,8 oranında bir azalış gözlemlenmiştir (Bkz. Grafik 38, Grafik 39).

²¹² Kazakistan İstatistik Komitesi, "Казахстан за Годы Независимости" (Kazakistan Cumhuriyeti Bağımsızlık Yıllarında), *Bilgilendirici ve Analitik Bülten*, Almatı: 2006, s. 354.

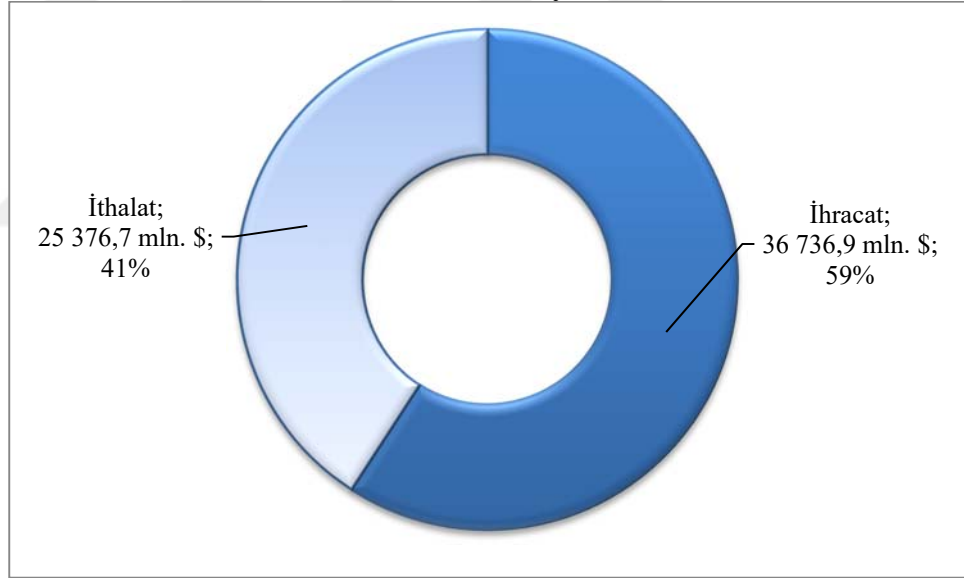
²¹³ Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 38. Dış Ticaret Dengesinin Dinamiği (milyar dolar)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 39. 2016'da İhracat ve İthalat Payı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

2016'da Kazakistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri ile yaptığı dış ticaret cirosu 17 691,2 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiş ve 2015 senesine göre % 15,6 oranında bir azalma göstermiştir (buna dahil ihracat - 6 327,6 dolar (% 20 düşüş) ve ithalat - 11 363,6 dolar (% 13 düşüş)). Kazakistan Cumhuriyetinin dış ticaret cirosunda öncü rolü, daha önce olduğu gibi, tarihsel olarak gelişen süreçler nedeniyle Kazakistan'ın ana ticaret ortağı ve Kazakistan ürünlerinin ana tüketicisi olan Rusya Federasyonu üstlenmektedir.

Dünyanın diğer ülkeleri ile Kazakistan'ın dış ticaret hacmi 2016'da 44,4 milyar ABD dolarına ulaşmış ve 2015'e kıyasla % 20 azalmıştır (Bkz. Tablo 24).

Tablo 24. Kazakistan'ın Dış Ticaretin Ana Göstergeleri, (önceki yıla göre %)

	1995	2000	2005	2010	2015	2016
Hacim	133,3	145,4	137,5	127,6	63,4	81,2
BDT	136,7	162,7	119,4	126,9	73,3	84,4
BDT dışı ülkeler	128,4	137,0	145,6	127,9	60,3	80,0
İhracat	162,5	150,1	138,6	139,5	57,8	79,9
BDT	153,9	154,7	99,3	132,2	71,6	80,0
BDT dışı ülkeler	174,4	148,5	148,6	140,9	55,6	79,9
İthalat	106,9	1379,0	135,8	109,6	74,0	83,0
BDT	121,9	170,3	133,0	123,9	74,4	87,0
BDT dışı ülkeler	83,4	112,5	138,3	99,0	73,7	80,0

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

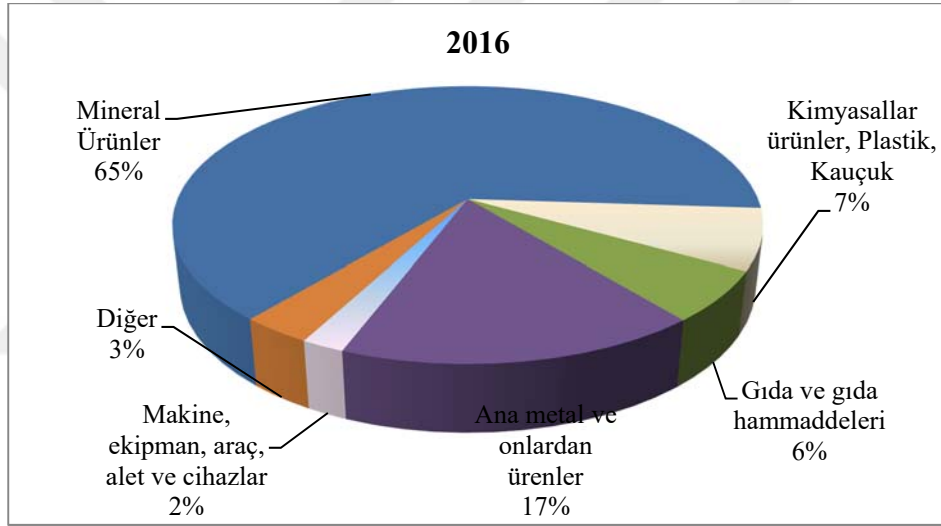
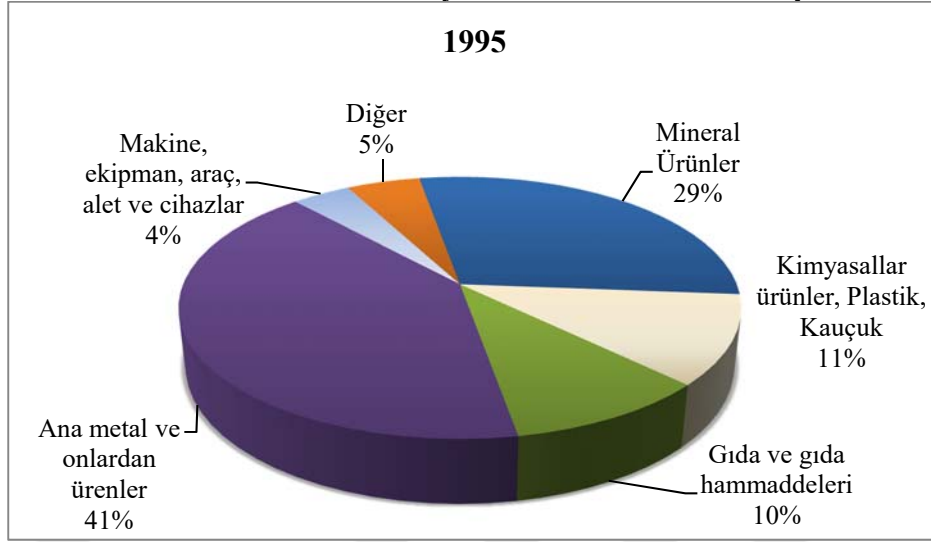
Kazakistan'ın ihracat yapısına bakacak olursak hammadde malları: ham petrol, rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları, radyoaktif kimyasal elementler, petrol gazları ve ferro alyajlar vb., Kazakistan ihracatının emtia yapısında ağırlık kazanmaktadır (Grafik 40). Eskiden olduğu gibi ana emtia grupları mineral ürünler ve baz metaller olmakla birlikte, bu ürünlerin payında bir değişiklik olmuştur. Önceki yıllara kıyasla, Kazakistan'dan ihraç edilen toplam ürün hacminde, metalürji sektörün üretiminde bir azalma (1995'te - % 41'den 2016'da - % 16,8 kadar) ve maden ürünlerinde artış gözlemlenmektedir (1995'te - % 29'dan, 2016'da - % 65 kadar).

2000'li yıllarda 90'lı yıllara kıyasla mineral ürün ihracatındaki artış, esasen ham petrol ve gaz fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, 2016'da, 2015'e kıyasla toplam ihracat hacmi % 20 oranında azalmıştır. Bunun da başlıca sebebi, ana ihracat kalemlerinin - enerji ürünlerinin, fiyatlarındaki düşüşe bağlı olmasıdır. Ülkenin ekonomisi petrol, gaz ve diğer emtia mallarının dünya piyasasındaki durumuna dayanmaktadır.²¹⁴

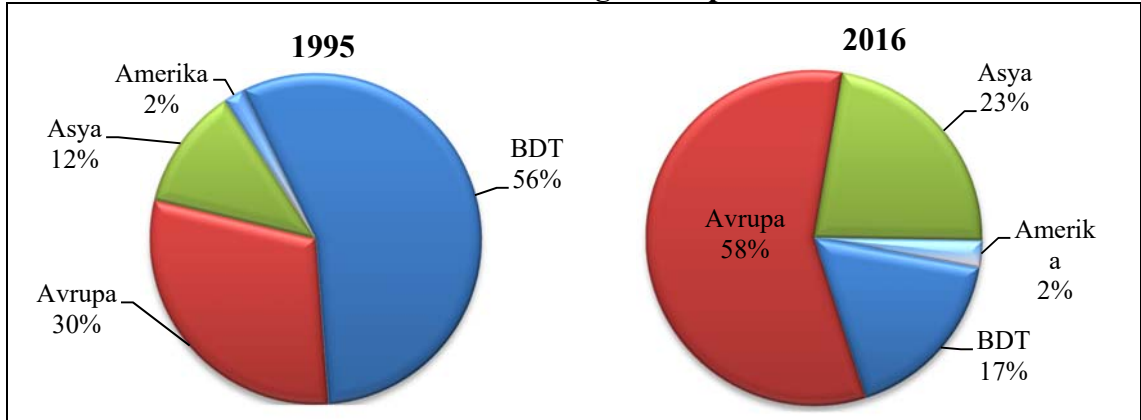
²¹⁴ Azamat Sızdıbayev, "Объем Экспорта РК по Итогам 2016 года Спрогнозировали Эксперты" (Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2016 Yılı Sonuçlarına Göre İhracat Hacmi Uzmanlar Tarafından Tahmin Edilmiştir), 28 Aralık 2016, <http://www.kazpravda.kz/news/ekonomika/eksperti-sprognozirovali-obem-eksporta-rk-po-itogam-2016-goda/> (11.12.2017).

Grafik 40. Kazakistan Cumhuriyeti İhracatının Emtia Yapısı

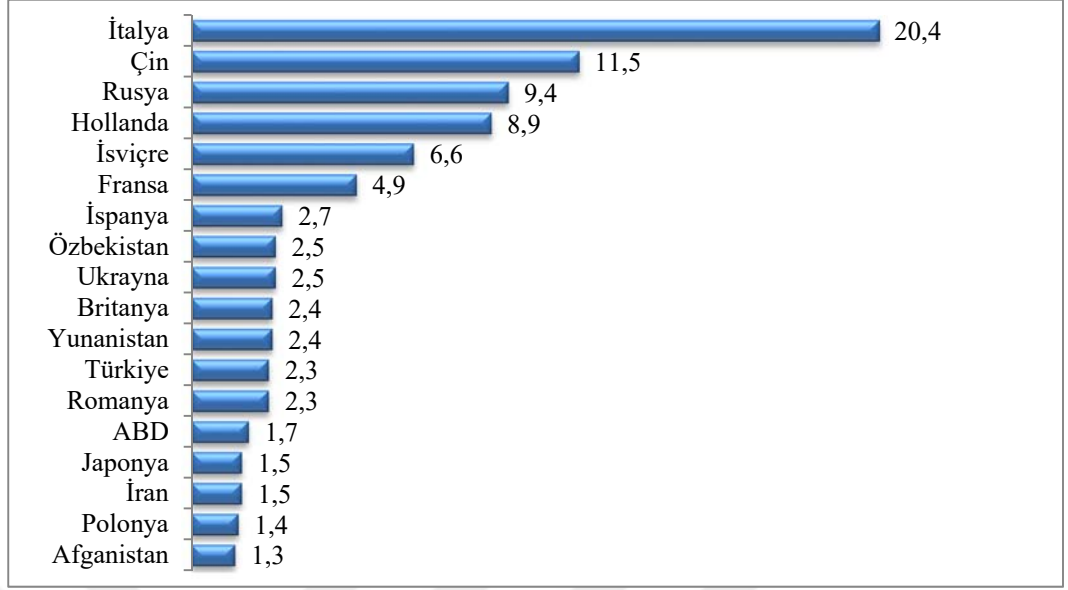
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 41. Kazakistan İhracatının Coğrafi Yapısı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 42. Kazakistan İhracatında Başlıca Ülkeleri (2016) (payı, %)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Kazakistan ürünlerinin ana alıcıları İtalya (2016'da % 20.4), Çin (% 11,5), Rusya Federasyonu (% 9,4), Hollanda (% 8,9), Ukrayna (% 2,5) vb. ülkelerdir. Özellikle İtalya ve Hollanda petrol ve petrol ürünlerinin, Çin ise rafine edilmiş bakır ve bakır alaşımları, radyoaktif kimyasal elementler ve ferro alyajlar, Ukrayna ise - petrol gazlarının ana alıcılarıdır.

Hammadde mallarının ihracatında ham petrolün satışı yüksek paya sahiptir. 2000 yıllarında petrol ihracatının payı % 70'e kadar varmış, ancak 2014 - 2015 yıllarındaki dünya petrol fiyatlarının yaklaşık % 50'e kadar düşmesi, 2016'da ülkedeki petrol ihracatının payını % 52,5 kadar düşürmüştür (Bkz. Tablo 25).

Tablo 25. Kazakistan'ın Ham Petrol İhracatın Payı

	1995	2000	2007	2010	2014	2015	2016
GSYİH, mln \$	16 639,7	18 292,4	104 853,5	148 052,4	221 417,7	184 387,0	137 278,3
Toplam İhracat, mln \$	5 250,2	8 812,2	47 755,3	60 270,8	79 459,8	45 955,8	36 736,9
Toplam ihracatın GSYİH'daki payı, %	31,6	48,2	45,5	40,7	35,9	24,9	26,8
Ham Petrol İhracatı, mln \$	793,1	4 249,0	28 125,9	37 022,7	53 626,9	26 773,0	19 295,7
Ham petrol ihracatının GSYİH'daki payı, %	4,8	23,2	26,8	25,0	24,2	14,5	14,1
Ham petrolün Toplam ihracattaki payı, %	15,1	48,2	58,9	61,4	67,5	58,3	52,5

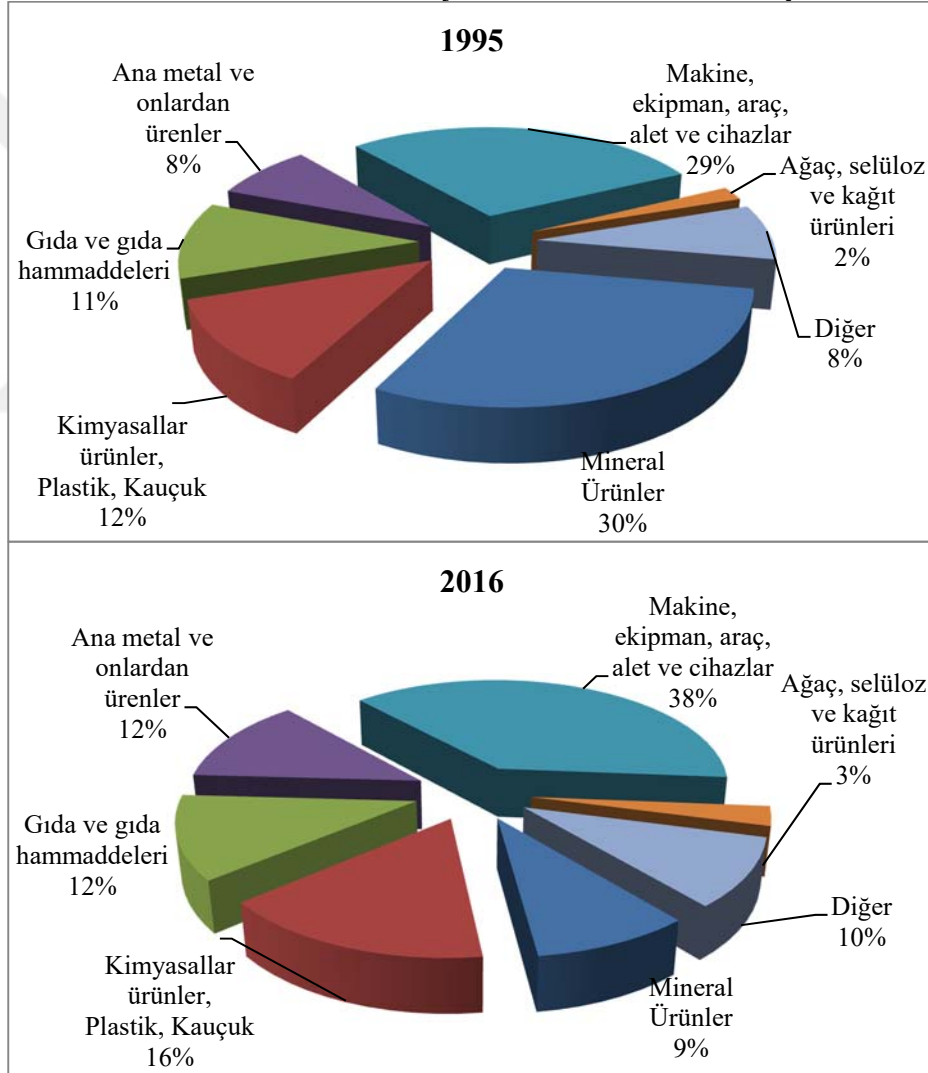
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Kazakistan'ın ithalatında ise başlıca olarak: makine, araç, nakliye, cihazlar, ana metaller ve üretilen ürünler (demir veya çelikten ince veya kalın borular ve kazanlar),

üretim için mineral ürünler (petrol yağları), gıda ürünleri ve hammaddeler hakimdir.²¹⁵ Makine, ekipman, nakliye, araçlarının özgül ağırlığı % 38'dir (Bkz. Grafik 43). Ülkenin ithalat yapısı ekonomiyi modernize etmeyi amaçlamaktadır. Kazakistan, makine ve teknoloji ithalatı ve bunların ülkeye aktif katılımları ile ekonomiyi dönüştürmek istediğini yansıtmaktadır.²¹⁶

Kazakistan pazarına ithal edilen ürünlerin başlıca tedarikçileri BDT ülkeleridir (2016'da % 44,8). 2016 yılında ithal edilen ürünlerin ana tedarikçileri: Rusya Federasyonu (toplam ithalat % 36,6), Çin (% 14,5), Almanya (% 5,7), ABD (% 5,0), İtalya (% 3,3 idi), Fransa (% 2,6), Türkiye (% 2,4) (Bkz. Grafik 44) idi.

Grafik 43. Kazakistan Cumhuriyeti İthalatının Emtia Yapısı

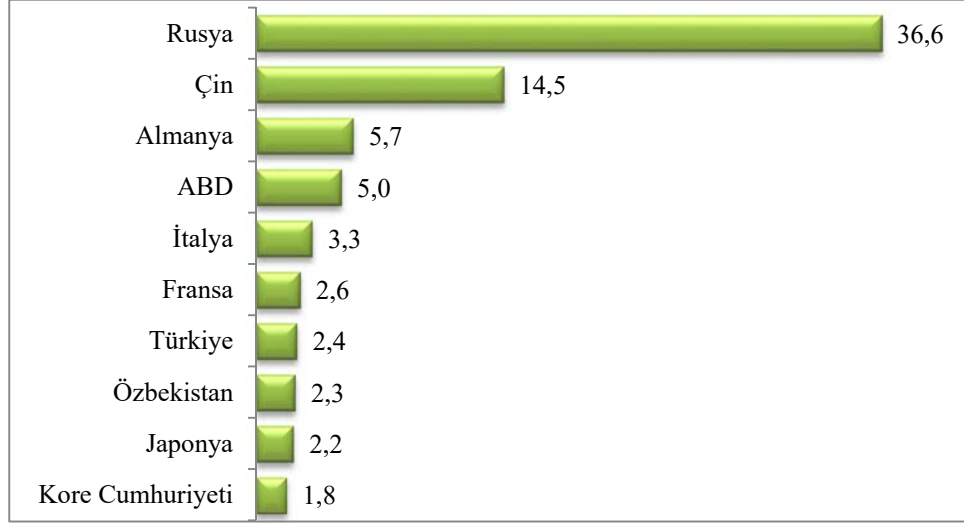
Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

²¹⁵ Kazakistan İstatistik Komitesi, "Казахстан За Годы Независимости", s. 358.

²¹⁶ Stroyeva, a.g.m., ss. 168 - 169.

Grafik 44. Kazakistan İthalatında Başlıca Ülkeleri (2016) (payı, %)

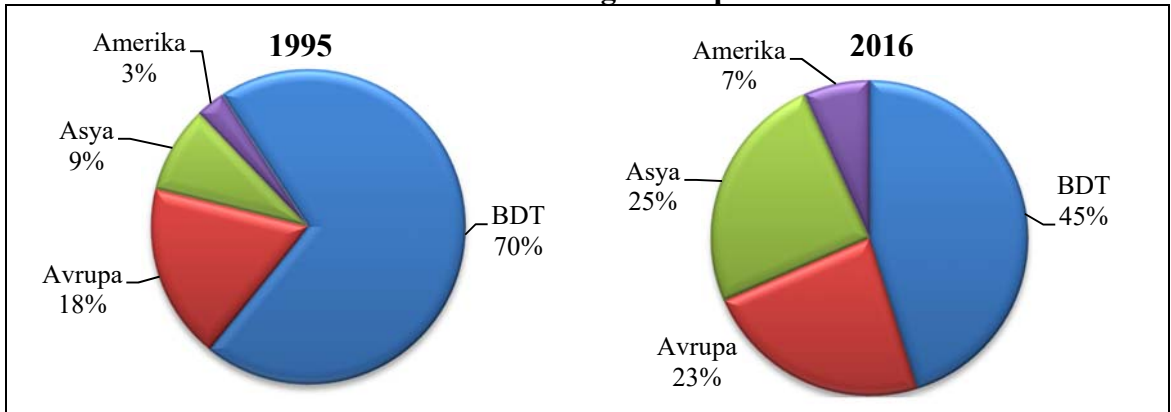

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Rusya'dan gelen mallar, ülkeye en önemli ithal ürünlerini sağlamada önemli rol oynamaktadır. Kazakistan'a Rusya'dan gelen ana ithalat mallar: mineral yakıt, ham petrol ve petrol ürünleri; bitümlü maddeler; mineral mumlar, elektrik, doğal gaz, demir ve çelik, kamyonlar ve özel amaçlı araçlar, gıda ürünleridir.²¹⁷

2016 yılında 1995 yılı ile kıyaslamada, Kazakistan'ın ithalat coğrafyası değişmiştir (Bkz. Grafik 45). Almanya'dan ve İtalya'dan ithal edilen çeşitli makineler, teçhizat ve onların parçaları, Almanya ve Birleşik Krallık'tan ithal edilen otomobil ve kamyon, boru ve pompalardan dolayı, Avrupa'dan ithalat oranı % 25 kadar artmıştır. Asya'dan gelen ithalatın artış sebebi de Japonya'dan gelen arabalar, Çin ve Japonya'dan gelen boru, Çin'den gelen mobilya, giyim ve ayakkabı satışlarının yükselmesidir.

Grafik 45. Kazakistan İthalatının Coğrafi Yapısı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

²¹⁷ Kazakistan İstatistik Komitesi, "Внешняя Торговля Казахстана 2012-2016 Года" (Kazakistan'ın Dış Ticareti 2012-2016), Astana: 2017, ss. 144 - 208.

2.4 KAZAKİSTAN PETROL SANAYİSİ

Kazakistan'ın petrol ve gaz endüstrisi, bağımsızlığın ilk yıllarında devletin kalkınmasında önemli bir rol oynamış ve şu anda ülke ekonomisinin "lokomotivi" olmaya devam etmektedir. Yani petrol ve gaz endüstrisinin gelişimi Kazakistan'ın 1991'den sonraki dönemde büyük önem taşıyan gelirleri elde etmesini sağlamakta, ülkenin bağımsızlığına, nüfus refahının artmasına ve yaşam standartlarına büyük katkı yapmaktadır. Diğer hususların yanı sıra, Kazakistan'ın komşuları ile olan ilişkilerini güçlendirmesine ve ülkenin petrol endüstrisinde önemli bir oyuncu olarak ortaya çıkmasına ve uluslararası arenada önemli bir katılımcı olmasına yardımcı olmuştur.

Kazakistan'ın enerji sektörü 1991'deki bağımsızlıktan sonra geniş çaplı dönüşümler yaşamış ve piyasanın serbestleşmesi ve endüstrinin düzenlenmesi ile önemli ölçüde geliştirilmiştir. Kazakistan, Sovyetler Birliği ülkeleri arasında pazar reformunun lideri olarak görülmüştür. Bununla birlikte, dikkat çekici gelişmelere rağmen, Kazakistan'ın enerji sektöründe birçok reform tamamlanmamış durumundadır. Bundan dolayı, bugün, ülkenin enerji sektörü dünya hammadde fiyatlarındaki düşüş sonucu ortaya çıkan bir takım problemlerle karşı karşıyadır. Sonuç olarak, bu durum, endüstriyel üretimdeki bir azalmaya ve enerji tüketiminin hacminde bir düşüşe yol açmaktadır.

En önemli sorunlar arasında yüksek enerji yoğunluğu, enerji üretim kapasitesi eksikliği, yatırım ihtiyaçları, endüstrideki reformların verimsiz düzenlenmesi ve kısıtlanması yer almaktadır.²¹⁸

2.4.1 Kazakistan'ın Petrol Rezervleri ve Petrol Üretimi

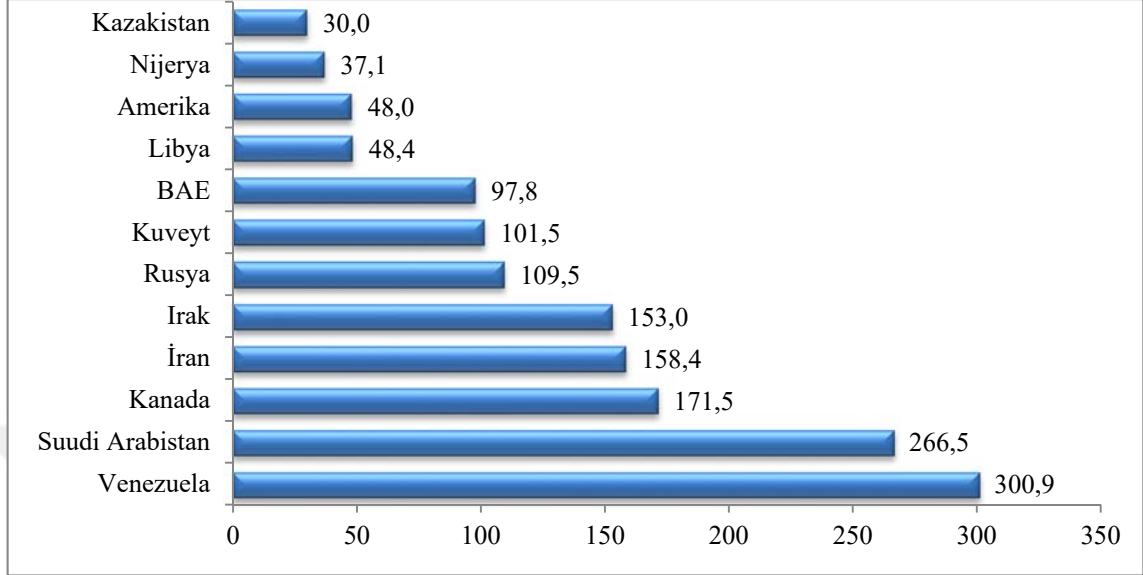
Kazakistan, kanıtlanmış petrol rezervleri ile dünyanın önde gelen coğrafyalarından birinde yer almaktadır. BP raporlarına göre Kazakistan 2016 yılında dünya petrol rezervlerin % 1,8 payına sahip olup dünyada 12'inci sırasındadır. Kazakistan'ın kanıtlanmış petrol rezervleri 1995 yılında 5,3 milyar varil iken 2016 yılının sonunda (3,9 milyar ton) 30 milyar varile yükselmiştir. Hükümet, ülkenin rezervlerinin

---

²¹⁸ Aldayarov, a.g.e., ss. 1 - 2.

bir miktar daha yüksek olduğunu tahmin ediyor (4,8 milyar ton civarında). British Petroleum, Kazakistan petrol rezervlerinin 49 yıl süreceğini tahmin etmektedir.²¹⁹

Grafik 46. Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervleri, 2016 (milyar varil)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Bağımsız Devletler Birliği ülkeleri arasında petrol rezervlerine sahip olma özelliği açısından Rusya'dan sonra Kazakistan ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 26. SSCB Ülkelerin Kanıtlanmış Petrol Rezervleri (milyon varil)

	1996	2006	2015	2016
Azerbaycan	1,2	7,0	7,0	7,0
Kazakistan	5,3	9,0	30,0	30,0
Rusya Federasyonu	113,6	104,0	102,4	109,5
Türkmenistan	0,5	0,6	0,6	0,6
Özbekistan	0,6	0,6	0,6	0,6

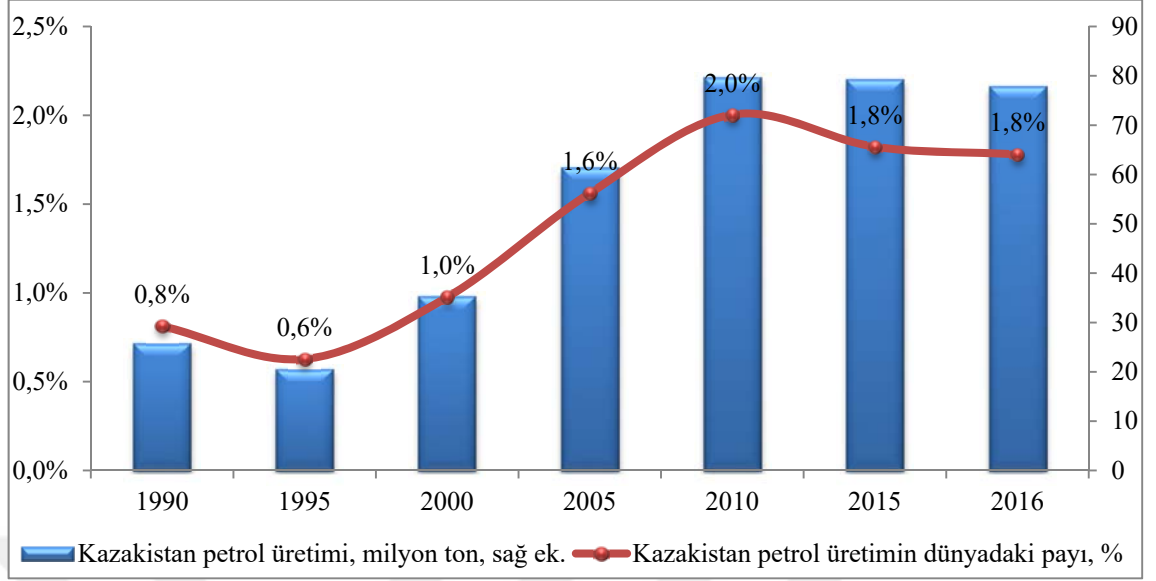
Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Kazakistan, petrol üretimi açısından dünyada 17. sırada yer alarak, son 10 yılda % 1,8 paya sahiptir.²²⁰ Aynı zaman Kazakistan, Rusya'dan sonra, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında ikinci en büyük petrol üretimine sahip ülkedir.

²¹⁹ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

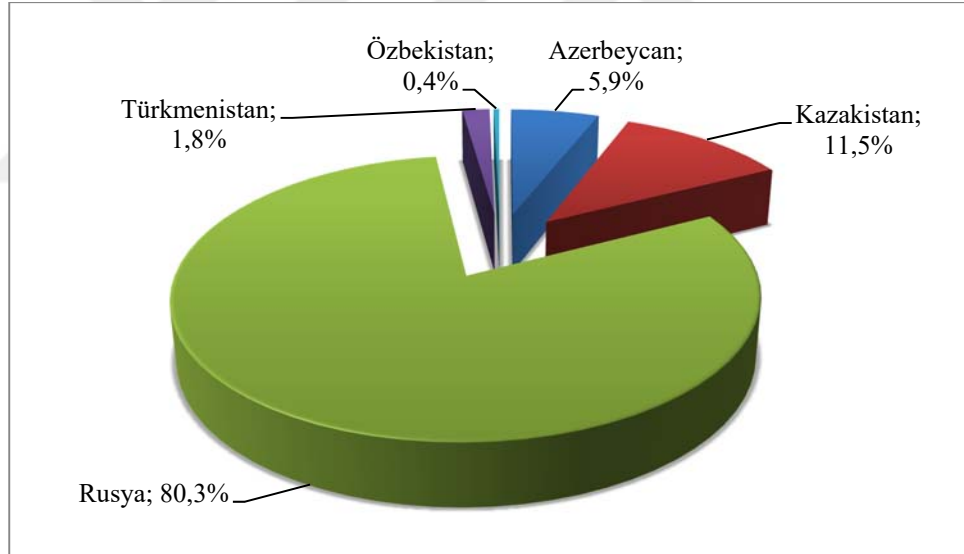
²²⁰ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Grafik 47. Dünya Petrol Üretiminde Kazakistan Petrol Üretim Payı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz, BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Grafik 48. SSCB Ülkelerin Petrol Üretimi

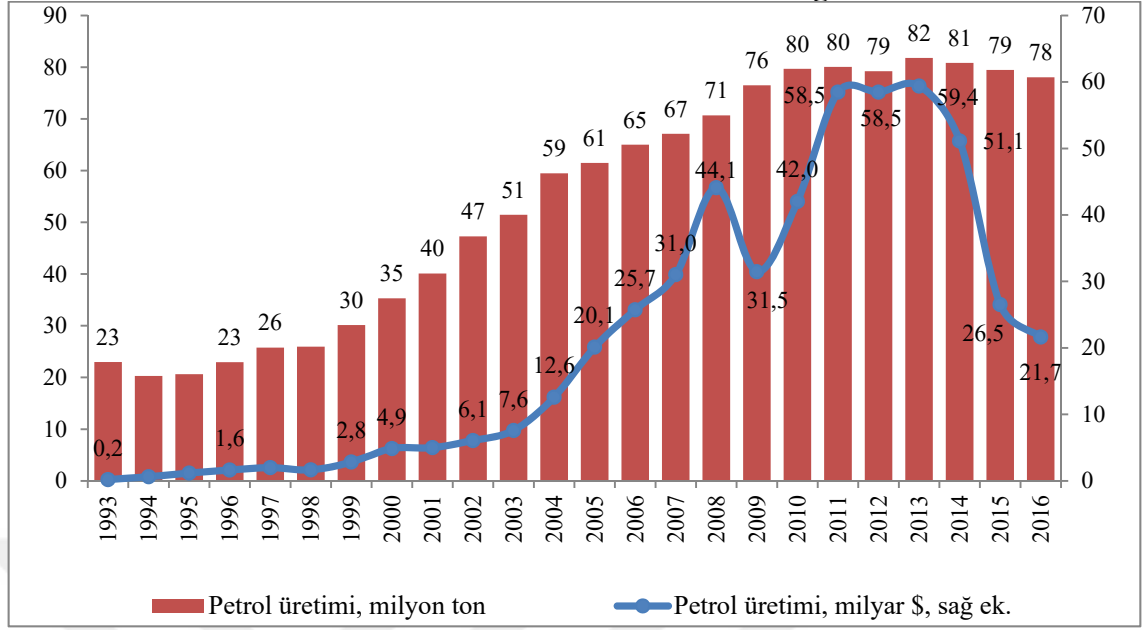

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Kazakistan'daki petrol üretimi ortalama % 4'lük istikrarlı bir artış sonrasında, 2013'te zirve noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte, son 3 yıl boyunca, mevcut yataklarda petrol üretimindeki düşüş sonucu ülkedeki petrol üretimi azalmıştır. 2016 sonunda, üretim hacmi yılda 1 milyondan fazla düşerek 78 milyona (günde 1,7 milyon varil²²¹) ulaşmıştır (Grafik 49).

²²¹ BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).

Grafik 49. Kazakistan'daki Petrol Üretim Dinamiği

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

İleride Kashagan yatağında ticari petrol üretiminin başlaması ve Tengiz ve Karachaganak yataklarının daha da geliştirilmesi nedeniyle Kazakistan'ın petrol üretiminde daha önemli bir artış beklenmektedir.²²² Genişleme projelerinin tamamlanmasıyla birlikte, 2025 yılına kadar maksimum üretim seviyesinin 110 milyon tona (günlük 2 milyon varil) ulaşması öngörülmektedir.²²³

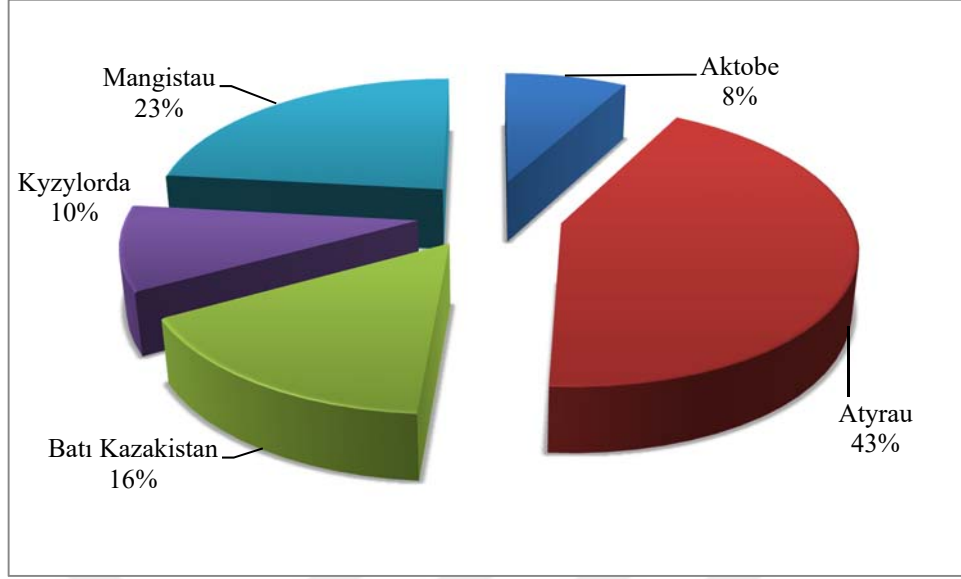
Kazakistan'ın petrol sektörü 200'den fazla petrol yatakları ile temsil edilmektedir. Büyük petrol yatakları Batı Kazakistan'da bulunmaktadır. Batı Kazakistan Aktobe, Atırâu ve Mangistau Bölgelerini kapsamaktadır. Atırâu bölgesinde bulunan 88 açık yataktan 39'dan fazlası işletilmekte ve bu yataklar ülkenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 40'ını oluşturmaktadır. Mangistau bölgesi ülkenin kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 35,3'üne sahiptir. Şu anda bölgede mevcut olan 59 açık petrol yataklarından 27'si işletilmektedir. Aktobe bölgesi ulusal kanıtlanmış petrol rezervlerinin % 11'ine sahiptir.²²⁴

²²² RFCA Raporu, a.g.e., s. 3.

²²³ Halyk Finance, a.g.e., s. 1.

²²⁴ Karenov, a.g.m., s. 7.

Grafik 50. 2016 Yılında Petrol Üretimini Bölgesel Yapısı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Kazakistan'ın 15 en büyük petrol yatakları ülkenin petrol rezervlerinin % 90'ını (Tengiz (3,1 milyar ton), Kashagan (4,8 milyar ton), Karaçaganak (1,2 milyar ton), Uzen (1,1 milyar ton), Zetıbay (1,0 milyar ton), Zhanazhol, Kenkiyak, Karazhanbas, Kumkol, Kuzey Buzaçı, Alibekmola, Kuzey ve Doğu Prorva, Kenbai ve Korolevskoye) sağlamaktadır.

Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında ülkenin geleceğe dair temel perspektifleri, 1980 - 1990 yıllarında oluşturulmaya başlanmış "Karaçaganak" ve "Tengiz" gibi büyük projelerden ibaret idiysen de, 21. Yüzyılın başlarından itibaren mevcut petrol rezervlerinin artırılması ve jeolojik araştırma alanının geliştirilmesi Kazakistan enstitülerinin güncel çalışmaları haline gelmiştir. Petrol sektörü ile ilgili yeni planlar, Hazar ovalarındaki derin yatakların araştırılması ve geliştirilmesi üzerine kurulmuştur ve sonrasında tüm bu araştırmalar "Avrasya" projesi ve deniz maden kaynaklarının geliştirilmesi ile sonuçlanmıştır. Netice olarak, 2000 - 2010 yılları arasında yaklaşık 30 adet farklı rezerv miktarına sahip doğal gaz ve petrol yatağı bulunmuştur.²²⁵

Hazar Denizinde XXI yüzyılın başında, ülkenin rezervlerini iki katına çıkaran dev Kaşagan yatağı keşif edilmiştir (4,8 milyar ton petrol rezervleri vardır). Bu yatak dünyadaki en büyük yataklardan biri olma özelliği taşımanın yanı sıra, 2000 yılında bulunan en büyük keşiftir. Bu petrol yatağı hem rezervleri bakımından hem de

²²⁵ Karenov, a.g.m., s. 6.

büyüklüğü açısından kayda değer ihtişama sahiptir (75 ila 45 kilometreye kadar uzanmaktadır).²²⁶

Bu yatakla birlikte petrol rezervlerinin daha fazla büyümesi 2005 yılında Karamandybas ve Karakuduk; 2008 yılında - Kozhasai, Arystanovskoe ve Kayran; 2010 yılında - Akshabulak Merkezi, Kondybai, Zhangurshi, Tasymov, Tamdykol, Mortuk Doğu ve diğerleri; 2012 yılında - Doğu Akkar, Güney-Batı Karabulak, Bashenkol, Novobogat nadkarnizny, Çinarev, Kaşagan ve Urikhtau yatakları tarafından sağlanmıştır. 2013 yılında cumhuriyetin petrol sahalarının hazinesine ek bir katkı Hazar, Kalamkas, Morskoe ve Dunga yataklarının eklenmesiyle olmuştur.

Bunların arasında en büyük petrol sahaları Tengiz, Kashagan, Karaçaganak, Uzen, Zetibai, Zhanazhol, Kenkiyak, Karazhanbas, Kumkol, Kuzey Buzaçi, Alibekmola, Severnaya ve Vostochnaya Prorva, Kenbai ve Korolevskoye'dir. Aynı zamanda, bu 15 büyük mevduatın petrol rezervleri, ülkenin toplam rezervlerinin % 90'ını oluşturmaktadır.²²⁷

Ülke içerisinde uygulanan tüm sosyal ve ekonomik reformların, modern yenilikçi, yönetim kararlarının temel belirleyicisi petrol ve gaz sektörüdür. Petrol ve gaz endüstrisinin gelişimindeki stratejik görevlerin çözümünde ana rol "KazMunayGas" şirketine verilmiştir. "KazMunaiGaz", hidrokarbonların aranması, üretimi, işlenmesi ve taşınması için ulusal operatördür. Özellikle dikkat çeken şey, petrol üretiminin yaklaşık üçte birini, gaz taşımacılığının yaklaşık % 96'sını, boru hattı petrol taşımacılığının % 67'sini, ülkedeki petrol artırımının % 83'ünü KazMunayGas sağlamaktadır.²²⁸ Bu şirket aynı zamanda Kazakistan'ın petrol ve gaz endüstrisinde devletin çıkarlarını temsil etmektedir.²²⁹

Petrol rezervlerinin yaklaşık olarak % 88'i büyük şirketler arasında dağıtılmaktadır. Ayrıntılara bakacak olursak, petrol rezervinin % 45'i "North Caspian Operating Company"nin, % 25'i "Tengizchevroil" şirketinin, % 3'er kısmı ise "Mangistaumunaygaz", "CNPC - Aktobemunaygaz", "Özenmunaygaz" ve

---

²²⁶ Kazakistan Enerji Bakanlığı, Kашagan: "Что Ожидает Главный Нефтяной Проект Казахстана?" (Kashagan: Kazakistan'ın Ana Petrol Projesi Ne Bekliyor?), 15 Aralık 2016, <http://energo.gov.kz/index.php?id=9154> (19.11.2017).

²²⁷ Halyk Finance, a.g.e., s. 4.

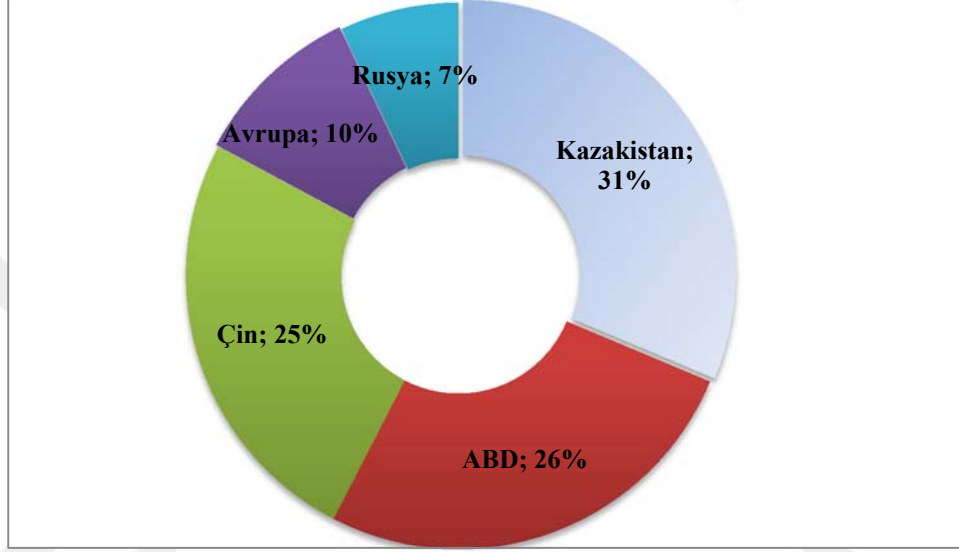
²²⁸ Kiinov, a.g.m., s. 26.

²²⁹ Maulen S. Aşımbyayev vd., *Нефтегазовые Ресурсы Казахстана в Системе Мировых и Региональных Отношений* (Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Dünya ve Bölgesel İlişkiler Sisteminde), Almatı: Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2002, s. 173.

"Karachaganak Petroleum Operating BV" firmalarının yüzdesine dahil olmaktadır. "Embamunaygaz"ın payı % 2, "Buzachi Operating Ltd" şirketi, LLP "Aktobe KazakhOil" ve JSC "Karazhanbasmunay" şirketlerinin her birinin payı ise % 1'dir. Diğer orta ve küçük şirketlerin payı ise sadece % 7'dir. Rezervlerin % 5'lik kısmı kullanılmıyor ve genel fonda tutulmaktadır.²³⁰

(Bkz. Grafik 51).

Grafik 51. Petrol Üretimindeki Yabancı Ülkelerin Payı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

2.4.2 Petrol Arıtımı

Ülkenin petrol arıtma endüstrisi Kazakistan ekonomisinin petrol çıkarma sektörüne göre gelişmemiş bir sektördür. Kazakistan'daki petrol rafinerilerinde teknik ekipmanın fiziksel ve ahlaki olarak eskimesinden dolayı, son yıllarda petrol ürünlerinin üretiminde bir düşüş ve kalitesinde bir değişiklik olmuştur. Üretim kapasitesindeki düşük iş yükü, ticari petrol ürünlerinin (benzin, gazyağı, dizel) üretimindeki azalışın temel nedenlerinden biriydi.²³¹ Bu durumu değiştirme amacıyla ülkedeki petrol rafinelerinin yenileme projeleri yapılmaktadır. Ülkedeki petrol işleme endüstrisi Aтираu, Pavlodar ve Shymkent şehirlerinde üç büyük rafineriler ile temsil edilmektedir.

²³⁰ Elvira Dzhanureeva, "Нефтегазовый Комплекс: Запасы, Добыча, Инвестиции" (Petrol ve Gaz Kompleksi: Rezervler, Üretim, Yatırımlar), *Kazakhstan Business Magazine*, No. 5, 2014, ss. 18 - 22.

²³¹ Oleg Egorov, Olga Çigarkina, Amur Baymukanov, *Нефтегазовый Комплекс Казахстана: Проблемы Развития и Эффективного Функционирования*, (Kazakistan Petrol ve Gaz Kompleksi: Kalkınma ve Etkili İşlevsellik Sorunları), Almatı: Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Ekonomi Enstitüsü, 2003, ss. 219 - 242.

Üretilen petrolün yaklaşık % 80'i her yıl ülkeden ihraç edilmektedir. Geri kalan petrol hacimleri, rafinerilerde işlemler yapılarak iç piyasada satılmaktadır. Fakat son iki yılda, petrol fiyatlarının düşmesi sebebi ile petrol ihracatının azalması ve iç pazarda petrol tüketiminin artışı gözlemlenmiştir.

Aynı zamanda, ham petrolü iç pazarda satmaktansa yurt dışına ihraç etmenin daha karlı olduğunu da belirtmek lazım. İç pazarda petrol satışı daha düşük fiyatlarla gerçekleştirilmektedir.

Tablo 27. Kazakistan'daki Petrol Arıtımı

Rafineri	İnşaat yılı	Şirketlerin üretime katılım payları	İşleme kapasitesi , milyon ton / yıl	Modernizasyon sonrası işleme kapasitesi, milyon ton	Projenin tamamlanma süresi	Projenin maliyeti, milyar dolar
Atrau Petrol Rafinerisi	1945	Ulusal şirket "KazMunayGas" (99.53%)	5,0	5,5	2 dönem 2017	2
Pavlodar Petrokimya Fabrikası	1978	Ulusal şirket "KazMunayGas"	7,5	6,5	Kazım 2017	0,696
Shymkent Petrol Rafinerisi	1985	Ulusal şirket "KazMunayGas" и CNPC (Çin şirketi)	7,0	6	1 dönem 2018	2

Kaynak: Halyk Finance, a.g.e, s. 4.

Tablo 28. Kazakistan Petrol Rafinerilerin İş Yüğü

Rafineri	İşleme kapasitesi, milyon ton / yıl	1999 yılında işlenmiş hammadde, milyon ton/ yıl	İş Yüğü, %	2000 yılında işlenmiş hammadde, milyon ton/ yıl	İş Yüğü, %	2016 yılında işlenmiş hammadde, milyon ton/ yıl	İş Yüğü, %
Ayrau Petrol Rafinerisi	5	1,88	38	2,19	44	4,8	96
Pavlodar Petrokimya Fabrikası	7,5	0,68	9	1,13	15	4,5	60
Shymkent Petrol Rafinerisi	7	3,38	48	3,05	44	4,5	64
Toplam	19,5	5,94	30,5	6,37	32,7	13,8	70,8

Kaynak: Egorov, *Нефтегазовый Комплекс Казахстана: Проблемы Развития и Эффективного Функционирования*, (Kazakistan Petrol ve Gaz Kompleksi: Kalkınma ve Etkili İşlevsellik Sorunları), s. 239.

Rafinerilerin eski altyapısı ve Sovyet döneminde kurulmuş olan petrol sanayisinin yapısı nedeni ile üretilen miktar ülkenin petrol ürünlerine olan ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Şöyle ki, Sovyet döneminde Kazakistan topraklarında kurulmuş olan petrol rafinerileri Kazakistan petrol yataklarından daha çok sınır devletlere daha yakın mesafede yerleştirilmiştir ki, bu da bağımsızlık sonrası ham petrolün bu rafinerilere taşınmasında önemli ölçüde sorunlar doğurmaktadır. Böylece Kazakistan'da

çıkarılan ham petrol yurt dışına ihraç edilirken, bir diğer taraftan da ham petrol işleme rafinerilerinin konumundan dolayı daha yakın olan Rusya'dan alınan ham petrol bu rafinerilerde işlenerek ülkenin benzin ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktadır. Bundan dolayı iç piyasadaki talebin bir kısmı ithalat ile telafi edilmektedir (Bkz. Grafik 52, Grafik 53). Ortalama olarak, ülkede tüketilen benzinin üçte biri Rusya'dan ithal edilmektedir.²³² Ülkedeki yurtiçi petrol tüketimi ortalama 20-25 milyon ton civarındadır.²³³

Kazakistan'daki petrol arıtma sanayisinde karşımıza çıkan bir diğer sorun da, ham petrol çıkarma sanayisinin çoğunlukla yabancı menşeli şirketlerin kontrolünde bulunmasıdır ki bu da aynı zamanda ülkede çıkarılan ham petrolün yerli piyasaya daha uygun fiyatlarla satılıp bu da ülke içerisinde işlenmesine karşın dünya pazarına daha yüksek fiyatlarla satılması ile sonuçlanmaktadır. Çünkü bu da petrol çıkaran yabancı şirketler açısından dış pazara dünya petrol fiyatları ile satılan ham petrol daha çok gelir getirdiğinden, petrolün dışarıya satılması tercih edilmektedir.²³⁴

Kazakistan devleti ise bu durumu önlemek ve ülke topraklarından elde edilen ham petrolün Kazakistan'daki rafinerilere satılmasını sağlamak amacı ile ihracattan alınan vergileri arttırarak veya bazı dönemlerde ülkede üretilen benzinin ihracatına tamamen yasak koyarak tedbirler almaya çalışsa da, bu önlemler caydırıcı olmamış ve beklenen sonuçlara ulaşamamıştır.

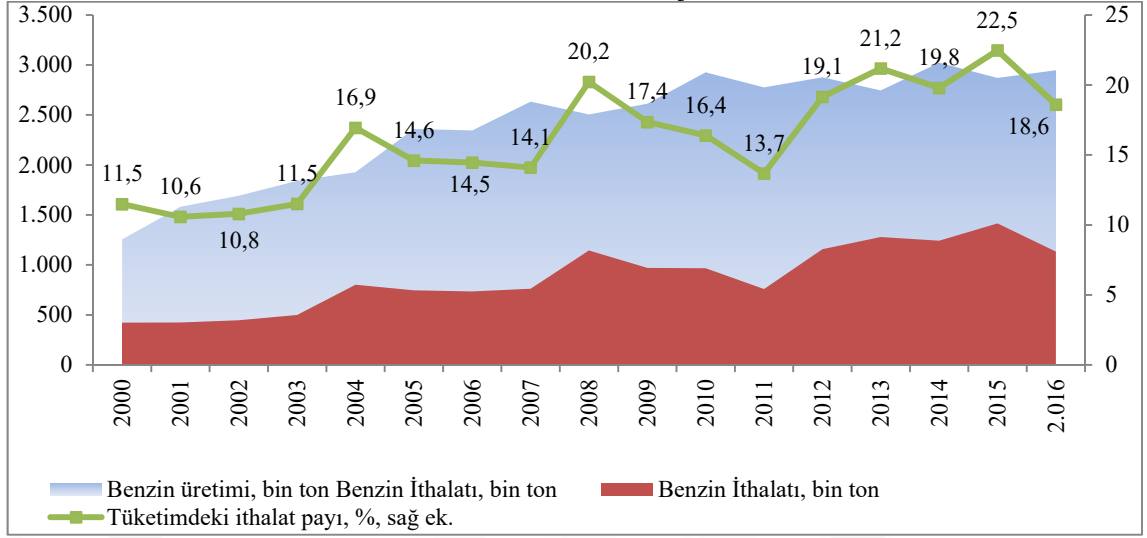
---

²³² Igor Jukov, "Казакстан Стоит На Пороге Топливного Дефицита" (Kazakistan Yakıt Sıkıntısı Çekiyor), 4 Eylül 2015, https://forbes.kz/finances/markets/kazakhstan_stoit_na_poroge_toplivnogo_defitsita.

²³³ "Нефть и Газовая Промышленность" (Petrol ve Gaz Sanayi), <http://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/neftyanaya-i-gazovaya-promyshlennost> (05.12.2017).

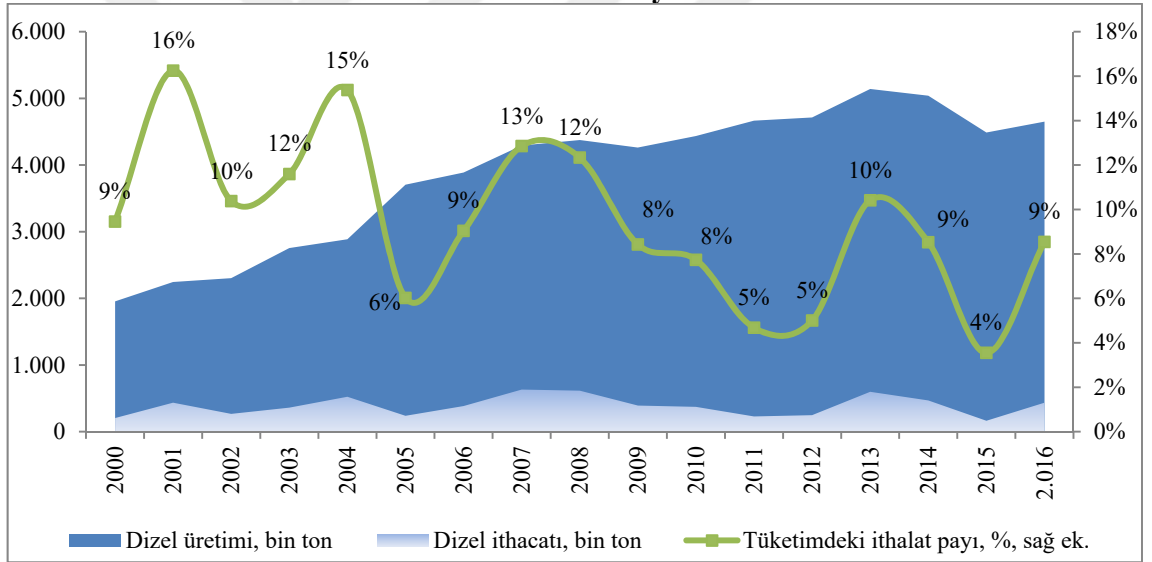
²³⁴ Kanatbek B Safinov, M.S. Kulmamirova, N.I. Illeritsky, "Казакстан в Энергетической Интеграции ЕАЭС: Перспективы, Риски, Возможности" (Kazakistan Avrasya Ekonomi Birliğinin Enerji Entegrasyonunda: Beklentiler, Riskler, Fırsatlar), *Dünya Petrol ve Doğal Gaz Piyasaları: Zorlu Rekabet*, Moskova: Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkilerin Primakov Adındaki Ulusal Araştırma Enstitüsü Rusya Bilimleri Akademisi, 2017, s. 117.

Grafik 52. Benzin Tüketimindeki İthalat Payı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 53. Dizel Tüketimindeki İthalat Payı

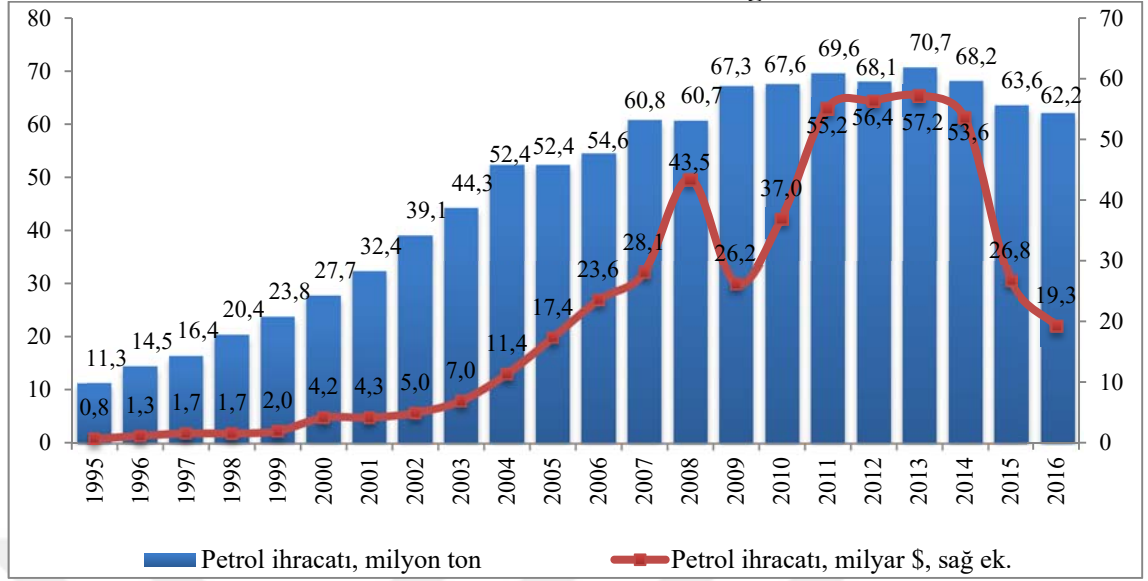

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

2.4.3 Kazakistan'ın Petrol İhracatı

1995 yılından 2013 yılına kadar ülkedeki petrol ihracatının hacmi büyüme eğilimindeydi. Bununla birlikte, son üç yılda 2014'ten 2016'ya kadar Kazakistan petrol ihracatında hem fiziksel hacimlerinde (2014 yılında % 4, 2015'te % 7 ve 2016'da % 2 oranında bir düşüş) hem değer açısından (2014'te % 6,3, 2015'te % 50,1 ve 2016'da % 27,9 oranında) dünya petrol piyasasındaki fiyatların düşmesine bağlı olarak, düşüş yaşanmıştır (Bkz. Grafik 54).

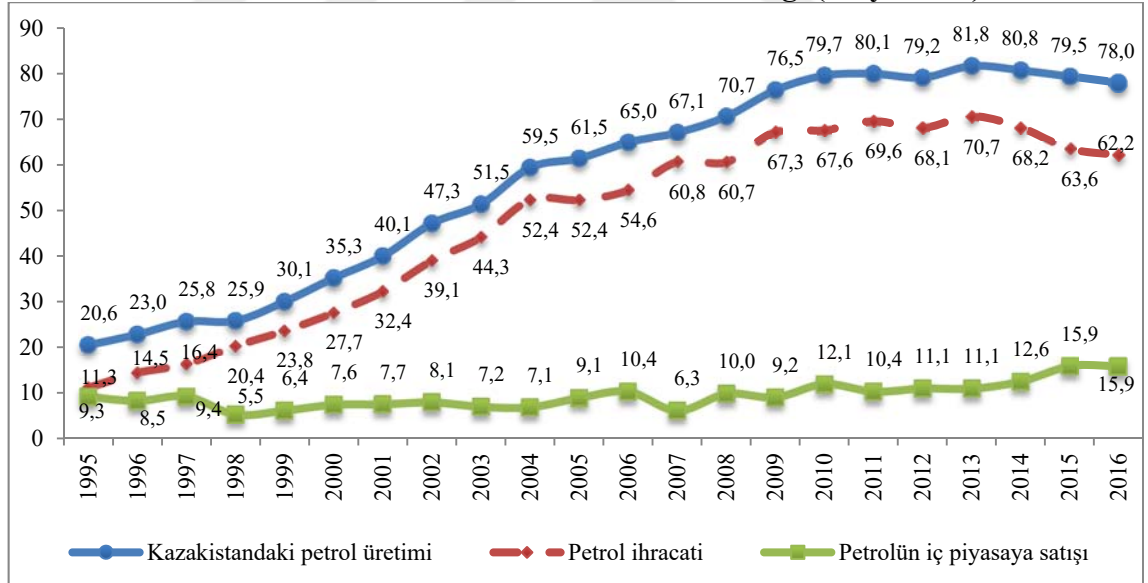
Grafik 54. Kazakistan Petrol İhracatının Dinamiği

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Kazakistan'ın petrol ihracatı üretimin % 80'in oluşturmaktadır. İhracatın payının yüksek olması ülkede petrol işletme sektörünün geride kalmasını göstermektedir.

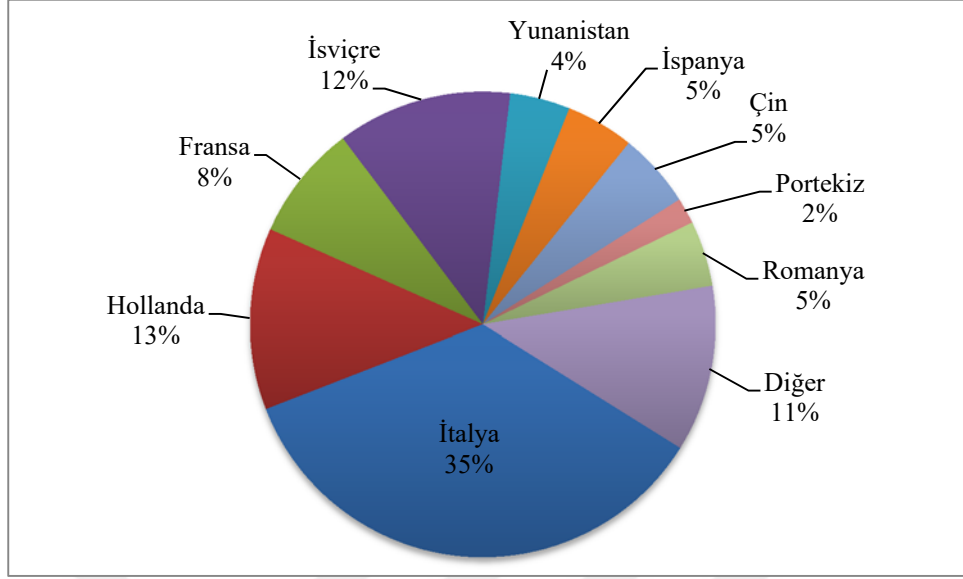
Grafik 55. Petrol Üretim ve İhracatının Dinamiği (milyon ton)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Petrol ihracatının coğrafi yapısı çok çeşitlidir. 2016 sonunda 35 ülkeye petrol tedariki yapılmıştır. Bununla birlikte, yerli petrolün ana ithalatçıları İtalya, Hollanda, Fransa, İsviçre'dir ki, bu ülkeler tedarikçilerin yaklaşık % 70'ini oluşturmaktadır.

Grafik 56. Kazakistan Petrol İhracatının Coğrafi Yapısı (2016)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

2.4.4 Petrol Taşımacılığı

Kazakistan'da petrol taşımacılığı boru hattı, demiryolu hatları ve denizyolu taşımacılığı olmak üzere üç şekilde gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki hidrokarbonların başlıca ihracat rotaları şöyledir:

- CPC (Hazar Deniz Boru Hattı Konsorsiyumu)
- Uzen-Atırau-Samara
- Kenkiyak-Kumkol-Atasu-Alashankou
- Aktau Limanı

1. CPC (Hazar Deniz Boru Hattı Konsorsiyumu) (Rusya Yönüyle Dünya Pazarlarına)

Rusya, Kazakistan ve dünyanın önde gelen madencilik şirketlerinin katılımıyla (% 31 - Rusya, % 20,75 - Kazakistan,% 15 - Company of Chevron Caspian Pipeline Consortium) dünyanın en büyük uluslararası petrol taşımacılığı projelerinden biridir. Uzunluğu 1500 km'den fazla olan boru hattıyla, Kazakistan ve Rusya'dan çıkan petrol Karadeniz'in Novorossiysk kentine taşınır ve buradan da dünya pazarlarına gönderilmektedir. 2016 yılında, bu boru hattıyla 44 milyon ton petrol gönderilmiştir (tarihsel olarak rekor düzeydeydi). Bu sene 65,7 milyon ton petrol taşınacağı tahmin edilmektedir ve bunun 54,7 milyon tonunu Kazakistan petrolü, 11 milyon tonunu Rusya

petrolü oluşturmaktadır.²³⁵ Kashagan yatağından bu boru hattı sistemine 10,4 milyon ton pompaj yapılması planlanmaktadır.

Resim 2. Orta Asya Petrol Boru Hattı Sisteminin Haritası

Kaynak: Nadia Kazakova, "CEE Explained: Russia Frozen Out Of Energy Bonanza", 1 Eylül 2015, <https://www.tradingfloor.com/posts/cee-explained-russia-frozen-out-of-oil-and-gas-bonanza-6141797> (20.12.2017).

2. Uzen-Atyrau-Samara (Rus Yönüyle Kara Deniz Ve Baltık Denizi Limanlarına)

Uzen - Atyrau-Samara petrol boru hattı, Rusya topraklarından Kara Deniz ve Baltık Denizleri limanlarına kadar ulaşımı sağlamaktadır. Uzunluğu 1,380 km'dir ve bunun 1,232 km'i Kazakistan'dan geçmektedir. Boru hattı üzerinden maksimum 30 milyon ton petrol pompalanabilir ve 2016 yılında taşınan petrolün miktarı 15 milyon tona (bir önceki yıla göre - % 45) ulaşmıştır.²³⁶

3. Kenkiyak-Kumkol-Atasu - Alashankou (Çin'e Yönlü)

İhracat akışlarını çeşitlendirmek ve petrolün ülkenin doğusuna yönlendirilmesi için Kazakistan - Çin petrol boru hattı projesi geliştirilmiştir. Projenin geliştirilmesi ve uygulanması ile ortak Kazak - Çin şirketi ilgilenmektedir. Kenkiyak-Kumkol-Atasu - Alashankou petrol hattının maksimum taşıma kapasitesi yılda 30 milyon ton petroldür. 2016'da ülkedeki toplam petrol üretimindeki düşüşten dolayı Kenkiyak-Kumkol-Atasu -

²³⁵ Halyk Finance, a.g.e., ss. 23 - 24.

²³⁶ "На Перепутье Экспортных Маршрутов Казахстанской Нефти" (Kazakistan Petrol İhracat Yollarının Kavşaklarında), 13 Şubat 2017, <https://informburo.kz/mneniya/sergey-smirnov/na-pereputye-eksportnyh-marshrutov-kazahstanskoy-nefti.html> (20.12.2017).

Alashankou petrol hattı aracılığıyla petrol taşıma hacmi önceki seneye göre % 11 oranında düşmüştür (14 milyon ton olarak gerçekleşmiştir).²³⁷

4. Aktau Limanı (Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Vasıtasıyla Akdeniz'e Erişimi Olan Hazar Yönü)

Tengiz ve Kashagan bölgelerindeki petrol üretiminde beklenen büyümeyi göz önüne alarak ve CPC, Atırau-Samara ve Atası boru hatlarının potansiyeli ülkenin ihracat potansiyelini desteklemeyeceğinden dolayı, 2007 yılında Kazakistan ve Tengiz alanındaki katılımcılar, Kazakistan - Hazar Boru Hattı Sisteminin (KCTS) kurulması için bir plan geliştirmişlerdir. Plana göre, Aktau-Bakü ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatları vasıtasıyla Kazakistan petrolü Akdeniz sahiline ulaşarak, daha sonra dış pazarlara ihraç edilecektir. 2017'nin ilk 4 ayında Baku - Tiflis - Ceyhan boru hattı ile 90 bin ton Kazakistan petrolü ihraç edilmiştir.²³⁸

Bölüm Sonucu

Bu bölümde belirtilen ülkedeki ekonomik durumunun analizine dayanarak, aşağıdaki sonuçlar çıkarılabilir.

1) Kazakistan ekonomisinin durumu büyük ölçüde temel sanayi sektörlerine bağlıdır. Endüstrinin 2014 - 2016 döneminde azalışı, özellikle de madde çıkarma sektöründeki düşüşü, GSYİH'nın büyüme oranında keskin bir düşüşe neden olmuştur.

2) Endüstriyel Yenilikçi Kalkınma Devlet Programının uygulanmasına rağmen endüstrinin ve ekonominin çeşitlendirilmesi ve modernleştirilmesi gerçekleşmemiştir. 2016'da işletmenin GSYİH içindeki payı 2010'dan daha düşük olmuştur. Madencilik endüstrisine kıyasla işletme endüstrinin büyümesinin daha yüksek oranda artması, petrol fiyatlarındaki düşüşten dolayı çıkarma sektörünün büyüme oranının azalmasından kaynaklanmıştır.

3) Son yıllarda meydana gelen Kazak ekonomisindeki yapısal değişimlerden dolayı, bugünlerde temel hedeflerden biri görülen sanayisizleşme eğiliminin üstesinden

---

²³⁷ "Экспортные Нефтепроводы Обеспечивают Доступ Казахстанской Нефти В Страны Европы, На Терминалы Черного и Балтийского Морей и На Китайский Рынок" (İhracat Petrol Boru Hatları, Kazakistan Petrolüne Avrupa Ülkeleri, Kara ve Baltık Denizi Terminalleri ve Çin Pazarına Erişim Sağlamaktadır.), KazTransOil Genel Müdürü Kairgeldy Maksutovich Kabylidin ile Röportaj, *Oil & Gas Journal Russia*, Haziran 2015, ss. 32 - 35.

²³⁸ Marat Elemesov, "Казакстан Увеличит Экспорт Нефти Через Азербайджан" (Kazakistan Azerbaycan Vasıtasıyla Petrol İhracatını Artıracak), Almatı: 19 Mayıs 2017, https://liter.kz/mobile/ru/articles/show/32701-kazahstan_uelichit_eksport_nefti_cherez_azerbaidzhan (20.12.2017).

gelmektedir. Sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının gerilemesi, 1990'lardaki yapısal bozulmaya benzer duruma yol açmıştır.

4) Sanayi politikasının önceliği madencilik endüstrisi de dahil olmak üzere temel endüstrileri desteklemek olmalıdır. Madencilik endüstrisindeki durum aynı zamanda genel endüstrilerdeki durumu etkileyerek imalat sektörü ve makroekonomik dinamikleri de önemli ölçüde geliştirecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

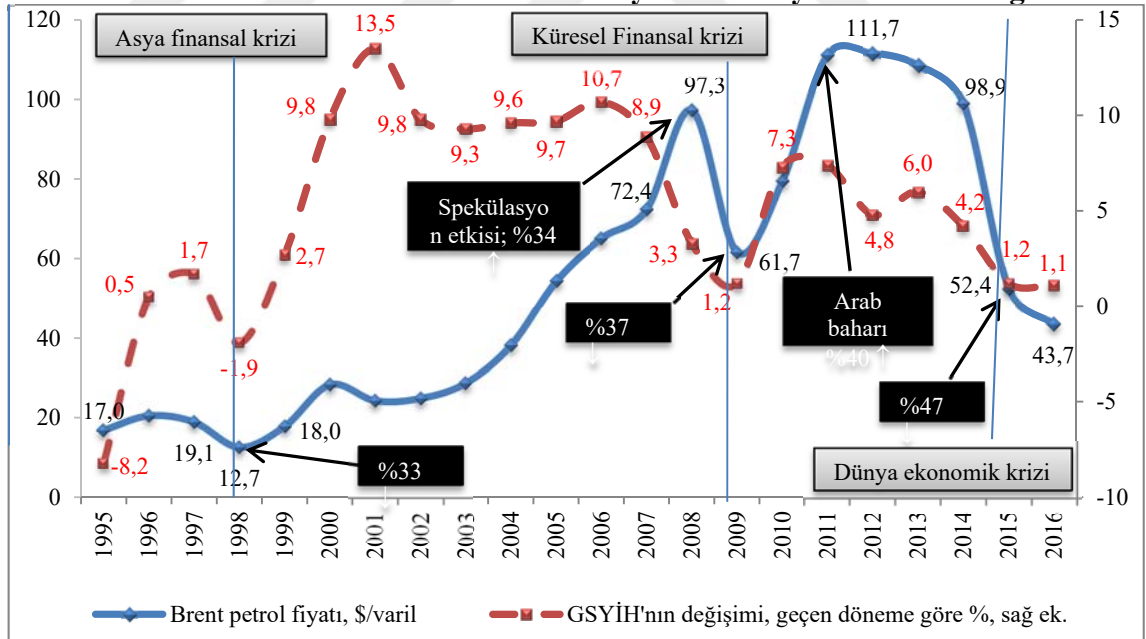
PETROL FİYATLARININ GELİŞİMİ VE KAZAKİSTAN EKONOMİSİNE ETKİLERİ

3.1 KAZAKİSTAN EKONOMİSİNDE PETROLÜN ROLÜ VE ÜLKENİN DÜNYA PETROL PİYASASINDAKİ YERİ

3.1.1 Petrolün Ekonomik Büyümeye Etkisi

Devletin ekonomiyi çeşitlendirmeye ve modernleştirmeye yönelik çabalarına rağmen, petrol ve gaz sektörü Kazakistan'ın ekonomik ve endüstriyel gelişiminin temelini oluşturmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, petrol piyasasındaki değişimler, özellikle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, ülkenin ekonomik gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir (Bkz. Grafik 57).

Grafik 57. Kazakistan'ın GSYİH ve Dünya Petrol Fiyatların Dinamiği

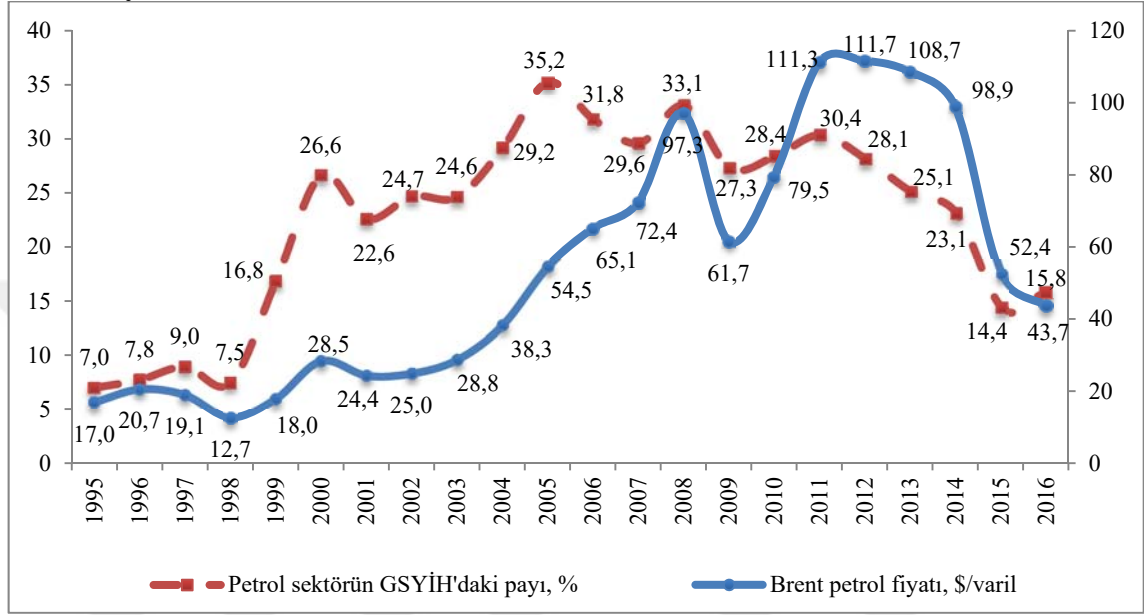

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Böylece, Kazakistan ekonomisinin petrol sektörüne önemli ölçüde bağımlı olduğunu söyleyebiliriz. Petrol üretiminin GSYİH içindeki payı son birkaç yıldır istikrarlı bir şekilde azalmaktadır. Düşüşün başlıca nedenleri, yeni sahaların, özellikle Kashagan'ın kullanımının ertelenmesi ve 2014 - 2015 yıllarında dünya petrol

fiyatlarının önemli bir ölçüde düşmesidir. Üretimin büyümesini kısıtlayıcı bir başka unsur, ihracat ulaştırma altyapısının sınırlı kapasitesidir. 2016 yılının sonunda ülkenin GSYİH'sı içindeki petrolün payı bir önceki yıla göre 1,4 puan artış göstererek % 15,8'e ulaşmıştır (Bkz. Grafik 58).

Grafik 58. Petrol Sektörünün Kazakistan'ın GSYİH İçindeki Payı ve Brent Petrol Fiyatı

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Ülkedeki petrol dışı sektörlerin finansman kaynaklarının çoğu petrol sektörüne bağlıdır. Petrol endüstrisine ilişkin yatırımların girişi ve petrol ihracatından gelen gelir, petrol sektörünün faaliyetleri ile ilgili ekonominin diğer sektörlerinde de kullanılmaktadır. Bundan dolayı petrol sektörüne olan yatırımlar ve gelirler, ülkenin petrol dışı sektörlerinin oluşumuna ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki düşüş ülkenin bütçesinin ve GSYİH dinamiklerinin yanı sıra petrol dışı sektörlerin göstergelerini de olumsuz etkilemektedir.

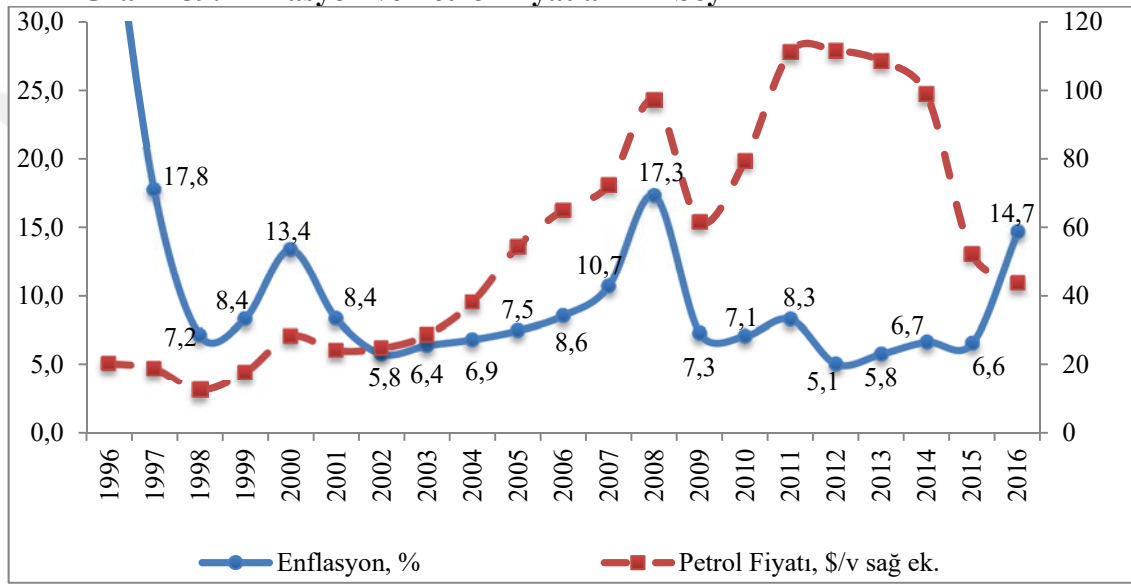
Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kazakistan'ın bağımsızlığı süresince, petrol ve gaz sektörü aktif ekonomik büyümenin ana kaynağı olmuştur. Buna karşılık, sektörün büyümesinin temel faktörleri petrolün fiyatı, doğrudan yatırım ve petrol üretiminde büyüme olmuştur. Ekonominin diğer sektörleri GSYİH'da bu kadar güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme sağlayamamıştır.

3.1.2 Petrolün Fiyat İstikrarına Etkisi

Ülkedeki enflasyon hem iç hem de dış faktörlerden kaynaklanmaktadır. Diğer makroekonomik göstergelere göre enflasyon, petrol fiyatlarının değişimlerinden daha az etkilenmektedir (Bkz. Grafik 59).

Dünya piyasasındaki yüksek petrol fiyatları yabancı yatırımcıların güvenlerini artırarak petrol ve doğal gaz projelerine ek finansman sağlamakta ve bankaların ve firmaların dış borçlanmalarının artışlarına neden olmaktadır. Bunlar da ülkedeki talebi yükselterek tüketim mallarının fiyatlarını artırmaktadır.

Grafik 59. Enflasyon ve Petrol Fiyatlarının Seyri

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz>; BP Verileri, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

Yukarıda (bölüm 2'de) bahsedildiği gibi ülkedeki enflasyonun ana sebepleri döviz kurunun ve ithal malların fiyat değişimleridir. Yani petrol fiyatlarının düşmesi veya yükselmesinin enflasyon üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur. Bu durum Kazakistan'ın iç politikalarının enflasyon üzerindeki önemini belirtmektedir. Diğer taraftan, bu sonuç aynı zamanda petrol geliri ve enflasyon arasında dolaylı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yani, petrol gelirinin artması genellikle hem kamu harcamalarının hem de kamu yatırımlarının genişlemelerine sebep olmakta ve bu genişlemeler tüketim malların fiyatlarını daha da yükseltmektedir. Petrol fiyatlarındaki artıştan sonra hükümet hızla geniş sosyal programlar ve yatırım projeleri uygulamaktadır. Petrol

gelirlerinden devletin büyük harcamaları daha yüksek enflasyona neden olabilmektedir.²³⁹

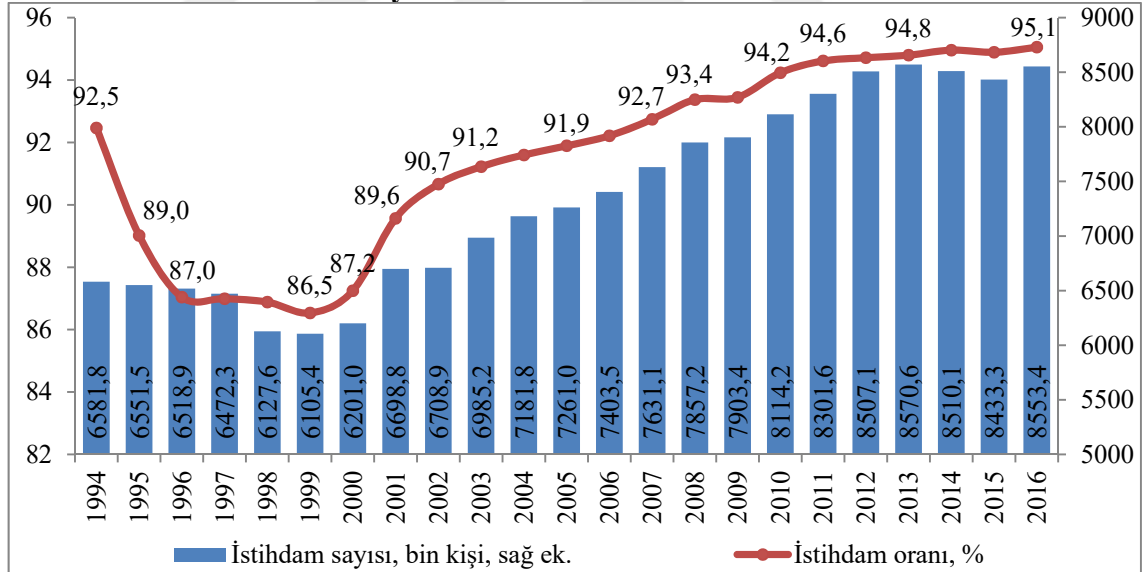
3.1.3 Petrol Fiyatlarının İstihdama Etkisi

Yukarıda belirtildiği gibi, Kazakistan'ın ekonomik büyümesi büyük ölçüde petrol fiyatlarına bağlıdır. Buna göre, Kazakistan nüfusunun sosyo-ekonomik durumu da petrol fiyatlarına aynı oranda bağımlılık göstermektedir.

Son yıllarda gelişen Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki sosyo-ekonomik durum oldukça istikrarlı bir şekilde seyretmektedir: küçük işletme sektöründeki firmaların sayısı, boş pozisyonların sayısı ve vasıflı işgücü talebi ve arzı artmaktadır.²⁴⁰

Bağımsızlık sonrası dönemde ülkedeki istihdam oranı büyüme eğilimi izlemiştir (1994'te % 92,5 iken 2016'da % 95,1) (Bkz. Grafik 60). Resmi olarak Kazakistan'da, istihdam edilen nüfusun önemli bir kısmı serbest meslek sahibi işçileridir (% 27) ve çoğunlukla hizmet ve ticaret sektörlerindedir (% 55).

Grafik 60. İstihdam Seyri

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

İşgücü piyasasındaki durum, sadece mutlak sayıda çalışanla değil, aynı zamanda işsizlik seviyesi ile de değerlendirmektedir. Kazakistan İstatistik Komitesinin verilerine göre 1994 - 2016 arası işsizlik oranı bir iniş eğilimini izlemiştir (Bkz. Grafik 61).

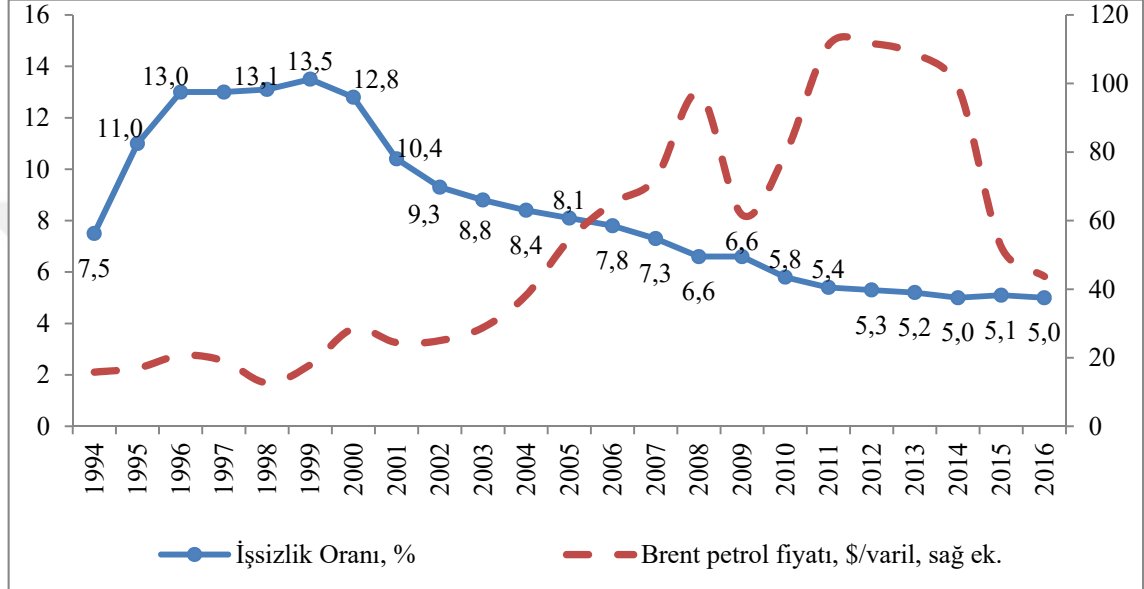
²³⁹ Kose, a.g.m., ss.1063 - 1064.

²⁴⁰ A.M. Kojahmetova, "Анализ Состояния Занятости и Безработицы в Казахстане" (Kazakistan'da İstihdam ve İstihdam Durumu Analizi), *Kazakistan Bilimsel ve Teorik Kongresin Materyalleri* "Seyfullin Okumaları - 9: Yüksek Öğretimin ve Bilimin Geliştirilmesinde Yeni Bir Vektör" Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Gününe Adanmıştır, C. 1, Bölüm 2, 2013, s. 330.

Dünya Bankası analizine göre, Kazakistan'da işsizliğin ekonomik büyümeye olan esnekliği yaklaşık % 0,23 oranında gerçekleşmekte, yani GSYİH'da % 1'lik bir büyüme, iş yeri sayısında % 0,23 artışa neden olmaktadır.²⁴¹

Bununla beraber, Uygulamalı Ekonomi Çalışmaları Merkezinin* araştırmalarına göre dünya petrol fiyatlarındaki % 1 artış Kazakistan'da yıllık işsizlik oranının % 0,1 oranında düşmesine neden olmaktadır.

Grafik 61. İşsizlik Oranı (%) ve Petrol Fiyatları (dolar/varil)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Ancak, 2014 - 2016 döneminde GSYİH'nın büyümesindeki yavaşlama işsizlik oranını artırmamış tam tersi gerilemeye devam etmiştir. Bu durum, ülkede her zaman istihdamın artışını teşvik eden programların benimsenmesi ve uygulanmasını yanı sıra devletin ekonomik durgunluk dönemlerinde personelin işten tamamen çıkarılmasını önlemek amacıyla uyguladığı programlardan kaynaklanmaktadır (bu programlar işçilerin belirli sürelerle idari izne gönderilmesini öngörmekteydi). Bu nedenle, 2013'te ülke GSYİH'sı % 6 oranında büyüdüğünde işsiz sayısı 470,7 bin kişiydi, 2016'da ise ekonomik büyüme sadece % 1,1 oranında artmışken işsiz olarak kaydedilen kişi sayısı azalarak 445,5 bin olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Grafik 61). Ancak, gizli işsizliğin

²⁴¹ World Bank, Report About Economy Of Kazakhstan, "Казakhstan: Адаптация к Низким Ценам На Нефть; Трудные Времена Вперед" (Kazakistan: Düşük Petrol Fiyatlarına Uyum; İleride Zor Zamanlar), 2015, s. 6.

* Uygulamalı Ekonomi Çalışmaları Merkezi, stratejik ve ekonomik araştırma, kaynak arama, iş değerlendirme ve sosyolojik araştırma hizmetlerini vermektedir. Merkez, en büyük Kazakistan danışmanlık şirketlerinin TOP-10 RAEX derecelendirmesine ("Uzman RA Kazakistan") dahil edilmiştir. <https://cipe.kz/about/> (25.03.2018).

varlığına da dikkat etmeliyiz. Gerçek işsizlik oranının istatistiksel verilerinde yansiyandan daha yüksek olabilmektedir.

Tablo 29. Kazakistan'ın İşsizliğine İstihdamı

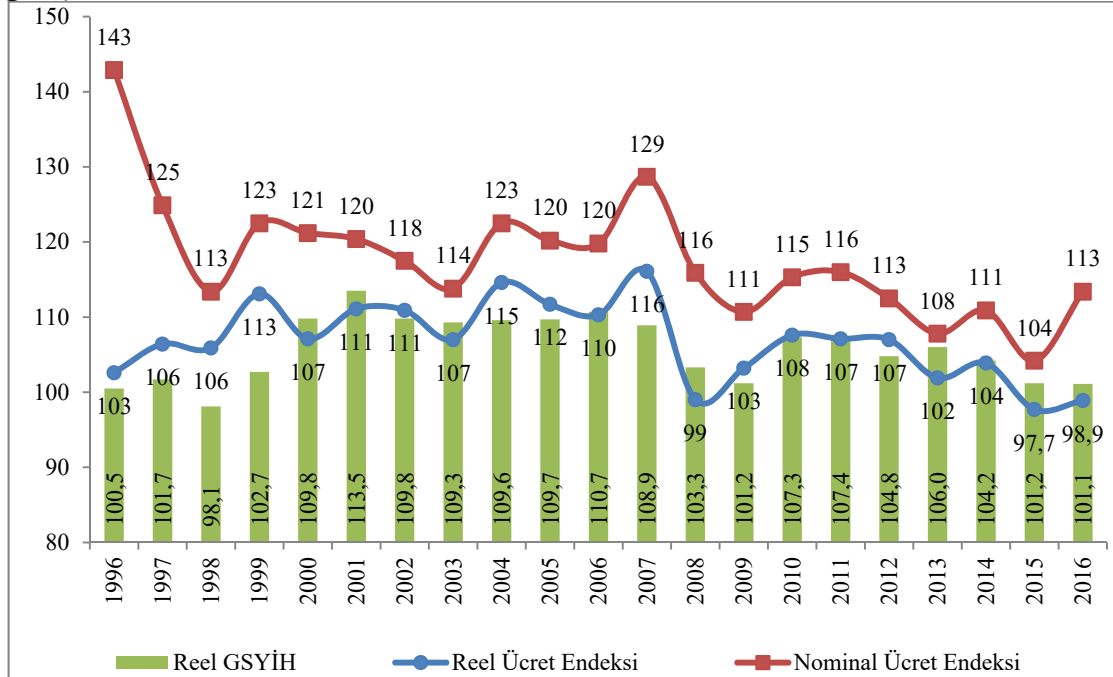
	2013	2014	2015	2016
İşsizlik Oranı, %	5,2	5,0	5,1	5,0
İşsiz Sayısı (bin kişi)	470,7	451,9	454,2	445,5
İstihdam oranı, %				
İstihdam sayısı, bin kişi	8 570,6	8 510,1	8 433,3	8 553,4
BBİI, %	6,0	4,2	1,2	1,1
Brent petrol fiyatı, \$/varil	108,7	98,9	52,4	43,7

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

İşsizlik sorunu, ülkenin işgücü için önemli etkindir, özellikle gençler için ciddi bir durumdur. Yeni piyasa koşullarında gençler, en hassas ve düşük rekabet gösteren işgücü kaynakları kategorilerinden biridir. 2016 yılında 15 - 28 yaşlarındaki genç işsizlik seviyesi % 4,1'dir. Genç işsizliğin temel nedeni de, kadro seçiminde belirleyici olan mesleki deneyim eksikliğidir.

Bunun yanı sıra petrol fiyatlarının ücretlere ve halkın gelirlerine de etkisi vardır. Birçok yönden, ücret dinamikleri, istikrarlı yüksek petrol fiyatları ile ilişkili olan, petrol ihracatındaki büyümeden kaynaklanmaktadır. Nitekim petrol ihracatının artması genel ulusal refah seviyesini ve dolayısıyla nüfusun ücret seviyesini etkilemektedir.

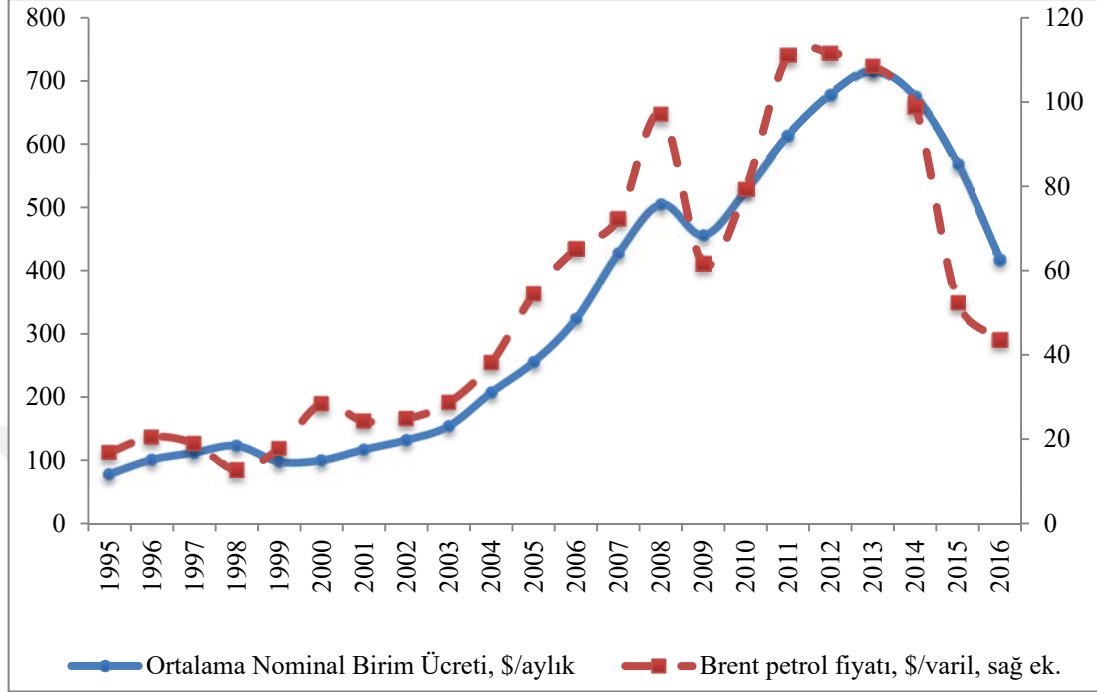
Grafik 62. Reel ve Nominal Ücret ve GSYİH Dinamikleri (% , önceki döneme göre)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Petrol fiyatı ile nominal ücret arasında olan pozitif ilişki aşağıdaki grafikte görülmektedir (Bkz. Grafik 63).

Grafik 63. Petrol Fiyatları İle Ücret Dinamikleri

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

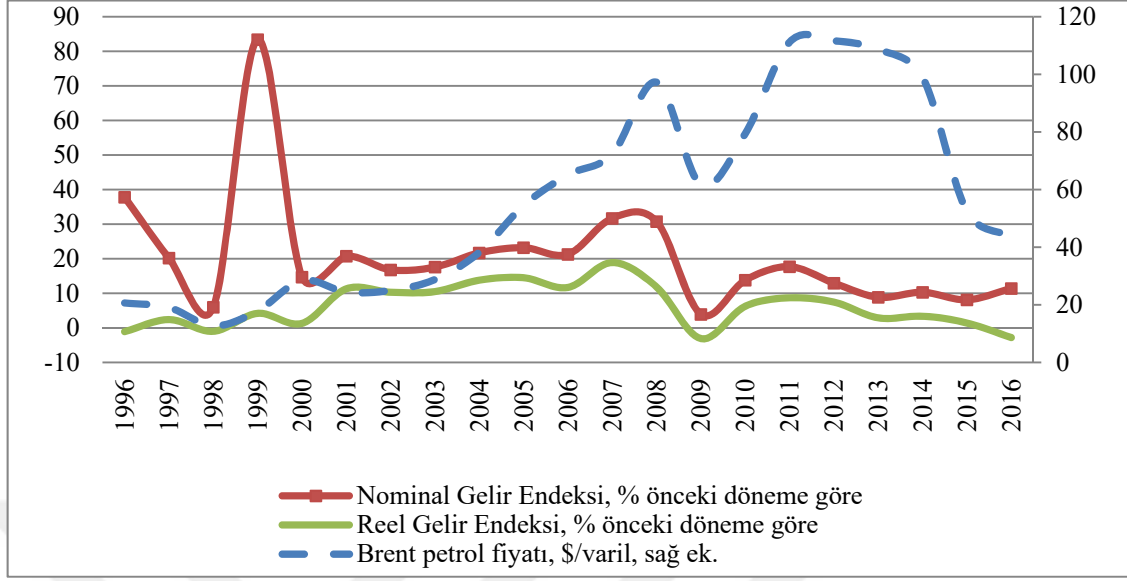
Anlaşıldığı üzere ülkenin ekonomik göstergelerinin büyümesinin ardından, 1995 - 2016 arası nüfusun nominal ücreti 5 kat artmıştır. Fakat son iki yılda Kazakistan'da gayri safi yurtiçi hasılanın artmasına rağmen, reel ücretler azalmıştır: 2015'te % 2,3 oranında, 2016'da % 1,1 oranında. Uygulamalı Ekonomi Çalışmaları Merkezinin araştırmalarına göre dünya petrol fiyatlarındaki % 1 artış Kazakistan'da bir çalışanın ortalama aylık reel ücretin % 18 oranında; kişi başına düşen ortalama reel gelirlerin % 30,2 oranında artmasına neden olmaktadır.²⁴²

Ayrıca, 2014 sonrası dönemde petrol fiyatlarındaki düşüşün yanı sıra ülkede yapılan ulusal para biriminin devalüasyonu, nominal ve reel gelirler arasındaki farkın açılmasına neden olmuştur (Bkz. Grafik 64). Reel gelirdeki düşüş temel olarak hem çalışanlar hem de serbest çalışanlar için istihdam fırsatlarının azalmasından kaynaklanmıştır.²⁴³ Bu sebeple, 2016'da nominal gelir % 11,4 oranında artmışken reel gelir - % 2,7 oranında düşmüştür.

²⁴² Uygulamalı Ekonomi Çalışmaları Merkezi, a.g.m., <https://cipe.kz/ru/articles/macroeconomics.html?id=100> (24.12.2017).

²⁴³ World Bank, Доклад Об Экономике Казахстана, "Экономика Идет На Поправку: Что Дальше?" (Ekonomi İleşiyor: Devamı Ne Olacak?), s. 8.

Grafik 64. Reel ve Nominal Gelirinin Endeksi (%) ve Petrol Fiyatı (dolar/varil)

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

3.1.4 Petrol Fiyatlarının Ödemeler Dengesine Etkisi

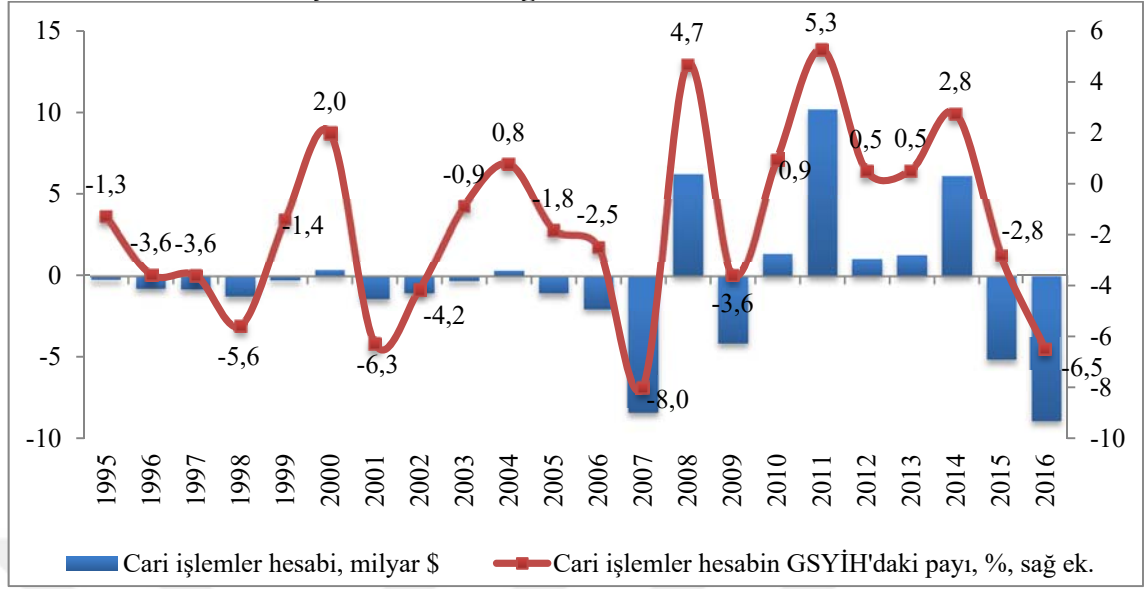
Dünya enerji piyasasının fiyat konjonktürü ve ulusal paranın devalüasyon politikası, ülkenin ödemeler dengesi durumunu önemli ölçüde etkilemektedir.

Aşağıdaki grafik 65'de görüldüğü gibi, cari hesap volatilitesi 2007 yılında küresel ekonomik krizin ilk belirtileriyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylelikle, cari işlemler dengesindeki güçlü dalgalanmalar ülke için olumsuz sonuçlara yol açmıştır.

2000 - 2007 arası olumlu dış faktörler (yüksek enerji fiyatları, uluslararası sermaye piyasalarında iyi finansman koşulları) Kazakistan'ın hammadde ürünlerinin üretimini yükseltmiş, ücretleri ve halkın tüketim mallarına olan talebini artırmıştır. Ancak ülkedeki tüketim mallarının üretimi yeterli seviyede olmadığından, talep, özellikle Rusya ve Çin başta olmak üzere, yakın ve uzak ülkelere gelen ithalatla karşılanmaktadır. Bu durum 2007'de ülkenin cari açığının 8,4 milyar dolara kadar artmasına neden olmuştur. Fakat uluslararası piyasadaki fiyatların yükselmesi, ülkeye giren yabancı yatırımların artması (çoğunlukla petrol ve gaz sektörüne), ülkenin ekonomik kalkınmasındaki orantısızlıklar ve ekonominin dış şoklara karşı savunmasızlığı artmıştır.

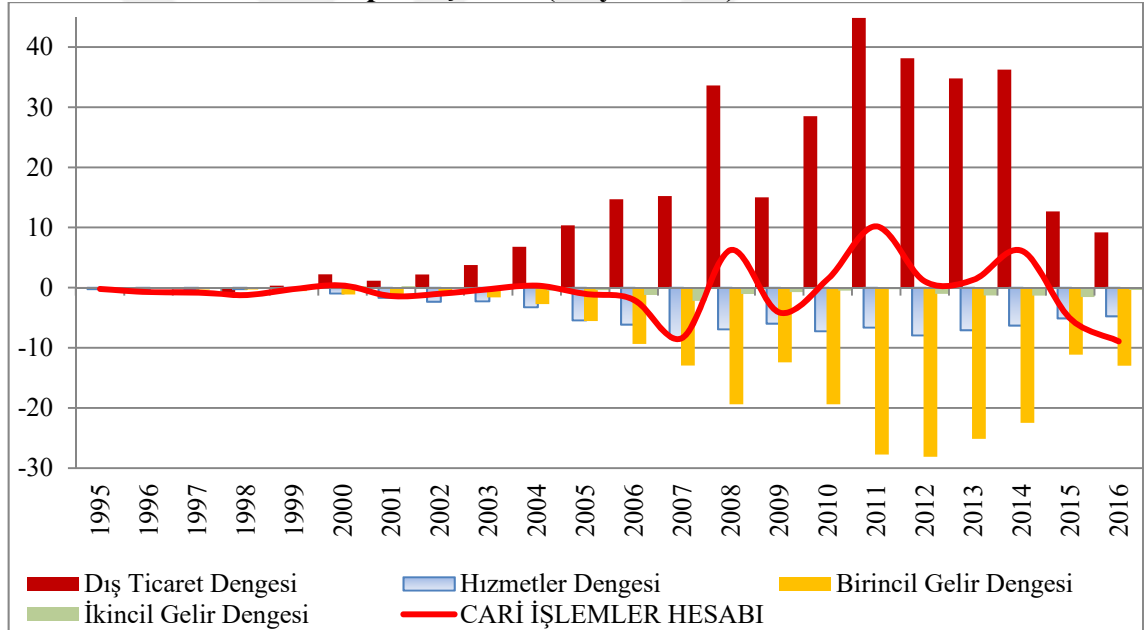

Grafik 65. Cari İşlemler Dinamiği

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının verileri, <http://www.nationalbank.kz>.

Grafik 66. Cari Hesap Bileşenleri (milyar dolar)

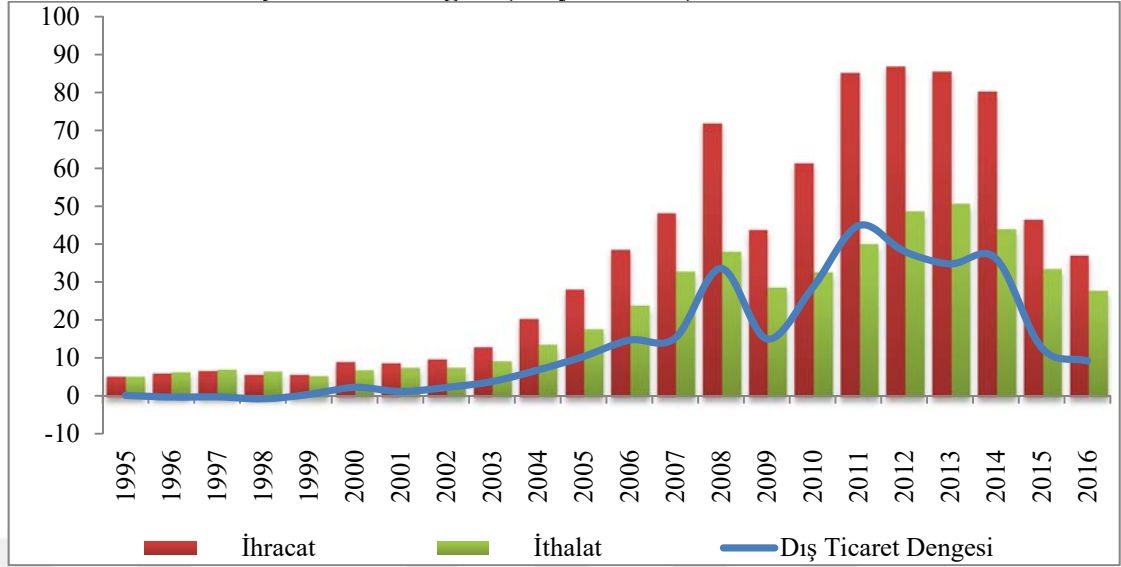

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının verileri, <http://www.nationalbank.kz>.

Gelecekte cari hesap açığının düşürülmesi için, Kazakistan Ulusal Bankası ulusal paranın değerini devalüe etmiştir. Ancak, buna rağmen, 2009 yılında, hidrokarbon fiyatlarındaki düşüşün devam etmesi ve dolayısıyla mal ihracatının % 40 düşmesi, cari işlemler dengesinin negatif bir değer sergilemesine sebep olmuştur (2008'de cari hesap 6,3 milyar dolar fazla iken 2009'da 4,1 milyar dolar açık göstermiştir).

Kazakistan'ın dış ticaret dengesi genelde pozitif bir dengeye sahiptir (Bkz. Grafik 67).

Grafik 67. Dış Ticaret Dengesi (milyar dolar)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının verileri, <http://www.nationalbank.kz>.

Ülke ihracatındaki hammaddelerin büyük bir payı (neredeyse % 89) ticaret dengesinin ve cari hesabın, dünya piyasasının, özellikle de dünya petrol piyasasının fiyat konjonktürüne olan güçlü bağımlılığını belirlemektedir (Bkz. Tablo 30, Tablo 31).

Tablo 30. Kazakistan İhracatının Emtia Yapısı (milyar dolar)

	2014	İhracattaki payı, %	2015	İhracattaki payı, %	2016	İhracattaki payı, %
Toplam Mallar	79,5	100,0	46,0	100,0	36,8	100,0
Temel ihracat ürünleri	75,6	95,1	43,7	95,0	34,1	92,8
Mineral ürünleri	63,9	80,4	32,8	71,3	23,9	65,0
<i>çinde Petrol ve Gaz</i>	53,6	67,5	26,8	58,3	19,4	52,7
Siyah metaller	3,4	4,3	2,5	5,4	2,8	7,5
Renkli metaller	3,9	4,9	4,1	8,8	3,8	10,4
Buğday	1,1	1,4	0,8	1,8	0,8	2,2
Diğer ürünler	3,8	4,8	2,3	5,0	2,6	7,2

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, "Ödeme Bilançosu ve Dış Borçlar Raporu", 2015, s. 8; Kazakistan Merkez Bankası, "Ödeme Bilançosu ve Dış Borçlar Raporu", 2016, s. 32.

Tablo 31. Fiyat ve Miktar Değişimlerinin İhracat Değeri Üzerindeki Etkisi

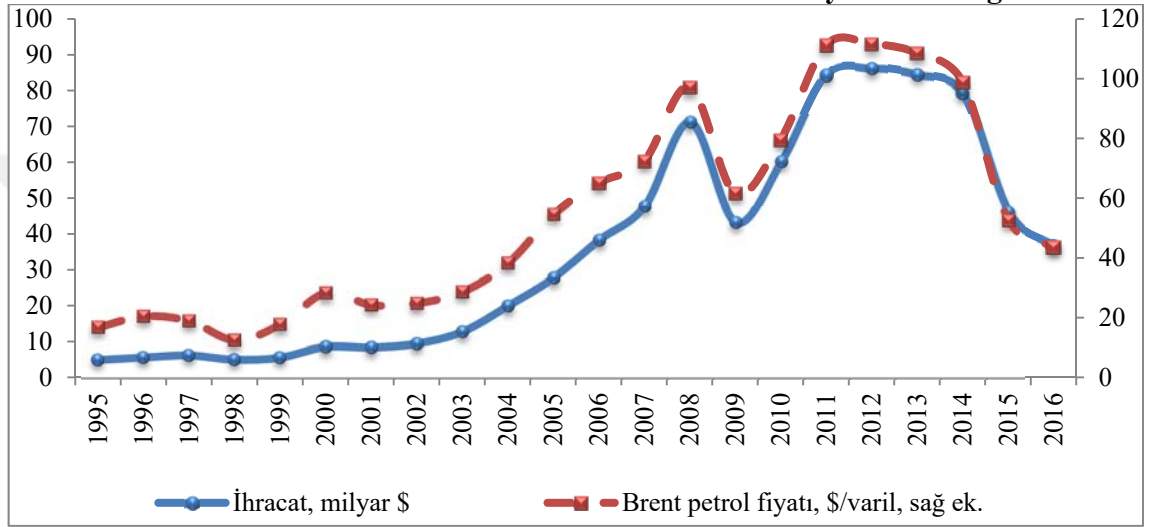
	İhracat, milyar dolar						2016/2015		
	2014	2015	2016	Değişim 14/15	Fiyattan dolayı değişim	Fiziksel değişim	Değişim 15/16	Fiyattan dolayı değişim	Fiziksel değişim
Toplam İhracat	79,5	46,0	36,8	-42%	-38%	-7%	-20%	-23%	4%
Temel ihracat ürünleri	75,6	43,7	34,1	-42%	-39%	-6%	-22%	-23%	2%
Mineral ürünleri	63,9	32,8	23,9	-49%	-44%	-8%	-27%	-26%	-2%
<i>çinde Petrol ve gaz</i>	53,6	26,8	19,4	-50%	-46%	-7%	-28%	-26%	-2%
Siyah metaller	3,4	2,5	2,8	-26%	-24%	-3%	10%	-11%	23%
Renkli metaller	3,9	4,1	3,8	3%	-14%	19%	-6%	-15%	10%
Buğday	1,1	0,8	0,8	-28%	-16%	-14%	-2%	-19%	21%
Diğer ürünler	3,8	2,3	2,6	-43%	-28%	-21%	14%	-20%	42%

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankası, "Ödeme Bilançosu ve Dış Borçlar Raporu", 2015, s. 9; Kazakistan Merkez Bankası, "Ödeme Bilançosu ve Dış Borçlar Raporu", 2016, s. 33.

Dünya Petrol Fiyatlarının Ülke İhracatına Etkisi

Aşağıdaki grafikte Kazakistan'ın ihracat gelirleri ile Brent petrolün fiyatları arasındaki ilişki görülmektedir. Gösterildiği üzere dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ülkenin genel ihracatını da etkilemektedir. Grafikte gösterildiği gibi toplam ihracatın dinamiği petrol fiyatlarının trendini izlemektedir (Bkz. Grafik 68). Bunun başlıca sebeplerinden biri de petrol ihracatından elde edilen döviz kazancının toplam ihracat hacmindeki payının yüksek olmasıdır.

Grafik 68. Kazakistan'ın İhracatı ve Brent Petrolün Fiyatı Dinamiği

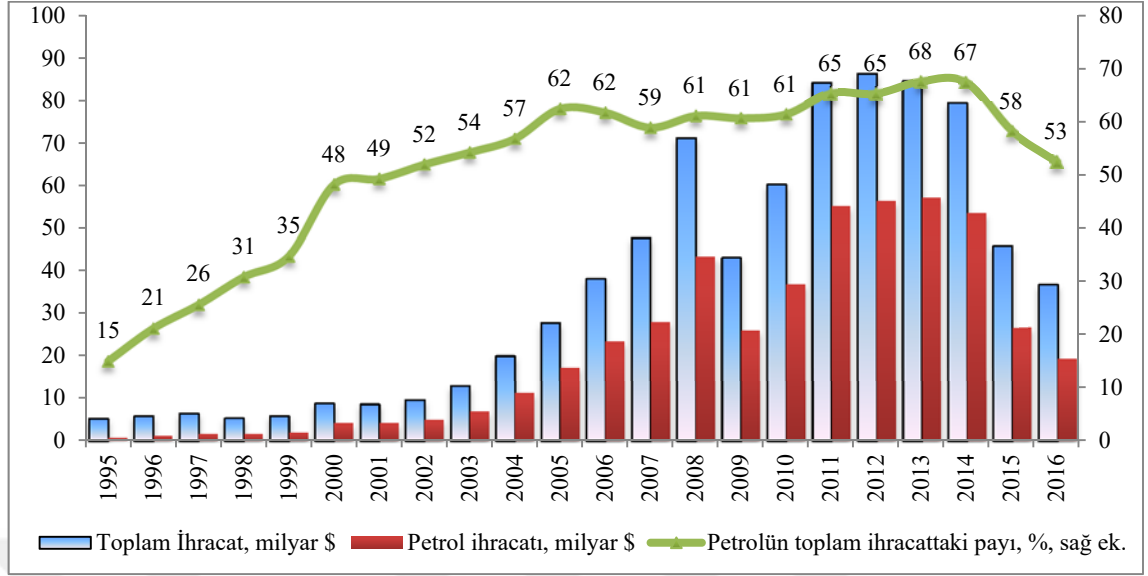

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz; BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview>.

Son 3 yıldır petrolden gelen gelir düşüş eğiliminde olsa da, yine de petrol ihracatının toplam ihracattaki payı yüksektir (2015'te % 58 iken, 2016'da % 53 olmuştur) (Bkz. Grafik 69). Ama şunu da belirtmek gerekir ki, dünya piyasasında petrolün fiyatı arttıkça ülkeden elde edilen ham petrolün ihraç edilmesine daha fazla üstünlük verilmesi, ülkedeki petrol arıtma sektörünün önüne geçmekte ve bu alanın gelişmesini yavaşlatmaktadır.

Aşağıdaki belirtilen veriler doğrultusunda petrol ihracatının ülkenin toplam ihracatındaki yüksek payı nedeniyle, dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların doğrudan ihracat üzerinde etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Grafik 69. Petrol İhracatı Geliri

Kaynak: Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Aynı zamanda, ihracattaki büyüme temel olarak fiyat faktörüne bağlı olarak, ithalattaki artış, fiziksel hacmin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu süreci önleyebilecek en önemli faktör, ekonomik yapının esnekliği ve yetkililerin yapısal reformlar yürütme faaliyetleridir.²⁴⁴

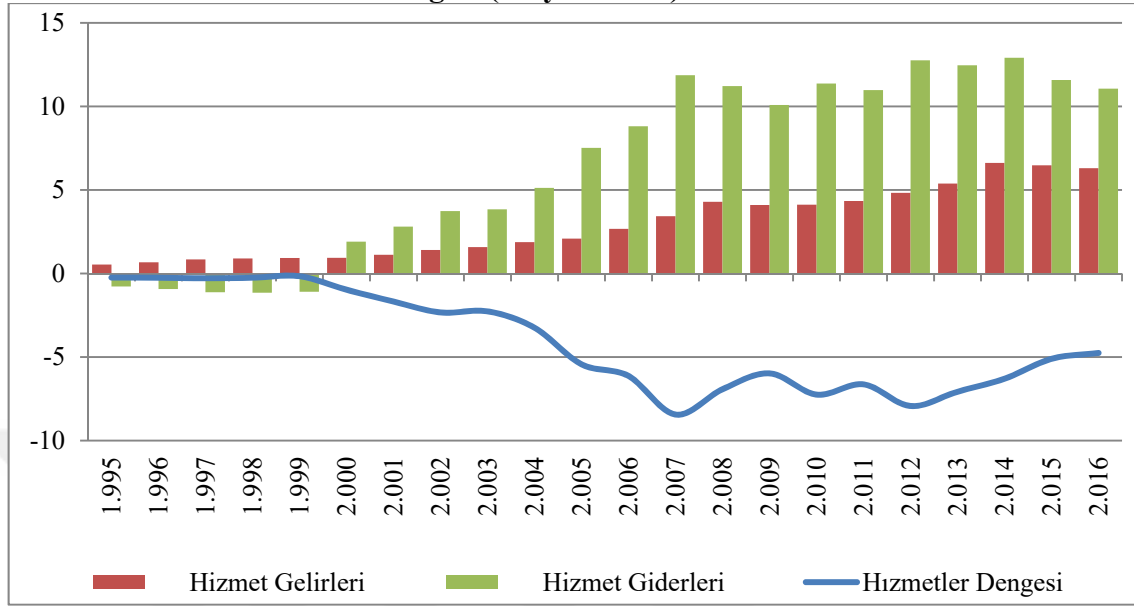
2014 yılından bu yana döviz kazancındaki düşüş, dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Net ihracattaki azalışın bir sonucu olarak, 2014 yılında fazlalık gösteren cari işlemler hesabı (GSYİH'nın % 2,8), 2016'da % 6,5 açık vererek son on yıllık rekor kırmıştır (Bkz. Grafik 70).

Kazakistan'ın uluslararası hizmetlerinin dengesi genel olarak negatif bir dengeye sahiptir. Ancak 2014 yılına kadar hizmetler açığı bir büyüme eğilimindeydiyse de, 2014'ten sonra azalmaya başlamıştır. Hizmetlerin negatif dengesinin sürekli büyümesi, hizmet ihracatında bir azalmanın işaretidir (taşımacılık hariç her türlü hizmet alanında azalma izlenmektedir: sigorta, finans, bilgisayar, bilgi ve devlet hizmetleri). Uluslararası hizmetlerin ana tüketicileri, yabancı kadro, inşaat ve diğer hizmetlerin ithalatını gerçekleştiren ve hammadde ihraç eden ortak girişimler ve yabancı şirketlerdir. Kazakistan'ın hizmet ihracatının önemli kısmını taşımacılık hizmetleri oluşturmaktadır (% 55). Şöyle ki, taşıma hizmetlerinin % 80'i Kazakistan'ın transit ülke olduğu ve diğer

²⁴⁴ Аусан Қалabayeva, "Анализ Платежного Баланса Казахстана: Состояние и Прогноз" (Kazakistan Ödemeler Bilançosunun Analizi: Durum ve Tahmin), "Kazakistan-Spectrum" Dergisi, No. 3, Almatı: Kazakistan Cumhuriyetinin Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009, <http://kisi.kz/ru/categories/ekonomika-i-energetika/posts/analiz-platezhnogo-balansa-kazahstana-sostoyanie-i-prog> (12.12.2017).

ülkelerin mallarının (çoğunlukla petrol ve gaz) ulaşımında kullanılan boru ve demiryolu hatlarıyla gerçekleştirilen kargo taşımacılığıdır.

Grafik 70. Hizmetler Dengesi (milyar dolar)

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının Verileri, <http://www.nationalbank.kz>.

Hizmetler dengesinin açığını azaltmak için, Kazakistan hükümeti uluslararası hizmetlerin ihracat yapısının çeşitlendirilmesi ile ilgili tedbirler geliştirmelidir.

Ödeme bilançosunun gelir dengesine bakacak olursak sürekli açık verdiğini gözlemleyebiliriz. Kazakistan'ın gelir dengesindeki açık ülkenin ekonomik büyümesinin önemli ölçüde dış kaynaklarla finanse edilmesinden kaynaklanmaktadır (Bkz. Tablo 32).

Ücret ödemelerinin de olumsuz olması yabancı vatandaşların ücretlerinin ülke vatandaşlarının maaşlarından daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Yabancı yatırımcıların önde gelen hammadde şirketlerinin sahipleri olması nedeniyle bu işletmelerdeki yabancıların ücretleri daha yüksektir (Bkz. Tablo 32).

Tablo 32. Kazakistan'ın Gelir Dengesi (milyon dolar)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
BİRİNCİL GELİR DENGESİ	-1 139	-1 094	-985	-1 604	-2 721	-5 556	-9 350	-12 946	-19 375	-12 417	-19 376	-27 745	-28 117	-25 148	-22 477	-11 149	-12 917
Ücret Ödemeleri	-44	-56	-75	-226	-410	-728	-948	-1 203	-1 452	-1 305	-1 406	-1 730	-1 928	-1 804	-1 785	-1 612	-1 303
Yatırım Geliri	-1 210	-1 181	-1 053	-1 521	-2 453	-4 970	-8 544	-11 885	-18 063	-11 252	-18 109	-26 155	-26 329	-23 484	-20 831	-9 677	-11 754
Gelir:	135	227	238	268	456	845	1 623	3 662	3 595	3 033	2 557	2 088	1 946	2 177	2 072	2 113	2 101
<i>Doğrudan Yatırım</i>	0	0	0	0	8	9	11	269	171	68	303	156	195	348	309	584	587
<i>Portföy Yatırımları</i>	2	40	101	107	161	235	494	857	914	863	717	901	960	1 094	1 183	1 035	1 085
<i>Diğer Yatırımlar</i>	133	187	137	161	288	601	1 119	2 536	2 510	2 102	1 537	1 031	791	735	579	494	429
Gider:	1 346	1 408	1 290	1 789	2 910	5 814	10 167	15 546	21 658	14 286	20 666	28 243	28 275	25 660	22 903	11 790	13 855
<i>Doğrudan Yatırım</i>	1 046	1 148	1 015	1 448	2 384	4 805	7 898	11 514	17 316	10 961	17 997	25 213	24 753	22 511	19 764	9 197	11 500
<i>Portföy Yatırımları</i>	64	56	52	37	85	154	342	395	321	251	923	1 751	2 070	1 591	1 667	1 639	1 192
<i>Diğer Yatırımlar</i>	236	204	223	304	441	855	1 927	3 638	4 021	3 073	1 746	1 278	1 452	1 559	1 472	953	1 163
Diğer Birincil Gelir	115	143	143	143	143	143	143	143	140	140	140	140	140	140	140	140	140
İKİNCİL GELİR DENGESİ	249	238	114	-165	-488	-408	-1 207	-2 210	-1 060	-729	-489	-265	-1 041	-1 297	-1 331	-1 550	-393

Kaynak: Kazakistan Merkez Bankasının Verileri, <http://www.nationalbank.kz>.

Analiz edilen dönemde yatırım gelirlerinin dengesi geleneksel olarak negatif yönde değerlendirilmektedir. 2003'ten 2008'e kadar ve 2010'dan 2014'e kadar petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde, doğrudan yabancı yatırımların artması ile beraber (yani yabancı yatırımcıların birincil gelirlerinin ödemelerinin artması ile beraber), yatırım gelirlerin açığı genişlemiştir. Ayrıca Kazakistan'a doğrudan yatırımların girişi, madencilik sektöründe yabancı yatırımcıları destekleyen projelerin geliştirilmesi ile sağlanmıştır (jeolojik arama ve keşif sektörüne yatırımların % 50,5'i; ham petrol ve doğal gaz üretimine % 24,9 yatırım yapılmıştır). Yatırım geliri dengesindeki açık, petrol fiyatları düştüğü dönemlerde 2009 yılında bir önceki yıla göre % 38 oranında, 2015'te ise bir önceki yıla göre % 54 oranında düşmüştür (Bkz. Tablo 32).

Petrol fiyatlarındaki artışın cari hesap üzerindeki olumlu etkisi kendini tam olarak gösterememiştir. Kazakistan Merkez Bankasının hesaplamalarına göre, petrol fiyatlarındaki % 1'lik bir artış, yabancı yatırımcılara yapılan ödemeleri % 0,89 oranında artırmaktadır. Dolayısıyla, ödemeler bilançosunun hızlı bir şekilde yenilenmesi, yabancı yatırımcılara yapılan ödemelerin büyümesi ile sınırlıdır.

Kazakistan Merkez Bankası, dünya emtia piyasalarındaki olumlu fiyat gelişmeleri ve ekonominin yeni para ve kredi politikalarına adapte olması ile birlikte cari işlemler açığının istikrarlı bir şekilde azalmasını öngörmektedir.²⁴⁵

Böylece, 1995 - 2016 arası Kazakistan'ın ödemeler dengesinin analizi, aşağıdaki eğilimleri belirtmektedir:

1. Ülke ihracatı yapısındaki madde ürünlerin ve metallerin ağırlığı, dış ticaret dengesinin ve cari hesabın dünya piyasasının (özellikle dünya petrol piyasasının) fiyat durumu ile olan güçlü bağımlılığını göstermektedir. Devlet, Endüstriyel ve Yenilikçi Kalkınma Stratejisinin uygulanmasının kapsamlı bir analizini yürütmelidir. Özellikle, ülkenin hammadde ağırlıklı ekonomisini çeşitlendirmek için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir. Dünya emtia piyasalarındaki istikrarsız durumu dikkate alarak, ithal ikamesi ve yerel emtia üreticilerinin desteği (ilk önce petrol, gaz ve diğer madencilik endüstrileri için makineleri üreten şirketleri) ile ilgili politikalar sürdürmek gerekmektedir. Bununla birlikte ön planda sanayi modernizasyon sorunu çıkmaktadır.

²⁴⁵ "Основные Риски Платежного Баланса Уже Реализовались" (Ödemeler Dengesinin Ana Riskleri Artık Gerçekleşmiştir), *Kazakhstanskaya Pravda* (Elektronik Gazete), 26 Nisan 2017, <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/osnovnie-riski-platezhnogo-balansa-uzhe-realizovalis/> (20.12.2017).

2. Uluslararası hizmet dengesindeki açığın istikrarlı büyüme eğilimi, petrol ve gaz sektörlerinin daha yoğun bir şekilde gelişmesinden ve ithal ürünlerin tüketimini artıran projelerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, yabancı şirketlerin faaliyetlerinin kapsamlı bir analizinin yanı sıra vergiler, gümrük vergileri ve devlet bütçesine yapılan diğer zorunlu ödemelerdeki şeffaflığı sağlamak için yabancı şirketlerle yapılan sözleşmelerde yapılan ayarlamaların kontrol edilmesi gerekmektedir. Yabancı firmalardaki yerli bileşeni artırmak ve uluslararası hizmetlerin ihracat yapısının çeşitlendirilmesini teşvik etmek için fiili tedbirlere devam edilmelidir.

3. Sürekli artan gelir dengesinin açığı, büyük ölçüde yatırım gelirlerindeki artıştan kaynaklanmaktadır. Burada, yabancı yatırımcılarla yapılan sözleşmelerde, ihraç edilen ürünlerinin fiyatlarındaki değişiklikleri kaydetmek için önlemler gerekmektedir. Ayrıca, yabancı şirketlerin, makineler dahil olmak üzere, yerli ürünlere olan talebini teşvik etmek için gerekli önlemler alınmalıdır.

4. Kazakistan'a doğrudan yabancı yatırımların girişi hala madencilik sektöründe yabancı katılımlı projeler tarafından sağlanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların büyümesi ithal hizmetlerin hacmini arttırdığı gerçeği unutulmamalıdır. İhracat gelirlerindeki büyümenin bir sonucu, doğrudan yabancı yatırımcılara ödenen gelir hacmindeki artıştır. İmalat sanayi de dahil olmak üzere, Kazakistan'a giren yabancı yatırım yapısının çeşitlendirilmesi için elverişli koşulların oluşturulması güncelliğini korumaya devam etmektedir.

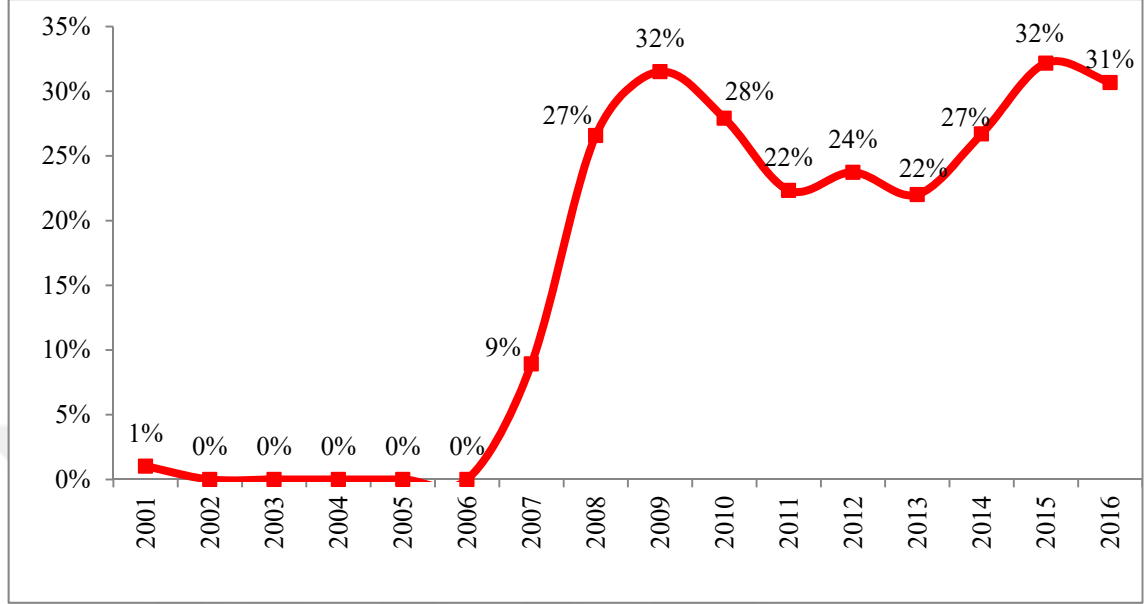
3.1.5 Petrol Faktörünün Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Bağımsızlıktan bu yana, bir pazar ekonomisinin ilkelerine geçiş eşliğinde, petrol satışından elde edilen gelir, Kazakistan'ın devlet bütçesinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Her yıl, ülkenin devlet bütçesine petrol ihracatı gelirlerinden oluşan, Ulusal fonun varlıklarından garantili ve hedefe yönelik para transferi gerçekleştirilmektedir. (Bkz. Grafik 71). Ulusal fonun büyüklüğü ise doğrudan petrolün fiyatlarına bağlıdır. Soros grubunun çalışmasına göre, petrol fiyatında 1 dolarlık yükselişi, Kazakistan'ın Ulusal fonun gelirinin 282 milyon dolar artmasına yol

açmaktadır. Aynı zamanda, Fon'un varlığının büyümesini sağlamak için petrol fiyatının minimum varil başına 30 dolar seviyesinde olması gerekmektedir.²⁴⁶

Grafik 71. Ulusal Fondan Gelen Transferlerin Devlet Bütçesindeki Payı

Kaynak: Kazakistan Mali Bakanlığı, <http://www.minfin.gov.kz>; Kazakistan İstatistik Komitesi, www.stat.gov.kz.

Grafik 71'de gösterildiği gibi, şu anda devlet bütçesinin yaklaşık üçte biri petrol satışından elde edilen kârdan oluşmaktadır.

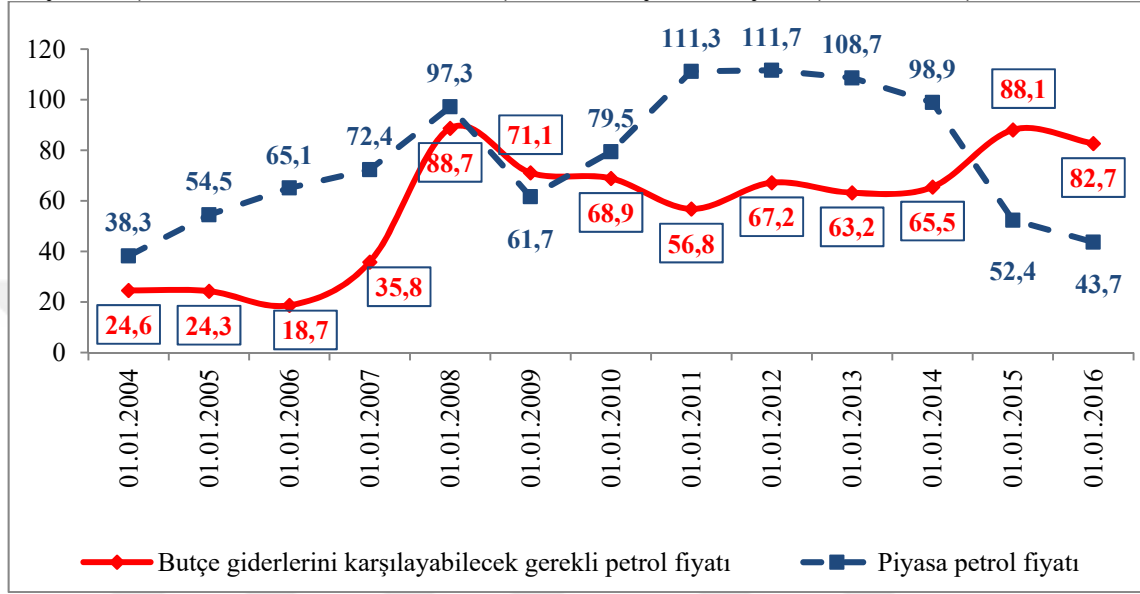
Devlet bütçesini kullanarak, Kazakistan devleti çeşitli orta vadeli programlar yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik etmiştir (2003 - 2015 arası Kazakistan Cumhuriyetinin gelişiminin endüstri ve inovasyon stratejisi; 2020'ye kadar Kazakistan Cumhuriyetinin gelişiminin strateji planı vs). Aynı zamanda bu programların uygulanması ile devlet ekonomiyi çeşitlendirmeye ve petrol fiyatlarının etkisini azaltmaya hedeflenmiştir. Bütün bu stratejik hedefleri gerçekleştirmek için bütçeden (Ulusal fonun hedefli transferleri dahil) büyük miktarda harcamalar yapılmıştır. En çok devlet giderleri 2008 - 2009 kriz döneminde olmuştur (antikriz programları için yaklaşık 15 milyar dolar (ortalama GSYİH'nın % 10 - 15) harcanmıştır). 2009'dan bu yana da projelerin gerçekleşmesi için bütçe harcamaları artmaya devam etmektedir (2009'da 3,1 trilyon tenge iken (21,1 milyar dolar) 2016'da 7,9 trilyon (23,1 milyar

²⁴⁶ Kasımhan Каррагов, "Целевые Трансферты Из Национального Фонда Казахстана: Краткосрочные Уступки Во Вред Долгосрочному Развитию?" (Kazakistan'ın Ulusal Fonu'ndan Hedef Transferleri: Uzun Vadeli Kalkınmada Kısa Tavizlerin Zararları), *Kazakistan Soros Vakfı, Kamu Politikası Alanında Genç Araştırmacılar İçin Programlar*, 2015, s. 3.

dolar) tengeye kadar yükselmiştir).²⁴⁷ Bu stratejik uygulamalardan beklenen sonuç bütçenin gelir kısmın kaliteli bir şekilde iyileşmesi ve böylece ülkenin petrol fiyatlarına olan bağımlılığını azaltmaktır.

Bu stratejinin sonucunu aşağıdaki Grafik 72'de görebiliriz.

Grafik 72. Kazakistan Cumhuriyeti Bütçesini Dengeleyebilmek İçin İhtiyaç Duyulan (Breakeven Fiscal Oil Price) Petrol Fiyat Seviyesi (dolar/varil)

Kaynak: IMF verileri (Dünya Para Fonu), www.imf.com, (16.02.2018).

Bu grafikte kriz öncesi dönemde petrol fiyatlarının artması sonucunda gelirlerin bütçe oluşmasını nasıl etkilediğini görmekteyiz. 2008'de ülkenin bütçe giderlerini karşılayabilecek gerekli petrol fiyatı (breakeven Fiscal Oil Price) 88,7 dolar olmuş ve dönem bütçenin en çok petrole bağımlı olduğu dönemi idi. Aynı senede piyasada ortalama petrol fiyatı 97,3 dolar olarak gerçekleşmiştir.

2008 - 2014 arası bütçenin petrol fiyatına bağımlılığının azaldığı dönem dünya petrol fiyatların arttığı döneme denk gelmektedir. Bunun yanı sıra bu dönemde petrol dışı sektörlerin gelirlerinin yükselmesi, vergilerin artmasına sebep olarak bütçe gelirini de yükseltmiştir.

2014 sonrası dönemde bütçenin petrol fiyatlarına olan bağımlılığı tekrar artmaya başlamıştır. 2015'te (ortalama petrolün piyasa fiyatı 52,3 dolara kadar düşmüş ve ulusal

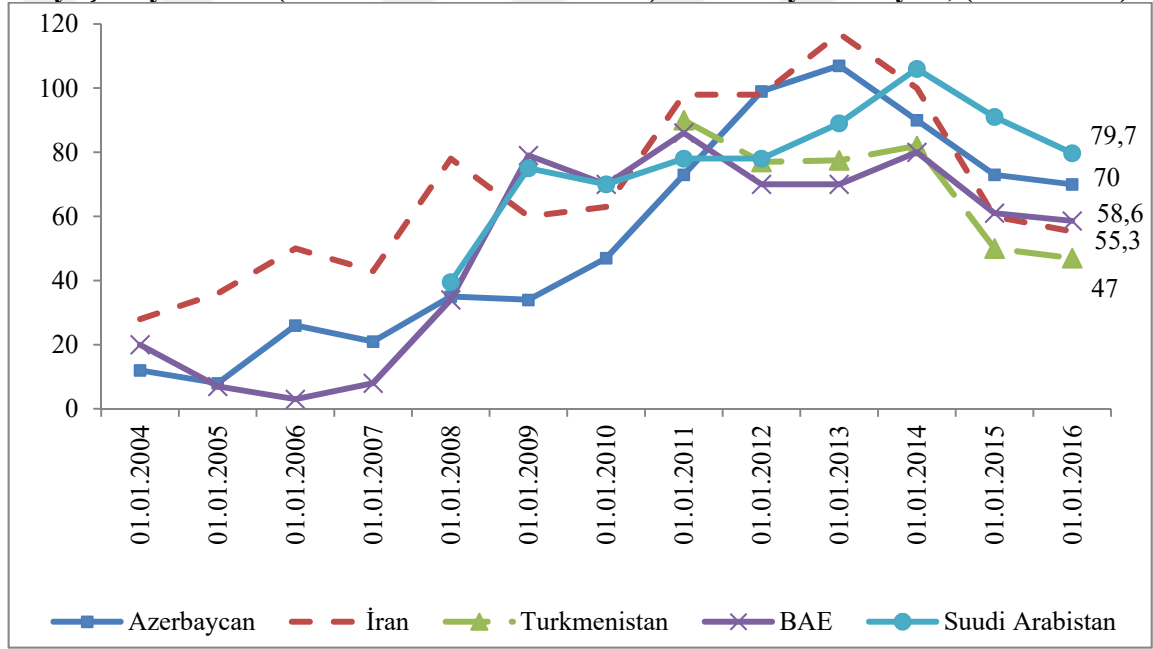
²⁴⁷ Slyam Ahmetov, "МММ По-Казакски, Или Что Останется Будущему Поколению" (Ммм Kazakça veya Gelecek Nesile Ne Kalacak) 18 aralık 2017, http://www.ratel.kz/outlook/mmm_po_kazahski_ili_cho_ostanetsja_buduschemu_pokoleniju (25.02.2018).

para birimi serbest bırakılmıştır) bütçenin giderlerini karşılayabilecek gerekli petrol fiyatı tekrar 88,1 dolara kadar yükselmiştir. 2016'da ise ülkenin bütçesinin düzenli bir şekilde oluşması için (Ulusal fon tarafından hiç bir giriş yapılmadan) petrol fiyatının 82,7 dolar seviyesinde bulunması gerekmektedir. Fakat 2016'da petrolün ortalama piyasa fiyatı 43,7 dolar olarak gerçekleşmiştir.

Devlet tarafından yapılan uygulamalara rağmen bütçe giderlerinin istikrarsız petrol gelirlerine bağlı olmayan, daha çok petrol dışı sektörlerinden gelen gelirlerle ilişkili sağlam bir bütçe politikası gerçekleştirememiştir.

Petrol gelirlerine bağlı olan diğer ülkelerin bütçelerine bakacak olursak son yıllarda bu devletlerin bütçelerinin petrol fiyatına olan bağımlılığı iniş eğilimi izlemiştir.

Grafik 73. Belirli Petrol Üreticisi Ülkelerin Bütçesini Dengeleyebilmek İçin İhtiyaç Duydukları (Breakeven Fiscal Oil Price) Petrol Fiyat Seviyesi, (dolar/varil)

Kaynak: IMF verileri (Dünya Para Fonu), www.imf.com, (16.02.2018).

Kazakistan bütçesi ise, yukarıdaki Grafik 73'de görüldüğü gibi, petrol gelirlerine daha da bağımlı hale gelmiştir.

Bundan dolayı, devletin maliye politikası ve diğer ekonomik programları bütçenin ve ekonominin petrol fiyatlarına olan bağımlılığını azaltmada net bir sonuç vermemiştir.

Bunun yanı sıra Kazakistan'ın yerli il bütçelerinin gelir yapılarına bakacak olursak devlet bütçesinden gelen sübvansiyonlar bu bütçelerin yaklaşık (2016'da) % 30 - % 70'ini oluşturmaktaydı (Kazakistan'ın 16 ilinden 12'si devlet bütçesinden yardım

almaktadır). Bu rakamlar da il bütçelerinin sübvansyonlara bağımlı olduğunu göstermektedir.²⁴⁸

Ayrıca devlet bütçesinin gelir yapısına bakacak olursak vergiler bütçenin % 50'sini, Ulusal fondan transferler ise % 46'sını oluşturmaktadır (2006'da ise vergilerin bütçe gelirindeki payı % 90,3'tü).²⁴⁹ Böylece, devlet ve 12 ilin bütçelerinin Ulusal fondan (yani petrol fiyatlarından) gelen transferlere bağılı olduğunu görebiliriz.

Bu arada, Ulusal fonun varlıkları 2014 sonundan 2016 yılının sonuna kadar 22 milyar dolar azalarak 69,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.²⁵⁰

Dolayısıyla, iç ekonomik faaliyetlerin teşvikinin petrol satma araçlarına dayandığını görebilmekteyiz. 2008'den 2016'ya kadar, yani, Ulusal fondan devlet bütçesine yapılan transferlerin artmaya başladığından beri, ekonomik büyüme ile petrol fiyatları arasındaki ilişki artmıştır. Böylece, son dönemlerdeki dünya petrol fiyatlarındaki düşüş (2014'te 98 dolardan, 2015'te 53 dolara ve 2016'da 44 dolara), ekonomik büyümenin 2014'de % 4,1'e, 2015'te % 1,2'ye, 2016'da ise % 1,1'e kadar yavaşlamasına katkıda bulunmuştur.

Dolayısıyla, petrol fiyatlarındaki değişimlerin ülkenin bütçesini, GSYİH dinamiklerini, ihracat gelirini, ücretleri ve bunun yanı sıra petrol dışı sektörleri önemli ölçüde etkilediği görülmektedir.

3.2 KAZAKİSTAN PETROL PİYASASINDAKİ SORUNLAR VE ÖNERİLER

Kazakistan'daki petrol üretiminin seviyesi, dünya petrol fiyatının belirlenmesinde önemli bir rol oynamamaktadır. Ülke “fiyat belirleyici” değil, bir “fiyat alıcı”dır. Kazakistan, coğrafi konum açısından (dünya petrol tüketim merkezlerinden uzak

---

²⁴⁸ Ahmetov, a.g.m., http://www.ratel.kz/outlook/mmm_po_kazahski_ili_cho_tostanetsja_buduschemu_pokoleniju (22.01.2018).

²⁴⁹ Закон о Республиканском Бюджете на 2016 год. (2016 Cumhuriyet Bütçesi Yasası) http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/planing_fldr/law_about_re_sbudget (16.08.2018).

²⁵⁰ Kazakistan Merkez Bankası, "Международные Резервы и Активы Национального Фонда" (Uluslararası Rezervler ve Ulusal Fonun Varlıkları), <http://nationalbank.kz/?docid=285&switch=russian>. (03.11.2017).

olması), petrol üretiminde yüksek maliyetlerden dolayı ve aynı zamanda üretim ve rafinaj kapasitesinin yetersizliği nedeniyle²⁵¹ (mevcut olan tesisler ise piyasaya dayalı fiyatlandırma manevraları için ekonomik fırsatlara sahip değiller), petrol piyasasına hükmedememektedir.

Bununla birlikte Kazakistan'ın dünya petrol piyasasında önemli yere sahip olmak için mali sektörünü geliştirilmesi gerekmektedir. Şu an Kazakistan, dünya petrol finans türevlerinin pazarında neredeyse hiç temsil edilmemektedir. Ülkedeki petrolün çıkartma, arıtma, taşıma ve diğer bu sektör ile ilgili alanların çoğunlukla büyük özel ve ulusal şirketlerin ellerinde olması (yani petrol piyasasının tekelleşmesi ve rekabet piyasasının oluşmaması), ulusal finansal piyasanın az gelişmiş olması ve petrolün “kalite banka”sının olmaması iç piyasada bir petrol borsasının oluşmasını engellemektedir. Yukarıda bahsi geçenlerin tamamı, Kazakistan'ın dünya petrol piyasasına girmesini engelleyen faktörlerdir.

Aynı zamanda Kazakistan'ın petrol sektörü, üretimde maliyetin artışına neden olan yeni teknolojilerin eksikliği, petrolün toprağın derin katlarında bulunması, petrol boru hatlarının binlerce kilometrelere uzatılması ve üçüncü ülkeler yoluyla petrolün ihracatının gerçekleştirilmesi gibi problemlere karşılaşmaktadır.

Ayrıca, arıtma (rafineri) tesislerinin teknik olarak eski olması üretim kapasitelerinin yavaş büyümesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla Kazakistan petrolü daha çok ham olarak ihraç etmektedir. Kazakistan'da petrol ürünlerinden daha çok katma değeri düşük olan mazot üretilmekte ve ihraç edilmektedir. Sonuç olarak, bu tür ihracat gelirleri nispeten düşük olmakta ve bu durum devlet bütçesine ve Kazakistan'ın sosyal alanının finansmanına olumsuz yansımaktadır.

Bunların yanı sıra Kazakistan petrol sektörünün gelişmesine engel olan diğer unsurlar, petrolün ülkedeki tüketicilere dağıtılmasındaki sorunlar ve ekonomik bağlar ve karşılıklı tamamlayıcı üretim ve teknolojik zincirlerin büyük ölçüde kesintiye uğramasıdır. Bu durumun asıl sebebi SSCB'nin çöküşüdür. Bununla beraber, SSCB'nin dağılması Kazakistan topraklarına yabancı petrol ve gaz şirketlerinin yayılmasını sağlamıştır - ilk Batı ve daha sonra - Çin başta olmak üzere Asya ülkeleridir. Bugün Kazakistan'da 50'den fazla hidrokarbon üretim projesine katılan 15'ten fazla yabancı

---

²⁵¹ Safinov, a.g.m., s. 115.

şirket vardır. Fakat maalesef, bazen yabancı ortaklar hedeflerini Kazakistan'ın gelişmesi için değil sadece kendi işlerinin gelişmesi için oluşturmaktadırlar.²⁵²

Bu nedenle, büyük bir doğal servete, çok miktarda petrol yataklarına sahip olan Kazakistan, bu zenginlikten yeterince yararlanamamaktadır. Ülke ekonomisinde ham maddeleri çıkarma sanayileri baskındır, işletme endüstrileri pek gelişmemiştir. Oysa Kazakistan, benzin, kimya tesisleri ve ilaç endüstrisi üreten en büyük fabrikalara sahip olabilecek imkanları vardır.

Yukarıda söz edilen soruları çözebilmek için en kısa zamanda Kazakistan'ın petrole olan bağımlılığını azaltması gerekmektedir. Bu sorunu çözmek için, ilk olarak, düşük petrol fiyatlarından elde edilen teşvikleri kullanarak işleme sanayilerini geliştirmek ve ekonominin birincil olmayan sektörünün payını arttırmak lazımdır. İkinci olarak, ekonomiyi çeşitlendirmek gerekmektedir. Üçüncü olarak, Kazakistanda bir uluslararası mal ve hammadde borsası oluşturmalıdır.

Bunların yanı sıra, bilim yoğun üretim de dahil olmak üzere, yeni endüstrilerin gelişimine yatırımların artırılması gerekmektedir. Yani, ülkedeki petrolün çıkarmasından, işlenmesinden ve ihracından elde edilen kazançların adil bir şekilde ekonominin diğer sektörlerine dağıtılması gerekmektedir. Bu yöntemler, ülkenin istikrarlı ekonomik ve politik gelişiminde güçlü bir temel oluşturmaya yardımcı olabilecektir.²⁵³

Ayrıca, yukarıda belirtilen sorunları çözmek için, yerli petrol ve petrol ürünleri pazarının istikrarlı bir şekilde gelişiminin sağlanması gerekmektedir. Böylece, alınan önlemler bölgesel petrol ve petrol ürünleri pazarlarındaki şirketlerin tekeli sınırlayacak; petrol rafinerilerinin yetersiz iş yükünü ortadan kaldıracak; tüketimin yoğun olduğu mevsimlerde arz kesintilerini tasfiye edecek; bölgesel pazarlarda arz ve talebi dengeleyecek; hem petrol üretim sektöründe hem de perakende petrol tedarikinde küçük işletmelerin daha da gelişmesini destekleyecektir.²⁵⁴

Günümüzde petrol fiyatlarının artması ve ülkeye getirdiği kar oranına bakıldığında avantajlı bir durum gözlemlense de, unutmamak gerekir ki, bu sektör çok

---

²⁵² Safinov, a.g.m., s. 117.

²⁵³ Galina Barbişeva, Viktoria Harlanova, "Влияние Цен На Нефть На Мировую Экономику" (Petrol Fiyatlarının Dünya Ekonomisine Etkisi), *İktisat ve Yönetim Soruları*, No. 5 (07), Kazan: Genç Bilim Adamı Yayınevi, 2016, ss. 64 - 66.

²⁵⁴ Vişnyakova A. Pankov M., "Мировой Нефтяной Рынок и Особенности Его Ценообразования" (Dünya Petrol Piyasası ve Fiyatlama Özellikleri), *Samara Devlet İktisat Üniversitesinin Vestnik Dergisi*, Samara: Samara Devlet İktisat Üniversitesi, 2013, s. 11.

değişken yapıya sahiptir. Aynı zamanda artan petrol fiyatları gelecekte petrol ürünlerine alternatif olarak tüketilecek malların piyasaya çıkacağına bir göstergesidir. Ayrıca petrol fiyatlarını belirleyen askeri, iklimsel, politik faktörler sıklıkla değişebileceğinden uzun vadede bu sektörün sabit bir şekilde devam edeceğini öngöremeyiz. Bu yüzden de Kazakistan devleti hem petrole alternatif olabilecek diğer sektörleri geliştirerek ekonomisini çeşitlendirmeli, hem de petrol sanayisi için daha optimal bir politika uygulamalıdır. Ama Kazakistan'da günümüzde de daha önceden olduğu gibi çıkarılan petrolün büyük çoğunluğu ham şekilde ihraç edilmektedir. Bu sebeptendir ki, ülkedeki petrol rafinerilerinin modernleşmesi ve petrokimya sanayisinin gelişimi ileriki dönemlere ertelenmektedir.

Özellikle, ülkede petrol, gaz arıtma ve petrokimya sektörlerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü petrol ve gaz bazlı üretilen ürünlerin (hidrokarbon ürünleri) hem Kazakistan hem de dünya piyasasında giderek artan talebi mevcut olup, aynı zamanda bu ürünler ihracat getirisi olarak da çok karlı bir ihracat kalemini temsil etmektedirler. Yani petrol ve gaz kaynaklarının geleceğe dönük işletilmesinin artırılması, ülke içinde ve dışındaki petrol ürünlerine olan ihtiyaçların karşılanması petrol ve gaz sanayisini geliştirmenin en etkili yoludur.

Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz üretiminin her geçen sene giderek artış göstermesi gelecekte bu bölgede petrol arıtma ve petrokimya sanayilerinin oluşumu için uygun bir zemin oluşturmaktadır ve bu bölgede üretilecek petrol ürünleri hem yurtiçi hem de yurtdışı ihtiyaçları karşılayacak kapasiteye sahip olacaktır. Ayrıca petrokimya sanayisi için gerekli olan tüm teknolojilerin günümüzde yeterince arz edilmesi ve dünya piyasasındaki bu ürünlere olan net talep bu sektörün gelişimini kolaylaştıran başlıca sebeplerdendir. Dünya piyasasına bakıldığında petrokimyasal ürünlerden polietilen, polipropilen, stiren ve polistiren, etilen glikol, benzol ve metanol gibi temel petrokimyasal ürünlerin yüksek oranda talep edildiği görülmektedir. Fakat şu anda Kazakistan'da bu ürünlerin üretimini sağlayacak üretim sektörü mevcut değildir.

Kazakistan'da petrokimya sanayisinin gelişimini yavaşlatan en başlıca sebepler hidrokarbon ürünlerinin üretimi için yeterli üretim kapasitesinin olmaması, mevcut teknolojilerin çağdışı kalması ve ham petrol taşımada kullanılan boru sistemlerinin yetersiz olmasıdır. Ama bölgenin sahip olduğu kaynaklara bakacak olursak günümüzde

yerli rafinerilerde üretilen benzinin ülke ihtiyacının sadece % 70'ini, jet yakıtın % 20'sini, dizelin % 85'ini, mazotun % 50'sini karşılamakta olduğunu görebiliriz.²⁵⁵

Petrol ve gaz hammaddelerini kullanabilen kapsamlı bir petrokimya sanayisi için aşağıda belirtilen projeler yer almaktadır:

1. Yağ oranları yüksek olan ham petrolün Uzen, Jetıbay ve diğer yatlardan temin edildiği ve Aktau şehrinde kurulacak petrol rafinerisi projesi geliştirilmelidir. Çünkü Kazakistan petrolden elde edilen yağ ihtiyacının tamamını ithal etmekte ve böylece yurt dışından karşılamaktadır. Bu proje aynı zamanda yeni üretim çeşitlerinin temelini oluşturacaktır.

2. Kazakistan'ın Şımkent ve Pavladar şehirlerinde bulunan petrol rafinerilerinde yenileme ve üretilen ürünlerin kalitesinin yükseltilmesi çalışmaları bulunmaktadır. Fakat Şımkent bölgesinde aynı zamanda bahsi geçen güney coğrafya pamuk üretimi açısından da verimli bir araziye sahip olduğundan tekstil sektörü için gerekli malzemelerin (sentetik elyaf, kumaş, iplik) üretimi sağlanabilir. Yani bölgede bulunan Şımkent rafinerisinden elde edilen ham petrolden sadece benzin değil tekstil için gerekli diğer malzemelerin üretimi de yapılabilir. Böylece bölgede tekstil sektörünün geliştirilmesi için destekleyici politikalar uygulanabilir.

3. Üklede bulunan Kaşagan yatağından çıkan ham petrolün işlenebilmesi için bölgeye en yakın şehir olan Karabatanda petrol rafinerisinin kurulması önem arz etmektedir.

---

²⁵⁵ Oleg Egorov, Olga Çıgarkına, "Приоритеты Развития Перерабатывающего Сектора Нефтегазового Комплекса Республики Казахстан" (Kazakistan'ın Petrol ve Gaz İşleme Sektörünün Geliştirilmesi İçin Öncelikler), *Ekonomi Dergisi*, No. 1 (41), Astana: Ulusal Ekonomi Bakanlığının Ekonomik Araştırma Enstitüsü, 2016, s. 79.

SONUÇ

Tez çalışması esnasında petrolün uzun yıllardan beri dünya toplumlarının vazgeçilmez ana kaynağı olduğuna vurgu yaptık. Petrol yenilenemeyen başlıca enerji kaynağı olmanın yanı sıra, petrol fiyatları da hem ülke hem de dünya ekonomilerini belirleme özelliğine sahiptir. Araştırdığımız üzere modern dünya devletlerinin ekonomik durumunu belirleyen temel madde olan petrol, ihracatçı ülkeler için gelir kaynağını teşkil ediyorken, ithalatçı devletlerin de toplumsal ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olmaktadır. Kısaca özetleyecek olursak araştırmamızın sonucunda elde ettiğimiz verileri aşağıdaki şekilde belirtebiliriz.

1980'den önce dünya petrol piyasası sadece fiziksel petrol piyasası olarak kalmıştır. 1980'lerin ortalarından itibaren "kağıt" petrol pazarı ortaya çıkmış ve yoğun bir şekilde gelişmeye başlamıştır.

Dünya petrol piyasası belirli dönemlerde el değiştirmiştir. Şöyle ki, 1970'ler öncesi, dünya petrol piyasasına uluslararası petrol şirketleri hakimken 1970'lerden sonra piyasadaki baskın rol OPEC ülkelerine geçmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren, hedgerlerin ve petrol spekülörlerinin rolü artmaya başlamıştır. 2000'lerde dünyadaki küreselleşmenin, bilgisayar sisteminin gelişmesinin yanı sıra metalaşma ve petrol pazarının daha çok mali sistemin ürünü olarak kullanılmaya başlanması sonucunda, petrol piyasasında küresel finans piyasasının petrol dışı sektörlerinden spekülörler (finansal yatırımcılar) önemli yer almışlardır.

Küreselleşme koşullarında, dünya petrol fiyatları, emtia ve finans piyasalarının yanı sıra ulusal bütçe sistemlerini doğrudan etkileyen en önemli ekonomik göstergelerden biri haline gelmiştir. Piyasa üyelerinin dünya petrol fiyatlarının geleceğine ilişkin beklentileri doğrultusunda döviz kurları, hisse senedi fiyatları, tüketici ve toptan satış fiyatları oluşmaktadır. Devlet bütçeleri ve kurumsal sektörün yatırım projeleri geliştirilirken, dünya petrol piyasasının tahminleri dikkate alınmaktadır. Petrol fiyatlarının üretim maliyetleri üzerinde de önemli bir etkisi vardır.

Dünya petrol fiyatları, çok çeşitli ekonomik, politik ve iklim faktörlerinin etkisi altında oluşmaktadır. Modern küresel ekonomide, önde gelen para birimlerinin likiditesinin etkisi altında oluşan, türev piyasalarının dinamikleri dünya petrol piyasasını belirgin bir şekilde etkilemektedir.

1973 - 1986 yıllarında ham petrol fiyatlarına bakacak olursak, bu dönemlerde fiyatların yükseldiğini ve bu yükselme sonucunun bazı ülkelerin ekonomilerini olumlu etkilerken bazılarının ekonomik yapısı üzerinde olumsuz etki bıraktığını gözlemleyebiliriz. Bir sonraki dönem 1986 - 1999 yıllarını kapsamaktadır ki, bu dönemde ise tam tersi petrol fiyatları daha düşük seyir göstermiş ve bunun sonucunda gelişmekte olan ülke ekonomileri önemli ölçüde ilerleme kaydetmiştir. Petrol fiyatları 2000'li yıllardan itibaren devamlı yükselerek 2008'e gelindiğinde varil başına 100\$'ı geçerek daha yüksek fiyattan satılmaya başlamıştır.

Dünya petrol piyasasının konjonktürü, petrol ihraç eden ülkelerin ekonomisi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Petrol ithalatçısı ülkelere ihracatçı devletlere yapılan petrol gelir transferi, ihracatçı ülkelerin ekonomilerinin temel belirleyicisidir. Bu ülkelerde petrol ihracatından elde edilen gelirler, toplam talep ve vergi dinamiklerini belirlemekte, ulusal para biriminin oluşumunu, enflasyon ve borçlanma oranlarını, maliyetler yapısını etkilemektedir.

Dünya petrol fiyatlarındaki artışlar ülkenin petrol üretim ve yatırım faaliyetlerini arttırarak, Kazakistan ekonomisinin dinamiklerini olumlu şekilde etkilemektedir. Bunun yanı sıra petrol fiyatlarındaki artış ulusal para biriminin reel döviz kurunu güçlendirerek yerli ihracatçıların durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Dünya petrol fiyatlarındaki düşüş ise neredeyse kaçınılmaz olarak reel GSYİH'da ve yatırımlarda bir azalışa neden olmaktadır. Örneğin, dünya petrol fiyatlarında belirgin bir düşüşün yaşandığı 2009, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında, Kazakistan'ın reel GSYİH'da keskin düşüşler görülmüştür (2009'da % 1,2; 2015'te % 1,2; 2016'da ise % 1,1).

Kazakistan'ın petrol sanayii, ülkenin ekonomik güvenliğinin ve bağımsızlığının ana unsurlarından biridir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Kazakistan'ın pazar ekonomisine geçiş sürecinde petrol endüstrisi ülkenin ekonomik gelişiminde öncelikli yer almıştır. Kazakistan'ın enerji sektörü, bağımsızlıktan sonra geniş çaplı dönüşümler yaşamış ve piyasanın serbestleşmesi ve endüstrinin düzenlenmesi ile önemli ölçüde geliştirilmiştir. Kazakistan'ın büyük petrol rezervlerine sahip olması ve dünya petrol piyasalarındaki olumlu gelişmeler, aynı zamanda ülkenin ekonomik ve endüstriyel gelişimi açısından petrol piyasasını en umut verici sektör haline getirmiştir. Dolayısıyla, petrol piyasasındaki değişimler, özellikle

petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, ülkenin ekonomik gelişimini büyük ölçüde etkilemektedir.

Aynı zamanda petrolden gelen gelir diğer sektörlerin finansman kaynaklarının çoğunu karşılamaktadır. Bundan dolayı petrol sektörüne olan yatırımlar ve gelirler, ülkenin petrol dışı sektörünün oluşumuna ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. Fakat belirtilmesi gereken bir diğer konu da petrol sektörüne yapılan yatırımlardan elde edilen kâr oranının diğer sektörler göre daha fazla olması yatırımcıların petrol sektörüne ağırlık vermelerine ve böylece ülkedeki yatırımlar arasında dengesizlik oluşmasına neden olmasıdır. Böylece petrol sektörüne yapılan yatırımlar diğer sektörleri gölgede bırakarak gelişmeleri açısından dezavantajlar oluşturmaktadır. Kısaca belirtecek olursak petrol sektörü ülke ekonomisi açısından çok önem arz etmenin yanı sıra diğer sektörleri, hem elde edilen petrol gelirleri ile desteklerken, bir taraftan da bu sektörlerin önüne geçmektedir.

Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ülkenin genel ihracatını da etkilemektedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri de petrol ihracatından elde edilen döviz kazancının toplam ihracat hacmindeki payının yüksek olmasıdır. Son 3 yıldır petrolden gelen gelir düşüş eğiliminde olsa da, (2015'te % 58 iken, 2016'da % 53 olmuştur) yine de petrol ihracatının toplam ihracattaki payı yüksektir. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, dünya piyasasında petrolün fiyatı arttıkça ülkeden elde edilen ham petrolün ihraç edilmesini daha fazla teşvik etmekte, bu da ülkedeki petrol arıtma sektörünü olumsuz etkilemektedir.

Petrol fiyatlarının değişimi dış ticaret ve cari hesap üzerinde de etkisini göstermiştir. Şöyle ki, 2014 sonrası dönemde döviz kazancındaki düşüş dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. 2014 yılından bu yana net ihracattaki azalışın bir sonucu olarak, 2014 yılında % 2,8 fazla veren cari işlemler hesabı, 2016'da % 6,5 açık vererek tarihi bir rekor kırmıştır.

Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası yürüttüğü temel politikası, ülkeyi yenilikçi ekonomik yapıya sahip daha gelişmiş bir ülke haline getirmektir. Fakat hammadde ihracatçısı bir ülke yapısından yenilikçi ekonomik kalkınma modeline geçiş yapmadan önce, çeşitlendirme ve modernleşme tedbirlerinin acil bir şekilde alınması gerekmektedir. Aksi takdirde ülke ekonomisinin yalnızca hammadde ihracatına bağlı olarak kalkınması imkansızdır.

Fakat bir taraftan ekonominin teknolojik düzeyinin yükseltilmesi ve modernleşmesi, emtia ve yatırım piyasalarının rekabet gücünü artırması hedeflenirken diğer taraftan da petrol sanayi sektörü gözardı edilmemelidir. Kazakistan'ın petrol endüstrisinin diğer ülkelere kıyasla sahip olduğu dezavantajları (ana iç ve dış tüketim merkezlerinden çok uzakta olması, zor doğal koşullardaki konumu) birer yatırım alanı olarak değerlendirmesi ve kullandırması gerekmektedir.

Günümüzde petrol sektörünün Kazakistan devleti için ifade ettiği temel mali kaynak anlayışının değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü şu anda petrol endüstrisi ülke bütçesinin ana donörüdür ve sadece bugünkü sorunları çözebilmektedir. Aynı zamanda mevcut devlet politikası temel vergi gelirlerini elde etmek için petrol endüstrisindeki vergi yükünün artırılmasını amaçlanmaktadır. Fakat göz ardı edilmemesi gereken en önemli konu petrol fiyatının artık petrol piyasasında değil, küresel finans piyasasında belirlenmesi ve bu durumun devlet ve petrol sektöründeki riskleri arttırdığı gerçeğidir.

Kazakistan ekonomisinin hammadde ihracatçısı yapısı ve dış piyasadaki değişimlere karşı duyarlılığı Kazakistan'ın ulusal para birimi olan Tenge'yi daha zayıf bir konuma düşürmektedir. Tenge'yi destekleyen başlıca faktör, dış pazarların konjonktürüne bağlı olan, ihracattan gelen döviz kazançlarının girişidir. Bu nedenle, uzun vadede tenge, riskli bir tasarruf aracı durumundadır.

Kazakistan'ın ekonomisi gibi, finansal olmayan yerli büyük şirketler emtia fiyatlarındaki ve döviz kurlarındaki dalgalanmalardan önemli ölçüde etkilenmektedirler. Fakat bu riskler şirketler içinde etkili bir şekilde ölçülmemekte ve yönetilmemektedir. Kazak ekonomisinin spesifik yapısı ve dış pazarlardaki dalgalanmalara karşı savunmasızlığını gidermek için, bankacılık sektörü içindeki denetim ve gözetim sistemine benzer bir yapı oluşturulmalı ve finansal olmayan büyük şirketlerde de risk yönetimini kontrol altında tutabilmek için gözetim sisteminin uygulanması gerekmektedir.

Kazakistan bütçesinin gelirleri ve GSYİH'sı dünya piyasalarındaki emtia fiyatlarındaki dalgalanmalara önemli ölçüde bağımlı olduğundan, dünya ekonomisinin gelişimini ve dış ekonomik çevrenin dinamiklerini dikkatli bir şekilde analiz etmek ve izlemek gerekmektedir. Bunun yanı sıra istikrar fonları oluşturulurken, Kazakistan mali kamu yönetimi düzeyinde, bir risk koruma sisteminin düzenlenmesi zaruridir.

Son yıllarda Hazar denizinde hem gaz hem de petrol açısından zengin birçok yatak bulunmuştur ve buna istinaden gelecekte de yeni yatakların bulunacağı ihtimali mevcuttur. Bu durumu dikkate alarak bölgede çıkarılacak olan petrol ve gazın değerlendirilmesi için yeni üretim zinciri kurulabilir. Şöyle ki, ham petrolü çıkaran, sonrasında arıtma işlemlerini gerçekleştiren ve nihai petrol ürünleri haline gelmesini sağlayan petrogaz ve petrokimya üretim tesislerinin kurulması gereklilik arz etmektedir. Aynı şekilde, bölgede kurulacak olan bu üretim tesisleri zinciri bahsi geçen coğrafyanın sosyo-ekonomik (petrol makine üretimi, petrol nakil boruları, teknik bilimsel araştırmalar, sosyal yapının gelişimi) gelişimini destekleyecektir.

Kazakistan'da şu anda petrol ve gaz sektörlerinde kullanılan mevcut teknolojinin yenilenmesi ve petrokimya ürünlerinin üretilmesi için yeni tesislerin kurulması birçok açıdan bu sektörlerde verimliliği arttıracaktır. Öncelikle daha fazla ve katma değeri daha yüksek olan ürünler elde edilecek, bunun yanı sıra Kazakistan ekonomisinin dünya petrol ve gaz fiyatlarına olan bağımlılığını azaltarak, üretilen ürünler sayesinde hem Kazakistan'ın hem de Orta Asya'nın petrokimya ürünlerine olan ihtiyaçları karşılanacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Kazakistan elde ettiği gelirlerin büyük kısmını petrolden sağlamak ve aynı anda ülkeye fazla miktarda döviz girişi gerçekleşmektedir. Ülkeye giren dövizin ülke ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek amacıyla 2000 senesinde Norveç devlet fonu örnek alınarak bir Ulusal Fon kurulmuştur. Bu fonun kurulmasındaki bir diğer amaç da devlet gelirlerinin bir kısmını gelecek nesiller için hazine niteliğinde biriktirmektir. Fakat Kazakistan'ın ekonomik yapısı (planlama sisteminden piyasa sistemine geçişinde yaşanan sorunlar, yenilenmesi gereken teknolojiler vs) bu fonun kurulduğu amaç doğrultusunda kullanılmasına olanak vermemiş ve fonda birikmesi beklenen gelirler devlet tarafından kullanılmıştır. Ülke açısından yapılması gereken bir diğer önemli konu da bu fonun amaçlandığı gibi çalışabilmesi için yeni stratejik politikaların geliştirilmesidir.

Ülkenin petrol arzını çeşitlendirmek için, yerli hammaddelerin ihracatının Asya ülkelerine yönelik artırılması gerekmektedir. Asya pazarı (daha doğrusu, Asya-Pasifik bölgesinin pazarı) dünya petrol tüketiminin % 35,2'sini ve dünya petrol ithalatının % 51'ini oluşturmaktadır. Asya pazarı, Basra Körfezi bölgesinin petrol arzına büyük ölçüde bağımlıdır. Basra Körfezi'ndeki jeopolitik faktörlerden Asya bölgesindeki petrol

pazarı da etkilenmektedir. Asya petrol piyasasında ümit vaat eden iki eğilim görülmektedir: 1 - özellikle Çin ve Hindistan'ın petrol talebindeki artış; 2 - Rusya ve Kazakistan'dan gelen petrol dahil olmak üzere, Asya ülkelerinin petrol arzını çeşitlendirmeye yönelik istekleri. Asya pazarına giriş, Kazakistan'ın enerji stratejisinin önemli bir yönü olmalıdır.

Ekonominin uzun dönem doğal kaynaklarının ihracatına bağımlılığı, imalat sanayilerinin gelişmesine ve yeni teknolojilerin yaratılmasına yönelik teşvikleri zayıflatmaktadır. Aynı zamanda, uzun vadeli ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde devam etmesi için çıkarma sektörünün üretimini ekstansif gelişimi değil, bilimsel ve teknolojik ilerlemeye dayanması gerekmektedir.

Fakat Kazakistan için şu an "yenilikçi ekonominin" yapısal reformlarının gerçekleştirilmesi son derece zordur. Çünkü petrol dışı yenilikçi imalat sektörünü geliştirmek, Kazakistan ekonomisinin küresel ekonomiye entegrasyonu için hammadde sektörüne yatırım yapan Batılı ülkelerin iyi niyetlerini sui istimal etmek olur. Aynı zamanda Kazakistan gibi hammadde zengini devletler modern dünya şartlarında ekonomileri açısından tercih yapma durumunda kalmaktadırlar. Şöyle ki, ya modern teknolojik ekonomiye geçecek, ya da hammadde sektörüne yatırım yaparak daha gelişmiş ve yenilikçi ekonomiye sahip ülkelere hammadde ürünleri sunulacaklardır. Bu yüzden de bugünlerde Kazakistan bu her iki ekonomik yapıyı beraber yürütmekte zorlanmakta ve küresel ekonomide hammadde üreticisi olarak temsil edilmekte, bu rolüyle refah düzeyini sağlamaktadır. Bu açıdan bölgedeki diğer doğal kaynaklarla zengin ülkeleri değerlendirecek olursak Kazakistan'a kıyasla daha başarısız olduklarını görebiliriz. Şöyle ki, Kazakistan hammadde üretimini geliştirmek için yapısal reformlar gerçekleştirerek bu sektörün ülke içerisinde güçlenmesini desteklemiştir. Fakat uzun vadede sadece hammadde sektörünün geliştirilmesi Kazakistan devletinin geleceğe dönük modernleşme stratejisine zıt olup, önümüzdeki bir kaç neslin değil, daha sonraki jenerasyonun da refah düzeyinin yükseltilmesini engellemektedir. Bu yüzden de ülkenin dünya pazarına sadece hammadde üreticisi olarak değil, aynı zamanda yüksek teknolojik ürün ve hizmetler ile dahil olması gerekmektedir. Buradan yola çıkarak Kazakistan devletinin hammadde sektörünü geliştirme reformlarının yanı sıra ülke ekonomisinin modern teknolojik yapıya geçişini desteklemesi gerektiği sonucuna ulaşabiliriz.

KAZAKİSTAN PETROL SANAYİNİN KRONOLOJİK LİSTESİ

Kasım 1899 - Karaşungul'da, 40 metrelik derinlikte, Kazak petrol tarihinin temelini atan ilk petrol fiskiyesi çıkmıştır.²⁵⁶

Nissan 1911 - Dossor'da, ikinci petrol sahası keşfedilmiştir. Bu yatağın yüksek kalitesi, dünya kamuoyunda yankı uyandırmıştır.

1913 - diğer büyük Makat yatağın açılışı.

1914'te Dossor ve Makat'ta 200 bin tondan fazla petrol üretilmeye başlamıştır.

1917 - Ekim Devriminden sonra bütün sanayilerin kamulaştırılması.

1922 - "Embaneft" tekel firması ve Ural-Emba bölgesinin petrol sanayinin yönetimi oluşturulmuştur.

1926 - Emba üzerinde sondaj ve jeofizik keşif yöntemleri uygulanmaya başlamıştır. Aynı senede, Dossor petrolünün ihraç edildiği Guryev-Dossor demir yolu faaliyete geçirilmiştir.

1930 - Guryev bölgesinin (şimdiki Atırâu bölgesinin) hızlı gelişimi başlamıştır: laboratuvarlar oluşturulmuştur, bir petrol teknik okulu açılmıştır, "Embanefteproekt" bürosu kurulmuştur.

Haziran 1932 - Guryev-Emba-Orsk petrol boru hattının inşası başlatılmıştır. Baikunas, Koschagyl, Şubarkuduk, Kulsary adlı yeni yataklar keşfedilmiştir.

1940 - 1945 - Kazakistan'daki madenciler SSCB'de ilk kez petrol üretiminin ikincil yöntemini ve sondaj türbin yöntemini hakimiyet altına almışlardır. Bu süreçte Sagiz, Zhaksymbay, Komsomolskoye, Koshkar, Tenteksor, Munaylı, Bekbike ve Karaton yatakları geliştirilmiş ve faaliyete geçmiştir. Savaş yıllarında, Maykop ve Grozni petrol bölgelerinin faaliyetlerinin geçici olarak durdurulmasını telafi etmek için Kazakistan'ın petrol üretimi yükselmiştir. Bütün savaş sırasında, Ural-Emiba bölgesindeki petrol üretenler haftanın her gününde 12-13 saat çalışarak Sovyet Ordusu'na yakıt tedarik etmişlerdir. Savaşın zorlukları, kaliteli yakıtı olan ihtiyacın yükselmesi petrol üretimin ve petrol rafinericiliğinin gelişmesine güçlü bir ivme kazandırmıştır.

---

²⁵⁶ Ravil Çerdabayev, *Нефть Казахстана. Вековая История. (Kazakistan'ın Petrolü. Bir asırlık Tarih)*, Astana: Aldongar, 2012, s. 44.

1945 - Kazakistan'da ilk petrol rafinerisinin inşasının başlangıcı - Atırâu Petrol Rafinerisidir.

1950'ler aktif jeolojik keşif çalışmaları ile işaretlenmiş olup, bunun sonucunda yeni yataklar keşfedilmiştir: Terenozek, Tazhigali, Tyules, Karaarn ve diğerleri.

1950'lerin başında, Kazakistan'daki petrol üretimi yılda **1 milyon ton** seviyesine ulaşmıştır. Aynı zamanda, petrol şirketleri Mangyshlak yarımadasında zengin petrol yatakları geliştirmeye başlamıştır.

1960'larda Karsak, Prorva, Martyshi, Tanatar, Kamyshtovoye, Kenkiyak yatakları keşfedilmiş ve geliştirilmiştir. Uzen sahasında sondaj yapılmaya başlandı ve Uzen petrolünün ilk çeşmesi elde edilmiştir.

1965 yılında Kazakistan petrol üretimi yılda **2 milyon tona** ulaşmıştır. Aynı senede Mangyshlak petrolünün ilk ham petrolü Atırâu petrol rafinerisine gönderilmiştir.

1969 yılında Kazakistan'daki petrol üretimi yılda **10 milyon tondan** fazla seviyesine ulaşmıştır. Mangyshlak'ın güneyindeki en büyük Uzen ve Zhetybai yatakları keşfedildikten sonra keşfedilen petrol rezervleri 20 kat artmış ve yıllık üretim - 14 kata yükselmiştir.

1974 yılında, Mangyshlak'taki petrol üretimi yılda **21 milyon tona** ulaşmış ve Kazakistan Sovyetler Birliği'nin petrol üreticilerin ikinci sırasına kadar yükselmiştir.

1970'ler, büyük petrol keşifleri dönemi olarak adlandırılabilir. Kısa süre içerisinde Karazhanbas, Kuzey Buzaçi, Kalamkas petrol yatakları keşfedilmiştir.

1970 - Uzen-Guryev-Kuibyshev adlı ana petrol boru hattının inşaatı tamamlanmıştır.

1990'lı yıllarda bağımsız Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan petrol üretimin gerilmesinden dolayı, yabancı yatırımların ülkeye çekerek petrol endüstrisini aktif olarak restore etmeye ve geliştirmeye başlamıştır.

"Tengizchevroil" adlı bir Kazak-Amerikan ortak girişim kurmak için Chevron Corporation ile bir anlaşma imzalanmıştır.

1993 yılında - Kazakistan Petrol ve Gaz Endüstrisi Bakanlığı kurulmuş;

- "Petrol hakkında" Yasa kabul edilmiş;

- Karaçaganak sahasında Agip, British Gas, Gazprom, Kazakhgaz ve Kazakistan Cumhuriyeti arasında ürün paylaşımı ilkeleri üzerinde bir mutabakat sağlanmış;

- Kazakistan, Rusya, Umman ve Uluslararası Petrol Konsorsiyumu arasında yılda 60 milyon ton (CTC) kapasiteye sahip bir boru hattı inşası konusunda bir anlaşma imzalanmıştır;

- "Kazakhoil" ve "KazTransOil" adlı ulusal petrol şirketleri kurulmuştur.

1998'de Kazakistan ve Rusya cumhurbaşkanları, Hazar Denizi'nin kuzey kesiminde sınır konusunda tarihi bir anlaşma imzalamışlardır ve Aktau Hazar limanının yeniden inşası tamamlanmıştır.

2000 - Emtia sektörünün en büyük şirketlerinden gelen fonlarla, gelecek nesiller için finansal varlıkların biriktirilmesi amacıyla, Ulusal Fon kurulmuştur.

Haziran 2000 - Hazar sahasında, son 30 yılda dünyadaki en büyük, dev Kashagan yatağı keşfedilmiştir (petrol 3-7 derinlikte bulunmaktadır).

2000 - "KazMunayGas" ulusal şirketi kurulmuştur.

2006 yılında, Tengiz sahasında bir milyar varil petrol üretilmiştir.

2010 yılında, yıllık petrol üretimi **76 milyondan** fazla tona ulaşmıştır.²⁵⁷

2012 - British BP, Kazakistan'daki petrol rezervlerini 30 milyar varil veya 3.9 milyar ton olarak tahmin etmiş ve bu da dünya rezervlerinin % 1,8'ini oluşturmuştur.²⁵⁸

Üyesi Olduğu Uluslararası Kuruluşlar: Birleşmiş Milletler, İslam İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Şanghay İşbirliği Örgütü, Bağımsız Devletler Topluluğu, Avrasya Ekonomik Birliği, Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü, Asya'da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Dünya Ticaret Örgütü.²⁵⁹

---

²⁵⁷ Нефть Казахстана. История в Фотографиях, (Kazakistan Petrolü. Fotoğraflarla Tarih) 11.09.2011, <http://www.voxropuli.kz/history/450-neft-kazakhstan-istoriya-v-fotografyakh.html> (01.02.2018).

²⁵⁸ История Казахской Нефтяной Отрасли (Kazakistan'ın Petrol Sanayinin Tarihi), 18.09.2013, <http://www.neftegaz.kz/analitik-articles/istoriya-kazaxstanskoj-neftyanoj-otrasli.html> (02.02.2018).

²⁵⁹ Kazakistan Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanlığı, <http://mfa.gov.kz> (31.03.2018).

KAYNAKLAR

- AHMADİYEV Robert, "Нефть и Газ в Экономике Арабских Стран" (Arab Ülkelerin Ekonomisindeki Petrol ve Gaz), *Kazan Üniversitesi Bilimsel Notları*, C. 147, S. 3, Kazan: Seri Beşeri Bilimler, 2005, ss. 144 - 157.
- AHMETOV Slyam, "Ммм По-Казахски, Или Что Останется Будущему Поколению" (Ммм Kazakça veya Gelecek Nesile Ne Kalacak) 18 Aralık 2017, http://www.ratel.kz/outlook/mmm_po_kazahski_ili_chto_ostanetsja_buduschem_u_pokoleniju (25.02.2018).
- ALDAYAROV Mirlan, DOBOZİ Istvan, NİKOLAKAKİS Thomas, "Stuck in Transition. Reform Experiences and Challenges Ahead in the Kazakhstan Power Sector", *The World Bank Report*, Washington: World Bank Group, 2017.
- ALGAHTANI Goblan J, "The Effect of Oil Price Shocks on Economic Activity in Saudi Arabia: Econometric Approach", *International Journal of Business and Management*, Vol. 11, No. 8; Toronto: Published by Canadian Center of Science and Education, 2016, ss. 124 - 133.
- ALIYEV Natig, *Нефть и Нефтяной Фактор в Экономике Азербайджана в 21 Веке. (21. Yüzyılda Azerbaycan Ekonomisinde Petrol ve Petrol Faktörü)*, Monofrafi, ed. Siyavuş Karayev, Baku: Letterpress, 2010.
- ALKİN Kerem, ATMAN Sabit, *Küresel Petrol Stratejilerinin Jeopolitik Açından Dünya ve Türkiye Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No. 2006 - 48, 2006.
- AŞIMBAYEV Maulen S. vd., *Нефтегазовые Ресурсы Казахстана в Системе Мировых и Региональных Отношений (Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Dünya ve Bölgesel İlişkiler Sisteminde)*, Almatı: Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2002.
- AYADI O. Felix, "Oil Price Fluctuations And The Nigerian Economy", *OPEC Review*, Vol. 29, Issue 3, Eylül 2005, ss. 199 - 217.
- БАБАК Vladimir, "Нефтегазовый Сектор Казахстана" (Kazakistan'ın Petrol ve Gaz Sektörü), *Orta Asya ve Kafkaz*, No. 4 (46), Lulea: CA&C Press AB, 2006, ss. 50 - 66.
- BADYKOV Najia, "A New Era For Caspian Oil And Gas", *Center for Strategic & International Studies*, 13 Şubat 2015, <https://www.csis.org/analysis/new-era-caspian-oiland-gas> (10.12.2017).
- BARBIŞEVA Galina, Viktoriya HARLANOVA, "Влияние Цен На Нефть На Мировую Экономику" (Petrol Fiyatlarının Dünya Ekonomisine Etkisi), *İktisat ve Yönetin Soruları*, No. 5 (07), Kazan: Genç Bilim Adamı Yayın evi, 2016, ss. 63 - 66.
- BARSKY Robert, KILIAN Lutz, "Oil and the Macroeconomy Since the 1970s.", *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 18, No. 4, Pittsburgh: AEA Publications, 2004, ss. 115 - 134.

- BAYRAÇ Naci H., "Uluslararası Petrol Piyasasının Ekonomik Analizi", *Finans-Politik ve Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 499, Yıl: 42, Ekim 2005, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/BAYRAC-ENERGY.pdf>, (15.08.2017).
- BDT İstatistik Komitesi, BDT'nin 15 Yılı (1991 - 2005). *İstatistik Bülten*, Moskova: 2006.
- BERENTAYEV Kanat B., "Экономика Казахстана в 90-е годы XX Столетия. Основные Этапы Экономической Политики" (XX Yüzyılın 90'lı Yıllarında Kazakistan Ekonomisi. Ekonomi Politikasının Ana Aşamaları), *Суверенный Казахстан На Рубеже Тысячелетий: Сборник Научных Статей (Bin Yılın Başında Egemen Kazakistan: Bilimsel Makalelerin Toplanması)*, Astana: Kazakistan Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Elorda, 2001, ss. 124 - 183.
- BLANCHARD Olivier, Jordi GALÍ, "The Macroeconomic Effects of Oil Price Shocks: Why are the 2000s So Different From The 1970s?", *National Bureau of Economic Research*, Chicago: University of Chicago Press, 2010, ss. 373 - 421.
- BOBILEV Yuriy vd. *Факторы Формирования Цен На Нефть (Petrol Fiyatlarının Oluşturuma Faktörleri)*, Moskova: Geçiş Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2006.
- BP Statistical Review of World Energy, June 2017, <http://www.bp.com/statisticalreview> (25.10.2017).
- BRAGİNSKİY Oleg B., *Нефтегазовый Комплекс Мира (Dünyadaki Petrol ve Gaz Kompleksi)*, Moskova: "Нефть и Газ" РГУ Нефти И Газа им. Губкина, 2006.
- BRAGİNSKİY Oleg B., "Цены На Нефть: История, Прогноз, Влияние На Экономику" (Petrol Fiyatları: Tarih, Tahmin, Ekonomiye Etkisi), *Rus Kimya Dergisi, (D. I. Mendeleev Adındaki Rus Kimya Topluluğu Dergisi)*, C. LII, No. 6, Moskova: İstina, 2008, ss. 25 - 36.
- BURBIDGE John, Alan HARRİSON, "Testing For The Effects Of Oil Price Rises Using Vector Autoregressions", *International Economic Review of Economics Department of the University of Pennsylvania*, Vol. 25, No. 2, New Jersey: Wiley, 1984, ss. 459 - 484.
- BUSHUYEV Vitaliy V. vd., *Цены На Нефть: Анализ, Тенденции, Прогноз (Petrol Fiyatları: Analizi, Trendi, Tahmini)*, Moskova: Kollektif Avtorov Yanın Evi, 2013.
- CHANG Youngho, Joon Fong WONG, "Oil Price Fluctuations And Singapore Economy", *Energy Policy*, Vol. 31, Issue 11, y.y.: Elsevier, 2003, ss. 1151 - 1165.
- CHANG Youngho vd., "Oil Price Fluctuations and Macroeconomic Performances in Asian and Oceanic Economies", *School of Humanities and Social Sciences*, Singapore: Nanyang Technological University, 2011, ss. 1 - 47.
- CHRYSTAL K. Alec, "Dutch Disease or Monetarist Medicine?: The British Economy Under Mrs. Thatcher", *Rewiev of Federal Reserve Bank of St. Louis*, Vol. 66, No.5, St. Louis: Federal Reserve Bank of St. Louis, 1984, ss. 27 - 37.
- CIA, The World Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>, (18.11.2017).

- ÇERDABAYEV Ravil, *Нефть: Вчера, Сегодня, Завтра. (Petrol: Dün, Bugün, Yarın)*, Moskova: Alpina Bisnes Buks, 2010.
- ÇERDABAYEV Ravil, *Нефть Казахстана. Вековая История. (Kazakistan'ın Petrolü. Bir asırlık Tarih)*, Astana: Aldongar, 2012.
- DÉES Stéphane vd., "Modelling The World Oil Market: Assessment Of A Quarterly Econometric Model" *Energy Policy*, Vol. 35, Issue 1, y.y.: Elsevier, January 2007, ss. 178 - 191.
- DESAI Padma, "Why is Russia's GDP Growth Slowing?", *American Economic Review Papers And Proceedings*, Vol. 96, No. 2, Nashville: American Economic Association, 2006, ss. 342 - 347.
- RFCA Derecelendirme Kuruluşun Raporu, *Обзор Нефтедобывающей Отрасли РК (Kazakistan'ın Petrol Endüstrisine Genel Bakış)*, Almatı: y.y., 2015.
- DZHANTUREEVA Elvira, "Нефтегазовый Комплекс: Запасы, Добыча, Инвестиции" (Petrol ve Gaz Kompleksi: Rezervler, Üretim, Yatırımlar), *Kazakhstan Business Magazine*, No. 5, Almatı: y.y., 2014, ss. 18 - 22, <http://www.investkz.com/journals/100/1285.html> (19.11.2017).
- EGOROV Oleg, ÇİGARKİNA Olga, "Приоритеты Развития Перерабатывающего Сектора Нефтегазового Комплекса Республики Казахстан" (Kazakistan'ın Petrol ve Gaz İşleme Sektörünün Geliştirilmesi İçin Öncelikler), *Ekonomi Dergisi*, No. 1 (41), Astana: Ulusal Ekonomi Bakanlığının Ekonomik Araştırma Enstitüsü, 2016, ss. 73 - 84.
- EGOROV Oleg, ÇİGARKİNA Olga, BAYMUKANOV Amur, *Нефтегазовый Комплекс Казахстана: Проблемы Развития и Эффективного Функционирования* (Kazakistan Petrol ve Gaz Kompleksi: Kalkınma ve Etkili İşlevsellik Sorunları), Almatı: Kazakistan Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Ekonomi Enstitüsü, 2003.
- EHSAN Rasulincad, *Влияние Резких Колебаний Мировых Цен На Нефть На Экономические Показатели России и Ирана (Dünya Petrol Fiyatlarındaki Hızlı Dalgalanmaların Rusya ve İran'ın Ekonomik Performansı Üzerindeki Etkisi)*, (Doktora Tezi), St. Petersburg: St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Dünya Ekonomisi Bölümü, 2016.
- EIA, May 8, 2017, https://www.eia.gov/energyexplained/index.cfm?page=oil_imports (17.04.2018).
- ELEMESOV Marat, "Казахстан Увеличит Экспорт Нефти Через Азербайджан" (Kazakistan Azerbaycan Vasıtasıyla Petrol İhracatını Artıracak), Almatı: 19 Mayıs 2017, https://liter.kz/mobile/ru/articles/show/32701-kazahstan_uelichit_eksport_nefti_cherez_azerbaidzhan (20.12.2017).
- ELTONY M. Nagy, M. Al-Awadi, "Oil Price Fluctuations And Their Impact On The Macroeconomic Variables Of Kuwait: A Case Study Using A VAR Model", *International Journal of Energy Research*, No. 25, Issue 11, Hoboken, NJ: Wiley Press, 2001, ss. 939 - 959.
- ENERJİ Stratejisi Enstitüsü, "Основные Тенденции и Закономерности Изменения Мировых Цен На Нефть (2001 - 2015 гг.)" (Dünya Petrol Fiyatlarındaki Ana

- Eğilimler ve Değişimlerin Sırası (2001 - 2015))
http://www.energystategy.ru/stat_analit/oil_03.2009.htm (01.05.2018).
- FARZANEGAN Mohammad Reza, Gunther MARKWARDT, "The Effects Of Oil Price Shocks On The Iranian Economy", *Energy Economics*, Vol. 31, Issue 1, y.y.: Elsevier, 2008, ss. 134 - 151.
- FERDERER J. Peter, "Oil Price Volatility and the Macroeconomy", *Journal of Macroeconomics*, Vol. 18, Issue 1, y.y.: Elsevier, 1996, ss. 1 - 26.
- GALAT İrina, BOÇAROVA Margarita, "Девальвация Тенге: История Свободного Колебания" (Tenge'nin Devalüasyonu: Serbest Salınım Tarihi), *Vlast İnternet Dergisi*, 12 Şubat 2014, https://vlast.kz/jekonomika/devalvacija_tenge_istorija_svobodnogo_kolebanija-4357.html (07.12.2017).
- GANDEL Stephen, "The World's Biggest Winners And Losers From Cheap Oil, In One Chart", 7 Ocak 2015, <http://fortune.com/2015/01/07/oil-winners-losers/> (28.10.2017).
- GİYAZ Zakaria Mehammad, *Нефть и Особенности Социально-Экономического Развития Нефтедобывающих Арабских Стран Персидского Залива В 80-Е - Начале 90-х Годов. На Примере Саудовской Аравии, Кувейта и ОАЭ. (Petrol ve 80'li- 90'lı Yılların Başında Basra Körfezi'ndeki Petrol Üreten Arap Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişiminin Özellikleri: Suudi Arabistan, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri Örneğinde)*, (İktisat Bilimi Kandidat Tezi), Moskova: Rus Bilim Akademisi Doğubilim Enstitüsü, 1997.
- GNEDIH Yuri, "Фундаментальные и Спекулятивные Составляющие Механизма Ценообразования На Мировом Рынке Сырой Нефти" (Dünya Ham Petrol Piyasasında Fiyatlandırma Mekanizmasının Temel ve Spekülatif Bileşenleri), Work paper, Moskova: *Vişşaya Şkola Ekonomiki*, 2013.
- GRONWALD Marc, Johannes MAYR, Sultan ORAZBAYEV, "Estimating the Effects of Oil Price Shocks On The Kazakh Economy", *Ifo İnstitude for Economic Research at the University of Munich*, Working Paper No. 81, October 2009.
- GURVICH Evsey, Vakulenko E., Krivenko P., "Cyclicality of Fiscal Policy in Oil Producing Countries", *Problems of Economic Transition*, Vol. 52, Issue 1, 2009, ss. 24 - 53.
- HALYK Finance (Investment Bank), "Нефтегазовый Сектор в Экономике Казахстана" (Kazakistan Ekonomisinde Petrol ve Gaz Sektörü), Almatı: 29 Ağustos 2017, <http://www.halykfinance.kz/ru/site/index/research/report:108168> (17.12.2017).
- HAMILTON James, "Oil And The Macroeconomy Since World War II", *Journal of Political Economy*, Vol. 91, Issue 2, 1983, ss. 228 - 248.
- HAMILTON James, "What Is An Oil Shock?", *Journal of Econometrics*, Vol. 113, Issue 2, y.y.: Elsevier, 2003, ss. 363 - 398.
- HAMILTON James D., "Historical Oil Shocks", *NBER Working Paper Series*, Working Paper 16790, Cambridge: National Bureau Of Economic Research, Februar 2011.
- [HTTP://www.bloomberght.com/emtia/brent-petrol](http://www.bloomberght.com/emtia/brent-petrol) (25.12.2017).

- HTTP://countrymeters.info (02.11.2017).
- IMF Survey: *External Shocks Hurt Growth in Caucasus, Central Asia*, April 25, 2016, <http://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/socar042516d> (25.07.2017).
- IMF, *Regional Economic Outlook Update for the Middle East and Central Asia 2016*, Colombia: Department of Middle East and Central Asia, April 25, 2016.
- IMF, "Адаптация к Низким Ценам На Нефть" (Azalan Talep Karşısında Düşük Petrol Fiyatlarına Uyum Sağlanması), *Uluslararası Para Fonu Bülteni "Bölgesel Ekonominin Gelişme Beklentileri"*, Ocak 2015.
- IMF Verileri (Dünya Para Fonu), www.imf.com, (16.02.2018).
- İNAL İlknur, *Kazakistan Ülke Raporu*, Tekirdağ: Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası, 2017.
- IEA (International Energy Agency), *World Energy Outlook 2012*, Paris: 2012.
- IEA, *Statistics Oil & Gas Industry 2014, 2014*, https://www.iea.org/media/training/presentations/etw2014/Day_A1A2_OilGas_Industry.pdf (14.06.2018).
- ISLAMİC Development Bank, *Country Economic Work "Enhancing Competitiveness and Diversification of the Kazakhstan Economy"*, Jeddah (Kingdom of Saudi Arabia): Country Programs Department, December 2011.
- ITO Katsuya, *"Oil Price and the Russian Economy: A VEC Model Approach"* *International Research Journal of Finance and Economics, Issue 17*, Victoria Mahé Seychelles: IRJFE, 2008, ss. 68 - 74.
- JIMENEZ-RODRIGUEZ Rebeca, SANCHEZ Marcelo, "Oil Price And Real GDP Growth (OECD)", *European Central Bank*, Working Paper Series No. 362, 2004.
- JUKOV İgor, "Kazakistan Stoit Na Poroge Toplivnogo Defitsita" (Kazakistan yakıt sıkıntısını çekiyor), 4 Eylül 2015, https://forbes.kz/finances/markets/kazahstan_stoit_na_poroge_toplivnogo_defitsita.
- KAFENGAUZ Lev B., *Эволюция Промышленного Производства России (последняя треть XIX в. - 30-е годы XXв.) (Rusya'daki Sanayi Üretiminin Gelişimi)*, Moskova: Epifania, 1994.
- KALABAYEVA Аусан, "Анализ Платежного Баланса Казахстана: Состояние и Прогноз" (Kazakistan Ödemeler Bilançonun Analizi: Durum ve Tahmin), *"Kazakistan-Spectrum" Dergisi*, No. 3, Almatı: Kazakistan Cumhuriyetinin Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2009, <http://kisi.kz/ru/categories/ekonomika-i-energetika/posts/analiz-platezhnogo-balansa-kazahstana-sostoyanie-i-prog> (12.12.2017).
- KAPPAROV Kasımhan, "Целевые Трансферты Из Национального Фонда Казахстана: Краткосрочные Уступки Во Вред Долгосрочному Развитию?" (Kazakistan'ın Ulusal Fonu'ndan Hedef Transferleri: Uzun Vadeli Kalkınmada Kısa Tavizlerin zararları), Kazakistan Soros Vakfı, Kamu Politikası Alanında Genç Araştırmacılar İçin Programlar, 2015.

- KAPUSTKIN Vadim İ., Otar L. MARGANIYA, "Основные Этапы Развития Международной Нефтяной Промышленности и Мирового Рынка Нефти" (Uluslararası Petrol Endüstrisinin ve Dünya Petrol Pazarının Gelişiminin Ana Aşamaları), *Petrol, Gaz, Toplumun Modernizasyonu Dergisi*, St.Peterburg, NİU VŞE Yayın Evi, 2008, s. 56 - 100.
- KARENOV Rashit S., "Современное Состояние и Приоритетные Задачи Развития в Перспективе Нефтяной Отрасли в Мире и Казахстане" (Dünyadaki ve Kazakistan'daki Petrol Endüstrisinin Gelişiminin Mevcut Durum ve Öncelikli Görevleri), *Vestnik Dergisi*, No. 3 (79), Karaganda: Karaganda Üniversitesi, 2015, ss. 5 - 19.
- KATIRCIOGLU Salih Turan vd., "Oil Price Movements And Macroeconomic Performance: Evidence From Twenty-Six OECD Countries", *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 44, y.y.: Elsevier, 2015, ss. 257 - 270.
- KAZAKİSTAN Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanlığı, <http://mfa.gov.kz> (31.03.2018).
- KAZAKİSTAN Enerji Bakanlığı, "*Кашаган: Что Ожидает Главный Нефтяной Проект Казахстана?*" (*Kashagan: Kazakistan'ın Ana Petrol Projesi Ne Bekliyor?*), 15 Aralık 2016, <http://energo.gov.kz/index.php?id=9154> (19.11.2017).
- "KAZAKİSTAN'DA Enflasyon Tahminleri Düşürüldü", 23 Şubat 2017, <http://www.kazakistan.kz/kazakistanda-enflasyon-tahminleri-dusuruldu/> (23.12.2017).
- KAZAKİSTAN İstatistik Komitesi, <http://stat.gov.kz> (29.09.2017).
- KAZAKİSTAN İstatistik Komitesi, *Внешняя Торговля Казахстана 2012 - 2016 года* (Kazakistan'ın Dış Ticareti 2012 - 2016), Astana: 2017.
- KAZAKİSTAN İstatistik Komitesi, *Казахстан За Годы Независимости (Kazakistan Cumhuriyeti Bağımsızlık yıllarında)*, Bilgilendirici ve Analitik Bülten, Astana: 2006.
- KAZAKİSTAN İstatistik Komitesi, *Промышленность Казахстана и Его Регионов, 2010 - 2016 (Kazakistan ve Onun Bölgelerinin Sanayii, 2010 - 2016)*, İstatistik Bülten, Astana: 2017.
- KAZAKİSTAN Mali Bakanlığı, <http://www.minfin.gov.kz>, (03.02.2018).
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, *Басın Бülteni*, No. 40, (29.11.2017).
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, <http://nationalbank.kz>, (12.11.2017).
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, *Macroeconomic Outlook*, 2016.
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, "Senelik Rapor, 2016", Almatı: 2017.
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, "Международные Резервы и Активы Национального Фонда" (Uluslararası Rezervler ve Ulusal Fonun Varlıkları), <http://nationalbank.kz/?docid=285&switch=russian>. (03.11.2017).
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, *Платежный Баланс и Внешний Долг Республики Казахстан за 2010 год (2010'da Kazakistan Cumhuriyeti Ödemeler Dengesi ve Dış Borç Ödemeleri)*, Analitik Bülten, Almatı: 2011.

- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, *Платежный Баланс и Внешний Долг Республики Казахстан за 2015 год (2015'te Kazakistan Cumhuriyeti Ödemeler Dengesi ve Dış Borç Ödemeleri)*, Analitik Bülten, Almatı: 2015.
- KAZAKİSTAN Merkez Bankası, *Платежный Баланс и Внешний Долг Республики Казахстан за 2016 год (2016'da Kazakistan Cumhuriyeti Ödemeler Dengesi ve Dış Borç Ödemeleri)*, Analitik Bülten, Almatı: 2016.
- KAZAKOVA Nadia, "CEE Explained: Russia Frozen Out Of Energy Bonanza", 1 Eylül 2015, <https://www.tradingfloor.com/posts/cee-explained-russia-frozen-out-of-oil-and-gas-bonanza-6141797> (20.12.2017).
- KAZENERGY, *National Energy Report 2015*, Astana: 2015.
- KILIAN Lutz, "Exogenous Oil Supply Shocks: How Big Are They and How Much Do They Matter for the U. S. Economy?" *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 90, Issue 2, 2008, ss. 216 - 240.
- KİİNİV Lyazzat K., "Казахстан – Основной Двигатель Роста Добычи Нефти в Евразии: Ключевые Проекты, Перспективы и Новые Возможности" (Kazakistan, Avrasya'daki Petrol Üretimini Ana Motorudur: Anahtar Projeler, Umutlar ve Yeni Fırsatlar), *Kazenergy*, No. 5 (55), Astana: Energy Focus LLP, 2012, ss. 22 - 31.
- KOJANMETOVA A.M., "Анализ Состояния Занятости и Безработицы в Казахстане" (Kazakistan'da İstihdam ve İstihdam Durumu Analizi), Kazakistan Bilimsel ve Teorik Kongresin materialleri "Seyfullin Okumaları - 9: Yüksek Öğretimin ve Bilimin Geliştirilmesinde Yeni Bir Vektör" Kazakistan Cumhuriyeti Birinci Cumhurbaşkanı Gününe Adanmıştır, C. 1, Bölüm 2, Astana: Saken Seifullin adında Kazak Agrotechnical Üniversitesi, 2013, ss. 329 - 331.
- KORHONEN Iikka, LEDYAEVA Svetlana, "Trade Linkages And Macroeconomic Effects Of The Price Of Oil", *Energy Economics*, Vol. 32, Issue 4, , y.y.: Elsevier, 2010, ss. 848 - 856.
- KORHONEN Iikka, Aaron N. MEHROTRA, "Real Exchange Rate, Output and Oil: Case of Four Large Energy Producers", *Bank of Finland, Discussion Papers 6*, Helsinki: Institute for Economics in Transition, 2009.
- KORJUBAYEV Andrey, "Всемирная Нефть и Локальный Уголь" (Küresel Petrol ve Yerel Kömür), *Rusya Petrolu Dergisi*, Vol. 2, 2004, <http://www.oilru.com/nr/129/2401> (18.02.2018).
- KOSE Nezir, BAİMAGANBETOV Sabit, "The Asymmetric Impact of Oil Price Shocks on Kazakhstan Macroeconomic Dynamics: A Structural Vector Autoregression Approach", *International Journal of Energy Economics and Policy*, Issue 5(4), 2015, ss. 1058 - 1064.
- KRILOV Timofei, *Нефть и Газ. Учебный Курс (Petrol ve Gaz. Eğitim Kursu)*, Moskova: Avtor Yayın Evi, 2014.
- KURALBAYEVA Karlygash, KUTAN Ali M., WYZAN Michael L., "Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?" *ZEI, Working Paper. No. B 29*, Bonn: Center for European Integration Studies, University of Bonn, 2001.

- KUTAN Ali M., WYZAN Michael L., "Explaining the Real Exchange Rate In Kazakhstan, 1996-2003: Is Kazakhstan Vulnerable to the Dutch Disease?" *Economic Systems*, 29, y.y.: Elsevier, 2005, ss. 242 - 255.
- KUZNETSOVA Natalya P., ZUEV Vasilii A., "Формирование Инновационного Типа Роста в Энергоориентированной Экономике" (Enerjiye Yönelik Ekonomide İnovasyon Büyümesinin Oluşması), *Vestnik SPBGU, 5. Seri, Ekonomika*, Vol. 5, Issue 4, St. Petersburg: SPBGU, 2005, ss. 118 - 128.
- LARDIC Sandrine, Valérie Mignon, "Oil Prices And Economic Activity: An Asymmetric Co-Integration Approach", *Energy Economics*, Vol. 30, Issue 3, y.y.: Elsevier, 2008, ss. 847 - 855.
- LEGAT V.İ., "Энциклопедия Советского Экспорта." (Sovyet İhracat Ansiklopedisi), С. 2, Moskova: *RSFSR'nin OGIZ*, 1932, ss. 1-158, <http://istmat.info/node/51730> (31.01.2018).
- Lİ Minqi, "World Energy 2017-2050: Annual Report", Utah: *Department of Economics, University of Utah*, 2017.
- LYAMZİN Andrey, "Независимый Казахстан: Особенности Экономического Развития" (Bağımsız Kazakistan: Ekonomik Kalkınmanın Özellikleri), *Ural Uluslararası Çalışmalar Bülteni*, No. 05, Ekaterenburg: Ural Üniversitesi, 2006, ss. 85 - 91.
- MARUSİNİN Aleksandr, "Цена На Нефть и Макроэкономические Показатели: Взаимосвязь и Взаимовлияние" (Petrol Fiyatları ve Makroekonomik Göstergeler: İlişkiler ve Etkileşim), *Finans ve Kreditler*, Vol. 34 (466), Moskova: Finans ve Kreditler Yayın Evi, 2011, ss. 65 - 68.
- МАКСАКОВСКИЙ Vladimir, *Географическая Картина Мира. Региональная Характеристика Мира (Dünyanın Coğrafik Resmi, Dünyanın Bölgesel Özellikleri)*, С. 2, Moskova: Drofa Yayın Evi, 2009.
- MEHRARA Mohsen, MOHAGHEGH Mohsen, "Macroeconomic Dynamics in the Oil Exporting Countries: A Panel VAR study", *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 2, Issue 21, Radford: Center for Promoting Ideas (CPI), 2011, ss. 288 - 295.
- MELNIKOV Roman M., "Влияние Динамики Цен На Нефть На Макроэкономические Показатели Российской Экономики" (Petrol Fiyatlarının Dinamiğinin Rus Ekonomisinin Makroekonomik Göstergeleri Üzerindeki Etkisi), *Prikladnaya Ekonometrika*, Issue 1 (17), Moskova: Sinergia Press, 2010, ss. 20 - 29.
- MİHAYLUŞKİN Pavel V., BARANNİKOV Anton, "Внешнеторговая Агропродовольственная Политика, Как Основополагающий Элемент, Обеспечивающий Продовольственную Безопасность России" (Rusya'nın Gıda Maddelerinin Güvenliğin Sağlayan Temel İlkesi Olan Dış Ticaret Agro Politikası), *KuBGAU Bilim Dergisi*, No: 95, Krasnodar: Kubanskiy Gosudarstvenniy Agrarniy Universitet, 2014, ss. 215 - 231.

- MIRZA Daniel, ZİTOUNA Habib, "Oil Prices, Geography and Endogenous Regionalism: Too Much Ado About (Almost) Nothing", *CEPREMAP (Center for Economic Research and its)*, (Docweb) Working Papers No: 1009, 2010.
- MOMİNOVA Adiya, "История Девальвации Тенге: Как Это Было" (Tengenin devalüasyon tarihi: nasıl gerçekleştirilmişti), 25 Şubat 2014, https://prodengi.kz/lenta/istoriya_devalvacii_tenge_kak_eto_bylo/ (07.12.2017).
- MORK Knut Anton, "Oil and the Macroeconomy When Prices Go Up and Down: An Extension of Hamilton's Results", *Journal of Political Economy*, Vol. 97, Issue 3, Chicago, The University of Chicago Press, 1989, ss. 740 - 744.
- MOSHIRI Saeed, Banihashem Arezoo, "Asymmetric Effects Of Oil Price Shocks On Economic Growth Of Oil-Exporting Countries", *Social Science Research Network (SSRN)*, Working Paper, 2012.
- MUKAYDECH Elena, "Проблема Зависимости Российской Экономики От Конъюнктурных Колебаний Мирового Рынка Нефти и Перспективы Ее Решения" (Rusya Ekonomisinin Dünya Petrol Piyasasının Konjonktürün Dalgalanmalarına Olan Bağımlılık Sorunları ve Onun Çözümleri), *Vestnik Dergisi*, No. 1, Bryansk: RİO BГУ, 2015, ss. 314 - 316.
- MUKAYDECH Elena, MUKAYDEN Amr Rubay Ali, "Мировой Рынок Нефти: Современное Состояние и Прогнозные Оценки" (Dünya Petrol Piyasası: Mevcut Durum ve Tahminler), *İnsani, Sosyo-Ekonomik ve Kamu Bilimleri Dergisi*, No. 2, Krasnodar: Nauka i Obrazovaniye, 2015, ss. 61 - 63.
- MUSİN Asılбек, "Структурное Качество Экономики Казахстана Через Призму Современных Подходов к Социально-Экономическому Развитию" (Structural Quality Of Kazakhstan's Economy Through The Prism Of Modern Approaches To Socio-Economic Development), *Transport Business In Russia*, No. 6, Part 1 (103), Moskova: Morskiye Vesti Rossii, 2012, ss. 236 - 240.
- NEKRASOV Alexander S., DANİLİNA Marina V., "Валютные Поступления От Экспорта Российских Углеводородов: Факторы и Зависимости" (Rus Hidrokarbonlarının İhracından Sağlanan Geliri: Faktörler ve Bağımlılıklar), *Tahmin Problemleri Dergisi*, No. 5, Moskova: Rus Bilimler Akademisinin Ekonomik Tahmin Enstitüsü, 2004, ss. 27 - 33.
- NURMAKHANOVA Mira, "Oil And Growth Challenge In Kazakhstan", *Economics Education and Research Consortium*, Working Paper Series No. E16/06, у.у.: EERC Research Network, Russia and CIS, 2016.
- NURMAGANBETOV Kuanışbay R., "Модернизация и Проблемы Формирования и Реализации Казахстанской Модели Устойчивого Социально-Экономического Развития" (Sosyal ve Ekonomik Gelişimi Kazakistan Modelinin Oluşturulmasındaki ve Uygulamasındaki Yenilemeleri ve Sorunları). *Organizator Proizvodstva Dergisi*, No. 1, Moskova: Ekonomika i Finansı Yayın Evi, 2012, ss. 121 - 125.
- OBSTFELD Maurice, Milesi-Ferutti Jean Maria ve Arezki RABAH, "Цены На Нефть и Мировая Экономика: Неоднозначная Связь" (Petrol Fiyatları ve Dünya Ekonomisi: Muğlak Bir İlişki), *IMF*, 2016, <http://blog-imfdirect.imf.org/> (02.11.2017).

- OPEC, Annual Statistical Bulletin, 2017.
- ORSAM, "Petrol Fiyatlarındaki Düşüş ve Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri", Rapor No. 194, 2014.
- ÖZKAYA Şule, "Petrol Fiyatlarının Ekonomilere Etkisi", *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, S. 1, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Şubat 2001, <http://www.mfa.gov.tr/petrol-fiyatlarinin-ekonomilere-etkisi.tr.mfa> (11.10.2017).
- ÖZTÜRKLER Harun, "Petrol Fiyatındaki Dalgalanmaların Körfez Ülkeleri Ekonomileri Üzerindeki Etkileri", *Ortadoğu Analiz Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Nisan 2009, ss. 71 - 74.
- PALA Cenk, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-PETROL-DOLAR: "Petrol Krizlerin Perde Arkası"*, 1. Baskı, İstanbul: Yasakelma, Aralık 2006.
- PETROV Vladimir, ARTYUŞKİN Viktor, *Поведение Цен На Мировом Рынке Нефти (Стратегические Тренды, Биржевые Игры, Макросценарии)* (Dünya Petrol Piyasasında Fiyatların Davranışı), Moskova: Fazis Yayın Evi, 2004.
- PODTCEROB Aleksey B., "Арабские Страны в Системе Международных Отношений" (Arap Ülkeleri Uluslararası İlişkiler Sisteminde), *Moskova Üniversitesi'nin Vestnik Dergisi*, 25. Seri: *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Politikası*, No. 1, Moskova: Moskova Üniversitesi, 2011, s.76 - 97.
- PRIMAKOV Aleksander E., *Персидский Залив: Нефть и Монополии* (Basra Körfezi: Petrol ve Monopoller), Moskova: Mısl Yayın Evi, 1983.
- RASCHE Robert, TATOM John, "Energy Resources and Potential GNP", *Review, Federal Reserve Bank of St. Louis*, Vol. 59, No. 6, St. Louis: 1977, ss. 10 - 24.
- RASCHE Robert, TATOM John, "Energy Price Shocks, Aggregate Supply and Monetary Policy: The Theory and the International Evidence", *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, Vol. 14, Issue 1, y.y.: North-Holland Publishing Company, 1981, ss. 9 - 93.
- RATTİ Ronald A., VESPİGNANİ Joaquin L., "OPEC and Non-OPEC Oil Production And The Global Economy", *Energy Economics*, Vol. 50, y.y.: Elsevier, July 2015, ss. 364 - 378.
- RAUTAVA Jouko, "The Role of Oil Prices and the Real Exchange Rate in Russia's Economy", *Institute for Economies in Transition, BOFIT Discussion Papers*, No. 3, Helsinki: Bank of Finland, 2002.
- RFCA Raporu (*Derecelendirme Kuruluşu*), "Обзор Нефтедобывающей Отрасли РК, 2015" (Kazakistan'ın Petrol Endüstrisine Genel Bakış, 2015), Almatı: 2015.
- RUSAKOVIÇ Vasiliy İ., "Экономическое Развитие и Диверсификация в Странах Персидского Залива: Современные Тенденции" (Basra Körfezi Ülkelerinde Ekonomik Gelişim ve Çeşitlilik: Güncel Trendler), *Vestnik RUDN, İktisat Serisi*, C. 25, No. 3, Moskova: Federalnoe Gosudarstvennoe Avtonomnoe Obrazovatelnoe Uchrezhdeniye Vısşego Obrazovaniya Rossiyskiy Universitet Drujbi Narodov (RUDN), 2017, ss. 393 - 404.
- RUSYA Federal Devlet İstatistik Hizmeti, <http://www.gks.ru>, (15.02.2018).

- SACHS Jeffrey, "The Oil Shocks And Macroeconomic Adjustment In The United State", *European Economic Review*, Vol. 18, y.y.: Elsevier, 1982, ss. 243-248.
- SAFİNOV Kanatbek B., KULMAMİROVA M.S., İLLERİTSKY N.I., "Казахстан в Энергетической Интеграции ЕАЭС: Перспективы, Риски, Возможности" (Kazakistan Avrasya Ekonomi Birliğinin Enerji Entegrasyonunda: Beklentiler, Riskler, Fırsatlar), *Dünya Petrol ve Doğal Gaz Piyasaları: Zorlu Rekabet Adlı Uluslararası Konferansın Sonuçları*, ed. Zhukov S.V., Moskova: Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkilerin Primakov Adındaki Ulusal Araştırma Enstitüsü Rusya Bilimleri Akademisi, 2017, ss. 113 - 123.
- SAUTER Raphael, Shimon Awerbuch, "Oil Price Volatility And Economic Activity: A Survey And Literature Review", *IEA Research Paper*, Paris: IEA, August 2003.
- Sİ MOHAMMED Kamel, BENHABİB Abderrezzak, MALİKİ Samir, "The Impact Of Oil Prices On Macroeconomic Fundamentals, Monetary Policy And Stock Market For Eight Middle East And North African Countries", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol. 18, Issue 2, Giza: Middle East Economic Association, September 2016, ss. 26 - 44.
- SIMENOVSKA Gunta, "Как Изменение Цены На Нефть Влияет На Экономику?" (How does the change in the price of oil affect the economy?), *SEB Bank of Latvia*, 18 February 2016, <https://www.seb.lv/ru/info/investirovanie/kak-izmenenie-ceny-na-neft-vliyaet-na-ekonomiku>, (06.06.2017).
- SIZDIBAYEV Azamat, "Объем Экспорта РК По Итогам 2016 Года Спрогнозировали Эксперты" (Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2016 Yılı Sonuçlarına Göre İhracat Hacmi Uzmanlar Tarafından Tahmin Edilmiştir), *Kazahstanskaya Pravda Gazetesinin Elektronik Versiyonu*, 28 Aralık 2016, <http://www.kazpravda.kz/news/ekonomika/eksperti-sprognozirovali-obem-eksporta-rk-po-itogam-2016-goda/> (11.12.2017).
- STATİSTİCAL Country Briefs, *The United Nations Industrial Development Organization* (UNIDO), 2016, <http://www.unido.org/resources/statistics/statistical-country-briefs.html> (26.10.2017).
- STROYEVA Genriyetta V., "Структура Экономики и Международная Специализация Казахстана" (Ekonominin Yapısı Ve Kazakistan'ın Uluslararası Uzmanlığı), *İktisat Bilimleri Dergisi*, No. 6, Moskova: İktisat Bilimleri, 2015, ss. 161 - 170.
- SUDO Mikhail M., KAZANKOVA E. R., "Энергетические Ресурсы. Нефть и Природный Газ. Век Уходящий." (Enerji Kaynakları Petrol ve Doğal Gaz. Giden Yüzyıl.), "Rossiya v Okruzhayuşem Mire" adlı Analitik Yıllık, Moskova: Nedra Yayın Evi, 1998, <http://www.priroda.ru/upload/iblock/bbd/file.pdf> (01.02.2018).
- SWFI (The Sovereign Wealth Fund Institute), <https://www.swfinstitute.org/sovereign-wealth-fund-rankings/> (07.06.2018).
- T.C. Başbakanlık İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, *Kazakistan Ülke Raporu*, 2009, 2 Ağustos 2010, http://turkkazak.com/site/?page_id=959, (05.12.2017).

- TANRISEVEN Hasan, *Türk Kamu Sektöründe Petrole İlişkin Kararlar Sistemi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- "THE IMPACT Of Decreasing Oil Prices On The GCC RHC Market", 8 Aralık 2016, <http://www.ey.com/gl/en/industries/real-estate/ey-decreasing-oil-prices-impact-the-gcc-rhc-market> (22.10.2017).
- THE STATISTICS Portal, <https://www.statista.com/statistics/436156/share-of-economic-sectors-in-the-gdp-in-kazakhstan/> (08.12.2017).
- T.C. EĞİTİM Bakanlığı "Kimya Teknolojisi. Ham Petrolden Tuz Diderme" http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Ham%20Petrolden%20Tuz%20Giderme.pdf, (25.01.2018).
- "UĞUR Eskier'in "Sülfür Nedir? (Özellikleri, Çeşitleri, Faydaları)", <https://www.makaleler.com/sulfur-nedir-ozellikleri-cesitleri-faydaları>, (25.01.2018).
- UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development) Statistics. <http://unctadstat.unctad.org> (05.03.2018).
- UŞBAYEVA Bakıtgul, SMAGULOVA Dilda, "Основные Итоги Развития Экономики Казахстана За Годы Рыночных Реформ" (Pazar Reformları Sırasında Kazakistan Ekonomisinin Gelişiminin Ana Sonuçları), *Avrasya Ekonomik Entegrasyonu dergisi*, No. 3 (12), Almatı: Eurasya Gelişme Bankası, Ağustos 2011, ss. 110 - 113.
- UYGULAMALI Ekonomi Çalışmaları Merkezi, "Цена На Нефть и Благополучие Населения в Казахстане" (Petrol Fiyatları ve Kazakistan'da Nüfusun Refahı), 11 Haziran 2015, <https://cipe.kz/ru/articles/macroeconomics.html?id=100> (24.12.2017).
- VAGABOV Eldar M., "Экономическое Развитие и Социальный Прогресс в Арабских Нефтедобывающих Странах Персидского Залива" (Basra Körfezi'ndeki Arap Petrol Üreten Ülkelerde Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal İlerleme), *Vestnik OGU Dergisi*, No. 9, Orenburg: Orenburg Devlet Üniversitesi, Ekim 2007, ss. 86 - 91.
- VİNOGRADOVA Olga, "Нефть-2017: Итоги, Тенденции, Прогнозы" (Petrol-2017: Sonuç, Eğilim, Tahmin), *Neftegazovaya Vertikal*, Vol. 4, Moskova: у.у., 2018, ss. 6 - 12.
- VIŞNYAKOVA Angelina, PANKOV Mikhail, "Мировой Нефтяной Рынок и Особенности Его Ценообразования" (Dünya Petrol Piyasası ve Fiyatlama Özellikleri), *Samara Devlet İktisat Üniversitesinin Vestnik Dergisi*, Samara: Samara Devlet İktisat Üniversitesi, 2013, ss. 8 - 11.
- WORLD Bank, Report about of Kazakhstan's Economy, Доклад Об Экономике Казахстана, "Экономика Идет На Поправку: Что Дальше?" (Ekonomi İleşiyor: Devamı Ne Olacak?) 2017 (<http://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/kazakhstan/publication/economic-update-spring-2017>) (23.05.2018).

- WORLD Bank, Report About Economy Of Kazakhstan, "Казакстан: Адаптация К Низким Ценам На Нефть; Трудные Времена Впереди" (Kazakistan: Düşük Petrol Fiyatlarına Uyum; İleride Zor Zamanlar), 2015.
- WORLD Bank Data, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?Code=NY.GDP.MKTP.KD.ZG&id=1ff4a498&report_name=Popular-Indicators&populartype=series&ispopular=y# (16.04.2018).
- WORLD Bank Data, 2017, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=RU> (15.01.2018).
- YERGIN Daniel, *The Quest: Energy, Security, And The Remaking Of The Modern World*, Published by the Penguin Group, 2011.
- YERGIN Daniel, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money & Power*, New York: Free Press, 1991.
- YERİMBETOVA Kundızai, "Социально-Экономическое Положение Государств Центральной Азии (1990-е – Начало 2000-х гг.)" (Orta Asya Devletlerinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1990'ları ve 2000'lerin başları)), *National Digital History of Kazakhstan*, 07 Nisan 2014, <http://e-history.kz/ru/contents/view/1968>, (05.12.2017).
- "Добыча Нефти в России Достигла Рекорда" (Rusya'da Petrol Üretimi Rekor Kırdı), 2 Ocak 2017, <https://lenta.ru/news/2017/01/02/oilproduction/> (17.01.2018).
- История Казахской Нефтяной Отрасли (Kazakistan'ın Petrol Sanayinin Tarihi), 18.09.2013, <http://www.neftegaz.kz/analitik-articles/istoriya-kazaxstanskoj-neftyanoj-otrasli.html> (02.02.2018).
- Закон о Республиканском Бюджете на 2016 год. (2016 Cumhuriyet Bütçesi Yasası) http://www.minfin.gov.kz/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=ROLES://portal_content/mf/kz.ecc.roles/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonymous/kz.ecc.anonym_budgeting/budgeting/planing_fldr/law_about_resbudget (16.08.2018).
- "Казакстан: Причины и Проявления Экономического Спада В 1990 Годы" (Kazakistan: 1990'lı Yıllarda Ekonomik Durgunluğun Sebepleri ve Belirtileri), Rus Bilimler Akademisi, İktisat Enstitüsü, 1 Ağustos 2013, <http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/47-kazahstan-prichiny-i-proyavleniya-ekonomicheskogo-spada-v-1990-gody.html> (02.12.2017).
- "Как Изменился Казакстан За 26 Лет Независимости" (26 Yıllık Bağımsızlık Döneminde Kazakistan Nasıl Değişti), Kazakistan Cumhuriyeti Başbakanının Basın Servisi, 17 Aralık 2017, <https://primeminister.kz/ru/news/all/kak-izmenilsya-kazahstan-za-26-let-nezavisimosti> (24.12.2017).
- "Конец Тренда: Цены На Нефть и Рост Экономии" (Eğilimin Sonu: Petrol Fiyatları ve Ekonominin Büyümesi), 2016, <http://www.vestifinance.ru/articles/73620> (03.05.2017).
- "Мировая Добыча Нефти и Доля России в Ней" (Rusya Dünya Petrol Üretimi ve İçindeki Rusya'nın Payı), 11.11.2015, <https://neftegas.wordpress.com> (01.02.2018).

- "На Перепутье Экспортных Маршрутов Казахстанской Нефти" (Kazakistan Petrol İhrac Yollarının Kavşaklarında), 13 Şubat 2017, <https://informburo.kz/mneniya/sergey-smirnov/na-perepute-eksportnyh-marshrutov-kazahstanskoy-nefti.html> (20.12.2017).
- "Нацбанк Повысил Прогноз Роста ВВП Казахстана до 3,1% в 2017 г. и Понизил до 3% в 2018 г." (Kazakistan Ulusal Bankası, Ülkenin GSYİH Büyümesi Tahminini 2017'de % 3,1'e Yükseltti ve 2018'de % 3'e Düşürdü), *Zona kz, İnternet Gazetesi*, 22 Ağustos 2017, <https://zonakz.net/2017/08/22/nacbank-povysil-prognoz-rosta-vvp-kazahstana-do-31-v-2017-g-i-ponizil-do-3-v-2018-g/> (18.11.2017).
- "Нефть и Газовая Промышленность" (Petrol ve Gaz Sanayi), <http://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/neftyanaya-i-gazovaya-promyshlennost> (05.12.2017).
- "Нефть Казахстана. История в Фотографиях" (Kazakistan Petrolü. Fotoğraflarla Tarih) 11.09.2011, <http://www.voxpopuli.kz/history/450-neft-kazahstana-istoriya-v-fotografiyakh.html> (01.02.2018)
- "Основные Риски Платежного Баланса Уже Реализовались" (Ödemeler Dengesinin Ana Riskleri Artık Gerçekleşmiştir), *Kazakhstanskaya Pravda* (Elektronik Gazete), 26 Nisan 2017, <http://www.kazpravda.kz/fresh/view/osnovnie-riski-platezhnogo-balansa-uzhe-realizovalis/> (20.12.2017).
- "Природные Ресурсы Казахстана" (Kazakistan'ın Doğal Kaynakları), 23 Ağustos 2015, <http://www.kazportal.kz/prirodnyie-resursyi-kazahstana> (23.12.2017).
- Российский Статистический Ежегодник. Статистический Сборник. (Rusya İstatistik Yıllık Raporu: İstatistik Kitabı), Moskova: Rusya Goskomstat, 1997.
- "Сорта Нефти" (Petrol türleri), 2014, <https://utmagazine.ru/posts/5524-sorta-nefti> (29.04.2018).
- "Социально-Экономическое Развитие Казахстана" (Kazakistan'ın Sosyal-Ekonomik Gelişimi), 22 Haziran 2015, <http://www.kazportal.kz/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie-kazahstana/> (06.12.2017).
- Страны, Столкнувшиеся с «Голландской Болезнью» Экономики, (Hollanda Ekonomisi Hastalığı ile Karşılaşan Ülkeler) http://www.banki.ru/wikibank/stranyi_stolknuvshiesya_s_gollandskoy_boleznuyu_ekonomiki/ (01.02.2018).
- "Хроника Создания Тенге (Tenge'nin Oluşumu Kronolojisi)", *Zakon.kz*, 25 Kasım 2015, <https://www.zakon.kz/4755854-khronika-sozdaniya-tenge.html> (13.12.2017).
- "Экономика Казахстана в Годы Независимости" (Bağımsızlık Yıllarında Kazakistan Ekonomisi), <http://ibrain.kz/ekonomika-kazahstana/ekonomika-kazahstana-v-gody-nezavisimosti> (05.12.2017).
- "Экспортные Нефтепроводы Обеспечивают Доступ Казахстанской Нефти в Страны Европы, на Терминалы Черного и Балтийского Морея и на Китайский Рынок" (İhracat Petrol Boru Hatları, Kazakistan Petrolüne Avrupa Ülkeleri, Kara ve Baltık Denizi Terminalleri ve Çin Pazarına Erişim Sağlamaktadır), KazTransOil Genel Müdürü Kairgeldy Maksutovich Kabyldin ile

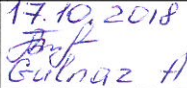
röportaj, *Oil & Gas Journal Russia*, Moskova: Nedra Yayın Evi, Haziran 2015, ss. 32 - 35.

"Эталонные Сорты Нефти" (Petrolün Referans Türleri), *Transneft Ansiklopedisi*, İnterfaks, <http://discoverrussia.interfax.ru/wiki/58/> (11.04.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Gulnaz	ALDİBEKOVA	
Doğum Yeri ve Yılı	Kazakistan	Almatı	1979
Bildiği Yabancı Diller	Kazakça, Rusça, Türkçe, İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1994	1996	Jimnazi No:134, Almatı
Lisans	1996	2000	Almatı Teknoloji Üniversitesi /Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	2011	2012	Süleyman Demirel Üniversitesi (Almatı)/ İşletme
Doktora	2013	2018	Uludağ Üniversitesi/ İktisat
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama Yılı	Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	2012	Home Credit Bank (Almatı)
2.	2009	2010	LLP ARR-Consulting Group, (Almatı)
3.	2007	2009	BTA Bank (Almatı)
4.	2006	2007	'KUAT' İnşaat firması (Almatı)
5.	2002	2006	Halyk Bankı (Almatı)
6.	2000	2002	İktisat ve Ticaret Bakanlığı, Bilimsel Araştırma Enstitüsü (Almatı)
7.	2001	2004	Kazakistan Cumhuriyetinin Bilim Akademisi (Almatı)
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar	Nalan Ölmezoğulları, Gulnaz Aldibekova, "Kazakistan Ekonomisinde Petrolün Rolü", <i>Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 2018, C. 19, S. 35, ss. 669-705.		
	Deberdeyev A., Aldibekova G., "Инвестиции в Землю: Выгодное Вложение Капитала Или Замороженные Активы?" (Araziye Yatırım Yapmak: Karlı Yatırım Mı Yoksa Donmuş Varlıklar Mı?), <i>Panorama</i> , 18.01.2009.		
	Aldibekova G., "Сдерживая Инвестиции" ("Kısıtlı Yatırım"), <i>KIT Dergisi</i> , No 18, Almatı:2008, ss. 18 - 21.		
	Aldibekova G., "Торгово-Экономические Отношения - Основа Интеграции в Странах СНГ" (Ticaret ve Ekonomik İlişkiler, BDT Ülkelerinde Entegrasyonun Temeli), "Bölgesel İşbirliği: Gelişmeler, İlişki, Yeni Ekonomik Düzen" adlı Uluslararası Bilimsel Konferansının Kaynakları 17-18 Mayıs 2002, Almatı: <i>Turan Üniversitesi</i> , 2002, C. 1, ss. 84 - 87.		
	Kosherboeva A., Andryushina E., Aldibekova G., "Вопросы Вступления Казахстана в ВТО" (Kazakistan'ın DTÖ'ye Katılımı Hakkında Sorular), <i>Orta Asya ve Kafkasya Dergisi</i> , 2002, No. 3. ss. 52 - 60. Vs.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	aldibekova.g@gmail.com		
	Tarih	17.10.2018	
	İmza		
	Adı-Soyadı	Gulnaz Aldibekova	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	GULNAZ ALDİBEKOVA
Tez Adı	Petrol Fiyatlarının Kazakistan Ekonomisi Üzerine Etkileri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İKTİSAT
Bilim Dalı	İKTİSAT
Tez Türü	Doktora
Tez Danışmanı	Prof. Dr. NALAN ÖLMEZOĞULLARI
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☒ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 17.10.2018

İmza: